శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః

శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రవిరచితా
తదాత్మజశ్రీరామకృష్ణదీక్షితైః రచితయా
వేదాన్తశిఖామణ్యాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సంశోభితా
వైష్ణవవిద్వచ్ఛిరోభ్యర్థితేన హద్దోకస్తూరిరఙ్గాచార్యేణ
తటతీర్థోపాధ్యేన
సంశోధ్య పరిష్కృతా

అద్వైతవేదాన్తపరిభాషా

శ్రీమన్మహీశూరపురీ మాధ్వవిద్యోత్తమానదివ్యరత్న
సింహాసనారూఢ
శ్రీమచ్చామరాజేన్ద్రశిక్షితేన
ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యఙ్గార్యేణ
మహీశూరపురమధ్యవర్తిన్యాం
ద్వారక్షిణ్యాఖ్యాయాం స్వీయముద్రాక్షరశాలాయామ్
ముద్రాపితా సతీ విజయతేతమామ్.
విరోధివత్సరచైత్రశుక్లపఞ్చమీ
ఇదానీమేతన్మూల్యం సపాదరూప్యమ్

శ్రీరస్తు

శ్రీమద్ధయవదన చరణ నలినయుగల స్మరణం శరణమ్

అద్వైతమతజిజ్ఞాసు బాలవ్యుత్పత్తిసిద్ధయే ।
కస్తూరీరఙ్గవిదుషా క్రియతేఽర్థసఙ్గ్రహః ॥

అర్థో ద్వివిధః తత్త్వం అతత్త్వం చేతి. తత్రాబాధ్యం తత్త్వం. బాధ్యత్వం చ స్వసంసర్గినిష్ఠవ్యావృత్త్యత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం. తచ్చ వస్తువిశిష్టత్వ పర్యవసితం. వస్తువైశిష్ట్యం చ స్వతాదాత్మ్య స్వసమ్బద్ధనిష్ఠవ్యావృత్త్యత్యన్తాభావ ప్రతియోగిత్వోభయసంబన్ధేన— నను ఘటాదౌ స్వాత్మకవస్త్వాదావేవ వస్తువిశిష్టత్వ ముపపాదనీయం తచ్చ నసంభవతి· అత్యన్తాభేదే తాదాత్మ్యసంబన్ధానంగీకారాత్. ఉక్తంహి బ్రహ్మానందీయే 'భేదాసహిష్ణుచ తాదాత్మ్యం నాస్త్యేవ అత్యన్తాభేదే తాదాత్మ్యాదిసంబన్ధాసంభవాత్' ఇతి చేన్న. ద్రవ్యం ఘటఇత్యాది ప్రతీత్యనురోధేన ద్రవ్యత్వోపహితఘటత్వోపహితాద్యోస్తాదాత్మ్యసంభవాత్ తాదృశతాదాత్మ్యమాదాయైవ ఘటాదౌ సర్వత్ర వస్తువిశిష్టత్వోపపాదన సంభవాత్. తాదృశవస్తువిశిష్టత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకభేదశ్చ అబాధ్యత్వం. ఏతేన నాననుగమాది నిబన్ధనో దోషః· నచైవమపి అత్యన్తాసతి శశశృంగాదావతివ్యాప్తిః అసతోఽధికరణాప్రసిద్ధ్యా స్వపదేనోపాదానాసమ్భవాదితి వాచ్యమ్. కాలసమ్బన్ధిత్వే సతీతి విశేషణాత్. నచైవం సతి ముక్తిదశాయామాత్మనః కాలసంబన్ధాభావాత్ తత్త్వరూపత్వానుపపత్తిరితి వాచ్యం. కాలసంబన్ధస్యోపలక్షణవిధయా లక్షణే నివిష్టత్వాదితిదిక్— ॥ తచ్చ తత్త్వం బ్రహ్మైకమేవ. 'సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ' మిత్యాదిశ్రు

తేః. అపరోక్షరూపంచ. 'యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మే'తి శ్రుతేః. పూర్ణా
నందరూపంచ. 'యతోవాచోనివర్తంతే' ఇత్యాది శ్రుతేః. పరిచ్ఛేదశూ
న్యంచ. 'సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ * నేహనానాస్తికించన * నాత్రకాచనభిదా
స్తి' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. పరిచ్ఛేదస్త్రివిధః. కాలదేశవస్తుపరిచ్ఛేదభేదాత్.
కాలపరిచ్ఛేదోనాశప్రతియోగిత్వం. దేశపరిచ్ఛేదః అత్యంతాభావప్రతియో
గిత్వం. వస్తుపరిచ్ఛేదః భేద ప్రతియోగిత్వమితి ॥ — ॥

తత్త్వభిన్నం అతత్త్వం. స్వసంసర్గినిష్ఠవ్యాప్యవృత్త్యత్యన్తాభావప్రతి
యోగిత్వకాలసంబంధిత్వోభయాభావవత్త్వం తల్లక్షణం. ఘటాదౌ ప్రతి
యోగిత్వాన్తాభావాత్ అత్యన్తాసతిశశశృంగాదౌచ కాలసంబంధిత్వాభావా
దుభయాభావోఽక్షతఇతి తత్రతత్ర లక్షణసంగతిః. తచ్చ ద్వివిధం. అని
ర్వాచ్యం అత్యన్తాసచ్చేతి-స్వప్రకారకధీవిశేష్యతావ్యాపకాభావప్రతియో
గిత్వం అనిర్వాచ్యలక్షణం. ఘటాదిప్రకారకధీవిశేష్యేసర్వత్రఘటాద్యభా
వస్య 'నేహనానాస్తీ'త్యాదిశ్రుత్యాబోధితత్వాత్ ఘటాదౌ లక్షణసంగతిః.
అసతిచ శశవిషాణాదౌ జ్ఞానప్రకారత్వానభ్యుపగమాత్ స్వపదేన తస్యో
పాదానాసంభవాన్నతత్రాతివ్యాప్తిః.—నను 'సేయందీపజ్వాలే'తి వాక్యజన్య
భ్రమవిషయప్రాతిభాసికే నేయంసాఇతిజ్ఞానబాధ్యేఽవ్యాప్తిః సోఽయందేవ
దత్తఇతి వాక్యాదివ ఉక్తవాక్యాదపినిర్వికల్పకబోధ్యస్య స్వీకారాత్ తత్ప్రా
తిభాసికప్రకారకధియోఽప్రసిద్ధత్వేన స్వపదేన తస్యోపాదానాసంభవాత్.
నచోక్తప్రాతిభాసికమసిద్ధమేవ అపరోక్షస్థలపవప్రాతిభాసికోత్పత్తేస్స్వీకారేణ
పరోక్షస్థలేఽన్యథాఖ్యాతేరేవాంగీకారాదితి వాచ్యం. పరోక్షే అన్యథాఖ్యా
తిస్వీకారే తాదృశాన్యథాఖ్యాతి నిరూపిత విషయతానాం చిత్తాదాత్మ్యరూ
పాణాం విశేష్యతాప్రకారతారూపత్వాసంభవాత్. పరస్పరావచ్ఛేద్యా
వచ్ఛేదకభావాపన్నచిత్తాదాత్మ్యానామేవ ప్రకారతావిశేష్యతాదిరూపత్వా
త్. తథాహి. ఏకస్యాం సర్వదృశ్యతాదాత్మ్యాపన్నచిద్వ్యక్తౌ శుక్త్యాదితాదా
త్మ్యావచ్ఛేదేన రజతాదితాదాత్మ్యం ఘటాదితాదాత్మ్యావచ్ఛేదేన తదభావ
శ్చ వర్తతే. వృక్షేఅగ్రమూలాద్యవచ్ఛేదేన సంయోగ తదభావవత్. అగ్రి

వృక్షస్సంయోగీత్యగ్రావచ్ఛేదేన వృక్షసంయోగానుభవవత్ ఇదం రజతం జానామీత్యనుభవేన ఇదంచిత్తాదాత్మ్యావచ్ఛేదేన రజతచిత్తాదాత్మ్యభానాత్ తత్రావచ్ఛేదకభూతచిత్తాదాత్మ్యంవిశేష్యతా అవచ్ఛేద్యచిత్తాదాత్మ్యంప్రకారతేతి సిద్ధాన్తాత్. పరోక్షే అన్యథాఖ్యాతిస్వీకారేచప్రదో వహ్నిమానిత్యనుమితేః ప్రదవిశేష్యత్వావచ్ఛిన్నవహ్నిప్రకారతాకత్వానుపపత్తిః. ప్రదవహ్నిభ్యాం మేదితస్తాదాత్మ్యే తయోరేవ విశేష్యతాప్రకారతారూపత్వనిర్వాహాయ మిథోఽవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావస్య వాచ్యత్వేన ప్రదతాదాత్మ్యావచ్ఛేదేన చితతాదాత్మ్యేన వహ్నేరనుత్పత్తౌతయోర్భిన్నదేశత్వేన అవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావాసంభవాత్. అనయైవచ యుక్త్యాపరోక్షస్థలేప్యనిర్వచనీయార్థాన్తరసిద్ధిరితో ద్వైతసిద్ధౌ జడత్వనిరుక్తౌ 'ఇదం రజతమహంజానామీత్యను సంధీయమానం యజ్జ్ఞానవిషయత్వంతస్యాశ్రయాన్తరానుపపత్త్యాఽనిర్వచనీయార్థాన్తరసిద్ధేస్సత్యమాణత్వాత్ అతఏవ పరోక్షభ్రమేప్యనిర్వచనీయార్థాన్తరసిద్ధి' రితి. వివృతంచైతన్ముబ్రహ్మానందీయే 'దేశాంతరస్థస్య రజతాదేర్భ్రమేభానే తదీయచిత్తాదాత్మ్యే ఇదంచిత్తాదాత్మ్యావచ్ఛిన్నత్వానుభవేన తస్యాన్యస్యానవచ్ఛిన్నచితి రజతాద్యుత్పత్తిః స్వీక్రియత ఇతిభావ' ఇతి ఇతిచేన్న—సర్వాసదిత్యాదిజ్ఞానే సర్వత్వేన తాదృశప్రాతిభాసికస్యాపి ప్రకారత్వోపగమేన ఉక్తాన్యాప్తిపరిహారాత్ ఇతి దిక్—నన్వేవమపి ప్రాతిభాసికస్యోక్తలక్షణస్య అబాధ్యబ్రహ్మణ్యపి సంభవాదతివ్యాప్తిరుక్తార్థాదేతి చేన్న స్వసమానసత్తాకత్వస్యాప్యుక్తలక్షణవిశేషణత్వాంగీకారాత్ స్వపదంచాభావానుయోగిపరం॥ —॥

అసత్త్వాసచ్ఛ తుచ్ఛాలీకాది శబ్దజన్యవికల్పవిషయః. తల్లక్షణంచ సత్తాదాత్మ్యశూన్యత్వం. ఘటాదౌహిసత్త్వం ఆరోపితం. సద్రూపబ్రహ్మణి తాదాత్మ్యేన ఘటాదీనామధ్యస్తతయా బ్రహ్మధర్మాణామపి ఘటాదావధ్యస్తత్వాత్.తథాచ సత్తాదాత్మ్యమేవ ఘటాదీనాం సత్త్వం.తచ్ఛూన్యత్వం చ శశవిషాణకూర్మరోమాదీనామితిలక్షణసంగతిః.— నను శశవిషాణాదౌ సతాదాత్మ్యశూన్యత్వమసిద్ధం అనధ్యస్తేపి శశవిషాణాదౌ ప్రాతీతికస్య స

త్తాదాత్మ్యస్య సంభవాదితి చేన్న ॥ — ॥ వ్యావహారికసత్తాదాత్మ్యమా
త్రే వర్తమానం వ్యావహారికం యత్ సత్తాదాత్మ్యత్వం తదవచ్ఛిన్నప్ర
తియోగితాకాభావస్యైవ లక్షణత్వాంగీకారాత్. ప్రాతీతికే శశవిషాణా
దౌ వర్తమానస్య సత్తాదాత్మ్యస్యాపి శశవిషాణాదితుల్యకక్షతయా ప్రా
తీతికత్వేన ఉక్తాభావస్య తత్రాక్షతత్వాత్. అత ఏవ మతే రజతత్వాదికం త్రి
విధం. వ్యావహారికరజతమాత్రవృత్తి వ్యావహారికం కటకాద్యర్థక్రియా
కారితావచ్ఛేదకం. ప్రాతీతికరజతమాత్రవృత్తి ప్రాతీతికం శుక్త్యజ్ఞాన
రజతసాదృశ్యజ్ఞానకార్యతావచ్ఛేదకం. తదుభయసాధారణం రజతపదశ
క్యతావచ్ఛేదకం తృతీయం ఇతి ॥ — ॥ కేచిత్తు వ్యావహారికప్రాతీతికో
భయసాధారణసత్తాదాత్మ్యత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావస్య లక్షణ
త్వాంగీకారేపి నక్షతిః. శశవిషాణాదౌ ప్రాతీతికస్యాపి సత్తాదాత్మ్యస్యాస
మ్భవాత్. అనుయోగిరూపేణ పరిణమమానావిద్యాయా ఏవ తన్నిష్ఠతా
దాత్మ్యరూపేణ పరిణమమానత్వనియమాత్. అలీకరూపేణావిద్యాయా అప
రిణమమానత్వాత్ అలీకనిష్ఠతాదాత్మ్యరూపేణావిద్యాయాః పరిణామాసంభవా
త్. శుక్తిరూప్యాదిరూపేణ పరిణమమానావిద్యాయా ఏవ తన్నిష్ఠసత్తాదాత్మ్య
రూపేణ పరిణమమానత్వాత్ — నను స్ఫటికాదిరూపేణ పరిణమమానాయా
అప్యవిద్యాయాః స్ఫటికాదినిష్ఠేన జపాకుసుమలౌహిత్యతాదాత్మ్యాదిరూ
పేణ పరిణామదర్శనాదుక్తనియమస్య వ్యభిచరితతయా అలీకరూపేణాపరిణ
తాప్యవిద్యా తన్నిష్ఠేన సత్తాదాత్మ్యరూపేణ పరిణమతాం. న చ స్ఫటికోప్య
విద్యాపరిణామ ఏవేతి నవ్యభిచార ఇతి వాచ్యం. స్ఫటికో హి మూలావిద్యా
యాస్తత్త్వజ్ఞానమాత్రనివర్త్యాయాః పరిణామః తన్నిష్ఠజపాలౌహిత్యతా
దాత్మ్యంతు తన్నిష్ఠశౌక్ల్యలౌహిత్యతాదాత్మ్యాభావాదివిషయక తూలావి
ద్యాయాస్తత్త్వజ్ఞానాన్యేనాపి నివర్త్యాయాః పరిణామ ఇత్యుభయోరేకావి
ద్యాపరిణామత్వాభావాదుక్తనియమే వ్యభిచారస్య దుర్వారత్వాదితి చే
న్న — తాదాత్మ్యమాత్రరూపేణ పరిణామస్య తథా దృష్టత్వేపి సత్తాదాత్మ్య
రూపేణ పరిణామస్య తదనుయోగిరూపేణ పరిణమమానావిద్యానిష్ఠత్వని

యమావినాశాత్ . నచ సత్ప్రతియోగికతాదాత్మ్యే ఉక్తనియమాస్వీకారే పి సదనుయోగికస్యాలీకప్రతియోగిక తాదాత్మ్యస్యావిద్యాపరిణామత్వే బాధకాభావాదవ్యాప్తిర్దుర్వారేతి వాచ్యం. సదలీకమితి ప్రతీత్యభావేన అవిద్యాయాస్తాదృశపరిణామే హేతుత్వాకల్పనాత్. అతఏవ 'శబ్దజ్ఞానానుపాతీవస్తుశూన్యోవికల్ప' ఇతి పాతంజలసూత్రే శబ్దమాత్రజన్యస్యాలీకాకారధీరూపవికల్పస్య సద్రూపావిషయకత్వరూపం వస్తుశూన్యత్వముక్తం. అతఏవచ 'ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్మృతయ' ఇతి వృత్తివిభాజకే పాతంజలసూత్రే వికల్పాత్పృథక్ విపర్యయస్యోక్తిః. తస్య సద్రూపవిషయకత్వేన వస్తుశూన్యత్వాభావాత్. పాతంజలమతే అన్యథాఖ్యాతిస్వీకారేణ సత్యే విశేష్యే దేశాంతరస్థస్య సత్యవిశేషణస్య భ్రమేభానాత్. అస్తాం వా అలీకప్రతియోగికంసదనుయోగికం తాదాత్మ్యం. తథాపి సత్ప్రతియోగికతాదాత్మ్యత్వావచ్ఛిన్నాభావస్యైవ లక్షణత్వాంగీకారాత్ తస్యచాలీకేఽవ్యాహతత్వాన్నావ్యాప్తిః. నచైవం సతి బ్రహ్మణ్యతివ్యాప్తిః స్వప్రతియోగికతాదాత్మ్యస్య స్వస్మిన్నభ్యుపగమేన సత్ప్రతియోగిక తాదాత్మ్యస్య బ్రహ్మణ్యసత్త్వాదితి వాచ్యం. స్వస్మిన్ స్వవిశిష్టబుద్ధ్యనుదయేన స్వప్రతియోగికత్వ విశిష్టతాదాత్మ్యాధికరణత్వస్య స్వస్మిన్నసత్త్వేపి తావత్పర్యంతస్య లక్షణేఽవివక్షితత్వాత్. సత్ప్రతియోగికతాదాత్మ్యస్య బ్రహ్మణ్యపి నను భవేన తదభావరూపలక్షణస్యానతిప్రసక్తేః - ఇత్యాహుః ॥ — ॥

అద్వైతమపి ఘటాదినిష్ఠసత్తాదాత్మ్యేఽతివ్యాప్తిః స్వస్య స్వవృత్తిత్వాభావేన సత్తాదాత్మ్యశూన్యత్వస్య తల్లక్ష్యత్వాత్ అనవస్థాభియాచ సత్తాదాత్మ్యే సత్తాదాత్మ్యాంతరస్యానంగీకారాత్ ఇతిచేన్న—ఘటాభావే ఘటో నాస్తీతిప్రతీత్యా ఘటాభావస్యైవ సత్తాదాత్మ్యం సదితి ప్రతీత్యాస్వస్మిన్ స్వరూపసంబంధేన స్వవృత్తితాస్వీకారాత్. నచైవం సత్తాత్మాశ్రయ ఇతి వాచ్యం. ఇష్టత్వాత్. అతఏవ బౌద్ధాధికారే శిరోమణినా ఘటాభావే ఘటాభావవృత్తావాత్మాశ్రయమాశంక్యఇష్టాపత్తిరేవాభిహితేతిదిక్—

అనిర్వాచ్యం చ ద్వివిధం వ్యావహారికం ప్రాతిభాసికంచేతి. వ్యావహారిక

లక్షణంచ బ్రహ్మజ్ఞానేతరాబాధ్యత్వే సతి బాధ్యత్వం. ఘటాదేర్వ్యావహారికస్య మహావాక్యజన్యబ్రహ్మజ్ఞానేనైవ బాధ్యతయా లక్షణసమన్వయః. శుక్త్యాదిజ్ఞానబాధ్యే శుక్తిరూప్యాదావతివ్యాప్తివారణాయ సత్యన్తం. బ్రహ్మణ్యతివ్యాప్తివారణాయ విశేష్యమ్. నచైవమపి బ్రహ్మణ్యారోపితే క్షణికత్వాదౌ ప్రాతిభాసికేఽతివ్యాప్తిః తస్యక్షణికత్వాభావప్రకారకబ్రహ్మజ్ఞానబాధ్యతయా బ్రహ్మజ్ఞానేతరాబాధ్యత్వాదితి వాచ్యం. బ్రహ్మాన్యవిషయకజ్ఞానాబాధ్యత్వస్య సత్యన్తార్థత్వాత్. ఉక్తప్రాతిభాసికస్య బ్రహ్మాతిరిక్తక్షణికత్వాభావవిషయకజ్ఞానబాధ్యతయా సత్యన్తాభావాదతిప్రసఙ్గవిరహాత్. నచైవమపి అఖండాకారబ్రహ్మజ్ఞానబాధ్యే తదవ్యవహితపూర్వవర్తిప్రాతిభాసికేఽతివ్యాప్తిర్దుర్వారేతి వాచ్యం. బ్రహ్మాన్యవిషయకజ్ఞానధ్వంసాన్యతరజన్యధ్వంసప్రతియోగ్యజ్ఞానప్రయుక్తాన్యత్వస్య సత్యన్తార్థత్వాత్. ఉక్తప్రాతిభాసికస్య బ్రహ్మాన్యవిషయకజ్ఞానజన్యధ్వంసప్రతియోగిత్వాభావేపి మూలాజ్ఞాననాశజన్యనాశప్రతియోగ్యజ్ఞానప్రయుక్తత్వాత్. తాదృశప్రాతిభాసికోపాదానాజ్ఞానస్య అఖండాకారవృత్తిసమానవిషయకత్వేన తన్నాశ్యత్వాయోగాత్. జీవేశభేదాదిరూపానాద్యన్తరాణామివ మూలాజ్ఞాననాశనాశ్యతాయా ఏవ యుక్తత్వాత్. యత్తు సప్రకారకజ్ఞానాబాధ్యత్వమేవ సత్యన్తార్థః ఇతి తన్న. తత్త్వేదంతోపలక్షితవిషయకనిర్వికల్పకజ్ఞానబాధ్యే నాయం సర్ప ఇత్యాదిభ్రమసిద్ధభేదేఽతివ్యాప్తేర్దుర్వారత్వాత్ ఇతి దిక్ — వ్యావహారికత్వాదికమఖండోపాధిరిత్యపి కేచిత్ ॥ — ॥

ప్రాతిభాసికంచ శుక్తిరూప్యాదికమ్. తల్లక్షణంచ బ్రహ్మాన్యవిషయకజ్ఞానబాధ్యత్వం. శుక్తిరూప్యాదేః ఇయం శుక్తిరిత్యాద్యాకారకశుక్త్యాదివిషయకజ్ఞానబాధ్యత్వాల్లక్షణసఙ్గతిః.

తత్ర వ్యావహారికంచతుర్విధం. ప్రకృతిః వికృతిః ప్రకృతివికృతిః ఉదాసీనంచేతి. తత్ర ప్రకృతిః మూలాజ్ఞానప్రధానమాయాఽవిద్యాదిశబ్దవాచ్యా జగతఃప్రాగవస్థా తల్లక్షణంచ వికారసామాన్యప్రాగభావవత్త్వం. అజన్యత్వే సతి జనకత్వంవా. వికృతిశ్చరమవికారః. తల్లక్షణంచ వికారప్రా

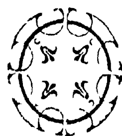
ర్వతాభావవద్వికారాశ్రయత్వం, అజనకత్వేసతి జన్యత్వంవా, అథవా తత్త్వవిభాజకోపాధ్యవచ్ఛిన్నాజనకత్వేసతి జన్యత్వం భూతవిభాజకోపాధిబుద్ధ్యహంకారత్వాన్యతమరూపేణ స్వవిజాతీయకార్యంప్రత్యజనకత్వేసతి వికృతిత్వంవా తల్లక్షణం—తథాచ ఘటాదీనామేవ వికృత్యన్తర్గతత్వమితి ధ్యేయం. ప్రకృతివికృతయశ్చ మహత్తత్త్వాహంకారాకాశవాయుతేజోజలపృథివ్యః. తల్లక్షణంచ తత్త్వవిభాజకోపాధ్యవచ్ఛిన్నజనకత్వేసతి వికృతిత్వం. ఉక్తాన్యతమరూపేణ స్వవిజాతీయకార్యంప్రతి ప్రకృతిత్వేసతి వికృతిత్వంవా. అథాత్ర ద్వితీయాధ్యాయగతేన ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేరితి సూత్రభాష్యేణ విరోధః తత్ర మహదహంకారయోర్నిరాకృతత్వాదితిచేన్న. తత్ర సాంఖ్యాభిమతవిలక్షణతత్త్వయో స్తయోర్నిరాసేపి భగవదీక్షణసఙ్కల్పరూపయోర్మూలకారణీయసర్గాద్యద్వితీయవికారయోః పురాణాదిసిద్ధయోరనిరాకరణాత్ ఇతిదిక్.

ఏతాస్తిస్రః ద్రవ్యపదేనాపివ్యవహ్రియంతే. ద్రవ్యత్వంచ అవస్థావత్త్వం గుణాశ్రయత్వం వా. అవస్థావత్స్థిరద్రవ్యమిలద్ధర్మోవస్థేతి పరికీర్త్యతే ఇతి కారికోక్తా బోధ్యా.

ఉదాసీనంచ గుణకర్మసామాన్యసంఖ్యాశక్త్యాదిభేదాద్బహువిధం. తత్ర గుణాః సత్త్వరజస్తమోరూపరసగన్ధస్పర్శశబ్దపరిమాణసంయోగవిభాగద్రవత్వస్నేహాస్త్రయోదశ. పరేతు సత్త్వాది గుణత్రయమగణయంతో గుణాదశైత్యేవ పఠంతి. కర్మచోత్క్షేపణాదిభేదాదనేకవిధం. సామాన్యంచ స్వరూపతో భాసమానో ధర్మః. ఘటత్వవిషయతాత్వాదిః. స్వరూపతో భాసమానత్వంచ నిరవచ్ఛిన్నవిషయతాశ్రయత్వం. బ్రహ్మణ్యతివ్యాప్తివారణాయ ధర్మ ఇతి. సంఖ్యా ఏకత్వాదిః. ఇయంచ నగుణః. గుణాదావపి సత్త్వాత్. కేచిత్తు సంఖ్యాంనాతిరిక్తాం విషయతాయామేవాంతర్భావాదితివదంతి. శక్తిః దాహాదికార్యజనకతావచ్ఛేదకో ధర్మః. అత్రమతే శక్తివిశిష్టత్వేనైవ వహ్న్యాదీనాం దాహాదికంప్రతి కారణత్వాత్. ఇయంచ నసామాన్యాంతఃపాతినీ. అవ్యాప్యవృత్తిత్వాత్. అత్రేదమవధేయం—అవిద్యోపహితస్య మనోవచ్ఛి

న్నస్య జీవస్యానాదిత్వాదపరిణామిత్వాచ్చ నప్రకృత్యాదిరూపతా. ఏవం ప్ర-
తిబిమ్బాదేర్బిమ్బానతిరేకేఽపి బోధ్యమ్. అతిరేకేతు వికృతిత్వాదికమేవ.
శక్త్యుపహితచితోఽనన్యత్వేచ వికృతిత్వమేవ అనన్యత్వే చిద్రూపత్వాత్తత్త-
రూపత్వేన. ఉపహితాదిరూపాణాం చితాం తు వికృతిత్వమేవేతి — ఏవం
సంక్షేపేణార్థోఽనిరూపితః. అన్యథాప్యస్య విభాగశ్శక్యః. యథా అర్థ-
ద్వివిధః. స్వతస్సిద్ధః పరతస్సిద్ధశ్చేతి. తత్ర స్వతస్సిద్ధ ఆత్మా. తదన్యః ప-
తస్సిద్ధః. సద్వివిధః. కేవలసాక్షిభాస్యః ప్రమాకారవృత్తిమపేక్ష్యైవ సాక్షిభా-
స్యశ్చేతి. ఆద్యః మనస్తత్పరిణామసుఖదుఃఖాదిః. ద్వితీయోఽపి ద్వివిధః. అ-
ద్యావృత్తిమనపేక్ష్య సాక్షిభాస్యః మనోవృత్తిమపేక్ష్య సాక్షిభాస్యశ్చేతి.
ద్యః సుషుప్త్యాదిః. ద్వితీయో ఘటాదిరితి సంక్షేపః.

వాధూలాన్వయజన్మా కస్తూరీరఙ్గనాథశర్మేత్థమ్ ।
తద్రామానుజాచార్యో వ్యాఖ్యాం వ్యతనోత్కృతిమర్థసఙ్గ్రహాభిఖ్యామ్ ॥

శ్రీ

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః

సటీకా అద్వైతవేదాన్తపరిభాషా ప్రారభ్యతే

యదవిద్యావిలాసేన భూతభౌతికసృష్టయః।

తన్నౌమి పరమాత్మానం సచ్చిదానన్దవిగ్రహమ్ ॥ ౧ ॥

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః ॥ నైదాఘభానుకిరణేష్వివ వారిపూరః సర్వో విభాతి యదబోధవశాత్ప్రపఞ్చః । మాలాఫణీవ చ విలీయతి యత్ప్రబోధాత్తద్బ్రహ్మ నౌమి సుఖమద్వయమాత్మరూపమ్ ॥ ౧ ॥ ఆసేతోరాసుమేరోరపి భువి విదితాన్ ధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాన్ స్వస్వైహం తర్కచూడామణిమణిజననక్షీరధీన్ స్తాతపాదాన్ । యత్కారుణ్యాన్మయాఽభూదధిగతమధికం దుర్గ్రహం సూక్ష్మధీక్షైరవ్యాప్తం శాస్త్రజాతం జగతి సుఖకృతా రామకృష్ణాహ్వయేన ॥ ౨ ॥ వేదాన్తపరిభాషాఖ్యాం సోఽహం తాతవినిర్మితామ్ । వ్యాకరోమి కృతిం సర్వశ్రుత్యన్తార్థప్రకాశికామ్ ॥ ౩ ॥ (మత్కృతించ ప్రబన్ధంచ న ప్రశంసన్తు పణ్డితాః । తథాపి బుద్ధివైశద్యఫలోఽయం మత్పరిశ్రమః ॥ ౪ ॥) ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యర్థం విషయప్రయోజనే నిదిశన్ నిర్విఘ్నపరిసమాప్తయే మఙ్గళమాచరితం శిష్యశిక్షాయై గ్రన్థతో నిబధ్నాతి ॥ యదవిద్యేతి ॥ తం పరమాత్మానం నౌమీతి సమ్బన్ధః । జీవాభిన్నం బ్రహ్మ శాస్త్రప్రమేయమితి సూచయితుం ఆత్మశబ్దః। నన్వేవం తస్యైవ తమేవ ప్రతి ఉత్కర్షాపకర్షాభావాన్నమస్కర్తృనమస్కార్యానుపపత్తిరిత్యాశఙ్క్య కల్పితభేదాఙ్గీకారాత్తదేవావిద్యాప్రతిబిమ్బం కర్తృత్వాదివిశిష్టమపకృష్టరూపం నమస్కర్తృ తద్వ్యావృత్తం సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టముత్కృష్టరూపం నమస్కార్యం ఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ పరమేతి ॥ ననుబ్రహ్మణిలక్షణప్రమాణాభావేన తస్యైవాసిద్ధేః కథం జీవబ్రహ్మాభేదః ఇతి చేత్ న తావత్ప్రమాణాభావః భూతభౌతికోత్పత్తేరేవ తత్ప్రమాణత్వాత్ తథాహి వివాదవిషయీభూతాని భూతభౌతికాని స్వోపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞానచికీర్షాకృతిమత్ప్రణీతాని కార్యత్వాద్ఘటవత్ న చ పరిదృశ్యమానపృథివ్యాదౌ ప్రత్యక్షేణ కార్యత్వసిద్ధావప్యతీన్ద్రియే తదసి

క్షైర్భాగాసిద్ధో హేతురితి వాచ్యం తత్రాపి పృథివీత్యాదినా కార్యత్వకల్ప
నాత్ నచాప్రయోజకత్వం లాఘవానుగృహీతేన ప్రత్యక్షేణ ఘటాదౌ కా
ర్యత్వేనైవ కర్తృజన్యత్వావగమాత్ నచనానాకించిజ్జ్ఞకర్తృసిద్ధ్యా అర్థాన్త
రం లాఘవాదేకస్యైవ కర్తుః సర్వజ్ఞస్య సకర్తృకత్వానుమితౌ విషయత్వాత్
తతశ్చానుమానం జగన్నిర్మాతరి సర్వేశ్వరే ప్రమాణం తథా *యతో వా ఇమా
ని భూతాని జాయన్తే* యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మా
దేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నంచ జాయతే* ఇత్యాదిశ్రుతిశ్చ సర్వేశ్వరే ప్రమా
ణమ్। నాపిలక్షణాభావః నామరూపసృష్టికర్తృత్వస్య నామరూపాత్మకప్రప
ఞ్చాధ్యాసాధిష్ఠానత్వస్య తదాకారేణపరిణమమానమాయాధిష్ఠానత్వస్య వా
బ్రహ్మలక్షణత్వాత్ తదేతదాహ ॥ యదితి ॥ యస్యావిద్యా యదవిద్యా షష్ఠ్యా
ర్థస్తు సమ్బన్ధమాత్రం శేషే షష్ఠీతి సమ్బన్ధసామాన్యే షష్ఠీస్మరణాత్ త
ద్విశేషలాభస్త్వర్థాత్ అన్యథా నిర్విశేషసామాన్యవ్యవహారానుపపత్తేః స
చ వివరణాచార్యమతే ఆశ్రయాశ్రయిభావః ఆచార్యవాచస్పతిమతే విషయ
విషయిభావః। యద్వా యస్యేతి కర్మణిషష్ఠీ తత్రాపి తద్విధానాత్ శఙ్క
రభగవత్పాదైరపి బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యత్ర బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణిషష్ఠీత్యభిధానాత్
తద్విషయత్వంచోభయమతసాధారణం అవిద్యా నామ విద్యానివర్త్యాఽనిర్వచ
నీయాఽనాదిభావరూపేతి వక్ష్యతే తద్విలాసశ్చ తజ్జనితో వృత్తివిశేషః పరమేశ్వ
రస్యేక్షణసంకల్పప్రయత్నరూపః *తదైక్షత* సోకామయత* తన్మనోకురుతే
త్యాదిశ్రుతిసిద్ధః తేనసహకారిణా భూతాని పఞ్చసూక్ష్మాణ్యపఞ్చీకృతాని వి
యదాదీని భౌతికానిచ తదుపాదానానిపఞ్చీకృతాని పరిదృశ్యమానపృథివ్యా
దీని తేషాం సృష్టయః భవన్తీత్యధ్యాహారః అత్ర భూతభౌతికగ్రహణం నామ
రూపమాత్రోపలక్షణార్థం సృష్టిగ్రహణంచ స్థితిప్రళయోపలక్షణార్థం అన్యథా
శబ్దప్రపఞ్చస్య స్థితిప్రళయయోశ్చాగ్రహణే బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వాసిద్ధిప్ర
సఙ్గః। ఏవం ప్రమాణం తటస్థలక్షణంచ ప్రదర్శ్య స్వరూపలక్షణమాహ
॥ సదితి ॥ యద్యపి సత్త్వాదిక్రత్యైకం లక్షణం తథాపి ప్రయోజనసూచనార్థ
మానన్దగ్రహణం। నచైవంచిత్పదం వ్యర్థం ఆనన్దస్య పురుషార్థత్వసిద్ధయే త
దుపాదానాత్ జ్ఞాయమానానన్దస్యైవ పురుషార్థత్వాత్ నచాహం జా
నామి సుఖత్యాదిప్రత్యక్షవిరోధాత్ ఆనన్దం బ్రహ్మణ ఇతి శ్రుతివిరోధాచ్చ

యదన్తేవాసిపఞ్చాస్యైర్నిరస్తాః భేదివారణాః । తం నౌమి నరసింహాఖ్యం యతీన్ద్రం పరమం గురుమ్ ॥ ౨ ॥ శ్రీమద్వేంకటనాథాఖ్యాన్వేలాంగుడినివాసినః। జగద్గురూనహం వన్దే సర్వతన్త్రప్రవర్తకాన్ ॥ ౩ ॥ యేన చిన్తామణౌ టీకా దశటీకావిభఞ్జినీ । తర్కచూడామణిర్నామ కృతా విద్వన్మనోరమా ॥ ౪ ॥ టీకా శశధరస్యాపి బాలవ్యుత్పత్తిదాయినీ । పదయోజనయా పఞ్చపాదికా వ్యాకృతా తథా ॥ ౫ ॥ తేన బోధాయ మన్దానాం వేదాన్తార్థావలమ్బినీ । ధ

నజ్ఞానాదిరూపం బ్రహ్మేతి వాచ్యం సత్యం జ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిశ్రుతేః బ్రహ్మణస్సచ్చిదానన్దాత్మకతావగమేన "రాహోశ్శిరః ఆత్మనశ్చైతన్యమ్" ఇతివద్భేదశ్రుతిప్రత్యక్షయోరుపచరితార్థత్వాత్ ॥ యదన్త ఇతి ॥ "యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ । తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః" ఇతి సుబాలోపనిషచ్ఛ్రుత్యా గురునమస్కారః కర్తవ్యత్వేన సమధిగతః తత్ర పరమగురూన్నమస్కృత్య సాక్షాద్విద్యాగురూనాచార్యాన్ ప్రణమతి ॥ శ్రీమద్వేఙ్కటనాథాఖ్యానితి ॥ చికీర్షితస్య గ్రన్థస్య ఉపాదేయతాసిద్ధయే స్వకీర్త్యనువృత్తయే చ స్వస్య నానావిధగ్రన్థకర్తృతామాహ ॥ యేనేతి ॥ చిన్తామణావితి ॥ రుచిదత్తకృతచిన్తామణిప్రకాశ ఇత్యర్థః। న చ "మణౌ రేఖోఽర్థః" ఇత్యాదౌ క్వచిత్సాక్షాత్ క్వచిత్పరంపరయా మణేరపి వ్యాఖ్యాతత్వాత్ యథాశ్రుతో గ్రన్థః సాధురితి వాచ్యమ్. ప్రసఙ్గాత్కదాచిన్మూలార్థకథనేఽపి తద్వ్యాఖ్యానత్వానుపపత్తేః అత ఏవ సర్వానవద్యకారిణ్యామపి న్యాయసుధాఖ్యాయాం న్యాయవార్తికటీకేతి వ్యవహారః ॥ దశటీకేతి ॥ యజ్ఞపతిజయదేవరుచిదత్తకృతప్రభాలోకప్రకాశప్రభృతీని చిన్తామణివ్యాఖ్యానాని దశ ప్రసిద్ధాని తేషాం క్వచిత్కదాచిద్భఞ్జినీ ఇత్యర్థః ॥ శశధరస్యేతి ॥ శశధరకృతన్యాయసిద్ధాన్తదీపస్య న్యాయరత్నం నామ టీకా కృతేత్యర్థః । నను మోక్షసాధనబ్రహ్మజ్ఞానస్య శారీరకమీమాంసాశ్రవణసాధ్యత్వేన తత్రైవ ప్రేక్షావతాం ప్రవృత్త్యుపపత్తేర్వ్యర్థో గ్రన్థారమ్భ ఇత్యాశఙ్క్య మేధావినాం మతివితతగహనగమ్భీరేషు సూత్రభాష్యాదిషు ఆదావేవ ప్రవృత్తిసమ్భవేఽపి మన్దధియాం తత్ర ప్రవృత్త్యనుపపత్తేస్తదనుగ్రహార్థమేతద్గ్రన్థారమ్భ ఇత్యాహ ॥ తేనేతి ॥ బోధాయ । బ్రహ్మబోధాయ। స ఏవ కుత ఇత్యత ఆహ ॥ వేదాన్తేతి ॥ యద్యపి ప్రమాణవాల్లా

ర్మరాజాధ్వరీన్ద్రేణ పరిభాషా వితన్యతే ॥ ౭ ॥ ఇహ ఖలు ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యేషు చతుర్విధపురుషార్థేషు మోక్ష ఏవ పరమః పురుషార్థః। న స పునరావర్తత ఇతి శ్రుత్యా తస్య నిత్యత్వావగమాత్ । ఇతరేషాం త్రయాణాం ప్రత్యక్షేణ

దౌ సంక్షేపతో వేదాన్తార్థనిరూపణాత్తేనాపి గ్రన్థానుగ్రహః తథాపి న సర్వస్య వేదాన్తశాస్త్రార్థస్య ప్రతిపాదనం తత్రేతి జ్ఞేయమ్ । స్వకీయగ్రన్థస్య నిశ్శ్రేయసప్రయోజనవచ్ఛారీరకమీమాంసయా సఙ్గతిం దర్శయిష్యంకరిష్యమాణప్రమాణనిరూపణస్య పరమ్పరయా నిశ్శ్రేయసోపయోగం దర్శయన్ శాస్త్రస్య ప్రథమం తత్సాధనతాం సాధయతి ॥ ఇహేత్యాదినా॥ నచేత్యత్ర వేదాన్తవిచారసాధ్యాదిత్యధ్యాహారః తథా చ వేదాన్తవిచారసాధ్యాత్ బ్రహ్మజ్ఞానాన్మోక్ష ఏవ భవతీతి ప్రథమం సమ్బన్ధః మోక్షస్య విచారఫలత్వే హేతుమాహ ॥ పురుషార్థ ఇతి॥ పురుషేణ వేదాన్తశ్రవణాధికారిణా అర్థ్యమాన ఇత్యర్థః తథా చ కామ్యమానానిషిద్ధాధికారివిశేషణత్వాన్మోక్షస్య తత్ఫలతేతి భావః। అత్రైవ కామనాయాం వినిగమకమాహ ॥ పరమేతి॥ నిత్యేత్యర్థః పరమత్వే వియదాదేరపి నిత్యత్వాత్సిద్ధాన్తే జీవావిద్యాదేరనాదిత్వాన్మోక్ష ఏవ నిత్యేవకారేణ తద్వ్యవచ్ఛేదశఙ్కాం నిరాకర్తుం ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యేష్విత్యుక్తమ్। న చ మోక్షస్య విచారఫలత్వవన్నిత్యత్వమపి న సిద్ధమిత్యాశఙ్క్యాం తన్నిత్యత్వస్య లోకే ప్రసిద్ధత్వాదిత్యాహ ॥ ఇహ ఖల్వితి ॥ న చ తత్ప్రసిద్ధిరపి దేహాత్మప్రసిద్ధివన్నిర్మూలత్వాదప్రమాణం శ్రుతిమూలత్వాదిత్యాహ ॥ న సేతి॥ ముక్తో న పునస్సంసారీ భవతీత్యర్థః తథా చ నిత్యతయా మోక్ష ఏవ విరక్తాధికారికామనావిషయ ఇతి భావః। నను కామ్యమానత్వం ధర్మాదీనామప్యవిశిష్టం న చ అనిత్యత్వాత్తతో విరక్తిరేవాస్యేతి వాచ్యం తేషామపి పురుషార్థత్వాదినా నిత్యత్వానుమానాదిత్యాశఙ్క్య వహ్న్యనౌష్ణ్యానుమానవద్బాధితవిషయం తదిత్యాహ ॥ ఇతరేషామితి॥ త్రయాణాం మధ్యే ద్వయోరర్థకామయోః ప్రత్యక్షేణానిత్యత్వావగమాదిత్యర్థః అన్యథా ధర్మస్యాతీన్ద్రియత్వేన "త్రయాణాం ప్రత్యక్షేణానిత్యత్వావగమాత్" ఇత్యనుపపత్తేః। యద్వా ప్రత్యక్షేణ ప్రత్యక్షాదిసిద్ధేన కార్యత్వేన లిఙ్గేనేత్యర్థః తథా చ కార్యత్వలిఙ్గకానిత్యత్వానుమానబాధితం త్రయాణాం నిత్యత్వానుమానమితి భావః। నన్వనుమానయోః సమానబలత్వాన్న నిత్యత్వబాధ ఇత్యాశఙ్క్య శ్రుతిమూలత్వాత్ప్రబలమనిత్య

"తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః" క్షీయత ఇత్యాదిశ్రుత్యా చానిత్యత్వావగమాత్ । సచ బ్రహ్మజ్ఞానాదితి బ్రహ్మ తజ్జ్ఞానం తత్ప్రమాణంచ సప్రపఞ్చం నిరూప్యతే ॥

త్వానుమానమిత్యాహ ॥తద్యథేతి॥ ఇహ అస్మిన్ లోకే ధర్మాధర్మాత్మకకర్మనిర్మితః లోక్యత ఇతి లోకో ఘటాదిః యథాక్షీయతే తథా లోకాన్తరే పుణ్యనిర్మితో లోకః స్వర్గాదిః నశ్యతీత్యర్థః నను "అపామ సోమమమృతా అభూమ" అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినః సుకృతం భవతి" ఇత్యాదిశ్రుత్యా స్వర్గాదేరపి నిత్యత్వమవగమ్యత ఇతి చేన్న యత్కృతకం తదనిత్యమితి సామాన్యతో దృష్టానుమానానుగృహీత తద్యథేత్యాది శ్రుతివిరోధేన అక్షయ్యమిత్యాదిశ్రుతేః ప్రలయపర్యన్తస్థాయిఫలాభిప్రాయత్వాత్ । నన్వస్తు వేదాన్తవిచారస్య బ్రహ్మజ్ఞానద్వారా నిశ్శ్రేయసహేతుత్వం తథాపి ప్రమాణనిరూపణస్య తదుపయోగాభావాన్న శాస్త్రసఙ్గతిరిత్యాశఙ్క్య యతః శాస్త్రప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ తత్ప్రయోజనంచ మోక్షసాధనబ్రహ్మజ్ఞానం ప్రమాణాధీనమతః పరంపరయా నిశ్శ్రేయసోపయోగీతి ప్రమాణనిరూపణం శాస్త్రసఙ్గతమిత్యభిప్రాయేణ తన్నిరూపణం శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే ॥ ఇతి బ్రహ్మేతి ॥ తర్హి తత్ప్రమాణనిరూపణమేవ తదుపయోగిత్వాచ్ఛాస్త్రసఙ్గతం స్యాదిత్యాశఙ్క్య తత్ప్రమాణనిరూపణస్య ప్రమాణసామాన్యలక్షణ ప్రమాణేయత్తాదిసాపేక్షత్వాత్తన్నిరూపణమపి తత్పరికరత్వాచ్ఛాస్త్రసఙ్గతమిత్యాహ॥సప్రపంచమితి॥నచ సప్రపఞ్చ తత్ప్రమాణనిరూపణస్యైవ ప్రతిజ్ఞాతత్వే విషయప్రయోజనయోరుత్తరత్ర నిరూపణమసఙ్గతం స్యాత్తయోరప్రతిజ్ఞాతత్వాదితి వాచ్యం కృతస్య ప్రమాణనిరూపణస్య శాస్త్రవిషయప్రయోజనోపయోగం దర్శయితుం ప్రాసఙ్గిక తన్నిరూపణసంభవాత్ అతఏవ చిన్తామణౌ ప్రమాణతత్త్వప్రతిజ్ఞాయామపి మోక్షేశ్వరాదినిరూపణమ్।యద్వా సప్రపఞ్చత్వం త్రితయవిశేషణం తథాచ జగదుపాదానత్వసచ్చిదానన్దాత్మకత్వజీవాభిన్నత్వ లక్షణ పరికరోపేతం బ్రహ్మ తజ్జ్ఞానంచ వేదాన్తజన్యత్వ స్వప్రకాశత్వ కర్మనిరపేక్షత్వ మోక్షసాధనత్వాది లక్షణప్రపఞ్చోపలక్షితం తత్ప్రమాణమపి ప్రమాణాన్తరాగృహీత సిద్ధబ్రహ్మవిషయాపరోక్షజ్ఞాన జనకవేదాన్తత్వాది రూపపరికరోపేతం నిరూప్యత ఇత్యర్థః యద్యపి సప్రప

తత్ర ప్రమాకరణం ప్రమాణమ్। తత్ర స్మృతివ్యావృత్తం ప్రమాత్వమనధిగతాబాధితార్థవిషయకజ్ఞానత్వమ్। స్మృతిసాధారణం త్వబాధితార్థవిషయకజ్ఞానత్వమ్।

ఇచ్ఛాశబ్దాన్నిర్గుణత్వజీవాభేదస్వప్రకాశత్వసిద్ధబోధివేదాన్తత్వాదినామేవ పరికరత్వేనశబ్దేశే సగుణత్వజీవభేదపరప్రకాశ్యత్వచక్షురనుమానాదీనామప్రతిజ్ఞాపత్తిః తథాపి ధర్మాభానచైత్యవన్దనాదివత్ నిరాకర్తవ్యతయాపరికరత్వోపపత్తిరితి ద్రష్టవ్యమ్। ఏవం ప్రమాణనిరూపణం ప్రతిజ్ఞాయ తల్లక్షణమాహ ॥ తత్రేతి॥ ప్రమాణే నిరూపణీయ ఇత్యర్థః అసాధారణకారణత్వే సతి వ్యాపారవత్త్వం కరణత్వం తేన లింగపరామర్శాదౌ ప్రమిత్యసాధారణకారణే సవ్యాపారే చ ఆత్మని నాతిప్రసఙ్గః। నను విషయేఽతివ్యాప్తిః తస్యేన్ద్రియసన్నికర్షద్వారా ప్రమిత్యసాధారణకారణత్వాదితి చేత్ న తావద్విషయః ప్రత్యక్షమాత్రే హేతుః తదభావేఽపి భ్రమప్రత్యక్షోదయాత్ నచ ప్రత్యక్షప్రమాయామ్ ఏకదా సుఖతదాకారవృత్త్యోరభ్యుపగమాత్ నాపి బాహ్యప్రత్యక్షప్రమితౌ సుఖాదిప్రత్యక్షస్థలేఽన్యత్ర ప్రత్యక్షప్రమాసామగ్ర్యా వతదుపపత్తేః। ప్రమాలక్షణమాహ ॥ తత్రేతి॥ ప్రమాకరణత్వావగమాయ ప్రమాయాం నిరూపణీయాయామిత్యర్థః। న చాస్య లక్షణస్య స్మృతావవ్యాప్తిః అలక్ష్యత్వాదిత్యాహ ॥ స్మృతీతి॥ నను స్మృతేరపి సంవాదిప్రవృత్తిజనకత్వాత్తద్వ్యావృత్తప్రమాలక్షణకథనమయుక్తమితి చేత్ న హి ప్రవృత్త్యఙ్గం ప్రామాణ్యమిహ నిరూపణీయం వ్యావృత్తివ్యవహారాన్యతరప్రయోజనాయ ప్రమాత్వస్యాభిధానాత్। స్మృతావతివ్యాప్తివారణాయానధిగతేతి విషయవిశేషణమ్। అనిర్వచనీయవిషయభ్రమేఽతివ్యాప్తివారణార్థముక్తమబాధితేతి। జ్ఞానపదంతు స్వరూపకథనార్థం ఇచ్ఛాకృతిసంస్కారాణాం అనధిగతపదేనైవ వారణాత్। యద్వా చక్షురాదీనామపి ఫలద్వారా ఘటాదివిషయకత్వాభ్యుపగమాత్తత్రాతివ్యాప్తివారణార్థముక్తం జ్ఞానేతి జ్ఞప్తిశ్చాత్ర భావవ్యుత్పత్త్యా వివక్షితా అతో న తత్కరణే తత్రాతివ్యాప్తిః। స్మృతావపి యది ప్రామాణ్యవ్యవహారస్తదా తత్సాధారణం లక్షణమాహ ॥ స్మృతీతి॥ ఇచ్ఛాదావతివ్యాప్తివారణాయ జ్ఞానత్వమిత్యుక్తమ్। నన్వేకస్మిన్ ఘటే ప్రత్యక్షేణ యదానిరన్తరాణి జ్ఞానాన్యుత్పద్యన్తే తత్ర ద్వితీయాదిజ్ఞానేషు పూర్వపూర్వజ్ఞానవిషయా

నీరూపస్యాపి కాలస్యేన్ద్రియవేద్యత్వాభ్యుపగమేన ధారావాహికబుద్ధేరపి పూర్వపూర్వజ్ఞానావిషయతత్తత్క్షణవిశేషవిషయకత్వేన నతత్రావ్యాప్తిః ।

కృతార్థేషు ప్రథమలక్షణస్యావ్యాప్తిరిత్యత ఆహ ॥ నీరూపస్యేతి ॥ నను నీరూపస్య కాలస్య కథం చాక్షుషత్వం ద్రవ్యచాక్షుషతాయాం మహత్త్వసమానాధికరణోద్భూతరూపవత్త్వస్య తన్త్రత్వాదితి చెన్న. ఇదానీం ఘటోవర్తత ఇతి ప్రతీతేః నీరూపస్యాపి తస్య చాక్షుషత్వాత్ అన్యథా చక్షురవగతేపి ఘటేవర్తమానతాసందేహాపత్తేః. నచోక్తప్రయోజకాభావేతత్ప్రతీతిరేవాసిద్ధేతి వాచ్యం అనన్యథాసిద్ధప్రతీతిబలేనతస్య కాలవ్యతిరిక్తద్రవ్యచాక్షుషతాయాం ప్రయోజకత్వకల్పనాత్ అన్యథాప్రయోజకానుసారేణ ప్రతీతికల్పనే నీరూపస్యరూపస్యాచాక్షుషత్వాపత్తేః. నన్వేవముపిసిరన్తరోత్పన్న ఘటాదిప్రత్యక్షేఽవ్యాప్తిః తదవస్థేవ తస్య తత్తత్క్షణతత్తత్సంబన్ధాంశే అజ్ఞాతార్థావగాహిత్వేపి ఘటాంశేతదభావాదితిచేన్న ఇష్టాపత్తేఃఅతఏవశాబ్దప్రమాయానపదార్థాంశే ప్రమాత్వం. నచద్వితీయాదిజ్ఞానస్య ఘటాంశే ప్రామాణ్యాభావె ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిః, స్మృతివదబాధితవిషయకత్వేనతదుపపత్తేః. అతఏవాహంసుఖీత్యాదిధారావాహికబుద్ధౌనావ్యాప్తిః, తస్యాః పూర్వపూర్వజ్ఞానావిషయక్షణ విశేషవిషయత్వాత్. నన్వేవమనుమిత్యాదౌ క్షణస్ఫురణంస్యాత్ ఇదానీం పర్వతోవహ్నిమాన్ ఇదానీం గౌరానయనసంస్పృష్టా ఇదానీం మదీయాగారే తత్సదృశీ ఇదానీమముమర్థం కల్పయామీతి సర్వజ్ఞానేషు కాలస్యానుభూయమానత్వాదితిచేత్ కిమనుమితౌ పక్షవిశేషణతయా కాలభానం సాధ్యవిశేషణతయా వా నాద్యః సంనికృష్టపర్వతేజాయమానానుమితేస్తదంశే ప్రత్యక్షరూపతయా తత్రతద్భానస్యేష్టత్వాత్ అసన్నికృష్టేచతస్మిన్ తత్ప్రతీతేరేవాసిద్ధేః నద్వితీయః అనుమితేః సాధ్యాంశేవ్యాపకతావచ్ఛేదకమాత్రప్రకారకత్వేన తత్రకాలప్రకారకత్వాయోగాత్ అన్యథాఅనుమిత్యనన్తరం వహ్నిద్విహస్తత్రిహస్తత్వాదిప్రకారకసంశయాభావప్రసఙ్గాత్, తత్కాలీనవహ్నిసిద్ధ్యర్థం ధూమకాలస్య పక్షతావచ్ఛేదకత్వాదిప్రయాసానుపపత్తేశ్చ. అతఏవశాబ్దజ్ఞానాదావపి కాలోల్లేఖః, దశమస్త్వమసి తత్త్వమసీత్యాదివత్సన్నికృష్టపదార్థాంశే శబ్దజన్యస్యాపి జ్ఞానస్య తత్ర ప్రత్యక్షతయా కాలస్ఫురణస్యేష్టత్వాత్ అసన్నికృష్టేచ తస్మిన్

పదవాక్యార్థాభిన్నస్య కాలస్య భానాయోగాత్ నాప్యుపమితౌ స్ఫురణం స
న్నికృష్టేఽగవి కాలభానస్యేష్టత్వాత్ వ్యవహితే చ తస్మిన్నుపమితేః కాలవిషయ
త్వే తదనన్తరం మదీయా గౌరిదానీం మద్దేశే వర్తత ఇతి వా నవేతి సందేహాను
పపత్తేః అత ఏవ నార్థాపత్త్యా క్షణస్ఫురణశఙ్కావకాశః తస్యా అనుమితిసమాన
యోగక్షేమత్వేన కల్పనీయరాత్రిభోజనాంశే ఉపపాదకతావచ్ఛేదకమాత్ర
ప్రకారకతయా కాలవిశేషణకత్వాయోగాత్. తదేతదాహ॥ కాలేతి॥ ప్రత్య
క్షప్రమాణజన్యానుభవవిషయత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః, నన్వేవం శాబ్దధారా
వాహికద్వితీయాదిజ్ఞానేఽవ్యాప్తిః తత్ర క్షణవిషయత్వానభ్యుపగమాదితి
చేన్న ఇతరసంసృష్టతయా జ్ఞానే తత్సంసర్గానుభవాభావలక్షణాయా జిజ్ఞా
సాలక్షణాయాశ్చాకాంక్షాయాః శాబ్దజ్ఞానకారణస్య పదార్థజ్ఞానస్య చా
భావేన తత్ర ధారావాహికబుద్ధేరేవాసిద్ధేః, న చ ప్రథమశాబ్దజ్ఞానకారణస్య ప
దార్థజ్ఞానస్య వినాశేఽపి శబ్దజనితవాక్యార్థజ్ఞానాదేవ పదార్థవిషయాద్ద్వితీ
యాది శాబ్దజ్ఞానం సంభవతీతి వాచ్యం తస్య పదార్థవిషయత్వేఽపి పదజన్యపదా
ర్థస్మృతిత్వాభావేన అకారణత్వాత్ పదజన్యపదార్థస్మృతేరేవాసత్తి
త్వాత్ అన్యథా పదలిఙ్గానుమేయపదార్థస్యాప్యన్వయబోధాపత్తేః న చ ఘ
టం పటం చానయేత్యత్రేవ పదార్థస్మరణాన్తరకల్పనాత్ ద్వితీయాదిజ్ఞానసం
భవ ఇతి వాచ్యం తథాపి పదస్మృతిపదార్థస్మరణతాత్పర్యజ్ఞానైర్వాక్యార్థ
జ్ఞానజననసమయే ప్రథమవాక్యార్థజ్ఞానస్య వినష్టత్వేన తత్రావ్యాప్త్యనవ
కాశాత్ అత ఏవ న ధారావాహికద్వితీయాద్యనుమితావవ్యాప్తిః అనుమిత్స
యా ద్వితీయాద్యనుమితిసంభవేఽపి అనుమితీష్టసాధనతాయాః ప్రకృతవ్యాప్తే
శ్చ సమూహాలమ్బనస్మృతిస్తతోఽనుమిత్సా తదుత్తరక్షణే అనుమితిరిత్యభ్యు
పగమేన తదా ప్రథమానుమితేర్వినష్టత్వేన తస్యాః జ్ఞాతార్థవిషయత్వాభావా
త్ నను ధారావాహికప్రత్యక్షబుద్ధావవ్యాప్తిరేవ తత్ర రూపాదిరహిత
స్య క్షణవిశేషస్యావిషయత్వేనానధిగతార్థవిషయత్వాభావాత్ న చేదా
నీం ఘట ఇతి ప్రతీతిబలాత్కాలస్య నీరూపత్వేఽపి చాక్షుషత్వం సాధిత
మితి వాచ్యం తథా సతి ఆకాశే బలాకా ఇతి ప్రతీత్యా తస్యాపి ప్రత్యక్ష
తాపత్తేః న చ ప్రతీత్యనుసారేణ మహత్త్వసమానాధికరణోద్భూతరూపవ
త్త్వస్య కాలాకాశవ్యతిరిక్తద్రవ్యచాక్షుషతాయామేవ ప్రయోజకత్వకల్ప

కించ సిద్ధాన్తేధారావాహికబుద్ధిస్థలే నజ్ఞానభేదః। కింతుయావద్ఘటస్ఫురణం తావద్ఘటాకారాన్తఃకరణవృత్తిరేకైవ నతునానా। వృత్తేఃస్వవిరోధివృత్త్యుత్పత్తిపర్యన్తం స్థాయిత్వాభ్యుపగమాత్ ।

నాత్ తస్యాప్యనుమతం చాక్షుషత్వమితివాచ్యం ఆకాశస్యాప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగతౌ తత్సద్భావే శబ్దలిఙ్గకానుమానప్రమాణానుసరణానుపపత్తేః "అప్రత్యక్షేపి హ్యాకాశేబాలాస్తలమలినతాద్యధ్యస్యన్తీతి" భాష్యకారవచనవిరోధాచ్చ. నచ సురభిచన్దనమితి ప్రత్యక్షే సౌరభస్యేవ ఆకాశే బలాకా ఇత్యాదావాకాశస్యజ్ఞానాన్తరోపనీతస్యభానాత్ తదంశేపరోక్షవృత్తేర్వాభ్యుపగమాచ్చాక్షుషత్వం తస్యాసిద్ధమితివాచ్యం తర్హితద్వదేవసర్వప్రత్యక్షేపికాలభానోపపత్తేర్నచాక్షుషత్వం తస్యేత్యరుచేరాహ॥కించేతి॥ ననుధారావాహికప్రత్యక్షస్థలేపిజ్ఞానభేదఏవ అన్యథా జాగరాద్య ఘటాదిజ్ఞానస్య ముహూర్తఘటికాదిపర్యన్తమవస్థానం తదనన్తరం వినాశ ఇత్యత్ర నియామకాభావేన సర్వకార్యవిరోధి సుషుప్తిపర్యన్తావస్థాయిత్వాభ్యుపగమే ప్రాతరనుభూత ఘటస్యానుభవనాశజన్యసంస్కారాభావేన మధ్యేస్మరణానుపపత్తిః ప్రతిబన్ధకత్వేన ఘటాభావజ్ఞానానుపపత్తిశ్చేత్యాశఙ్కతే॥ కింత్వితి ॥ ఘటాది గోచరవృత్తేరౌపచారికజ్ఞానస్యైకత్వం నిరాక్రియతే. కిం వాచైతన్యరూపజ్ఞానస్య తత్రనాద్య ఇత్యాహ ॥ యావదితి ॥ యావత్కాలంఅస్తిప్రకాశతే ఘటఇతి వ్యవహారః తావత్కాలంతదాకారవృత్తిరేకైవలాఘవాదితిభావః· ఏవకారవ్యవచ్ఛేద్యమాహ ॥ నత్వితి ॥ గౌరవాదితిభావః. తర్హితతోప్యతిలాఘవాత్సుషుప్తిపర్యన్తంవృత్తిరేకైవ.నచమధ్యే అదృష్టవిశేషాత్తన్నాశః, తస్యసాధారణకారణత్వాత్. నచవృత్తేః స్వవిషయవిరోధిఘటాభావాదివృత్తినాశ్యత్వం, స్వోత్తరపటవృత్తేరపితన్నాశకత్వాత్. నాపిస్వోత్తరవృత్తేర్నాశకత్వం,ఘటాదివృత్తేరౌదాసీన్యసమయేనాశాభావప్రసఙ్గాదిత్యాశఙ్క్యాహ॥వృత్తేరితి॥వృత్తిపదంప్రకృతాభిప్రాయం.తథాచవృత్తేస్స్వవిరోధ్యుత్పత్తిపర్యన్తస్థాయిత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః· తేనస్వోత్తరవృత్త్యౌదాసీన్యాదీనాం సంగ్రహః,ఫలబలేనసుషుప్తివదౌదాసీన్యసమయస్యాపినివర్తకత్వాత్. అన్యథాయథాశ్రుతే అఖణ్డాకారవృత్తేః స్వోత్తరవృత్త్యన్తరాభావాత్ అవినాశప్రసఙ్గః. నను స్వోత్తరవృత్త్యౌదాసీన్య సమయాదీనాం క

తథాచ తత్ప్రతిఫలితచైతన్యరూపం ఘటాదిజ్ఞానమపి తత్రతావత్కాలీన మేకమేవేతి నావ్యాప్తిశఙ్కాపి।

థం విరోధిత్వమనుగతవిరోధితావచ్ఛేదకాభావాదితి చేన్న. మణ్యాదినామనుగతప్రతిబన్ధకతావచ్ఛేదకాభావేపి మణిత్వాదినాదాహప్రతిబన్ధకతాస్వీకారాత్ సర్వత్రైవవిరోధ్యననుగమస్యాదోషత్వాత్.ద్వితీయం నిరస్యతి॥తథాచేతి॥ యథాఘటాదౌ తదాకారవృత్తిరేకా తథాచైతన్యరూపం ముఖ్యజ్ఞానమపి యావద్ఘటస్ఫురణం తత్రైకమిత్యర్థః। నను నిరుపాధికచైతన్యస్య స్వతపకత్వేపి తస్యఘటజ్ఞానత్వాభావాత్ ఘటాకారవృత్త్యుపహితస్యచతజ్జ్ఞానత్వేపి తదుపాధిభేదేనభేదావశ్యంభావాన్నైకత్వం యుక్తమిత్యాశఙ్క్య ఘటావచ్ఛిన్నం తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నమపి జ్ఞానం తయోరేకదేశస్థత్వాన్నభిద్యత ఇత్యాహ॥ తత్ప్రతిఫలితేతి॥ నన్వేవమపి దినభేదేనజాయమానస్య ఘటాదిజ్ఞానస్య నానాత్వాత్తస్యచ దినాన్తరావగతఘటాదివిషయత్వేన తత్రావ్యాప్తిః. నచానధిగతపదేన స్వావ్యవహితపూర్వక్షణ వృత్తిజ్ఞానావిషయత్వం వివక్షితమతో నోక్తదోషఇతి వాచ్యమ్. తథాపి స్మృతావతివ్యాప్తిః. నను స్వసమానవిషయకజ్ఞానాజన్యత్వ మనధిగతవిషయ పదేన వివక్షితమితి చేన్న. స్వసమానవిషయకపదేన స్వవిషయానతిరిక్తవిషయకత్వ వివక్షాయాముపనీతభానప్రత్యక్షే అనుమితౌ సంశయోత్తరప్రత్యక్షేచమతాన్తరేశాబ్దజ్ఞానేచ అవ్యాప్తిః. ప్రముష్టతత్తాకస్మృతావతివ్యాప్తిశ్చ. నాపిస్వవిషయాన్యూన విషయకత్వం సర్వేశ్వరజ్ఞానమాదాయ లక్షణస్యాసంభవప్రసఙ్గాత్.అథస్వవిషయాన్యూనానతిరిక్తవిషయకత్వం తేనవివక్షితంతతశ్చసంశయాద్యుత్తరప్రత్యక్షానుమితిశాబ్దజ్ఞానేషు నావ్యాప్తిః ఈశ్వరజ్ఞానమాదాయాపినాసంభవః వ్యాప్తిజ్ఞానపదార్థస్మరణయోర్న్యూనవిషయత్వాత్ ఈశ్వరజ్ఞానస్యచాధికవిషయత్వాదితి చేత్. తథాపిప్రముష్టతత్తాకస్మృతావతివ్యాప్తితాదవస్థ్యాత్,తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్యాభేదజ్ఞానస్యతత్త్వంపదలక్షితస్వరూపోపస్థితిజన్యత్వేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ.నచానధిగతవిషయపదేన సంస్కారాజన్యత్వంవివక్షితం స్మృతిశ్చతజ్జన్యేతినాతివ్యాప్తిః. లిఙ్గకరణతావాదిమతేసంస్కారలిఙ్గకానుమితౌ సిద్ధాన్తేప్రత్యభిజ్ఞాయామనుమితిమాత్రేచావ్యాప్తేః, అనధిగతపదేనైవభ్రమేఽతిప్రసఙ్గనిరాసేనాబాధితప

దవైయర్థ్యాపత్తేః, అస్మన్మతే బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసకలపదార్థజ్ఞానస్య భ్రమ
తయా పూర్వపూర్వానుభవసంస్కారజన్యత్వేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. నచసం
స్కారత్వేన తదజన్యత్వం భ్రమస్యదోషత్వేనైవతజ్జన్య ఇతినోక్తదోష ఇతి
వాచ్యం రజతాదిభ్రమే కాచాది దోషవత్ బ్రహ్మాతిరిక్తఘటాది ప్రపఞ్చజ్ఞా
నే మూలావిద్యాయా ఏవ దోషత్వాభ్యుపగమాత్. తస్మాదుక్తం ప్రమాలక్ష
ణమయుక్తమితి. అత్ర బ్రూమః. అనధిగతాబాధితార్థవిషయకజ్ఞానత్వం ప్రమా
త్వం అనధిగతత్వం చ స్వావ్యవహితపూర్వక్షణావృత్తివిషయధర్మవిషయకత్వా
నియతత్వం తేన స్మృతేస్తాదృశసంస్కారవిషయార్థవిషయకత్వాత్తత్రనాతివ్యా
ప్తిః బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసకలప్రపఞ్చజ్ఞానస్యసంస్కారజన్యత్వేపి తాదృశసం
స్కారావిషయార్థవిషయకత్వాన్నావ్యాప్తిః. నను తత్త్వమసీతివాక్యజన్యాఖ
ణ్డాకారజ్ఞానే తథాప్యవ్యాప్తిః, తత్ర లాక్షణికత్వం పదజన్యాభేదోపస్థితేః స్వా
వ్యవహితపూర్వక్షణవృత్తిత్వాదితి చేన్న సాంప్రదాయికమతే ప్రథమప్రమాల
క్షణే తస్యలక్ష్యత్వాభావేనేష్టాపత్తేః. నచాప్రమాత్వే తస్యభేదప్రతిభాసవిరోధి
త్వం న స్యాదితి వాచ్యం తస్యబాధితవిరోధ్యర్థవిషయతయా తన్నివర్తకత్వోపపత్తేః
జ్ఞానస్య నివర్తకతాయాం గౌరవేణానధిగతవిషయకత్వస్యాతన్త్రత్వాత్.
తదుక్తమష్టమవర్ణకే వివరణాచార్యైః. "తత్త్వమసీతివాక్యస్యజీవబ్రహ్మప
దార్థప్రతీతిసమయప్రతిపన్నైక్యవిషయతయానువాదత్వేపి భేదప్రతిభా
సవిరోధితయా ప్రామాణ్య"మితి. గ్రన్థకృన్మతే తు తత్త్వమసీతివాక్యజన్యమభేద
జ్ఞానం ప్రథమలక్షణేపిలక్ష్యమేవ. నచాధిగతాభేదవిషయత్వాదవ్యాప్తిః, తత్
త్వంపదాభ్యాం శక్త్యాల్పజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టజీవబ్రహ్మోపస్థితావపి వి
శిష్టయోరన్వయానుపపత్త్యా విశేష్యయోరేవాభేదాన్వయ ఇతి చతుర్థే గ్రన్థ
కృతా వక్ష్యమాణత్వేన పదార్థస్మృతిసమయే అభేదాన్వయస్యాప్రతిపత్తేః. న
చ శాబ్దప్రమాయాముపనీతభానప్రత్యక్షే సంశయోత్తరప్రత్యక్షానుమిత్యోశ్చా
వ్యాప్తిః పదార్థవ్యాప్త్యోరవ్యవహితపూర్వక్షణవృత్తిస్మృతివిషయత్వాదితి
వాచ్యం తయోరజ్ఞాతసాధ్యవాక్యార్థాంశ ఏవ ప్రమాత్వాభ్యుపగమేన
జ్ఞాతార్థాంశే తదప్రమాత్వస్యేష్టత్వాత్. యద్వా అనధిగతవిషయత్వపదేన స్వస
మానవిషయకసంస్కారాజన్యత్వం వివక్షితం స్వసమానవిషయత్వం చ స్వా
న్యూనవిషయత్వం తేన ప్రముష్టతత్తాకస్మృతౌ నాతివ్యాప్తిః శాబ్దప్రమాతు

ననుసిద్ధాన్తే ఘటాదేర్మిథ్యాత్వేన బాధితత్వాత్తజ్జ్ఞానం కథంప్రమాణమ్ । ఉచ్యతే । బ్రహ్మసాక్షాత్కారానన్తరంహిఘటాదీనాంబాధః । "యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యే" దితిశ్రుతేః । నతు సంసారదశాయాం "యత్రహిద్వైతమివభవతితదితరఇతరంపశ్యతి"తిశ్రుతేః ।

పదార్థస్మృతిజన్యాపినసంస్కారజన్యా తజ్జన్యానుమితిః ప్రత్యభిజ్ఞాచ న్యూనవిషయతజ్జన్యేతి నావ్యాప్తిః।బ్రహ్మవ్యతిరిక్తఘటాదిసకలప్రమాయాఃసంస్కారజన్యత్వేపి తస్య భిన్నవిషయత్వాన్నావ్యాప్తిః. అథవా స్వాన్యూనవిషయానుభవాజన్యత్వంవివక్షితం తచ్చ తత్త్వేనతదజన్యత్వం అతః సర్వదోషనిరాసః.తతశ్చాయుక్తమిదంప్రమాలక్షణమితి.తదేతత్సర్వమభిసన్ధాయాహ॥ఇతి నావ్యాప్తిశఙ్కాపీతి॥ఇదానీం లక్షణద్వయస్యావ్యాప్తిమాశఙ్కతే॥నన్వితి॥ కథంప్రమాణమితి॥ఉక్తప్రమాలక్షణవన్న భవతీత్యర్థః. యద్వాననుయదీదం లక్షణం సర్వమతసాధారణం తదాధారావాహికబుద్ధావవ్యాప్తిః యదిసిద్ధాన్త ఏవేదం లక్షణం తదా బ్రహ్మజ్ఞానస్యైవ సిద్ధాన్తే ప్రమాణతయా మిథ్యాభూతఘటాదిజ్ఞానస్యాప్రమాణత్వాత్తత్రావ్యాప్తినిరాకరణానుపపత్తిః, అనధిగతపదవైయర్థ్యం చేత్యాశయేనాశఙ్కతే ॥నన్వితి॥ కథంప్రమాణమితి ప్రమాత్వేన లక్ష్యం నభవతీత్యర్థః. ఘటాదిజ్ఞానమపి లక్ష్యమేవ ప్రమాత్వవ్యవహారాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థమేవాత్ర తల్లక్షణ ప్రణయనాదిత్యాశయేనాహ ॥ఉచ్యతఇతి॥ తర్హిసిద్ధాన్తే ఘటాదిజ్ఞానస్యాపి లక్ష్యత్వే తత్రావ్యాప్తిస్స్యాత్ తద్విషయస్య శుక్తిరూప్యవద్బాధితత్వాదిత్యాశఙ్క్య, తద్వత్ సంసారదశాయాంఘటాదిప్రపఞ్చస్య నబాధఇత్యాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ నను "నేహనానాస్తి"త్యాదిశ్రుత్యా కాలత్రయేపి ఘటాదేరభావావగతేః కథం సంసారదశాయామబాధఇత్యాశఙ్క్య, తయా పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నతదత్యన్తాభావావగమేపి అధ్యాసవిరోధినః స్వోపాదాననివృత్తిలక్షణ బాధస్య ముక్తిదశాయామేవావగమాదిత్యాహ ॥ యత్రేతి ॥ నతుసంసారదశాయామితి॥స్వోపాదాననివృత్తిలక్షణో బాధఇత్యనుషఙ్గః.ప్రపఞ్చస్యసంసారదశాయాం బాధాభావేప్రమాణమాహ ॥ యత్ర హీతి ॥ నన్వేవమప్యబాధితపదేన కాలత్రయాబాధ్యత్వస్యార్థవిశేషణత్వేనోక్తత్వాత్తద్ఘటితల

తథాచాబాధితపదేన సంసారదశాయామబాధితత్వంవివక్షితమితినఘటాదిప్ర
మాయామవ్యాప్తిః తదుక్తం."దేహాత్మప్రత్యయోయద్వత్ప్రమాణత్వేన క
ల్పితః। లౌకికంతద్వదేవేదంప్రమాణంత్వాత్మనిశ్చయాత్"ఇతి. ఆ ఆత్మనిశ్చ
యాత్ బ్రహ్మసాక్షాత్కారపర్యన్తమిత్యర్థః.లౌకికమితి ఘటాదిజ్ఞానమిత్యర్థః।
తానిచ ప్రమాణాని షట్ । ప్రత్యక్షానుమానోపమానాగమార్థాపత్త్యనుపల
బ్ధిభేదాత్ । తత్ర ప్రత్యక్షప్రమాయాః కరణం ప్రత్యక్షప్రమాణమ్।

క్షణావ్యాప్తిస్తదవస్థేత్యతఆహ ॥ తథాచేతి ॥ సంసారదశాయామబాధితత్వే
సిద్ధేసతీత్యర్థః ॥ సంసారదశాయామితి ॥ సంసారకాలీనస్వోపాదాననివృత్త్య
ప్రతియోగిత్వలక్షణమేవాబాధితత్వం లక్షణే వివక్షితమిత్యర్థః. ఉక్తం
ఘటాదిజ్ఞానప్రామాణ్యమభియుక్తవచనేనాపి ద్రఢయతి ॥ తదుక్తమి
తి॥ లౌకికప్రమాణస్యాత్మనిశ్చయేనానుత్పాద్యత్వాగజ్ఞాప్యత్వాచ్చవక్ష్యమ్య
మపపత్తిరిత్యతఆహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ బ్రహ్మనిశ్చయః సంసారదశాయామ
వ్యాస్తీత్యతఉక్తం ॥ సాక్షాత్కారేతి ॥ నను లౌకికశబ్దేన లౌకికప్రత్యక్షా
దిజన్యజ్ఞానమాత్రాభిధానే స్వర్గేష్టసాధనతాదిజ్ఞానస్యాలౌకికస్య వై
దికలిఙ్గాదిపదజన్యస్యాప్రామాణ్యం సర్వదావా ప్రామాణ్యంస్యాదిత్యాశ
ఙ్క్య, బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తుజ్ఞానం సర్వం తేన వివక్షితమిత్యాహ ॥ ఘటా
దీతి ॥ సామాన్యలక్షణాధీనో విభాగఇత్యతః ప్రమాణం లక్షయిత్వా విభ
జతే ॥ తానీతి ॥ ప్రత్యక్షమేకం ప్రమాణమితి చార్వాకాః, ప్రత్యక్షా
నుమానే ఇతికాణాదసౌగతమతానుసారిణః, శబ్దేనసహ త్రీణి ప్రమాణా
నీతిసాఙ్ఖ్యాః, ప్రత్యక్షానుమానోపమానశబ్దాః ప్రమాణానీతి నైయాయి
కాః, అర్థాపత్త్యాసహ ప్రమాణాని పఞ్చేతి ప్రాభాకరాః, ఏవం ప్రమా
ణవిభాగమన్యథావ్యాచక్షతే. తాన్ప్రత్యాహ ॥ షడితి ॥ అనుమానాదీనా
ంచ పృథక్ప్రామాణ్యం తత్తన్నిరూపణావసరే వక్ష్యామః. తత్ర ప్రత్యక్ష
స్య జ్యేష్ఠత్వాత్ప్రథమం తన్నిరూపయతి ॥ తత్రేతి ॥ ప్రమాణానాం మ
ధ్యఇత్యర్థః. ప్రమాకరణత్వమనుమానాదావపీత్యతఉక్తం ప్రత్యక్షేతి. తావ
తిచోక్తేభ్రమప్రత్యక్షకరణేఽతిప్రసఙ్గఇత్యతఉక్తంప్రమేతి.నన్వయుక్తమిదం
ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణం ప్రత్యక్షప్రమాయాః ప్రత్యక్షప్రమాణజన్యజ్ఞాన
రూపత్వేన పరస్పరాశ్రయాత్. నచేన్ద్రియజన్యజ్ఞానత్వం తథాసతి స్మృత్యా

ప్రత్యక్షప్రమాచాత్ర చైతన్యమేవ ।

నుమిత్యాదేర్మనోజన్యత్వేన ప్రత్యక్షత్వాపత్తేః, ఈశ్వరజ్ఞానస్యేన్ద్రియాజన్యత్వేనాప్రత్యక్షత్వాపత్తేశ్చ. నాపీన్ద్రియత్వేనేన్ద్రియజన్యత్వం సాక్షాత్త్వం స్మృతేరనుమితేశ్చ మనస్త్వేన తజ్జన్యత్వేన నాతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్. సిద్ధాన్తే మనసోఽనిన్ద్రియతయా, సుఖాదిప్రత్యక్షే భ్రమే చావ్యాప్తిః. నచ విషయజన్యజ్ఞానత్వం. మనోవిశేష్యకానుమిత్యాదావతివ్యాప్తిప్రసఙ్గాత్, సుఖాదిప్రత్యక్షభ్రమయోరవ్యాపకత్వాచ్చ. అతఏవ సవిషయత్వేన తజ్జన్యత్వం సాక్షాత్త్వం. కించ సవిషయత్వం సాక్షాత్కారకారణతావచ్ఛేదకం కేవలవిషయత్వస్యానుమేయసాధారణత్వాత్. ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వస్య తు తదపేక్షత్వేనానవచ్ఛేదకత్వాత్ తజ్జ్ఞానవిషయత్వస్య చ జ్ఞానకాలమాత్రవర్తమానస్య తత్పూర్వభావిజనకతానవచ్ఛేదకత్వాత్. నచ జ్ఞాతకరణాజన్య జ్ఞానత్వం జ్ఞానాజన్యత్వం జ్ఞానాకరణకజ్ఞానత్వం వా సాక్షాత్త్వమ్. ఆద్యస్య స్మృతౌ లిఙ్గకరణత్వనిరాసేనానుమితావప్యతివ్యాప్తిః. ద్వితీయస్య విశేషణజ్ఞానకారణతావాదిమతే విశిష్టజ్ఞానే మతాన్తరే ప్రత్యక్షజ్ఞానమాత్రస్యేవేశ్వరజ్ఞానజన్యతయా తత్రావ్యాపకత్వాత్. తృతీయలక్షణస్య పూర్వానుభూతేః సంస్కారోపక్షీణత్వేన స్మృత్యకరణతయా తత్రాతివ్యాప్తిః. సంస్కారద్వారాకరణత్వే చ ప్రత్యభిజ్ఞాయామవ్యాప్తిః. నచ పూర్వానుభవస్య తత్రాస్మరణోపక్షీణత్వేన తత్రాహేతుత్వం, విశేషణజ్ఞానకారణత్వానభ్యుపగమేన తత్రాస్మరణకల్పనే మానాభావాత్. అనుమిత్యాదేశ్చ సన్నిహితాంశే ప్రత్యక్షత్వేన తత్రావ్యాప్తేః. నచ సాక్షాత్త్వం జాతిః, సిద్ధాన్తే వృత్తీనాం జ్ఞానత్వాభావాత్ జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వేన తస్యైకవ్యక్తికత్వేన జాతిత్వాయోగాత్. నిశ్చయత్వాదినా సాఙ్కర్యప్రసఙ్గాచ్చ. నచ నిశ్చయత్వం న జాతిః, వైపరీత్యాపత్తేః. భూతత్వమూర్తత్వవదుభయస్యాప్యజాతిత్వాపత్తేశ్చ. తతశ్చ ప్రత్యక్షప్రమాణం దుర్నిరూపమిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ ప్రత్యక్షేతి ॥ అయమర్థః. జ్ఞానత్వమేవ జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షలక్షణం జ్ఞానంచ బ్రహ్మైవ. "సత్యం జ్ఞాన"మిత్యాదిశ్రుతేః. ఇదంచ లక్షణం జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకం. తత్తద్విషయాంశే జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకంచానుపదమేవ స్ఫుటం భవిష్యతి. చైతన్యరూపమేవ చాజ్ఞాతాబాధి

"యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మే"తి శ్రుతేః। అపరోక్షాదిత్యస్యాపరోక్షమిత్యర్థః
నను చైతన్యమనాది తత్కథం చక్షురాదేస్తత్కరణత్వేన ప్రమాణత్వమితి।
ఉచ్యతే। చైతన్యస్యానాదిత్వేపి తదభివ్యఞ్జకాన్తఃకరణవృత్తిరిన్ద్రియసన్ని
కర్షాదినాజాయత ఇతి వృత్తివిశిష్టచైతన్యమాదిమదిత్యుచ్యతే। జ్ఞానావచ్ఛే
దకత్వాచ్చ వృత్తౌ జ్ఞానత్వోపచారః! తదుక్తం వివరణే."అన్తఃకరణవృత్తౌ జ్ఞా
నత్వోపచారా"దితి।

తద్ఘటాదివృత్త్యవచ్ఛిన్నం ఘటాదిప్రమేత్యుచ్యతే. అతఏవ విశిష్టచైతన్యం
ప్రతి కరణత్వాచ్చక్షురాది భవతి ప్రత్యక్షప్రమాణమితి. ఆత్మనః ప్రత్యక్ష
త్వే ప్రమాణమాహ ॥ యత్సాక్షాదితి ॥ బ్రహ్మణః ప్రమాణవ్యా
పారద్వారా ప్రత్యక్షత్వం వ్యావర్తయితుం శ్రుతౌ సాక్షాదితి వి
శేషణం. అపరోక్షప్రమాణాన్తరాత్తస్యోత్పత్తిజ్ఞప్త్యోరభావాదిత్యాహ
॥ అపరోక్షాదిత్యస్యేతి ॥ చక్షురాదేః ప్రమారూపచైతన్యం ప్రత్యకరణ
త్వాదప్రామాణ్యం? కింవా ఘటితాప్రమారూపం ప్రతి. నాద్యః చైతన్యస్య
స్వప్రకాశత్వేనస్వాత్మని ప్రమాణవ్యాపారానపేక్షతయా తత్కారణత్వాభా
వస్యేష్టత్వాదిత్యాశయేన పరిహరతి. ॥ఉచ్యత ఇతి॥ ద్వితీయం ప్రత్యాహ ॥ చై
తన్యస్యేతి ॥ చైతన్యస్య స్వరూపతోనాదిత్వేనేన్ద్రియాజన్యత్వేపి వృత్తివి
శిష్టచైతన్యమిన్ద్రియజన్యం తదేవ ఘటాదిప్రత్యక్షప్రమేత్యుచ్యత ఇత్యన్వ
యః. అతఏవ తస్యేన్ద్రియజన్యత్వే హేతుమాహ ॥ తదభివ్యఞ్జకేతి ॥ తత్ప్రతి
బిమ్బగ్రాహీత్యర్థః. నను వృత్తౌ జ్ఞానవ్యవహారదర్శనాత్ స్వరూపేణేన్ద్రియ
జన్యత్వాచ్చ సైవ ప్రత్యక్షప్రమా న వృత్తివిశిష్టం చైతన్యమిత్యాశఙ్క్య,
"సత్యంజ్ఞానమి"త్యాదిశ్రుత్యా తస్యైవముఖ్యజ్ఞానత్వావగమాత్ వృత్తేశ్చ జ
డాన్తఃకరణధర్మత్వేన జడత్వాత్ జ్ఞానవ్యవహారస్య చ తత్ర గౌణత్వేనాప్యు
పపత్తేర్నసాజ్ఞానమిత్యాహ ॥వృత్తావితి॥ ఉపచారే హేతుమాహ ॥జ్ఞానేతి॥
నచాయమపసిద్ధాన్త ఇత్యాహ. ॥ తదుక్తమితి ॥ నన్వాత్మభిన్నమేవ జ్ఞానం.
తచ్చేన్ద్రియ జన్యత్వాత్ప్రత్యక్షం నాన్తఃకరణవృత్తివిశిష్టం చైతన్యం
అన్తఃకరణపరిణామాత్మికాయాః వృత్తేరేవానుపపత్తేః. తథాహి- అన్తఃకర
ణం నపరిణామి నిరవయవత్వాదాకాశవత్. నిరవయవత్వం చ సుఖాద్యు
పలబ్ధిః కరణజన్యా ఇన్ద్రియజన్యా వా కార్యత్వాత్ ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వాత్

నను నిరవయవస్యాన్తఃకరణస్య పరిణామాత్మికా వృత్తిః కథమ్. ఇత్థమ్। న తావదన్తఃకరణం నిరవయవమ్। సాదిద్రవ్యత్వేన సావయవత్వాత్. సాదిత్వం చ "తస్మాన్మనస్సృజతే" ఇత్యాదిశ్రుతేః। వృత్తిరూపజ్ఞానస్య మనోధర్మత్వే చ "కామః సఙ్కల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవేతి" శ్రుతిర్మానం। ధీశబ్దేన వృత్తిరూపజ్ఞానాభిధానాత్ । అత ఏవ కామనా

ఘటవత్ తజ్జ్ఞానవదితి ధర్మిగ్రాహకానుమానాల్లాఘవానుగృహీతాత్సిద్ధ్యతీతి న హేత్వసిద్ధిరితి నైయాయికః శఙ్కతే॥ నన్వితి॥ కథమితి ఆక్షేపే. అన్తఃకరణం పరిణామి సావయవత్వాద్ఘటవదిత్యనుమానేన బాధాదపరిణామిత్వానుమానం న యుక్తమిత్యాహ॥ ఇత్థమితి॥ నను ధర్మిగ్రాహకానుమానాన్మనసో నిరవయవత్వసిద్ధేరసిద్ధిమాశఙ్క్యాహ॥ న తావదితి॥ అయమాశయః. న తావదుక్తానుమానాత్తత్సిద్ధిః, శరీరప్రాణసంయోగాదిద్వారా తత్కారణం శరీరాదికమాదాయార్థాన్తరాత్. నాపి ద్వితీయానుమానాదిన్ద్రియత్వేన తత్సిద్ధిః, మనస ఇన్ద్రియత్వస్య నిరాకరిష్యమాణత్వాదితి. కిఞ్చ నాన్తఃకరణం నిరవయవం సాదిద్రవ్యత్వాద్ఘటవదిత్యనుమానాన్నిరవయవత్వాసిద్ధిరిత్యాహ॥ సాదిద్రవ్యత్వేనేతి॥ రూపాదౌ వ్యభిచారవారణాయ ద్రవ్యపదం. గగనాదౌ తద్వారణాయ సాదీతి. నను తవ మతేఽప్యనుమానస్యైవ మనసి ప్రమాణత్వేనానుసరణీయతయా తేన చ లాఘవాదనాదిత్వేనైవ సిద్ధేర్విశేషణాసిద్ధో హేతురిత్యాశఙ్క్య, మన్మతే మనస్సిద్ధౌ తత్సాదిత్వే చ శ్రుతిరేవ భవతి ప్రమాణమిత్యాహ ॥సాదిత్వం చేతి॥ అవగమ్యత ఇతి శేషః. నను నాన్తఃకరణస్య సావయవత్వేన పరిణామిత్వం అన్త్యావయవిని ఘటే వ్యభిచారాత్. న చ తద్భిన్నత్వవిశేషితం తత్ పరిణామహేతుః అన్తఃకరణస్యాన్త్యావయవిభిన్నత్వే ప్రమాణాభావాత్. సాదిద్రవ్యత్వస్య ఘటాదౌ వ్యభిచారేణ తత్రాప్రమాణత్వాదిత్యస్వరసాదాహ॥ వృత్తిరూపజ్ఞానస్యేతి॥ ధీశబ్దస్య జ్ఞానశబ్దపర్యాయత్వమజానానం ప్రత్యాహ ॥ ధీశబ్దేనేతి ॥ నను జ్ఞానం నాన్తఃకరణోపాదానకం మానసప్రత్యక్షత్వాత్కామనాదివత్. న చ శ్రుతివిరోధః, మనోజన్యత్వపరతయాపి తదుపపత్తేరిత్యాశఙ్క్య మృద్ఘట ఇత్యాదివత్ సామానాధికరణ్యా శ్రుతిరుపాదానపరైవ అత ఏవ దృష్టాన్తః సాధ్యవికల ఇత్యాహ ॥ అత ఏవేతి ॥ ఉక్తశ్రుతేరేవేత్యర్థః నను న జ్ఞానేచ్ఛాదేః మనోధర్మత్వం, అహం జానామి

దేరపి మనోధర్మత్వమ్ ।నను కామనాదేరన్తఃకరణధర్మత్వేఽహమిచ్ఛామ్యహం జానామ్యహంబిభేమీత్యాద్యనుభవ ఆత్మధర్మత్వమవగాహమానః కథముపపద్యతే । ఉచ్యతే ॥

అహమిచ్ఛామీత్యాత్మధర్మత్వావగాహి ప్రత్యక్షానుభవవిరోధాత్, కామాదిష్వపి లాఙ్గలంజీవనమితివత్ హేతావుపచరితార్థతా శఙ్క్యతే॥ నన్వితి ॥ నచాన్తఃకరణధర్మస్య జ్ఞానాదేరాత్మన్యధ్యాసః, అన్తఃకరణాత్మనోరైక్యాధ్యాసాభావాత్; ధర్మ్యైక్యాధ్యాసస్యధర్మాధ్యాసవ్యాపకత్వాత్. అహమిత్యన్తఃకరణాభేదః ఆత్మన్యధ్యస్యతఇతి చేన్న. జాడ్యచైతన్యాది విరుద్ధధర్మవత్త్వేన భేదావగమాత్, భేదాగ్రహస్యాధ్యాసహేతుత్వాత్. కిఞ్చ నానవగతయోస్తయోర్భేదాగ్రహః, కేవలభేదాగ్రహేణసుషుప్తావధ్యాసాదర్శనేనతస్యాహేతుత్వాత్.నాప్యవగతయోరాత్మాన్తఃకరణయోర్భేదాగ్రహాదధ్యాసః, అనుమానేన 'తన్మనోఽసృజత' ఇత్యాదిశ్రుత్యాచ మనోఽవగమసమయేతస్యాత్మభిన్నత్వేనైవావగతేః. నచ స్ఫటికవివేకగ్రహేపి లోహితః స్ఫటికఇతి లౌహిత్యాధ్యాస దర్శనాత్ అన్తఃకరణస్యైక్యాధ్యాసాభావేప్యస్తు తద్ధర్మాధ్యాసఇతి వాచ్యమ్, తత్ర కుసుమచ్ఛాయాగ్రహణేన తద్ధర్మాధ్యాసోపపత్తేః; ధర్మిణిధర్మ్యన్తరప్రతిబిమ్బైక్యాధ్యాసయోరన్యతరస్యైవ ధర్మాధ్యాసవ్యాపకత్వాత్. నచాత్మా మనఃప్రతిబిమ్బగ్రాహీ, నీరూపత్వాత్. కిఞ్చ నాహమిత్యధ్యాసః. ఇదంరజతమితి వత్ ద్వైరూప్యావభాసాభావాత్. తస్మాదధ్యాసవ్యాపకాభావాదాత్మాన్తః కరణయోర్న తాదాత్మ్యాధ్యాసః, తతశ్చ సుతరాంన తద్ధర్మాధ్యాసఇతి. పరిహరతి। ఉచ్యతఇతి ॥ అయంభావః. న తావద్వివేకగ్రహాదధ్యాసాభావః, ఆత్మాన్తఃకరణయోరాగమానుమానాదినా పరోక్షవివేకగ్రహేపి అపరోక్షవివేకగ్రహాభావాత్. నాపి ద్వైరూప్యావభాసాభావః; అయఃపిణ్డె అయోవహ్నిరితి ద్వైరూప్యావభాసాభావేపి అయోదహతీతిద్విరూపావభాసవత్ అయమాత్మా అహంమనఇతి తాదాత్మ్యానవభాసేపి, అహముపలభే అహందుఃఖీత్యుపలబ్ధృత్వదుఃఖిత్వాది రూపేణాత్మాన్తఃకరణయోః ద్వైరూప్యావభాస దర్శనాదితి. నన్వేవమప్యహం మనఇత్యభేద వ్యవహారాభావాన్న తాదాత్మ్యాధ్యాస ఇత్యాశఙ్క్య అహం దుఃఖీసుఖీత్యాది వ్యవహారోప్యయోదహతీతివ త్తాదా

అయఃపిణ్డస్య దగ్ధృత్వాభావేఽపి దగ్ధృత్వాశ్రయవహ్నితాదాత్మ్యాధ్యాసాత్ యథా అయో దహతీతి వ్యవహారః తథా సుఖాద్యాకారపరిణామ్యన్తఃకరణైక్యాధ్యాసాత్ అహం సుఖీత్యాదివ్యవహారః । నన్వన్తఃకరణస్యేన్ద్రియతయాఽతీన్ద్రియత్వాత్ కథం ప్రత్యక్షవిషయతేతి । ఉచ్యతే ॥

త్మ్యవ్యవహారత్వాత్తాదాత్మ్యాధ్యాసపూర్వక ఏవ అన్యథా తాదాత్మ్యవ్యవహారానుపపత్తేరిత్యాహ ॥ అయఃపిణ్డస్యేతి ॥ నన్వయఃపిణ్డవ్యతిరేకేణ వహ్నేర్దహనక్రియాశ్రయత్వవత్ మనస ఆత్మవ్యతిరేకేణ దుఃఖాద్యాశ్రయత్వాదర్శనాన్నాధ్యాసావకాశ ఇతి చేన్న. శ్రుతిస్మృతిన్యాయైరాత్మాన్తఃకరణయోర్భేదేన ప్రసిద్ధత్వాత్. తథాహి ఆత్మా జ్ఞానరూపః స్వయంప్రకాశః సర్వగతః 'అత్రాయం పురుషః స్వయంజ్యోతిః* ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య' ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధః. అహంకారభిన్నశ్చ. 'స ఏవాధస్తాదుపరిష్టా' దితి భూమాఖ్యబ్రహ్మణః సర్వాత్మత్వమభిధాయ 'అథాతోఽహంకారాదేశ' ఇతి అహంకారస్యాపి సార్వాత్మ్యముక్త్వా 'అథాత ఆత్మాదేశ' ఇత్యాత్మనోఽహంకారాద్భేదేన నిర్దేశాత్. అహంకారస్తు జడావిద్యోపాదానత్వాజ్జడః పరప్రకాశ్యః మధ్యమపరిమాణః. 'బుద్ధేర్గుణేనాత్మగుణేన చైవ హ్యారాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్ట' ఇతి శ్రుతేః. తథా క్రియాశ్రయః విద్యానివర్త్యశ్చ. 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే* స ధీస్స్వప్నో భూత్వేమం లోకమనుసంచరతి* యదా పఞ్చైవ లీయన్తే జ్ఞానాని మనసా సహ । బుద్ధిశ్చ నేఙ్గతే తత్ర పరమాత్మానమశ్నుతే* భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః । క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే' ఇత్యాదివచనసిద్ధః. తథా అహంకారోఽహమితి వ్యావృత్తః ఆత్మా చ సన్నితి సర్వవిషయానువృత్తః. తథా చ ఆత్మాఽహంకారాద్భిద్యతే అనువృత్తత్వాత్ యదనువృత్తం తద్వ్యావృత్తాద్భిన్నం యథా కుసుమేభ్యః సూత్రమితి. తతశ్చ శ్రుతిస్మృతిన్యాయసిద్ధోఽయమాత్మాహంకారయోర్భేదః. నన్వేవమపి నాహంకారమిశ్రస్యాత్మనః అహంప్రత్యయవిషయత్వం తస్యేన్ద్రియత్వేనాతీన్ద్రియత్వాదితి చోదయతి ॥ నన్వితి ॥ ఇన్ద్రియత్వే ప్రమాణాభావేనాతీన్ద్రియత్వాసిద్ధేః ప్రత్యక్షోఽహంకార ఇత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ అస్త్విన్ద్రియత్వే ప్రమాణమితి చేత్, కిం మనస ఇన్ద్రియత్వే శ్రుతిః ప్రమాణం ఉత స్మృతిః అనుమానం వా. నాద్యః తథావిధశ్రుతేరనుప

వశావ దన్త్యకరణమిన్ద్రియమిత్యత్ర మానమస్తి। మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణీతి భగవద్గీతావచనం ప్రమాణమితిచేత్ । న । అనిన్ద్రియేణాపి మనసా షట్త్వసఙ్ఖ్యాపూరణావిరోధాత్ । నహీన్ద్రియగతసఙ్ఖ్యాపూరణమిన్ద్రియైరేవేతి నియమః । 'యజమానపఞ్చమా ఇడాం భక్షయన్తీ'త్యత్ర ఋత్విగ్గతపఞ్చత్వసఙ్ఖ్యాయా అనృత్విజాపి యజమానేన, 'వేదానధ్యాపయామాస మహాభారతపఞ్చమాని'త్యత్ర వేదగతపఞ్చత్వసఙ్ఖ్యాయా అవేదేనాపి మహాభారతేన

లమ్భాదిత్యాహ ॥ నతావదితి ॥ ద్వితీయం పక్షముత్థాపయతి ॥ మనష్షష్ఠానీతి ॥ ఉక్తస్మృతేర్మనసః ఇన్ద్రియగత షట్త్వ సంఖ్యాపూరకత్వే ప్రమాణత్వాన్మనసోఽతదిన్ద్రియత్వే ప్రమాణమిత్యాహ ॥ నేతి ॥ నను ఇన్ద్రియసంఖ్యాపూరణేన మనసాపి ఇన్ద్రియత్వమనుమీయత ఇతి తృతీయపక్షమాశఙ్క్య అప్రయోజకత్వాదనుమానం నయుక్తమిత్యాహ ॥ అనిన్ద్రియేణేతి ॥ కిఞ్చ మనః ఇన్ద్రియం ఇన్ద్రియగతషట్త్వసంఖ్యాపూరకత్వాదిత్యనుమానే విశేషవ్యాప్తిర్మూలం ఉత సామాన్యవ్యాప్తిః; నాద్యః, దృష్టాన్తాభావాదిత్యాహ ॥నహీతి॥ నను యత్ యద్గతసంఖ్యాపూరకం తత్ తజ్జాతీయం యథా పశౌ 'ప్రతిప్రస్థాతృషష్ఠా ఋత్విజ' ఇత్యత్ర ఋత్విగ్గతసంఖ్యాపూరకః ప్రతిప్రస్థాతా ఋత్విగ్జాతీయ ఇతి సామాన్యవ్యాప్తి పక్షమాశఙ్క్య నిరాకరోతి ॥ యజమానేతి ॥ అనృత్విజాపీతి ॥ నను యజమానస్య బ్రాహ్మణత్వేన ఋత్విక్సాజాత్యమస్తీతి నవ్యభిచార ఇతి చేన్న, యత్ యత్పదావగత యద్గతసంఖ్యాపూరకం తత్ తత్పదార్థతావచ్ఛేదకేన రూపేణ తజ్జాతీయమితి వ్యాప్తేర్వివక్షితత్వాత్ బ్రాహ్మణత్వస్యచ పదార్థతావచ్ఛేదకత్వాత్. నచాత్ర ఋత్విక్పదాత్ప్రాక్ బ్రాహ్మణపదాధ్యాహారేణాన్వయసంభవాత్ బ్రాహ్మణత్వంపదార్థతావచ్ఛేదకమితివాచ్యం, 'చత్వార ఋత్విజ' ఇత్యృత్విక్పదస్య శ్రుతత్వేన తస్యైవానుషఙ్గాత్. బ్రాహ్మణపదాధ్యాహారనియమాభావాచ్చ. సర్వథాఽధ్యాహారవాదిమతే 'యజమానపఞ్చమా ఇడాంభక్షయన్తీ'త్యత్ర యజమానేహోతురేవాభావాన్న వ్యభిచార ఇత్యాశఙ్క్య అసందిగ్ధంవ్యభిచారమాహ ॥ వేదానితి ॥ నహి కారుషేయే పురాణత్వేన ప్రసిద్ధభారతే వేదత్వశఙ్కాపీతి భావః । నను మనఃఇన్ద్రియం తత్త్వబాధకాభావాత్ చక్షుర్వదిత్యనుమానమ్మానమిత్యాశఙ్క్యాహాత్వసిద్ధ్యాదూ

ఫూగణదర్శనాత్। ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మన ఇత్యాదిశ్రుత్యా మనసోఽనిన్ద్రియత్వావగమాచ్చ। న చైవం మనసోఽనిన్ద్రియత్వే సుఖాదిప్రత్యక్షస్య సాక్షాత్త్వం న స్యాదిన్ద్రియాజన్యత్వాదితి వాచ్యం। న హీన్ద్రియజన్యత్వేన జ్ఞానస్య సాక్షాత్త్వం; అనుమిత్యాదేరపి మనోజన్యతయా సాక్షాత్త్వాపత్తేః। ఈశ్వరజ్ఞానస్యాజన్యస్య సాక్షాత్త్వానాపత్తేశ్చ। సిద్ధాన్తే ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకం కిమితి చేత్ ॥

షయతి ॥ ఇన్ద్రియేభ్య ఇతి ॥ యద్యపి 'అర్థేభ్యశ్చ పరం మన' ఇత్యర్థభిన్నం మనోవగతం, తథాపి చకారాదిన్ద్రియభేదసిద్ధిః. 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చే' త్యాదిశ్రుతిరాదిపదగ్రాహ్యా. చకారో భిన్నక్రమః స చ శ్రుత్యేత్యనేన సమ్బధ్యతే. తథా చ శ్రుత్యా 'త్రివిధోయమహఙ్కారో మహత్తత్త్వాద్ధి జాయతే। ఇన్ద్రియాణాం తతస్సృష్టిస్తుణద్వారా మహామున' ఇత్యాది పురాణవచనైశ్చ మనసోనిన్ద్రియత్వావగమాదిత్యర్థః. నను సుఖాద్యుపలబ్ధిః ఇన్ద్రియజన్యా ప్రత్యక్షత్వాద్రూపాదిప్రత్యక్షవదిత్యనుమానం మనఇన్ద్రియత్వే ప్రమాణమ్. అన్యథా సుఖాదిజ్ఞానస్య సాక్షాత్త్వం న స్యాదిత్యాశఙ్కాం నిరాకరోతి ॥ న చైవమితి ॥ కిమిన్ద్రియజన్యత్వే ప్రత్యక్షత్వమాత్రం హేతుః ఉత ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వం. ఆద్యే ఘటాదౌ వ్యభిచార ఇత్యభిప్రేత్య, ద్వితీయే హేతోరప్రయోజకత్వమాహ ॥ న హీతి ॥ అనుమిత్యాదేరితి ॥ తవ మత ఇతి శేషః. నన్విన్ద్రియత్వేన తజ్జన్యత్వమేవ సాక్షాత్త్వప్రయోజకం అనుమిత్యాదేశ్చ మనస్త్వేన తజ్జన్యత్వాన్నాతిప్రసఙ్గ ఇత్యత ఆహ ॥ ఈశ్వరజ్ఞానస్యేతి ॥ నన్వుక్తం జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షలక్షణం న ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణోపయోగి చక్షురాదేశ్చైతన్యరూపప్రత్యక్షప్రమాకరణత్వాభావాత్. వృత్తివిశిష్టచైతన్యరూపప్రమాకరణత్వస్య ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణత్వే వ్యాప్తిజ్ఞానాదేరప్యబాధితవహ్న్యాదివృత్తివిశిష్టచైతన్యరూపప్రమాకరణత్వేన ప్రత్యక్షప్రమాణత్వాపత్తేః. న చాన్యత్ జ్ఞానస్య తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకమస్తి, ఇన్ద్రియజన్యత్వాదేస్త్వయైవ నిరాకృతత్వాత్. విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వస్య చ ప్రత్యక్షవిషయావ్యాపకత్వేన ప్రత్యక్షత్వమాత్రప్రయోజకత్వాభావాదిత్యాశయేనాక్షిపతి ॥ సిద్ధాన్త ఇతి ॥ (న తావత్) జ్ఞానగతం ప్రత్య

కిం జ్ఞానగతస్య ప్రత్యక్షత్వస్య ప్రయోజకం పృచ్ఛసి కింవా విషయగతస్య। ఆద్యే ప్రమాణచైతన్యస్య విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభేద ఇతి బ్రూమః । తథా హి । త్రివిధం చైతన్యం । ప్రమాతృచైతన్యం ప్రమాణచైతన్యం విషయచైతన్యంచేతి । తత్ర ఘటాద్యవచ్ఛిన్నంచైతన్యం విషయచైతన్యం । అన్తఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నం చైతన్యం ప్రమాణచైతన్యం । అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నంచైతన్యం ప్రమాతృచైతన్యం ॥

క్షలక్షణం విషయవ్యావృత్తత్వాన్నప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకమిత్యాక్షేపః. నవర్ణ్యమతేప్యుభయసాధారణప్రత్యక్షలక్షణస్య వక్తుమశక్యత్వేన తద్వ్యావృత్తేరదోషత్వం అతః ఆక్షేప్తా జ్ఞానగతం విషయగతంచానుగమితి తద్విషయాదావతివ్యాప్తత్వాన్నప్రత్యక్షలక్షణమిత్యేవాక్షేప్తవ్యం. యద్యేవమాక్షిపసి, తదా జ్ఞానవిషయగతయోః ప్రత్యక్షలక్షణయోరనతిప్రసక్తయోర్నిరుచ్యమానత్వాన్నాయమాక్షేపో యుక్త ఇత్యాహ ॥ కిం జ్ఞానగతస్యేత్యాదినా॥ఆద్య ఇతి॥జ్ఞానగతతత్తద్విషయప్రత్యక్షత్వప్రయోజకస్యైవ ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణోపయోగిత్వేన ప్రధానత్వాత్, విషయప్రత్యక్షలక్షణస్యచ విషయే ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారస్య ప్రయోజకాన్తరేణైవోపపత్తేస్తస్యాలక్ష్యత్వమిత్యేతల్లక్షణావ్యాప్తినిరాసార్థత్వాత్, ప్రథమం తన్నిరూపణమితి ధ్యేయమ్. నన్వద్వితీయచైతన్యస్య కుతః ప్రమాణతా కుతో వా ప్రమాణస్య సతస్తస్య విషయచైతన్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య, ప్రథమమద్వితీయే బ్రహ్మణ్యౌపాధికం ప్రమాణప్రమేయాదిభేదముపపాదయతి ॥ తథాహీతి ॥ నన్వేకస్య క్రియాకర్మత్వవిరోధాత్కథం ప్రమాణప్రమేయభావ ఇత్యాశఙ్క్య చైతన్యస్య కర్తృరూపాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నత్వేన ప్రమాతృత్వవత్ తద్వృత్తిలక్షణక్రియాతత్కర్మఘటాద్యవచ్ఛిన్నత్వాత్ప్రమాణప్రమేయభావ ఇతి దర్శయితుం ప్రమాతృచైతన్యస్వరూపమాహ ॥ అన్తఃకరణేతి ॥ యద్వా ప్రకృతజ్ఞానప్రత్యక్షలక్షణోపయోగిత్వాత్ప్రథమం ప్రమాణవిషయచైతన్యస్వరూపమభిధాయ, వక్ష్యమాణవిషయప్రత్యక్షత్వనిరూపకం ప్రమాతృచైతన్యం లక్షయతి ॥ అన్తఃకరణేతి ॥ నన్వన్తఃకరణమనిన్ద్రియతయా ప్రత్యక్షం తథాప్యాన్తరస్య తస్య బహిర్నిర్గమనాభావే కథం పరిణామాత్మికా వృత్తిః? నచాదిత్యాదిపర్యన్తదీర్ఘప్రభాకారేణ పరిణామదర్శనాత్ తద్వృత్తిరుపపన్నేతి వా

తత్ర యథా తటాకోదకం ఛిద్రాన్నిర్గత్య కుల్యాత్మనా కేదారాన్ ప్రవిశ్య తద్వదేవ చతుష్కోణాద్యాకారం భవతి । తథా తైజసమన్తఃకరణమపి చక్షురాదిద్వారా ధ్రువాదివిషయదేశం గత్వా ఘటాది విషయా

చ్యం. అన్తఃకరణస్య చాక్షుషత్వాత్ సౌరాలోకస్యేవ నాయనరశ్మిసమ్పృక్తస్య దీర్ఘప్రభాకారేణ ప్రతిభాసాత్. కించాన్తఃకరణస్యాణుత్వే తస్య ప్రాణవత్క్రియాశ్రయస్య దూరవర్తిధ్రువాదిపర్యన్తం గమనే తదవచ్ఛిన్నజీవస్యాపి గతత్వేన దేహస్య నిర్జీవత్వాపత్తిః. విభుత్వే నిష్క్రియత్వాపత్తిః. మధ్యమపరిమాణత్వే చ దేహానురూపపరిమాణస్య తస్య దేహవన్మన్దగామిత్వే న ఝటితి విషయప్రతిభాసానుపపత్తిః. కించ చక్షురాదిసంయుక్తస్య ఘటాదేశ్చైతన్యప్రకాశేనైవ స్ఫురణోపపత్తౌ అన్తఃకరణవృత్తివైఫల్యం. తతశ్చ నాన్తఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నం ప్రమాణచైతన్యమితి. ఉచ్యతే. మనో మధ్యమపరిమాణమేవ న సర్వగతం అనిత్యత్వాత్. ప్రాణశక్త్యాశ్రయస్య తస్యైవోత్క్రాన్తిగత్యాదిశ్రవణాచ్చ. న చాణు. దేహవ్యాపిసుఖాద్యుపలబ్ధేః. న చాన్తరస్య బహిర్నిర్గమనాభావాన్న వృత్త్యుపాదానత్వం. స్వతో బహిర్నిర్గమనాభావేపి చక్షురాదిద్వారా ధ్రువాదివిషయదేశగమనోపపత్తేః. న చ స్వతో గమనశీలస్య న సహాయాపేక్షేతి సామ్ప్రతమ్. తటాకోదకస్య కుల్యాద్వారా కేదారప్రవేశదర్శనాత్. న చాస్య మధ్యమపరిమాణత్వే ఝటితి ధ్రువాదిప్రతిభాసానుపపత్తిః అత్యచ్ఛవిరళతైజసద్రవ్యత్వేన సవితృకిరణవచ్ఛీఘ్రం ప్రసరోపపత్తేః. తద్వృత్తిశ్చ విషయపరిమాణా తటాకోదకే చతుష్కోణకేదారానురూపపరిమాణస్య కృశానోచాయఃపిణ్డపరిమాణస్య దర్శనేనాన్తఃకరణస్య విషయానురూపపరిమాణవృత్తిజనకత్వావిరోధాత్. అతఏవ సా ద్రవ్యం న గుణః పరిమాణవత్త్వాత్. న చాన్తఃకరణస్య నిస్స్పర్శత్వాదనారమ్భకత్వం. ద్రవ్యారమ్భకతాయాం సావయవత్వస్యైవ ప్రయోజకత్వాత్. న చాన్తఃకరణనిర్గమే దేహస్య నిర్జీవత్వం. చక్షురాదేరివాన్తఃకరణస్య ధ్రువాదిపర్యన్తగమనేపి దేహసమ్బన్ధావిరోధాత్. యథా చ సప్రయోజనా వృత్తిస్తథాగ్రే వక్ష్యతే. తతశ్చాన్తఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యం ప్రమాణచైతన్యమితి. తదేతదభిప్రేత్యాహ ॥ తత్ర యథేత్యాదినా ॥ నను చక్షురాదీన్ద్రియద్వారా పర్వతాదావన్తఃకరణనిర్గమనేన

ద్యాకారేణ పరిణమతే । సఏవ పరిణామో వృత్తిరితుచ్యతే । అనుమిత్యాది స్థలే నాన్తఃకరణస్య వహ్న్యాదిదేశగమనం వహ్న్యాదేశ్చక్షురాద్యసన్ని కర్షాత్ । తథాచ అయంఘటఇత్యాదిప్రత్యక్షస్థలే ఘటాదేస్తదాకారవృ త్తేశ్చ బహిరేకత్ర దేశే సమవధానాత్ తదుభయావచ్ఛిన్నం చైతన్యమే కమేవ । విభాజకయోరపి అన్తఃకరణవృత్తిఘటాదివిషయయో రేకదేశస్థత్వే న భేదాజనకత్వాత్ । అతఏవ మఠాన్తర్వృత్తిఘటావచ్ఛిన్నాకాశో నమ ఠావచ్ఛిన్నాకాశాద్భిద్యతే । తథాచాయం ఘటఇతి ప్రత్యక్షస్థలే ఘటాకా రవృత్తేర్ఘటసంయోగితయా ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యాత్తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్య స్యాభిన్నతయా తత్ర ఘటజ్ఞానస్య ఘటాంశే ప్రత్యక్షత్వమ్ । సుఖదుఃఖా ద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యచ నియమేనైకదేశస్థితో పాధిద్వయావచ్ఛిన్నత్వాత్ నియమేనాహంసుఖీత్యాదిజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వం ।

తద్వృత్తేర్విషయసమ్బన్ధితయా తదవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభేదా దుక్తలక్షణస్య తత్రాతివ్యాప్తిరిత్యతఆహ ॥అనుమిత్యాదిస్థలఇతి॥ నన్వవచ్ఛిన్నవ దేనోపలక్షితోక్తౌ ఉక్తస్థలే అతివ్యాప్తిః, విశిష్టాభిధానేచ వృత్తివిషయయోర్భేదే న తద్విశిష్టయోరపి చైతన్యయోర్భేదాత్ ఉక్తలక్షణస్య ఘటాదిప్రత్యక్షావ్యా ప్తిరిత్యాశఙ్క్య ఉపహితస్య తేన వివక్షితత్వాన్నదోష ఇత్యాహ ॥ తథా చేతి ॥ చక్షురాదిసంనికర్షస్థలే మనోనిర్గమనే సిద్ధేసతీత్యర్థః. తదుభ యావచ్ఛిన్నం. విషయవృత్త్యుపహితం· ఉపాధివిశేషణయోర్భేదో వక్ష్యతఇతి భావః. నమూపాధివిశేషణయో రీవద్భేదేపి తయోస్సమానయోగక్షేమత్వేన తదుపహితయోరపి భేదపవేత్యాశఙ్క్య నహి విశేషణయోరివోపాధ్యోః స్వరూపేణ భేదకత్వం కిన్తు భిన్నదేశస్థత్వేనేత్యాహ ॥ విభాజకయోరపీతి॥ భిన్నదేశస్థత్వోపధేయభేదప్రయోజకయో రిత్యర్థః. ననూపాధ్యోరపిస్వ రూపేణైవభేదకత్వం లాఘవాదిత్యతఆహ ॥ అతఏవేతి ॥ తథాచ ప్రామాణి కత్వాద్గౌరవం నదోషఇతి భావః ॥ తథాచేతి ॥ ఏకదేశస్థత్వేనోపాధ్యో ర భేదకత్వే సిద్ధఇత్యర్థః. నను సుఖాది ప్రత్యక్షస్థలే చక్షురాది సంనికర్షా స్యాన్తఃకరణవృత్తిహేతో రభావేన సుఖాదివృత్త్యనుదయాత్కథం చైత న్యస్య తదంశే ప్రత్యక్షత్వ మిత్యాశఙ్క్య తస్యబాహ్యావిషయవృత్తావేవేన్ద్రి యాపేక్షా సుఖాది వృత్తిస్తు స్వతఏవేత్యాహ ॥ సుఖేతి ॥ ప్రత్యక్షత్వమితి॥

నన్వేవం స్వవృత్తిసుఖాదిస్మరణస్యాపి సుఖాద్యంశే ప్రత్యక్షత్వాపత్తిరితి చేన్న । తత్ర స్మర్యమాణసుఖస్యాతీతత్వేన స్మృతిరూపాన్తఃకరణవృత్తేర్వర్తమానతయా తదుపాధ్యోర్భిన్నకాలీనతయా తత్తదవచ్ఛిన్నచైతన్యయోర్భేదాత్। ఉపాధ్యోరేకదేశస్థత్వే సత్యేకకాలీనత్వస్యైవోపధేయాభేదప్రయోజకత్వాత్ । యదిచైకదేశస్థత్వమాత్రముపధేయాభేదప్రయోజకం తదాహం సుఖీత్యాదిస్మృతావతివ్యాప్తివారణాయ వర్తమానత్వం విషయవిశేషణం దేయం । నన్వేవమపి స్వకీయ ధర్మాధర్మౌ వర్తమానౌ యదా శబ్దాదినా జ్ఞాయేతే తదా తాదృశ శాబ్దజ్ఞానాదావతివ్యాప్తిః తత్ర ధర్మాద్యవచ్ఛిన్న తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యయోరేకత్వాదితి చేన్న ।

సుఖాద్యంశ ఇతి శేషః. ననూపాధ్యోః స్వరూపేణైవ భేదకత్వం యుక్తం అన్యథా తదాహం సుఖీత్యాదిస్మృతావతివ్యాప్తేరితి చోదయతి ॥ నన్వితి ॥ ననూపాధ్యోరేకకాలీనత్వం నోపధేయాభేదప్రయోజకం భిన్నకాలీనయోరేకదేశస్థయోః ఘటమఠయోర్భేదకత్వప్రసఙ్గాత్. నచోపధేయాభేదసమయే తయోస్సమానకాలత్వం వివక్షితమితి వాచ్యం. ఉపధేయాభేదసిద్ధావేకకాలీనోపాధిద్వయావచ్ఛేదః తస్మాచ్చోపధేయాభేద ఇతి పరస్పరాశ్రయత్వాత్. లాఘవేనైకదేశస్థత్వస్యైవాభేదప్రయోజకత్వాచ్చేత్యరుచ్యా పక్షాన్తరమాహ ॥ యదిచేతి ॥ తథాచ స్మర్యమాణ సుఖాదేరవర్తమానత్వేన తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య వర్తమానవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వరూపలక్షణాభావాన్నాతివ్యాప్తిరితిభావః. యద్వా విషయే వర్తమానత్వాభిధానం తస్యోపలక్షణత్వ శఙ్కానిరాసార్థం. నతద్ఘటితలక్షణాభిప్రాయం అవర్తమానస్యానుపాధిత్వేన విషయోపహితేత్యనేనైవోక్తాతివ్యాప్తినిరాకరణాత్. అతఏవ వక్ష్యతి. 'ఉపాధిస్తు కార్యాన్వయీ వ్యావర్తకో వర్తమాన' ఇతి. నను సుఖాదిస్మృతావతివ్యాప్త్యభావేపి ధార్మికో భవానధార్మికస్త్వమిత్యాదివాక్యజన్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యం ప్రతి ధర్మాధర్మయోర్వర్తమానత్వేనోపాధితయా తస్య తదుపహితచైతన్యాభిన్నతయా తత్రాతివ్యాప్తిః అహమదృష్టవాన్ భోగవత్త్వాదిత్యనుమానజన్యజ్ఞానే చాతివ్యాప్తిరితి శఙ్కతే ॥ నన్వేవమితి ॥ పుణ్యకర్మాయమిత్యాదౌ ధర్మాదేర్వర్తమానత్వేపి భిన్నదేశస్థత్వాదనుపాధిత్వమిత్యత ఉక్తం. స్వకీయేతి. యోగ్యవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభి

యోగ్యత్వస్యాపి విషయవిశేషణత్వాత్ । అన్తఃకరణధర్మత్వావిశేషేపి కించిద్యోగ్యం కిఞ్చిదయోగ్యమిత్యత్ర ఫలబలకల్ప్యః స్వభావ ఏవ శరణం । అన్యథా న్యాయమతేప్యాత్మగుణత్వాత్సుఖాదివద్ధర్మాదేరపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తిర్దుర్వారా । నచైవమపి వర్తమానతాదశాయాం త్వం సుఖీత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షతా స్యాదితి వాచ్యం । ఇష్టత్వాత్ దశమస్త్వమసీత్యాదౌ సన్నికృష్టవిషయే శబ్దాదప్యపరోక్షజ్ఞానాభ్యుపగమాత్ ॥

న్నత్వం ప్రమాణచైతన్యస్య విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వ ప్రయోజకమిహ వివక్షితం. ధర్మాదిజ్ఞానే చాయోగ్యవిషయత్వాన్నాతివ్యాప్తిరిత్యాహ ॥ యోగ్యత్వస్యేతి ॥ ప్రత్యక్షత్వయోగ్యత్వస్యేత్యర్థః. క్వచిదపి స్వభావానాశ్రయణే బాధకమాహ ॥ అన్యథేతి ॥ నను యోగ్యత్వ విశేషణదానేపి సుఖవర్తమానతాసమయే త్వం సుఖీత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్య తాదృశచైతన్యాభిన్నత్వాత్తత్రాతివ్యాప్తిః. నచ పదజ్ఞాన పదార్థస్మరణాదినా సుఖస్య వినష్టత్వాచ్ఛాబ్దజ్ఞానసమయే తన్న వర్తత ఇతి వాచ్యమ్, చన్దనాదివిషయజన్య సుఖస్య యావద్విషయమనువర్తమానత్వాభ్యుపగమాదిత్యాశఙ్క్య తస్యాపి ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వేన లక్ష్యతాభ్యుపగమాన్న దోష ఇత్యాహ ॥ నచైవమితి ॥ నను త్వం సుఖీత్యాదివాక్యాత్తదర్థ మపరోక్షజ్ఞానం, వాక్యస్య జ్యోతిష్టోమాదవాక్యవత్పరోక్ష జ్ఞానజనకత్వాత్. అన్యథా కలమబీజాదపి యవాంకురోత్పత్త్యాపత్తే రిత్యత ఆహ ॥ దశమస్త్వమసీతి ॥ అయమాశయః. న తావత్ త్వం సుఖీత్యాదివాక్యం నస్వవిషయాపరోక్షజ్ఞానజనకం వాక్యత్వాత్ జ్యోతిష్టోమాదివాక్యవదిత్యనుమానాత్తస్యాపరోక్షజ్ఞానాహేతుత్వం. అయోగ్యవిషయత్వస్య తత్రోపాధిత్వాత్. దశమస్త్వమసి తత్త్వమసీత్యాదివాక్యే వ్యభిచారాచ్చ. నచ తజ్జన్యమపి దశమతాదిజ్ఞాన మిన్ద్రియాజన్యత్వాన్నప్రత్యక్షమితి న వ్యభిచార ఇతి వాచ్యం. ఇన్ద్రియజన్యత్వస్య విషయజన్యత్వస్య చ ప్రత్యక్షలక్షణస్య దూషితత్వాత్. నచైవమపి దశమస్త్వమసీత్యత్రేన్ద్రియమేవాపరోక్షజ్ఞాన ముత్పాదయతి నిమీలితనయనస్యాపి త్వగిన్ద్రియవ్యాపారసంభవాత్ తత్త్వమసీత్యత్రచాన్తఃకరణమేవ శ్రవణాదినా నిరస్తాసంభావనాశఙ్కం బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానం జనయతీతి సామ్ప్రతం. ఇన్ద్రియాద్దశమత్వజ్ఞానే తచ్ఛబ్దశ్రవణాత్ ప్రాగపి తత్ప్రసఙ్గాత్.

అతఏవ పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానమపి వహ్న్యంశే పరోక్షం పర్వతాంశేఽపరోక్షం పర్వతాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య బహిర్నిస్సృతాన్తఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాభేదాత్। వహ్న్యంశేత్వన్తఃకరణవృత్తినిర్గమనాభావేన వహ్న్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య ప్రమాణచైతన్యస్యచ పరస్పరంభేదాత్। తథాచా

నచ శబ్దసహకృతమిన్ద్రియం తత్ర కరణమితి వాచ్యం ఇన్ద్రియస్య ఘటాది ప్రత్యక్షే తదనపేక్షత్వాత్. ప్రత్యక్షవిశేషేచ తదపేక్షత్వే మానాభావాత్. నచ తత్ర పరోక్షజ్ఞానమేవ శబ్దాదుత్పద్యతఇతి యుక్తం. అపరోక్షభ్రమాజ్ఞానయోరనివృత్తి ప్రసఙ్గాత్. అతఏవ తత్త్వమసీత్యత్ర నపరోక్షజ్ఞాన శఙ్కావకాశః. అవిద్యాతన్మూలసంసారానివృత్తిప్రసఙ్గాత్. శబ్దజన్యస్యైవజ్ఞానస్య 'తత్త్వమస్యాదివాక్యోత్థ' మిత్యాదినారదీయవచనేనా విద్యాతన్మూలసంసారనివర్తకత్వావగమాదితి. నను తత్త్వమసిత్వంసుఖీత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్యేన్ద్రియాజన్యస్యాపి యోగ్యవర్తమానవిషయత్వమాత్రేణ ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమే పర్వతోవహ్నిమానిత్యాద్యనుమితేరపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తిరిత్యాశఙ్క్య, కిం సన్నికృష్టే పర్వతే జాయమానానుమితేః ప్రత్యక్షత్వమాపాద్యతే అసన్నికృష్టేవా, ఆద్యేపికిం పర్వతాంశే తదాపాదనం వహ్న్యంశేవా నాద్యః ఇష్టత్వాదిత్యాహ ॥ అతఏవేతి ॥ విషయచైతన్యాభిన్నజ్ఞానస్య యోగ్యవర్తమానవిషయస్య ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః. పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానమపి త్వంసుఖీత్యాది జ్ఞానవత్సన్నికృష్ట పర్వతాంశే ప్రత్యక్షత్వేనేష్టమిత్యుక్తం తత్ర హేతుమాహ ॥ పర్వతాద్యవచ్ఛిన్నేతి ॥ అన్త్యద్వితీయం దూషయతి ॥ వహ్న్యంశఇతి ॥ నచైవం తజ్జ్ఞానస్య వహ్న్యంశే ప్రత్యక్షత్వాభావే తత్రధృఘాలక్షణాతివ్యాప్తిః. యోగ్యవర్తమానవిషయత్వేపి వృత్తివిశిష్టచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభేదాదిత్యాహ ॥వహ్న్యంశేత్వితి॥ నన్వనుమిత్యాదిసాధారణంప్రత్యక్షలక్షణం పరికల్ప్యపర్వతోవహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానస్య ప్రసిద్ధానుమితిభావస్య లక్షణేన ప్రత్యక్షత్వ వర్ణనం నయుక్తం. ఉక్తంచ భట్టపాదైః. "సిద్ధానుగమమాత్రం హికర్తుం యుక్తం పరీక్షకైః । న సర్వలోకసిద్ధస్య లక్షణేననివర్తన,, మితీత్యాశఙ్క్య సాప్రసిద్ధిర్వహ్న్యంశే న పర్వతాంశే ఇత్యాహ ॥తథాచేతి॥ యథా పర్వతోవహ్నిమానితిజ్ఞానస్య నిరుక్తం ప్రయోజకం తదభావశ్చ ప్ర

బానుభవః పర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమినోమీతి। అన్యథా న్యాయమతే పర్వతమనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాపత్తిః। అసన్నికృష్టపక్షకానుమిత్యాదౌ తు సర్వాంశేపి జ్ఞానం పరోక్షమ్ । సురభిచన్దనమిత్యాదిజ్ఞానమపి చన్దనఖణ్డాంశే అపరోక్షమ్ । సౌరభాంశేతు పరోక్షమ్। సౌరభస్య చక్షురిన్ద్రియాయోగ్యతయా యోగ్యత్వఘటితస్య నిరుక్తలక్షణస్యాభావాత్ ।నచైవమేకత్ర

త్వక్షాప్రత్యక్షత్వయోః ప్రమాణం తథా పర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమినోమీత్యనుభవోఽపీత్యర్థః. నకేవలం తజ్జ్ఞానస్య సాధకసత్త్వాత్పర్వతాంశే ప్రత్యక్షత్వం అపితు బాధకాభావాదపీత్యాహ ॥ న్యాయమతఇతి ॥ యద్వాతథానుభవః-తత్ప్రకారకానుభవః యిత్సాధితం జ్ఞానస్య పరోక్షత్వమపరోక్షత్వఞ్చాంశభేదేన. సచ పర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమినోమీత్యాదిరూపః. అయమపి తదా సంగచ్ఛతే యద్యస్యాంశభేదేన పరోక్షత్వాపరోక్షత్వేస్యాతాం. అన్యథా పర్వతాంశేప్యనుమితిరితివదతో నైయాయికస్య మతె పర్వతమనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాపత్తిరిత్యర్థః. ద్వితీయందూషయతి ॥ అసన్నికృష్టేతి ॥ అసన్నికృష్టపక్షకానుమితిస్థలె వహ్న్యంశే ఇవ తదితరసర్వాంశేపి తజ్జ్ఞానం పరోక్షమిత్యర్థః. నన్వేవమపి సురభిచన్దనమితి జ్ఞానస్య చన్దనాంశేఇవ సౌరభాంశే ప్రత్యక్షత్వాభావేన తత్రయోగ్యత్వఘటితలక్షణాతివ్యాప్తిమన్తర్భావ్యేతిచేత్. సత్యమ్, తజ్జ్ఞానం చన్దనఖణ్డాంశే ప్రత్యక్షం సౌరభాంశే పరోక్షమితి. తథాపి తత్తదిన్ద్రియయోగ్యత్వఘటితస్య వివక్షితస్య లక్షణస్య తత్రాభావాన్న దోషఇత్యాహ॥సురభీతి॥పరోక్షమితి॥ ఆఘ్రాతపూర్వే తస్మిన్ తజ్జ్ఞానం స్మృతిః. అనాఘ్రాతేతు చన్దనఖణ్డత్వాదిలిఙ్గకానుమితిరిత్యర్థః. నను పర్వతోవహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానం సన్నికృష్టపర్వతాంశేపి నప్రత్యక్షం తత్రైవ బాధకసత్త్వాత్ అసన్నికృష్టవిషయానుమితివత్· నచ హేత్వసిద్ధిః. పరోక్షేపి జ్ఞానె తదభ్యుపగమే జాతిసాఙ్కర్యప్రసఙ్గేన ప్రసిద్ధజాతిభావస్య తస్య జాతిత్వానుపపత్తేరేవ బాధకత్వాత్. నచ తవాపి తజ్జ్ఞానస్య పరోక్షత్వే పర్వతం పశ్యామీత్యనుభవానుపపత్తిః. తస్య పర్వతగోచరలిఙ్గపరామర్శాదిప్రత్యక్షవిషయకత్వాత్. తతశ్చ తజ్జ్ఞానే ప్రత్యక్షలక్షణాతివ్యాప్తిరిత్యాశఙ్క్య నిరాకరోతి ॥ నచైవమితి ॥ ఏవం శబ్దార్థమేవాహ ॥ ఏకత్రేతి ॥ సాక్షాత్త్వాదేర్జాతిత్వాభ్యుపగ

జ్ఞానే పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోరభ్యుపగమే తయోర్జాతిత్వం నస్యాదితి వాచ్యమ్ । ఇష్టత్వాత్ జాతిత్వోపాధిత్వపరిభాషాయాః సకలప్రమాణాగోచరతయా అప్రామాణికత్వాత్ । ఘటోఽయమిత్యాదిప్రత్యక్షం హి ఘటత్వాదిసద్భావే మానమ్ । నతు తస్య జాతిత్వేపి । జాతిత్వరూపసాధ్యాప్రసిద్ధ్యా తత్సాధకానుమానస్యాప్యనవకాశాత్ ॥

మేహి తదనుపపత్తిర్బాధికాస్యాత్ తదేవ నాస్తి జాత్యుపాధ్యుదాసీనస్య ధర్మమాత్రస్యైవ తస్యాభ్యుపగమాదిత్యాహ ॥ ఇష్టత్వాదితి ॥ నను ఘటత్వాదివత్పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోరపి జాతిత్వప్రసిద్ధిరవశ్యం తదుపేయమిత్యాశఙ్క్య ఘటత్వాదావపి లోకే నతత్ప్రసిద్ధిః శాస్త్రేచ తత్ప్రసిద్ధిః శబ్దగతవృద్ధ్యాది సంజ్ఞావత్పరిభాషామాత్రత్వాన్నస్వార్థే ప్రమాణమ్. న చైషా యూపాహవనీయాదిప్రసిద్ధివత్ప్రమాణమూలా. యేన పరిభాషాపి స్వార్థం సాధయేదిత్యాహ ॥ జాతిత్వేతి ॥ నను నీలఘటత్వాదావుపాధిత్వప్రసిద్ధివద్ఘటత్వాదౌ జాతిత్వప్రసిద్ధిరపి స్వార్థే ప్రమాణమిత్యాశఙ్క్యసాపి నిర్మూలత్వాదప్రమాణమిత్యాహ ॥ ఉపాధిత్వేతి ॥ నను ఘటత్వనీలఘటత్వాదౌ జాతిత్వోపాధిత్వయోః ప్రమాణసిద్ధత్వాత్తత్ప్రసిద్ధేః ప్రమాణమూలత్వాభావో సిద్ధఇత్యతఆహ ॥ సకలేతి ॥ ఘటత్వనీలఘటత్వాదౌ జాతిత్వోపాధిత్వయోరితి శేషః. అతఏవ ఘటత్వాదేర్జాతిత్వే ప్రమాణమాశఙ్క్య నిరస్యతి ॥ఘటోఽయమితి ॥ఘటత్వాదేర్జాతిత్వే కిం ప్రత్యక్షంమానంఅనుమానంవా తత్రాద్యం నిరస్య ద్వితీయం నిరస్యతి॥జాతిత్వేతి ॥ ఘటత్వాదికం జాతిః ఉపాధిభిన్నసామాన్యత్వాత్ సత్తావదిత్యనుమానం న జాతిత్వే మానమ్. నిత్యైకానేకసమవేతత్వ లక్షణ జాతిత్వాప్రసిద్ధ్యా తన్నిరూపితవ్యాప్త్యాదిజ్ఞానాభావేన తత్సాధకానుమానాయోగాదిత్యర్థః. నను నిత్యత్వఘటితజాతిత్వాప్రసిద్ధావపి తద్ఘటక నిత్యత్వైకత్వానేకసమవేతత్వానామాత్మాకాశఘటాదిషు ప్రసిద్ధత్వాద్ఘటత్వాదౌ నిత్యత్వసంశయానన్తరం తద్విశిష్టే తత్రైకత్వసంశయః తతస్తదుభయవిశిష్టేనేకసమవేతత్వసంశయఇతి సంశయరూపసాధ్యప్రసిద్ధేః పూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరానుమానే పక్షతావచ్ఛేదకత్వేన నిశ్చయరూప విశిష్టసాధ్యప్రసిద్ధ్యా సమ్భవాత్ తత్సాధకానుమానం సమ్భవతీతిచేన్న. నిత్యత్వైకత్వప్రసిద్ధావపి సమవా

సమవాయాసిద్ధ్యా బ్రహ్మభిన్ననిఖిలప్రపఞ్చస్యానిత్యతయా చ నిత్యత్వ సమవేతత్వఘటితజాతిత్వస్య ఘటత్వాదావసిద్ధేశ్చ । ఏవమేవోపాధిత్వమపి నిరసనీయమ్ । పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదౌ చ పర్వతాంశే వహ్న్యంశే చాన్తఃకరణవృత్తిభేదాఙ్గీకారేణ తత్తద్వృత్త్యవచ్ఛేదకభేదేన పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోరేకత్ర చైతన్యే వృత్తా నవిరోధః ।

యస్యాప్రామాణికత్వేన తద్ఘటితసాధ్యాప్రసిద్ధేః. నచ రూపీఘటఇతి జ్ఞానం సమ్బన్ధవిషయకం విశిష్టజ్ఞానత్వాత్ దణ్డీపురుషఇతి జ్ఞానవదిత్యనుమానం సమవాయే మానమితి వాచ్యం. ఘటాభావవద్భూతలమితి జ్ఞానవత్స్వరూపసమ్బన్ధేనాదాయాపి తదుపపత్తేః. ఇహ తన్తుషు పటసమవాయఇతి ప్రత్యక్షం తన్తుషు పటసమ్బన్ధే ప్రమాణం, నతు నిత్యసమ్బన్ధత్వే కిఞ్చ సమవాయత్వేపి. బ్రహ్మభిన్ననిఖిలప్రపఞ్చస్యానిత్యత్వావగమేన తాదృశనిత్యసమ్బన్ధాసిద్ధేరితి. నను సంయోగభిన్నసాక్షాత్సమ్బన్ధత్వం సమవాయిత్వం తత్ర నిత్యత్వాప్రవేశేన తన్తుషుపటసమవాయాభ్యుపగమేపి న ప్రపఞ్చానిత్యత్వశ్రుతివిరోధః. తతశ్చానేకసమవేతత్వఘటితసాధ్యప్రసిద్ధిరపి సుసమ్పాచేతి యదిబ్రూయాత్తదాఽభ్యుపేత్యాన్యత్ర సమవాయం ప్రకృతే తదభావేన తద్ఘటితసాధ్యస్య బాధితత్వాన్నానుమానావకాశఇత్యాహ ॥ సమవాయాసిద్ధ్యేతి ॥ ఇహ తన్తుషు పటసమవాయఇతి ప్రత్యక్షేణాన్యత్ర సమవాయసిద్ధావపి ఇహ ఘటత్వమితి ప్రతీతేః సత్త్వే సత్త్వమితివత్స్వరూపసమ్బన్ధేనాప్యుపపత్తేర్న ఘటత్వాదౌ సమవాయసిద్ధిరితిభావః. ॥ అనిత్యతయేతి ॥ సృష్టివాక్యావగతకార్యత్వస్య నిఖిలప్రపఞ్చస్య కృతకత్వానుమానేన తద్యథేహేత్యాదిశ్రుత్యాచానిత్యత్వావగమాదితిభావః ॥ అసిద్ధేరితి ॥ బాధాదిత్యర్థః. ఉక్తదూషణముపాధిత్వేప్యతిదిశతి ॥ ఏవమితి ॥ నీలఘటత్వాదేరుపాధిత్వే ప్రమాణాభావాదిత్యర్థః. నను పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోర్జాతిత్వాభావేపి విరుద్ధయోః కథమేకత్రజ్ఞానే వృత్తిరిత్యాశఙ్క్య, కిం వృత్తౌ తయోర్వృత్త్యనుపపత్తిః చైతన్యేవా ఆద్యే తదాశ్రయవృత్త్యోర్భేదాన్నవిరోధఇత్యభిప్రేత్య ద్వితీయే సంయోగతదత్యన్తాభావవదవచ్ఛేదకభేదేన చైతన్యే వృత్త్యభ్యుపగమాన్నవిరోధఇత్యాహ ॥ పర్వతఇతి ॥ నను ఘటాకారాన్తఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య తద్గతపరిమాణావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నతయా తస్య తదంశే

పి ప్రత్యక్షత్వాపత్తేః. నచ స్వాకారాన్తఃకరణవృత్త్యుపహితత్వస్యాపి విష
యవిశేషణత్వాన్నాతిప్రసఙ్గ ఇతి వాచ్యమ్. శుక్తిరూప్యాదేరవిద్యావృత్త్యు
పహితస్యాన్తఃకరణవృత్త్యుపహితత్వాభావేన భ్రమప్రత్యక్షావ్యాప్తేః. స
ర్వేశ్వరజ్ఞానస్య మాయావృత్తిరూపత్వేన తదవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య ప్రపఞ్చా
కారాన్తఃకరణవృత్త్యుపహితవిషయచైతన్యాభిన్నత్వాభావేన తత్రావ్యాప్తే
శ్చ. నచ తదాకారవృత్త్యుపహితత్వం విషయవిశేషణం సాచ క్వచిన్మాయా
వృత్తిః క్వచిదన్తఃకరణవృత్తిరితి పరమేశ్వరజ్ఞానాదౌ నావ్యాప్తిరితి వాచ్యం.
అస్మదాదేః ఘటజ్ఞానసమయే పరిమాణాదేః సర్వగత పరమేశ్వరీయ మా
యావృత్తిగోచరత్వేన తదంశే తత్ప్రసఙ్గతాదవస్థ్యాత్. కించ సురభిచన్దన
మితి జ్ఞానే సౌరభాంశే ప్రత్యక్షతాస్యాదేవ. స్వాకారవృత్త్యుపహితయో
గ్యవిషయచైతన్యాభిన్నత్వాత్. నచ తదిన్ద్రియయోగ్యత్వం యోగ్యపదేన వివ
క్షితమ్. తథాసతి శుక్తిరూప్యభ్రమే స్వాప్నగజాదిభ్రమే చావ్యాప్తేః. అన్తః
కరణతద్ధర్మాణామిన్ద్రియాయోగ్యత్వేన తజ్జ్ఞానేష్వవ్యాప్తేశ్చ. నను తత్తదిన్ద్రి
యసాక్ష్యన్యతరయోగ్యత్వమిహ విషయవిశేషణం వివక్షితమ్ అన్తఃకరణ
తద్ధర్మాణాం సాక్షియోగ్యత్వాన్నదోష ఇతి చేన్న ధర్మాదేరపి ప్రమాణవ్యా
పారద్వారా సాక్షివేద్యత్వేన తజ్జ్ఞానేఽతివ్యాప్తేః. కేవల సాక్షియోగ్యత్వవివ
క్షాయాంచ సాక్షిపదేనాన్తఃకరణోపహితచైతన్యాభిధానే జీవసాక్ష్యయోగ్య
ధర్మాధర్మాదిగోచరేశ్వరప్రత్యక్షే తథాప్యవ్యాప్తిః. కేవలసాక్షియోగ్యత్వ
మత్ర వివక్షితమ్ తచ్చోభయసాక్షియోగ్యసాధారణమితి పరమేశ్వరజ్ఞానే
నావ్యాప్తిరితి చేన్న. జీవేశ్వరసాక్షిసాధారణస్య సాక్షిత్వస్యానిర్వచనాత్
నిర్వచనేవాధర్మాదావీశ్వరసాక్షియోగ్యత్వమాదాయ తజ్జ్ఞానేఽతివ్యాప్తితాద
వస్థ్యాత్. నచ జీవసాక్షియోగ్యత్వఘటితమేవేహ ప్రయోజకం వివక్షితమ్
జీవప్రత్యక్షస్యైవ లక్ష్యత్వాన్నేశ్వరప్రత్యక్షేఽవ్యాప్తిదోష ఇతి వాచ్యమ్.
తదన్యస్య ప్రత్యక్షసామాన్యలక్షణస్యాభావాత్. తస్మాదుక్తప్రత్యక్షలక్ష
ణం నయుక్తమితి. ఉచ్యతే. తత్తదిన్ద్రియతత్తత్కేవలసాక్ష్యన్యతరయోగ్యతత్త
త్సాక్షిజన్యతత్తదాకారవృత్త్యుపహితవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వం తత్త
త్సాక్షిజన్యతత్తదాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య తత్తద్విషయాంశే ప్రత్య
క్షత్వం. సాక్షీచ, జ్ఞానోపాదానోపహితం చైతన్యం. వృత్తిలక్షణజ్ఞానోపా

తథాచ తత్తదిన్ద్రియయోగ్యవర్తమానవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వం తత్తదాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య తత్తదంశే ప్రత్యక్షత్వం। ఘటాదేర్విషయస్య ప్రత్యక్షత్వంతు ప్రమాతృభిన్నత్వం ॥

దానంచ మాయా ఽన్తఃకరణమిశ్రితదుపహితతయోర్జీవేశ్వరసాక్షిణోర్నలక్షణావ్యాప్తిః. తథాచ ఘటజ్ఞానస్య నగగ్గతపరిమాణాంశే ప్రత్యక్షత్వం తస్య తదా పరమేశ్వరీయ సాక్షి జన్యవృత్తిగోచరత్వేపి తద్వృత్తేరస్మదాది సాక్ష్యజన్యత్వేన తత్సాక్షిజన్య స్వాకారవృత్త్యుపహితవిషయచైతన్యాభిన్నత్వాభావాత్. నాపి ధర్మాదిజ్ఞానేఽతివ్యాప్తిః తస్యాస్మదాదిసాక్షియోగ్యత్వాభావాత్. తదేతత్సర్వమభిప్రేత్యాహ ॥ తథాచేతి ॥ లక్షణప్రవిష్ట విశేషణానాం ప్రయోజనే సిద్ధేసతీత్యర్థః. ననూక్తప్రత్యక్షలక్షణస్య ఘటాదావవ్యాప్తిరిత్యాశఙ్క్య తాదృశవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యైవాత్ర లక్ష్యత్వాత్తద్వ్యావృత్తిర్నదోషఇత్యాహ ॥ తత్తదాకారేతి ॥ విషయస్య ప్రత్యక్షత్వే ప్రయోజకాన్తరానిరూపణాత్సోప్యత్ర లక్ష్యపవేత్యాశఙ్క్య తత్రాన్యత్ప్రయోజకమస్తీత్యాహ ॥ ఘటాదేరితి ॥ తుశబ్దోలక్షణాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఇన్ద్రియజన్యజ్ఞానవిషయత్వం స్వజ్ఞానజనకేన్ద్రియసన్నికర్షాశ్రయత్వమన్యద్వా విషయప్రత్యక్షలక్షణం నభవతీత్యర్థః. న్యాయమతేఽనుమితేర్మనఇన్ద్రియజన్యత్వేనతద్విషయపరమాణ్వాదావుక్తలక్షణస్యాతివ్యాపకత్వాత్ అన్తఃకరణతద్ధర్మాదిష్వవ్యాపకత్వాచ్చేతిభావః ॥ ప్రమాతృభిన్నత్వమితి॥యద్యపి ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వం విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం జ్ఞానేచ ప్రత్యక్షత్వం పూర్వోక్తవిషయచైతన్యాభిన్నత్వం వివక్షితమితి స్వాంశే ప్రత్యక్షానుమిత్యాదిజ్ఞానమాదాయానుమేయాదౌ నాతిప్రసఙ్గః తద్విషయత్వంచ తాదృశవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య యద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వం తత్త్వమితి నసారభాదౌ తత్ప్రసఙ్గః యద్వా యోగ్యత్వేసతి విషయచైతన్యాభిన్నప్రమాణచైతన్యవిషయత్వం ఘటాదేర్విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం. తథాపివిషయస్యాపరోక్షత్వం సంవిదభేదాదితి వివరణే తత్రతత్రచ సామ్ప్రదాయికైః ప్రమాతృభేదస్యైవ విషయప్రత్యక్షలక్షణత్వేనాభిధానాదేవముక్తమ్. నచ విజ్ఞానవాదాపత్తిః. యతిఙ్కిఞ్చిత్సామ్యస్య సర్వసిద్ధాన్తేపి తుల్యత్వాత్. విషయస్య సంవిదభేదేపి విజ్ఞానక్షణికత్వ విషయానత్వాదేరనభ్యుపగమేన న

నను కథం ఘటాదేరన్తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యాభేదః అహమిమం పశ్యామీతి భేదానుభవవిరోధాదితిచేత్ । ఉచ్యతే । ప్రమాత్రభేదో నామ నతావదైక్యం । కింతు ప్రమాతృసత్తాతిరిక్తసత్తాకత్వాభావః । తథాచ ఘటాదేస్స్వావచ్ఛిన్నచైతన్యేఽధ్యస్తతయా విషయచైతన్యసత్తైవ ఘటాదిసత్తా ।

ర్యసామ్యాభావాత్. నను ప్రమాత్రభేదో హ్యన్తఃకరణవిశిష్టచైతన్యాభేదః సచ నవిషయప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకః జడస్య ఘటాదేస్తదభేదాయోగాత్. నచ ప్రమాత్రభేదజ్ఞానవిషయత్వం విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం అన్తఃకరణస్యేన్ద్రియద్వారా ఘటాదిదేశనిర్గమనేన తదవచ్ఛిన్నస్య ప్రమాతుర్విషయచైతన్యాభిన్నతయా ఘటస్సన్నితి విషయచైతన్యాభేదప్రత్యయస్య తదభేదవిషయత్వాత్ అనుమిత్యాదిస్థలేచ ప్రమాతుర్విషయచైతన్యాద్భిన్నతయా వహ్న్యాదౌ తదభేదప్రత్యయస్య ప్రమాత్రభేదవిషయత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిరితివాచ్యమ్. విషయచైతన్యస్యతదా ప్రమాత్రభేదే హ్యహంమనుష్యఇతివ దహంఘటఇతి ప్రతీత్యాపత్త్యా అహమిమం పశ్యామీతి ప్రమాత్రభేదప్రత్యక్షవిరోధేనచ ఘటస్సన్నిత్యాదిప్రతీతేస్తదభేదవిషయత్వాభావాత్. తతశ్చ నయుక్తమిదం లక్షణమితి చోదయతి ॥ నన్వితి ॥ సిద్ధాన్తవాదీతు ప్రమాత్రభిన్నత్వం నామ నతావదైక్యం నవా తదభేదభ్రమవిషయత్వం కింత్వన్యదేవ తద్వివక్షితమిత్యాహ ॥ ఉచ్యతఇతి ॥ నను ప్రమాతృప్రమేయనిష్ఠసత్తాజాతేరేకత్వేన తన్నిష్ఠసత్తాతిరిక్తసత్తాయాఅప్రసిద్ధేః ప్రసిద్ధావా వహ్న్యాదేరనుమేయస్యాపి ప్రమాతృనిష్ఠసత్తావత్త్వేనాతివ్యాప్తిః. ప్రమాతృరూపత్వవివక్షాయాం ఘటస్సన్నిత్యాదిప్రతీతిసిద్ధాయాఘటాదిసత్తాయాః ప్రమాతృలక్షణసత్తాతిరిక్తత్వేన తత్ర లక్షణావ్యాప్తిరిత్యతఆహ ॥ తథాచేతి ॥ ప్రమాతృలక్షణసత్తాతిరిక్తసత్తాకత్వాభావే లక్షణే వివక్షితేసతి ఘటాదేరపరోక్షత్వం సిద్ధమితి సమ్బన్ధః. కిం ఘటాదేరతిరిక్తసత్తాజాతిమత్త్వాత్తత్రావ్యాప్తిః అబాధితత్వలక్షణసత్తాధర్మవత్త్వాద్వా ప్రమాతృవ్యతిరిక్తవిషయచైతన్యలక్షణసత్తావత్త్వాద్వా తత్రాద్యమతిరిక్తసత్తాజాత్యనభ్యుపగమాన్నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి ॥ ఘటాదేరితి ॥ నను ఘటాదేరపి ఘటస్సన్నిత్యాది ప్రతీతిబలాదస్త్యతిరిక్తం సత్త్వం. నచాసౌ భ్రమః. తథాప్యని

అధిష్ఠానసత్తాతిరిక్తాయాఆరోపితసత్తాయా అనఙ్గీకారాత్ । విషయచైతన్యంచ పూర్వోక్తప్రకారేణ ప్రమాతృచైతన్య మేవేతి ప్రమాతృచైతన్యస్యైవ ఘటాద్యధిష్ఠానతయా ప్రమాతృసత్తైవ ఘటాదిసత్తానాన్యేతి సిద్ధం ఘటాదేఽపరోక్షత్వమ్ । అనుమిత్యాదిస్థలేతు అన్తఃకరణస్య వహ్న్యాదిదేశనిర్గమాభావేన వహ్న్యవచ్ఛిన్న చైతన్యస్య ప్రమాతృచైతన్యానాత్మకతయా వహ్న్యాదిసత్తాప్రమాతృసత్తాతోభిన్నేతినాతివ్యాప్తిః।నన్వేవమపిధర్మాదిగోచరానుమిత్యాదిస్థలే ధర్మాధర్మయోః ప్రత్యక్షత్వాపత్తిః ధర్మాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నతయా ధర్మాదిసత్తాయాః ప్రమాతృసత్తానతిరేకాదితి చేన్న । యోగ్యత్వస్యాపి విషయవిశేషణత్వాత్ । నన్వేవమపి రూపీఘటఇతి ప్రత్యక్షస్థలె ఘటగతపరిమాణాదేఃప్రత్యక్షత్వాపత్తిః। రూపాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య పరిమాణావచ్ఛిన్న చైతన్యస్యచైకతయారూపావచ్ఛిన్నచైతన్యస్య ప్రమాతృచైతన్యాభేదే పరిమాణాద్యవచ్ఛిన్న చైతన్యస్యాపి ప్రమాత్రభిన్నతయా పరిమాణసత్తాయాః రూపప్రమాతృసత్తాతిరిక్తత్వాభావాదితి చేన్న । తత్తదాకారవృత్త్యుపహితత్వస్యాపి ప్రమాతృవిశేషణత్వాత్ । రూపాకారవృత్తిదశాయాం పరిమాణాకార వృత్త్యభావేన పరిమాణాకార వృత్త్యుపహిత ప్రమాతృచైతన్యా భిన్నసత్తాకత్వాభావే నాతివ్యాప్త్యభావాత్ ।

ర్వచనీయసత్త్వఘటస్సమ్భవాదిత్యతఆహ ॥ అధిష్ఠానేతి ॥ తత్ప్రతీతేరధిష్ఠానసత్తావిషయత్వేనతదంశే అన్యథాఖ్యాతిత్వాన్నానిర్వచనీయసత్త్వసిద్ధిరితిభావః ॥ తృతీయంనిరావష్టే॥విషయేతి ॥ నను చైతన్య సత్తాతిరిక్త సత్తాకత్వాభావ ఏవలక్షణమస్తు తస్య ఘటాదావపిసత్త్వా ల్లాఘవాచ్చేత్యాశఙ్క్య ప్రమాతృవిశేషణవ్యావర్త్యమాహ ॥ అనుమిత్యాదీతి ॥ నను ప్రమాతృత్వ ఘటితలక్షణస్య వహ్న్యాదావతివ్యాప్త్యభావేపి స్వవృత్తిధర్మాదావతివ్యాప్తిర్దుర్వారేతి శఙ్కతే ॥నన్వేవమపీతి ॥ యోగ్యత్వస్యేతి ॥తత్తదిన్ద్రియ తత్తత్కేవలసాక్ష్యన్యతర యోగ్యత్వస్యేత్యర్థః. నన్వేవం వృత్తావవ్యాప్తిః. తస్యాః స్వగోచరత్వే మానాభావాత్ వృత్త్యంతరాభ్యుపగమే అనవస్థానాచ్చ తత్ర స్వాకారవృత్త్యుపహితత్వ ఘటితలక్షణాభావాత్ న చ వృత్తిఃస్వవిషయా జ్ఞానత్వాత్ బ్రహ్మస్వరూపనిత్యజ్ఞానవదిత్యనుమానం త

నన్వేవం వృత్తావవ్యాప్తిః అనవస్థాభియావృత్తిగోచరవృత్త్యనఙ్గీకారేణ తత్ర స్వాకారవృత్త్యుపహితత్వ ఘటితోక్తలక్షణాభావాదితిచేన్న । అనవస్థాభియావృత్తే వృత్త్యన్తరావిషయత్వేపి స్వవిషయత్వాభ్యుపగమేన స్వవిషయవృత్త్యుపహిత ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నసత్తాకత్వస్య తత్రాపి భావాత్ ।

త్రమానమితి వాచ్యమ్· వృత్తౌ జ్ఞానత్వాభావేన హేతోఃస్వరూపాసిద్ధత్వాత్. వృత్తిలక్షణజ్ఞానత్వ వివక్షాయాం దృష్టాన్తె సాధనవైకల్యాత్. ఉభయసాధారణస్యచ జ్ఞానత్వస్యాభావాత్. జ్ఞానపదవాచ్యత్వ ముభయసాధారణమితి చెన్న. చక్షురాదేరపి కరణవ్యుత్పత్త్యా తత్పదవాచ్యత్వేన వ్యభిచారాత్. వృత్తౌజ్ఞానపదస్య గౌణత్వేన తత్రతత్పదవాచ్యత్వాభావాత్. ఆత్మత్వస్యోపాధిత్వాత్. వృత్తిః నస్వవిషయా జడత్వాత్ ఘటవదిత్యనుమానేన ప్రతిరోధాచ్చ. కించ వృత్తేః స్వవిషయత్వే ఆత్మన స్స్వప్రకాశత్వాపత్తిః. న చేష్టాపత్తిః. ఆత్మైవ స్వప్రకాశ ఇతి సిద్ధాన్త భఙ్గాపత్తేః. నచ వృత్తిరపి స్వప్రకాశా స్వసత్తాయాం ప్రకాశావ్యభిచారాత్ ఆత్మవదితి వాచ్యం. సుఖాదౌ వ్యభిచారాత్· నచ తత్రాపీష్టం స్వప్రకాశత్వం. తత్ర తదాకారవృత్త్యభ్యుపగమాత్· స్వప్రకాశాత్మసమ్బన్ధేనైవాన్యేషాం ప్రకాశోపపత్తావనేకస్వప్రకాశత్వ కల్పనె గౌరవాత్. ‘ఆత్మైవాస్యజ్యోతిరి’ ఇతి శ్రుతివిరోధాచ్చ. తస్మాన్నయుక్తం వృత్తేఃస్వవిషయత్వం. తతశ్చ దృఢాతత్ర లక్షణావ్యాప్తిరితి శఙ్కతే ॥ నన్వేవమితి ॥ స్వాకారవృత్త్యుపహితత్వస్య ప్రమాతృవిశేషణత్వ ఇత్యర్థః. పరి రణి ॥ నానవస్థేతి ॥ ఇదమత్రాకూతం. అస్తితావద్వృత్తిగోచరానుభవః ఘటమహం జానామీతి, న చ నవృత్త్యన్తరం. తత్రాపి వృత్త్యన్తరాభ్యుపగతావనవస్థాపాతాత్. నచ చైతన్యమేవ తదనుభవః, తథాసతి వ్యవహితపదార్థస్యాపి తేనభానప్రసఙ్గాత్. సన్నిహితప్రకాశకత్వేచ ఘటజ్ఞానసమయె తద్గతపరిమాణాదేరపి తత్ప్రసఙ్గాత్. స్వసత్తాయాం ప్రకాశవ్యభిచారాత్ ఆవరణభఙ్గార్థం పరిమాణాదౌ వృత్త్యభ్యుపగమఇతి చెత్ తర్హి సుఖాదేర్వృత్తింవినాపిచైతన్యేన ప్రకాశప్రసఙ్గాత్. యదిచ ప్రత్యక్షత్వ సిద్ధయె, చైతన్యలక్షణానుభవస్యా వినాశినః సంస్కారజనకత్వాభావేన స్మరణోపపత్తయే, చ సుఖాదౌ తదాకారవృత్త్యభ్యుపగమఇతి· తదా ప్రకృతేపి తుల్యమ్· ఏవ

ఏవఞ్చాన్తఃకరణ తద్ధర్మాదీనాం కేవలసాక్షివేద్యానామపి తత్తదాకారవృత్త్య భ్యుపగమేనోక్తలక్షణస్య తత్ర సత్త్వాన్నావ్యాప్తిః । నచాన్తఃకరణతద్ధర్మాణాం వృత్తి విషయత్వాభ్యుపగమే కేవలసాక్షివేద్యత్వాభ్యుపగమవిరోధఇతి వాచ్యమ్ । నహివృత్తింవినాసాక్షివిషయత్వం కేవలసాక్షివేద్యత్వమ్ । కింతు ఇన్ద్రియానుమానాది ప్రమాణవ్యాపారమన్తరేణ సాక్షివిషయత్వమ్ । అతఏవ అహఙ్కారటీకాయామాచార్యచరణై రహమాకారాన్తఃకరణ వృత్తిరఙ్గీకృతా। అతఏవ ప్రాతిభాసికరజతస్థలేరజతాకారా అవిద్యావృత్తిః సామ్ప్రదాయికై రఙ్గీకృతా । తథాచ అన్తఃకరణతద్ధర్మాదిషు కేవలసాక్షివేద్యేషు వృత్త్యుపహితత్వ ఘటితలక్షణసత్త్వాన్నావ్యాప్తిః ।

ఇచ్ఛా వృత్తిః స్వవిషయాఽన్యాప్రకాశ్యత్వేసతి ప్రకాశమానత్వా దాత్మవదిత్యనుమాన వృత్తే స్స్వవిషయత్వే ప్రమాణమ్. నచాత్మత్వముపాధిః.సర్వం జ్ఞానం గుణఇత్యనుమితేర్న్యాయమతేపి స్వవిషయత్వాభ్యుపగమేన తత్ర వ్యభిచారేణోపాధేః సాధ్యావ్యాపకత్వాత్. అతఏవన స్వవిషయత్వాభావ సాధకేన జడత్వేనాస్యప్రతిరోధః, ఉక్తానుమితౌ వ్యభిచారాత్. నచవృత్తేః స్వవిషయత్వే స్వప్రకాశత్వాపత్తిః. జడత్వేనతస్యాః స్వావచ్ఛిన్నచైతన్యప్రకాశ్యత్వాభ్యుపగమాదితి. ఏవం వృత్తావవ్యాప్తిం నిరాకృత్యప్రాతిభాసికరజతాదావన్తఃకరణే తద్ధర్మేషుచ కామనాదిషు నావ్యాప్తిరిత్యాహ ॥ ఏవం చేతి ॥ ఉక్తన్యాయేనాన్తఃకరణాదావపి స్వాకారవృత్తివిషయత్వే సిద్ధఇత్యర్థః. తర్హి కథమన్తఃకరణాదేః కేవలసాక్షివేద్యత్వ ప్రవాదః ఇత్యాశఙ్క్య ప్రమాణవ్యాపారానపేక్ష సాక్షివిషయత్వమ్ కేవలసాక్షివేద్యత్వం అతో నవిరోధ ఇత్యాశయవానాహ ॥ కేవలేతి ॥ ఇమమాశయమజానానస్యాప్రసిద్ధాన్తశఙ్కాం నిరస్యతి ॥ నచేతి ॥ స్వాశయముద్ఘాటయతి ॥ నహీతి ॥ నచాయమప్రసిద్ధాన్తఇత్యాహ ॥ అతఏవేతి ॥ ' అహంవృత్త్యవచ్ఛిన్నమేవాన్తఃకరణం చైతన్యస్య విషయభావమాపద్యతే'ఇత్యహఙ్కారటీకా వివరణఇత్యర్థః. అవ్యాప్తినిరాకరణముపసంహరతి ॥ తథాచేతి ॥ ఆదిపదాచ్ఛుక్తిరూప్యాదిపరిగ్రహః.—ననుబ్రహ్మణోజ్ఞానరూపత్వే వా.త్రాలక్ష్యతయా తత్రాతివ్యాప్తిః తస్యప్రమాతృసత్తారూపత్వేన తదతిరిక్త సత్తాశూన్యత్వాత్. ఘటాదేశ్చప్రమాతృసత్తాతిరిక్తవ్యావహారిక సత్తాకత్వేన తత్రా

వ్యాప్తిః, అన్యథా తత్ర సంసారకాలీనబాధాభావలక్షణవ్యావహారికసత్తా
నభ్యుపగమే ఘటాదిజ్ఞానే పూర్వోక్తప్రమాలక్షణస్యావ్యాప్తిప్రసఙ్గః. నచా
న్తఃకరణవిశిష్టచైతన్యస్య ప్రమాతృశబ్దార్థతయా తన్నిష్ఠసత్తాయావ్యావ
హారికసత్తారూపత్వాత్ బ్రహ్మణశ్చ తద్వ్యతిరిక్తపారమార్థికసత్తాక
త్వేన తత్ర నాతివ్యాప్తిః అతఏవ ఘటాదౌ నావ్యాప్తిః తస్యప్రమాతృనిష్ఠ
వ్యావహారికసత్తాశ్రయత్వాదితి వాచ్యం. తథాపి వ్యావహారికసత్తాయాః స
ర్వత్రైకత్వేన వహ్న్యాదావతివ్యాప్తిః. శుక్తిరూప్యాదేస్తూలాఽవిద్యాకార్య
త్వపక్షే తదతిరిక్తప్రాతిభాసికసత్తాశ్రయత్వేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. కించ నే
దం విషయస్యప్రత్యక్షసామాన్యలక్షణమ్. యోగ్యత్వస్యైవాతీన్ద్రియధర్మా
దివ్యావృత్తస్యసామాన్యలక్షణత్వోపపత్తౌ శేషవైయర్థ్యాత్. నను, ప్రమా
తృచైతన్యాధ్యస్తత్వమేవ ప్రమాతృభిన్నత్వమిహవివక్షితమ్. తేన పార
మార్థికే బ్రహ్మణి నాతివ్యాప్తిః ఘటాదేశ్చ స్వజ్ఞానసమయే ప్రమాతృ
చైతన్యాధ్యస్తతయా నావ్యాప్తిః. వ్యహ్న్యధిష్ఠానచైతన్యస్యానుమితిదశా
యాం ప్రమాతృవ్యతిరిక్తతయా తద్విషయవహ్న్యాదౌ నాతివ్యాప్తిరితి చేన్న.
ప్రమాతృశబ్దేనాన్తఃకరణోపలక్షితచైతన్యాభిధానే వహ్న్యాదేరపి తదుపలక్షి
తచైతన్యాధ్యస్తత్వేన తత్రాతివ్యాప్తేస్తాదవస్థ్యాత్. విశిష్టాభిధానే చ ఘటాది
జ్ఞానసమయే తదధిష్ఠానచైతన్యస్యాన్తఃకరణోపహితచైతన్యాభేదేపి విశిష్టంప్ర
త్యభేదాభావేన తత్రావ్యాప్తిః. ప్రాతిభాసికరజతస్య శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యా
ధ్యస్తస్య స్వప్నోపలబ్ధగజాదేశ్చ మాయాపరిణామత్వపక్షే తదవచ్ఛిన్నచైత
న్యాధ్యస్తస్యప్రమాతృచైతన్యాధ్యస్తత్వాభావేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. కించైవ
మన్తఃకరణావిద్యయోః కప్రత్యక్షత్వాపత్తిః తయోర్విశిష్టచైతన్యాధ్యస్తత్వా
భావాత్. నహ్యన్తఃకరణవిశిష్టచైతన్యేఽన్తఃకరణమధ్యస్యతే. అపిచాస్మిగ
పక్షే స్వాకారవృత్త్యుపహితేతి విశేషణవైయర్థ్యాపత్తిః ఘటజ్ఞానసమ
యేపి పరిమాణాదేరన్తఃకరణవిశిష్టచైతన్యాధ్యస్తత్వాభావేన ప్రమాతృపదే
నైవ తత్రాతివ్యాప్త్యభావాత్. తస్మాత్ దుర్ఘటంఘటాదేఃప్రత్యక్షత్వమితి.
ఉచ్యతే-ప్రమాతృభిన్నత్వేసతి యోగ్యత్వం విషయస్యప్రత్యక్షత్వం, ప్రమా
తృభిన్నత్వం చాన్తఃకరణోపహితచైతన్యాభేదజ్ఞానవిషయత్వమిహవివక్షితం
తేన ఘటమహం పశ్యామీత్యన్తఃకరణవిశిష్టభేదానుభవేపి ఘటఃసన్నితిత

తదయం నిర్గళితోర్థః । స్వాకారవృత్త్యుపహిత ప్రమాతృచైతన్య సత్తా
తిరిక్త సత్తాకత్వ శూన్యత్వేసతి యోగ్యత్వం విషయస్యప్రత్యక్షత్వమ్ ।

దుపహితచైతన్యాభేదజ్ఞానే విరోధాభావేన తత్రనావ్యాప్తిః పరమాణ్వాదే
శ్చ తదానీంతదభేదజ్ఞానావిషయత్వాన్నాతివ్యాప్తిః. అనుమిత్యాదిస్థలేతు వ
హ్న్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యాన్తఃకరణానుపహితత్వేన వహ్న్యాదేస్తదభేదజ్ఞా
నవిషయత్వాభావాన్నప్రత్యక్షత్వం అతఏవ, శుక్తిరూప్య స్వాప్నగజాదేః
సాక్ష్యభేదజ్ఞానవిషయత్వాత్ప్రత్యక్షత్వమ్, ఏవమేవావిద్యాన్తఃకరణయో
రపిప్రత్యక్షత్వముపపాదనీయం.ఇదంచ లక్షణంవిషయస్యతత్ప్రత్యక్షత్వవ్య
వహారప్రయోజకమితి నశేషవైయర్థ్యం. సామాన్యలక్షణంతు, యోగ్యత్వ
మేవ. తచ్చేన్ద్రియసాక్ష్యన్యతరయోగ్యత్వం. తత్తు ఫలబలకల్ప్యమితినధర్మా
దావతి ప్రసఙ్గః ఘటాభావాదేశ్చానుపలబ్ధస్యాపి ఇన్ద్రియ కేవల సాక్ష్య
యోగ్యత్వాన్న ప్రత్యక్షత్వమ్. యథాచేన్ద్రియాయోగ్యత్వం తథాగ్రే వ
క్ష్యతే. విశేషలక్షణేచ యోగ్యత్వం తత్తదిన్ద్రియతత్తత్కేవలసాక్ష్యన్యతర
యోగ్యత్వం వివక్షితమితి, నసౌరభాదావతివ్యాప్తిః. అతఏవ శాస్త్రప్ర
తిపాద్యే బ్రహ్మణినతత్ప్రసఙ్గః. స్వప్రకాశస్య తస్యవివక్షితయోగ్యత్వాభా
వాత్. యద్వా యోగ్యత్వేసతి స్వాకారవృత్త్యుపహితసాక్షిచైతన్యాధ్యస్త
త్వం విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం. తథాచ ఘటాదేః శుద్ధచైతన్యాధ్యస్తస్యాపి
స్వజ్ఞానసమయే స్వాధిష్ఠానచైతన్యస్య సాక్ష్యభేదేన సాక్షిణ్యధ్యస్తతయాసిద్ధ
మపరోక్షత్వం. ప్రాతిభాసికరజతస్యచ సాక్షిణ్యధ్యాసాన్నావ్యాప్తిః. వక్ష్యతి
చ, ‘ విషయచైతన్యేఽధ్యస్తమపి రజతం సాక్షిణ్యధ్యస్తమితి.’ అతఏవ స్వ
ప్నోపలబ్ధగజాదేశ్చ ప్రత్యక్షత్వం దేహేన్ద్రియోపరమే ప్యన్తఃకరణాఙ్గీకా
రాత్ తస్యచ స్వవిశిష్టేఽధ్యాసాభావేపి స్వోపహితచైతన్యే అధ్యస్తత్వా
త్. అవిద్యాయాస్తుచిన్మాత్రాశ్రితత్వేపి స్వజ్ఞానసమయే సాక్షిణ్యధ్యాసాత్ప్ర
త్యక్షత్వమ్. పరిమాణాదేశ్చ ఘటాకారవృత్తిదశాయాం సాక్షిణ్యధ్యస్తత్వే
పి, తస్య స్వాకారవృత్త్యుపహితత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః:— తదేతత్సర్వం
మనసి నిధాయాహ ॥ తదయం నిర్గళితోర్థ ఇతి ॥ ప్రత్యక్షత్వమితి ॥ త
త్తత్ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకమిత్యర్థః. సౌత్రాన్తికాస్తు సంవేదనగ
తోవిషయాకారప్రతిబిమ్బః తథావిధబిమ్బసన్నిధానపురస్సరః ప్రతిబి

తత్ర సంయోగసంయుక్తతాదాత్మ్యాదీనాం సన్నికర్షాణాం చైతన్యాభివ్యంజకవృత్తిజననే వినియోగః । సా చ వృత్తిశ్చతుర్విధా । సంశయో నిశ్చయో గర్వః స్మరణమితి । ఏవం విధవృత్తిభేదేన ఏకమప్యన్తఃకరణం మన ఇతి బుద్ధిరితి అహంకార ఇతి చిత్తమితి చాఖ్యాయతే । తదుక్తమ్ । మనో బుద్ధిరహంకారః చిత్తంకరణమాంతరమ్ । సంశయో నిశ్చయో గర్వః స్మరణం విషయా అమీ ।

మ్యత్వాత్ దర్పణాదిగతముఖాదిప్రతిబిమ్బవదితి నిత్యానుమేయా విషయా ఇత్యాహుః. తతశ్చ విషయస్య ప్రత్యక్షలక్షణకథనం నయుక్తమితి చేన్న. ఘటమహం పశ్యామీతి విషయాపరోక్షత్వస్యానుభవసిద్ధత్వాత్. ఉక్తలిఙ్గాద్యప్రతిసన్ధానేపి ఘటాద్యనుభవదర్శనాచ్చ. కించ ఘటాదేర్నిత్యానుమేయత్వం, తథా సత్యన్వయవ్యతిరేకావగతజ్ఞానహేతుభావయోరిన్ద్రియతత్సన్నికర్షయోర్వైయర్థ్యప్రసఙ్గః. తన్మతే ఘటాదిజ్ఞానస్య అనుమితిరూపత్వేన తత్రానుపయోగాత్. తస్మాత్సిద్ధం ఘటాదేరపరోక్షత్వమ్. నన్విన్ద్రియతత్సన్నికర్షవైయర్థ్యం సిద్ధాన్తేపి తుల్యమ్ చైతన్యరూపస్య ఘటాదిజ్ఞానస్య ఇన్ద్రియసన్నికర్షాజన్యత్వాదిత్యాశఙ్క్య తయోర్వృత్తిజననే వినియోగాన్న వైయర్థ్యమిత్యాహ ॥ తత్రేతి ॥ ఏవం ఘటాదేః ప్రత్యక్షత్వే సిద్ధే సంయోగసంయుక్తతాదాత్మ్యసంయుక్తాభిన్నతాదాత్మ్యానామిన్ద్రియసన్నికర్షాణామిన్ద్రియస్య చ ఘటతద్గతరూపతద్ధర్మరూపత్వాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాభివ్యఞ్జకవృత్తిజననే వినియోగ ఇత్యర్థః. నన్వేవమపి, చైతన్యస్యైవ జ్ఞానత్వాత్తత్సన్నికర్షస్య తత్రానుపయోగస్తదవస్థ ఇత్యాశఙ్క్య, యథైకమప్యన్తఃకరణం చతుర్విధవృత్త్యవచ్ఛిన్నం చతుర్విధమిత్యుచ్యతే ఏవమజన్యమపి చైతన్యమిన్ద్రియసన్నికర్షజన్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నం తజ్జన్యమిత్యాశయేనాహ ॥ సా చేతి ॥ యద్యపి వృత్తివిశిష్టచైతన్యమాదిమదిత్యత్ర విశిష్టచైతన్యస్యేన్ద్రియసన్నికర్షజన్యత్వముక్తమేవ తథాపి తస్యైవ దృష్టాన్తముఖేనాత్రోపపాదనాన్న పౌనరుక్త్యమ్. అన్యథా యథాశ్రుతే ప్రత్యక్షనిరూపణప్రస్తావే అన్తఃకరణచాతుర్విధ్యనిరూపణమసఙ్గతంస్యాదితి ద్రష్టవ్యం. ఉక్తార్థే సమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ ఏవం విషయప్రత్యక్షత్వే ప్రయోజకాన్తరనిరూపణాత్తద్వ్యావృత్తమపి జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వే ప్రయోజకం

తచ్చ ప్రత్యక్షం ద్వివిధమ్ । సవికల్పక నిర్వికల్పక భేదాత్ । తత్ర సవికల్పకం వైశిష్ట్యావగాహి జ్ఞానమ్ । యథా ఘటం జానామీత్యాదిజ్ఞానం। నిర్వికల్పకన్తు సంసర్గానవగాహిజ్ఞానమ్ । యథా సోయం దేవదత్తః తత్త్వమసీత్యాది వాక్యజన్యంజ్ఞానమ్ । నను శాబ్దమిదం జ్ఞానం నప్రత్యక్షం ఇన్ద్రియాజన్యత్వాదితి చేన్న ।

నమష్టమిత్యుక్తం. ఇదానీం తద్విభజతే ॥ తచ్చేతి ॥ సర్వవాదిసమ్మతత్వేన సకలవ్యవహారహేతుత్వేనచ ప్రథమోద్దిష్టం సవికల్పకం ప్రథమం నిరూపయతి ॥తత్రేతి ॥ తయోర్మధ్యఇత్యర్థః ॥ వైశిష్ట్యావగాహీతి ॥ నతు విశేషణజ్ఞాన జన్యమిత్యర్థః. తజ్జన్యత్వస్య ప్రమాణాభావేనా నభ్యుపగమాత్. వైశిష్ట్యావగాహిత్వమిచ్ఛాదావపీత్యతఉక్తమ్. జ్ఞానేతి. జ్ఞానత్వంచ నిర్వికల్పకేపీతి వైశిష్ట్యావగాహీత్యుక్తమ్ ॥ సంసర్గానవగాహీతి ॥ నను సవికల్పకస్య విశేషణజ్ఞానజన్యత్వమభ్యుపగతమ్? నవా? ఆద్యే తదేవ సవికల్పకస్య లక్షణమస్తు. నచైతర్హి నిర్వికల్పకసిద్ధిః? నఖలు తదనభ్యుపగమే, ఘాగరాద్యసవికల్పకజ్ఞానం సమానాధికరణవిశేషణజ్ఞానజన్యం విశిష్టజ్ఞానత్వాదిత్యనుమానం సమ్భవతి. నచ పూర్వంనవివేచిత మిత్యనుభవో నిర్వికల్పకే ప్రమాణమ్, అల్పవిశేషణవిషయత్వేనాపి తదుపపత్తేః. తస్మాదుదాహరణాభావాన్నయుక్తం నిర్వికల్పకలక్షణమిత్యాశఙ్క్య లోకవేదయోః ప్రత్యక్షసిద్ధం తదిత్యాహ ॥ యథేతి ॥ యద్యపి జ్ఞానం స్వవిషయమప్యభేదావగాహిత్వే ప్రమాణమ్. తథాప్యర్థాత్సంసర్గానవగాహిత్వసిద్ధిరితిభావః. నను సోయం దేవదత్త ఇత్యైక్యం ప్రత్యభిజ్ఞా యైవ వాక్యప్రయోగాత్ దేశకాలోపలక్షితదేవదత్తలక్షణాభేదవిషయమిన్ద్రియజన్యమప్యస్తి ప్రత్యక్షమితి కథం శాబ్దమేవోదాహృత మితిచేత్. సత్యమ్ అభేదవిషయజ్ఞాన మిన్ద్రియజన్యమితి. తథాపి తన్ననిర్వికల్పకం, సన్నికర్షవశాదుపలక్షణదేశకాలాదేరపి తత్రభానసమ్భవాత్. శాబ్దేతు జ్ఞానే తాత్పర్యవిషయస్యైవభాననియమాదభేదమాత్రవిషయత్వమిత్యతో నిర్వికల్పకమితి భావః. (ప్రకృష్టప్రకాశశ్చన్ద్రః' 'సత్యం జ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మే'త్యాద్యవాన్తరవాక్యజన్యజ్ఞానమాదిపదగ్రాహ్యమ్. నను సోయందేవదత్త ఇత్యాది వాక్యజన్యం జ్ఞానం నప్రత్యక్షం ఇన్ద్రియాజన్యత్వాత్ జ్యోతిష్టోమాది వాక్యజన్యజ్ఞానవదితిచోదయతి ॥శాబ్దమితి॥

నహీన్ద్రియజన్యత్వం ప్రత్యక్షత్వే తన్త్రం దూషితత్వాత్ । కింతు ప్రమాణ
చైతన్యస్య యోగ్యవర్తమానవిషయచైతన్యాభిన్నత్వమిత్యుక్తమ్ । తథాచ
సోయం దేవదత్త ఇతి వాక్యజన్యజ్ఞానస్య సన్నికృష్టవిషయతయా బహిర్ని
స్సృతాన్తఃకరణవృత్త్యభ్యుపగమేన దేవదత్తావచ్ఛిన్నచైతన్యస్య వృత్త్యవచ్ఛిన్న
చైతన్యాభిన్నతయా సోయం దేవదత్త ఇతి వాక్యజన్యజ్ఞానస్య ప్రత్యక్ష
త్వమ్ । ఏవం తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్యాపి । తత్ర ప్రమాతురేవ వి
షయతయా తదుభయాభేదస్య సత్త్వాత్ । నను వాక్యజన్యజ్ఞానస్య పదార్థ

ఇన్ద్రియజన్యత్వస్యానుమిత్యాదిసాధారణత్వేన సుఖాదిప్రత్యక్షావ్యాపకత్వే
నచ ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకత్వస్య నిరాకృతత్వాన్నేదం తత్ప్రయోజకమి
త్యాహ ॥ నహీతి ॥ తథాచ సుఖాదిప్రత్యక్షే వ్యభిచారాదప్రయోజక
త్వాచ్చ నానుమానావతార ఇతి భావః. నను ప్రయోజకాన్తరానిరూపణాది
న్ద్రియత్వేన తజ్జన్యత్వమేవ ప్రయోజకమిత్యాశఙ్కతే ॥ కింత్వితి ॥ ప్ర
యోజకాన్తరముక్తం స్మారయతి ॥ యోగ్యేతి ॥ విషయస్య యది చైతన్యం ప్ర
త్యుపలక్షణత్వం తదా సుఖాదిస్మరణే ప్రత్యక్షత్వవారణాయ వర్తమానపదమి
తి ధ్యేయమ్ ॥ ఉక్తమితి ॥ ఉక్తప్రాయమిత్యర్థః. నన్వస్త్వన్యదిదం ప్ర
త్యక్షత్వప్రయోజకం, తథాపి నేదం ప్రత్యక్షం. వ్యవహితదేశకాలాదివి
శిష్టదేవదత్తాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభిన్నత్వాదిత్యా
శఙ్క్య నహి దేశకాలాదిసంసర్గవిషయమిదం శాబ్దజ్ఞానం కింత్వభేదవిష
యకం అభేదశ్చ దేవదత్తలక్షణః సన్నిహిత ఇతి తజ్జ్ఞానం ప్రత్యక్షమిత్యాహ
॥ తథాచేతి ॥ నిరుక్తస్య ప్రయోజకత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. నన్వేవమపి తత్త్వమ
సీత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానం కథం వ్యవహితసర్వజ్ఞత్వాది విశిష్టవిషయం ప్ర
త్యక్షమ్? కథం వా తజ్జ్ఞానం తత్త్వం పదార్థాభేదవిషయం? నాహమీశ్వ
ర ఇత్యాదిభేదప్రత్యక్షవిరోధాదిత్యాశఙ్క్య నహి తజ్జ్ఞానం కర్తృత్వస
ర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టాభేదవిషయమ్. యేన తద్విరోధస్స్యాత్. కింతు తత్త్వంప
దలక్ష్యస్వరూపవిషయం తచ్చ సన్నిహితమేవేతి తద్విషయమపి జ్ఞానం ప్ర
త్యక్షమిత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ నన్వేవమపి సోయం దేవదత్త ఇత్యాది వా
క్యజన్యజ్ఞానస్య న నిర్వికల్పత్వమ్ గామానయేతి వాక్యజన్యజ్ఞానవత్ సం
సర్గావగాహిత్వాదిత్యాక్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ గామానయ దణ్డేనేత్యత్ర ము

సంసర్గావగాహితయా కథం నిర్వికల్పకత్వం । ఉచ్యతే । వాక్యజన్యజ్ఞానవిషయత్వేహి నపదార్థసంసర్గత్వం తన్త్రం । అనభిమతసంసర్గస్యాపి వాక్యజన్యజ్ఞానవిషయత్వాపత్తేః । కింతు తాత్పర్యవిషయత్వమ్ । ప్రకృతేచ 'సదేవ సోమ్యేదమగ్రఆసీదిత్యుపక్రమ్య 'తత్సత్యం సఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇత్యుపసంహారేణ విశుద్ధే బ్రహ్మణి వేదాన్తానాం తాత్పర్యమవసితమితి కథం తాత్పర్యావిషయం సంసర్గమవబోధయేత్ ।

ఖ్యార్థానా మన్వయ యోగ్యత్వాత్ తజ్జన్యజ్ఞానస్యగోకర్తృక దణ్డకరణకా నయనక్రియాసంసర్గ విషయత్వేపి తత్త్వమసీత్యాదౌ ముఖ్యార్థానామన్వయానుపపత్తేః. లక్షితస్యచ పదార్థస్యైకత్వేన తరేతరసంసర్గాభావాత్ తజ్జ్ఞానె సంసర్గావగాహిత్వానుమానం బాధితమిత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ నను తత్త్వమసీత్యాదౌ న లక్షణా; తత్త్వం పదవాచ్యయోరీశ్వరజీవయోః స్వామిభృత్యభావాదినైవాన్వయోపపత్తేః లక్షణా బీజాభావాత్; తతశ్చ తజ్జన్యం జ్ఞానం సంసర్గ విషయమెవేత్యా శఙ్క్య; కిం స్వామిభృత్యభావాదేః పదార్థసంసర్గత్వా ద్వాక్యగమ్యత్వం? తాత్పర్య విషయత్వాద్వా? నాద్యః. భోజనప్రకరణే సైన్ధవమానయేత్యత్రా నభిమతస్యాశ్వాదిసంసర్గస్య, యష్టీః ప్రవేశయేత్యత్ర దణ్డసంసర్గస్యచ వాక్యజన్యజ్ఞాన విషయత్వాపత్తేరిత్యాహ ॥ వాక్యేతి ॥ నద్వితీయః, అద్వితీయ బ్రహ్మణ ఏవ తాత్పర్య విషయత్వాదిత్యాహ ॥ ప్రకృతేచేతి ॥ అయంభావః అద్వితీయం బ్రహ్మైవవాక్యార్థః. 'సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేక మేవాద్వితీయ' మిత్యుపక్రాన్తస్య 'ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వంతత్సత్యం సఆత్మాతత్త్వమసీ' తి తేనైవ రూపేణోపసంహృతస్య 'ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం తత్సత్యం సఆత్మాతత్త్వమసీ' తి నవకృత్వోభ్యస్తస్య ప్రమాణాన్తరానవగతస్య 'యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవతీ' త్యాది వాక్యాత్ ప్రరోచితస్య మృల్లోహతప్తపరశుగ్రహణాది దృష్టాన్తైరద్వితీయత్వేనోపపాదితస్య బ్రహ్మణోజ్ఞానాత్ 'ఆచార్యవాన్పురుషోవేద ', 'తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యే' ఇత్యాచార్యోపదేశజనితాన్నిర్విచికిత్సా న్నిరతిశయానన్ద లక్షణమోక్ష ఫలస్యావగతేస్తస్యైవ తాత్పర్యవిషయత్వాత్. 'ఉపక్రమోపసంహారావభ్యాసో పూర్వతాఫలం। అర్థవాదోపపత్తీచ లిఙ్గం తాత్పర్యనిర్ణయే' ఇత్యుపక్రమాదే

స్తాత్పర్యగ్రాహకత్వాభ్యుపగమాత్. స్వామిభృత్యభావాదిస్తు నవాక్యార్థః, తత్రోపక్రమాద్యభావేన తాత్పర్యావిషయత్వాత్. కించ న తావదిదం వాక్యం రాజపురుష ఇత్యాదివదీశ్వరజీవయోః స్వామిభృత్యభావం ప్రతిపాదయతి. తత్త్వమసీతి సమానాధికరణవాక్యాత్తదప్రతీతేః. నాపి మృద్ఘట ఇతివత్తాదాత్మ్యం. జీవేశ్వరయోరనాదిత్వేన తాదాత్మ్యప్రయోజకకార్యకారణభావాదేరభావేన తదయోగాత్. కేచిత్తు పదానామర్థనత్వార్థం లక్షణాపరిహారార్థంచ భిన్నాభిన్నం బ్రహ్మవాక్యార్థ ఇత్యాహుః. తన్న. మిథ్యాభేదస్య తత్త్వావేదకశ్రుతిప్రతిపాద్యత్వాయోగాత్. కించ వాక్యస్య భిన్నాభిన్నపరత్వే తద్రూపస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాన్ముక్తిదశాయామపి బ్రహ్మణోభిన్నాభిన్నత్వాపత్తౌ సంసారాదవిశేషప్రసఙ్గః. నను 'బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీ'త్యాది శాస్త్రాన్తరే తజ్జ్ఞానాద్భేదనివృత్తిశ్రవణాన్ముక్తావత్యన్తాభిన్నం బ్రహ్మేతి చేత్. న తావత్త్వదనం శాబ్దజ్ఞానం తదభ్యాసో వా. శ్రుతబ్రహ్మణః కృతశ్రవణాభ్యాసస్యాపి యథాపూర్వం సంసారోపలబ్ధేః నాపి సాక్షాత్కారః. తస్య భిన్నాభిన్నబ్రహ్మవిషయకస్య స్వవిషయభేదనివర్తకత్వాయోగాత్. స్వవిషయాభావతయా భేదనివర్తకత్వే అభేదస్యాపి నివృత్తిప్రసఙ్గాత్. అత్యన్తాభేదవిషయక ఏవ సాక్షాత్కార ఇతి చేన్న. భేదనివృత్తేః పూర్వమత్యన్తాభేదాభావేన తస్యాపరోక్షజ్ఞానవిషయత్వాసిద్ధేః, భావే వా స్వతన్త్రతప్రవేశాపత్తేః; తస్మాన్న భిన్నాభిన్నం బ్రహ్మవాక్యార్థ ఇత్యలమతివిస్తరేణ. ఏవం సత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానేపి సంసర్గాగోచరత్వముపపాదనీయమ్.—నను సత్యాదివాక్యస్య సత్యత్వాదివిశిష్టార్థబోధకత్వాత్కథం తజ్జన్యజ్ఞానస్య సంసర్గాగోచరత్వమ్. కిఞ్చ నేదం సంసర్గానవగాహి. అస్య లక్షణవాక్యత్వేన లక్ష్యలక్షణవైశిష్ట్యబోధకత్వాత్. కించ నైతజ్జన్యజ్ఞానం ప్రాతిపదికార్థమాత్రావగాహి. సర్వత్ర లక్షణస్య వ్యావృత్తివ్యవహారాన్యతరప్రయోజనతయా సత్యాదివాక్యస్యాపి తత్పదవాచ్యత్వేనా తద్వ్యావృత్తత్వేన వా బ్రహ్మబోధకత్వేన ప్రాతిపదికార్థమాత్రావగాహిత్వాయోగాత్. కిఞ్చాస్య ప్రాతిపదికార్థమాత్రబోధకత్వమపి శక్త్యా లక్షణయా వా. నాద్యః, వాక్యే శక్తేరనభ్యుపగమాత్. సత్యాదిపదానాంచ బాధాయోగ్యత్వాదివిశిష్టతత్తత్పదార్థశ

క్తతయా పరిపూర్ణానన్దవస్తుని సామర్థ్యాభావాత్. అతఏవ నద్వితీయః వాక్యస్య క్వచిదప్యశక్తత్వేన శక్యసమ్బన్ధలక్షణలక్షణాయోగాత్. పదానాంచ వినిగమనావిరహేణ ప్రత్యేకం లక్షకత్వాయోగాత్. ముఖ్యార్థానామన్వయయోగ్యత్వే నాన్వయానుపపత్త్యభావాచ్చ. నహితయా వినా లక్షణాసంభవతి. తథాత్వేవా పదాన్తరవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్. అపిచ సత్యాదిపదానాం నైకార్థమాత్రపరత్వం. తథాసతి హస్తః కర ఇత్యాదివత్పర్యాయతాపత్తేః. ఏవంచ ప్రయోగః, సత్యాదివాక్యం సంసృష్టార్థబోధకం స్వోపస్థాపిత పదార్థానామన్యోన్య సంసర్గబోధకం వా వాక్యత్వాత్ జ్యోతిష్టోమాదివాక్యవత్. నచ జరద్గవాదివాక్యే వ్యభిచారః తస్యాకాంక్షాదిమత్త్వాభావేన వాక్యాభాసత్వాత్. "ఆకాంక్షాసత్తియోగ్యతావన్తిపదాని వాక్య" మితిహి వాక్యవిదః. నచ విపక్షే బాధకతర్కాభావః. సంసర్గాబోధకత్వే వాక్యత్వాభావ ప్రసఙ్గస్యైవ బాధకత్వాత్, తస్మాన్న సత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానం నిర్వికల్పకమితి.—ఉచ్యతే.—సత్యాదివాక్యం సంసర్గాగోచరజ్ఞానజనకం స్వరూపలక్షణవాక్యత్వాత్ ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వాద్వా ప్రకృష్టప్రకాశశ్చన్ద్ర ఇతి వాక్యవత్. నచ దృష్టాన్తే సాధనవైకల్యమ్. అస్మిన్ జ్యోతిర్మణ్డలే కశ్చన్ద్ర ఇతి ప్రాతిపదికార్థమాత్రవిషయప్రశ్నదర్శనేనప్రతివచనస్యాపి తత్ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వాత్. అన్యథా ప్రతివచనస్య ప్రశ్నాననురూపత్వాపత్తిః. నచ ప్రశ్నే చన్ద్రాసాధారణధర్మస్య తద్వ్యావృత్తేశ్చన్ద్రపదవాచ్యత్వస్యవా విషయత్వాత్ సోపి నతన్మాత్రపరఇతి వాచ్యమ్. అసాధారణధర్మస్యప్రకాశవిశేషస్య చన్ద్రే ప్రత్యక్షేణావగతత్వాత్. అతఏవ నాతద్వ్యావృత్తిపరశ్చప్రశ్నః; చన్ద్రోऽచన్ద్రాద్వ్యావృత్తఇతి నిశ్చితత్వాత్. నాపి చన్ద్రపదవాచ్యత్వం తద్విషయః. చన్ద్రశ్చన్ద్రపదవాచ్యఇతి జ్ఞాతత్వాత్. తర్హి కింసంశయఇతి చేన్న. చన్ద్రత్వస్య తద్వైశిష్ట్యస్య వా చన్ద్రపదవాచ్యత్వస్యవాజ్ఞానేపి తద్ఘటితత్వాజ్ఞానేన తత్ర తత్సంశయ సమ్భవాత్. అతఏవలౌకికానుభవః, చన్ద్రశ్చన్ద్రపదవాచ్యఇతి జానామి తత్స్వరూపన్తు నజానామి తదేవకిమితి పృచ్ఛామీతి. నచైవమపి లక్షణవాక్యాదతద్వ్యావృత్తివైశిష్ట్యప్రతీతేర్విశిష్టార్థపరత్వాద్ దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్సాధనవైకల్యం సా

ధ్యబాధశ్చేతి యుక్తమ్. అతద్వ్యావృత్తివాచక పదాభావేనసాక్షాదబోధ
కస్యలక్షణవాక్యస్యార్థాత్ తద్బోధకత్వేపి తత్పరత్వాభావాత్. నహిగా
మానయేతి వాక్యమర్థాదశ్వానయనవ్యావృత్తి బోధకమపి తత్పరం భవ
తి. తథాచాహుః—శబరస్వామినః "యశ్చార్థాదర్థోనసచోదనార్థః"
ఇతి. బ్రహ్మణశ్చ అతద్వ్యావృత్తి స్వరూపత్వేన తత్ర తద్వైశిష్ట్యాభావా
త్. చన్ద్రేత్వతద్వ్యావృత్తేశ్చన్ద్రస్వరూపత్వేపి తస్య తత్ప్రాతిపదికార్థత్వే
న వాక్యస్యైకప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వస్యానపాయాత్. నచలక్షణా
నుపపత్తిః. అర్థవాదవద్వాక్యేపిలక్షణాస్వీకారాత్, లాఘవేన జ్ఞాప్యస
మ్బన్ధస్యైవ లక్షణాత్వాత్. అథవా ఏకపదఏవ లక్షణా. నచ నియామకాభా
వః విశేష్యవాచక పదత్వస్య నియామకత్వాత్. నచ పదాన్తరవైయ
ర్థ్యం. తత్సమభివ్యాహారవశాదేవ తస్య తత్పరత్వావగమాత్. ఏతావతైవ
వాక్యం తత్పర మిత్యుచ్యతే. అతఏవ గభీరాయాం నద్యాం ఘోషః ప్రతివ
సతి చిత్రగుమానయేత్యత్ర నదీగోపదయోస్తీరాన్యపదార్థలక్షణాయామ
పినపదాన్తర వైయర్థ్యమ్. యద్వా, సర్వపదైరేవ లక్షణయాజ్ఞానానన్దా
ద్యాత్మకవస్తూపస్థితిః. నత్వేకైక పదాత్, స్వరూపలక్షణస్య సచ్చిదానన్దా
త్మకస్యైకైకేనాలాభాత్. తతశ్చ ప్రతిపదం లక్షణాభ్యుపగమేపి నపదాన్తర
వైయర్థ్యం. నను ప్రకృష్టప్రకాశాదిపదేషు సత్యాది పదేషుచ జహల్లక్ష
ణాయాం చన్ద్రాదివ్యక్తి ప్రతీత్యాపత్తిః; అజహల్లక్షణాయాం విశిష్టార్థ ప్రతి
పత్తిర్దుర్వారేతిచేన్న. జహదజహల్లక్షణాయాం చన్ద్రాదేరేవ వాచ్యైక
దేశస్యోపస్థితిరితి సామ్ప్రదాయికాః. గౌరనిత్యేత్యాదివ ద్విశిష్టశక్తస్యపద
స్య వాచ్యైకదేశవిశేష్యపరత్వేపి నలక్షణా శక్త్యైవతస్య స్వాతన్త్ర్యేణో
పస్థితత్వాత్ స్వతన్త్రోపస్థితయేహిసా అతఏవ గౌర్నిత్యేత్యత్ర గోత్వ
స్య స్వాతన్త్ర్యేణోపస్థితయే లక్షణేత్యాస్తిష్ప్రత్యచరణాః. యుక్తంచైతత్.
అనవస్థాదోషాభావాత్. లక్షణాపక్షేహిప్రమాణాన్తరానవగతస్య బ్రహ్మ
ణః శక్త్యాదన్యరూపేణ లక్షణయానోపస్థితిః, తదుపస్థితిశ్చపదాన్తరేణేత్యనవ
స్థా. నచాత్రపర్యాయతా శఙ్కాపి. విశిష్టశక్త్యభ్యుపగమాత్. నచైవం ల
క్షణానభ్యుపగమేశక్త్యుపస్థితానాం వృత్తివిశేష బాధాయోగ్యత్వాత్ పరిచ్ఛిన్న
త్వ సర్వాత్మత్వ విశిష్టపదార్థానాం భేదేన పరస్పరాన్వయ బోధాపత్తి

ఇదమేవ తత్త్వమస్యాదివాక్యానామఖణ్డార్థత్వమ్ । యత్సంసర్గానవగా
హియథార్థజ్ఞానజనకత్వమితి । తదుక్తమ్ । సంసర్గాసఙ్గిసమ్యగ్ధీహేతుతా
యా గిరామియమ్ । ఉక్తాఖణ్డార్థతా యద్వా తత్ప్రాతిపదికార్థతా ।

రిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్. తాత్పర్యవిషయాభేదస్య విశిష్టపదార్థేష్వసమ్భవేన ప్రకాశవిశేషోపలక్షితచన్ద్రస్య జ్ఞానానన్దాద్యాత్మకస్య చ తదభేదలక్షణస్య శాబ్దజ్ఞానవిషయత్వాత్. అత ఏవ "సోయం దేవదత్తః తత్త్వమసీ"త్యత్ర శక్త్యా విశిష్టపదార్థోపస్థితావపి యోగ్యతాబలాద్విశేష్యస్వరూపమేవాభేదాన్వయబోధవిషయ, ఇతి చతుర్థే వక్ష్యతే. తతశ్చ సిద్ధం సత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్య నిర్వికల్పకత్వమితి. ఏవం "తత్త్వమసి * అహం బ్రహ్మాస్మి * అయమాత్మా బ్రహ్మే"త్యాది మహావాక్యస్య సత్యాద్యవాన్తరవాక్యస్య చ ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వాత్ తన్మాత్రావగాహిజ్ఞానజనకత్వమిత్యుక్తం, ఇదానీమఖణ్డార్థత్వపరిసిద్ధిరపి నిర్వికల్పకహేతుత్వే ప్రమాణమిత్యాహ ॥ ఇదమేవేతి ॥ యత్ సంసర్గానవగాహియథార్థజ్ఞానజనకత్వం ఇదమేవ తత్త్వమస్యాదివాక్యానామఖణ్డార్థత్వం. నతు నిర్భేదవస్తుపరత్వమ్. తస్య భేదాభావవిశిష్టవస్తుపరత్వస్య నిఘటం భూతలమిత్యాదివాక్యసాధారణ్యాత్. ప్రకృతే తదభావాచ్చ. నచాన్యదఖణ్డార్థత్వమ్. తస్య నిర్వచనాదితి భావః. రాజపురుష ఇత్యాదౌ సంసర్గపరే వాక్యేఽతివ్యాప్తివారణాయోక్తం సంసర్గానవగాహీతి. తత్రైవాభేదతాత్పర్యభ్రమాత్పదార్థసంసర్గానవగాహి తదభేదభ్రమజనకే తత్ప్రసఙ్గవారణాయ యథార్థేతి. అత్ర చ స్వవాచ్యార్థనిరూపిత సంసర్గాగోచరత్వం స్వోపస్థిత పదార్థసంసర్గాగోచరత్వం వా సంసర్గానవగాహిపదేన వివక్షితమ్. తేన, అప్రాప్తయోః ప్రాప్తిస్సంయోగః నిత్యసంబన్ధస్సమవాయ ఇత్యాదౌ లక్షణవాక్యే నావ్యాప్తిః. విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదౌ చ నాతివ్యాప్తిః, లక్షణయా తదుపస్థాపిత శత్రుగృహభోజనాదౌ కర్తవ్యత్వాభావసంసర్గావగాహిజ్ఞానజనకత్వాత్. ఇదఞ్చోపలక్షణం. ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వమఖణ్డార్థత్వమిత్యపి ద్రష్టవ్యమ్. అతఏవ చోభయత్ర చిత్సుఖాచార్యసమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ యా సంసర్గాసఙ్గిసమ్యగ్ధీహేతుతా ఇయమఖణ్డార్థతోక్తేతి సమ్బన్ధః. లక్ష్యం నిర్దిశతి ॥ గిరామితి ॥

ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వం వా అఖణ్డార్థత్వమితి చతుర్థపాదార్థః । తచ్చ ప్రత్యక్షం పునర్ద్వివిధం । జీవసాక్షి ఈశ్వరసాక్షి చేతి ॥ తత్ర జీవో నామాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యం । తత్సాక్షీ తు అన్తఃకరణోపహితచైతన్యం । అన్తఃకరణస్య విశేషణత్వోపాధిత్వాభ్యాం అనయోర్భేదః । విశేషణం చ కార్యాన్వయి వ్యావర్తకమ్ ॥ ఉపాధిశ్చ కార్యానన్వయీ వ్యావర్తకో వర్త

కార్యకారణభావ రహితద్రవ్యవిషయ సమానాధికరణ పర్యాయశబ్దానామిత్యర్థః. నను తత్ప్రాతిపదికార్థేత్యస్య చతుర్థపాదస్య సాకాంక్షత్వాదానర్థక్యం. అఖణ్డార్థత్వపదానుషఙ్గేచ సంసర్గపరేపి వాక్యే ప్రాతిపదికార్థ ప్రతిపాదకత్వ సత్త్వాదతివ్యాప్తిరిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ ప్రాతిపదికార్థేతి ॥ యస్య వాక్యస్య యత్ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వం తస్య తత్రాఖణ్డార్థత్వం అతో నాన్యత్ర తత్ప్రసఙ్గ ఇతి తత్పద ఘటితలక్షణాభిప్రాయం తద్గ్రహణమితి ద్రష్టవ్యమ్. ఏవం సవికల్పక నిర్వికల్పక భేదాత్ ద్వైవిధ్యేన నిరూపితస్య ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య ప్రకారాన్తరేణ ద్వైవిధ్యమాహ ॥ తచ్చేతి ॥ ద్వైవిధ్యప్రకారమేవాహ ॥ జీవేతి ॥ సాక్షిపదం తజ్జన్యపరం. తథాచ జీవసాక్షిజన్యమీశ్వర సాక్షిజన్యమితి ద్వివిధమిత్యర్థః. అతఏవ “సాక్షిద్వైవిధ్యేన ప్రత్యక్షజ్ఞానద్వైవిధ్య” మిత్యుత్తరగ్రన్థోపి సంగచ్ఛతే. అన్యథాఽస్య సాక్షిద్వైవిధ్య ప్రతిపాదనపరత్వే “ప్రత్యక్షజ్ఞానద్వైవిధ్యం నిరూపిత” మిత్యుత్తరగ్రన్థో విరుధ్యేత. నచ సాక్షిద్వైవిధ్యాదర్థసిద్ధస్య జ్ఞానద్వైవిధ్యస్యోత్తరత్రానువాదో న విరుధ్యత ఇతి యుక్తమ్. తథాపి సవికల్పక నిర్వికల్పక భేదేన ప్రత్యక్షజ్ఞాన నిరూపణానన్తరం సాక్షిద్వైవిధ్యనిరూపణస్యాసఙ్గతత్వాపత్తేః. ప్రత్యక్షజ్ఞానద్వైవిధ్యం సాక్షిద్వైవిధ్యనిరూపణాధీనమితి తన్నిరూపయతి ॥ తత్రేత్యాదినా ॥ జీవో నామేతి ॥ యద్యపి జీవస్సప్తమే నిరూపయిష్యత ఇతి నేహ తన్నిరూపణం యుక్తమ్. తథాపి జీవ తత్సాక్షిణోః భేదం దర్శయితుం జీవస్వరూప కథనమిత్యవధేయం. అతఏవ వ్యావర్తకాన్తఃకరణస్యైకత్వాత్ జీవతత్సాక్షిణోరభేదమాశఙ్క్య నిరాచష్టే ॥ అన్తఃకరణస్యేతి ॥ నను విశేషణోపాధ్యోర్వర్తమాన వ్యావర్తకత్వేన భేదాభావాదన్తఃకరణ విశిష్ట తదుపహిత చైతన్యయోర్జీవ తత్సాక్షిణోరప్యభేద ఇత్యత ఆహ ॥ విశేషణం చేతి ॥ కార్యాన్వయీతి ॥ అవ

మానశ్చ । రూపవిశిష్టో ఘటో నిత్య ఇత్యత్ర రూపం విశేషణం కర్ణశష్కుల్యవచ్ఛిన్నం నభః శ్రోత్రమిత్యత్ర కర్ణశష్కులీ ఉపాధిః । అయమేవోపాధిస్త్రైయాయికైః పరిచాయక ఇత్యుచ్యతే। ప్రకృతే చాన్తఃకరణస్య జడతయా విషయభాసకత్వాయోగేన విషయభాసకచైతన్యోపాధిత్వం । అయం చ జీవసాక్షీ ప్రత్యాత్మం నానా । ఏకత్వే చైత్రావగతే మైత్రస్యాప్యనుసన్ధానప్రసఙ్గః ।

చ్ఛేద్యం యదన్వయి తదన్వయీత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి కార్యపదం వ్యాఖ్యేయమ్. తథా చ కార్యాన్వయిత్వే సతి వ్యావర్తకత్వం విశేషణత్వం పర్యవస్యతి. తేన ఘటపటౌ పశ్యతి దేవదత్త ఇత్యత్ర ఘటపటయోరేకదర్శనక్రియాన్వయిత్వేపి అవ్యావర్తకత్వాన్న పరస్పర విశేషణత్వాపత్తిరితి భావః. నను కర్ణశష్కులీనోపాధిః పరిచాయకత్వాత్తథా చోపాధిలక్షణాతివ్యాప్తిస్తత్రేత్యాశఙ్క్యాహ ॥ అయమేవేతి॥ నన్వేవమపి చైతన్యస్య జీవత్వాన్వయి తత్రాన్తఃకరణం విశేషణం న సాక్షిత్వాన్వయ ఇత్యత్ర కిం వినిగమకమిత్యాశఙ్క్య తస్య కర్తృత్వాదిలక్షణజీవత్వాన్వయిత్వాద్విశేషణత్వం విషయావభాసకత్వరూపసాక్షిత్వానన్వయిత్వాదుపాధిత్వమిత్యభిప్రేత్యాహ॥ ప్రకృతే చేతి॥ నన్వయుక్తం జీవసాక్షిలక్షణం ప్రమాతృప్రమాణతత్ఫలవ్యతిరేకేణ తస్యైవాసిద్ధేః. న హి లక్షణేనైవ తత్సిద్ధిః. సిద్ధ ఏవ లక్షణప్రణయనాత్. న చ ప్రత్యక్షమత్ర క్రియతే, వాదివివాదాభావప్రసఙ్గాత్. న చ విషయావభాసకాభావే జగదాన్ధ్యప్రసఙ్గాద్భాసకతయా తస్య సిద్ధిరితి వాచ్యమ్. ప్రమాణచైతన్యస్య విషయావభాసరూపత్వాత్ చక్షురాదేస్తత్కరణత్వాత్ ప్రమాతుశ్చ తదాశ్రయత్వాత్ అతిరిక్తస్య విషయావభాసకస్యాభావాత్ అనపేక్షితత్వాచ్చ. తస్మాత్ప్రమాణప్రయోజనయోరసమ్భవాత్ ప్రమాత్రతిరిక్తస్సాక్షీ నిర్నిరూప ఇత్యాశఙ్క్యాహ ॥ అయం చేతి ॥ అయమాశయః. జీవసాక్షీ తావదఙ్గీకర్తవ్యః అన్యథా విషయానుసన్ధానానుపపత్తేః. న చాన్యథోపపత్తిః. చక్షురాదికరణ తజ్జన్యజ్ఞానానాం నానాత్వేనాననుగతతయా సర్వవిషయానుసన్ధాతృత్వాయోగాత్. ప్రమాతుశ్చానుగతత్వేపి స్వానుసన్ధానార్థమన్యాపేక్షత్వాత్. సాక్షిణస్తు బిమ్బాభేదేన స్వప్రకాశతయా నిరపేక్షస్యైవ స్వపరవిషయానుసన్ధానోపపత్తేః. నను జీవసాక్షిణో బిమ్బాభేదేన స్వప్రకాశత్వే తద్వదేవ సర్వవిషయానుసన్ధాతృత్వాపత్త్యా చైత్రావగతే మై

ఈశ్వరసాక్షీతు మాయోపహితం చైతన్యం । తచ్చైకం తదుపాధిభూతమాయాయా ఏకత్వాత్ ।

త్రివ్యాప్యనుసన్ధానప్రసఙ్గ ఇతి చేత న. కించైత్రసాక్షిణో మైత్రావగతవిషయానుసన్ధాతృత్వం స్వప్రకాశచైతన్యాభేదాదాపాద్యతే? సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టచైతన్యాభేదాద్వా? మైత్రసాక్ష్యభేదాద్వా? న తావదాద్యః. తస్య నిర్వికారత్వేన తదభేదస్య సర్వవిషయానుసన్ధానానాపాదకత్వాత్, న ద్వితీయః. అన్తఃకరణోపహితస్య జీవసాక్షిణః పరమేశ్వరేణ మాయావిశిష్టేన తదుపహితేన వాఽత్యన్తభేదాభ్యుపగమాత్. న తృతీయః చైత్రమైత్రాన్తఃకరణయోర్భిన్నదేశస్థత్వేన తదుపహితచైతన్యయోరభేదశఙ్కానవకాశాత్. తతశ్చానుసన్ధానానుపపత్తిః సాక్షిణి ప్రమాణమ్. తథా ‘సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ’ ఇత్యాగమోపి ప్రమాత్రాద్యతిరేకిణి సాక్షిణి ప్రమాణం. న చాయమీశ్వరవిషయః. మాయావిశిష్టే తస్మిన్ కేవలో నిర్గుణ ఇతి విశేషణానుపపత్తేః. తస్మాదస్త్యతిరిక్తో జీవసాక్షీ. స చ ప్రత్యాత్మం నానేత్యనవద్యమ్. నన్వస్తు జీవస్య ప్రమాత్రాదిభావాతిరేకేణాన్తఃకరణోపహితత్వేన రూపేణ సాక్షిత్వం. తథాపి నేశ్వరసాక్షిసిద్ధిః. ధర్మిగ్రాహకమానేన లాఘవానుగృహీతేన నిత్యజ్ఞానాశ్రయతయైవ తత్సిద్ధేః. మాయావిశిష్టస్య జడతయా జ్ఞానత్వాభావాచ్చ. తతశ్చ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జీవసాక్షిజన్యం తదజన్యం చేత్యేవ విభాగో యుక్త ఇత్యాశఙ్క్య, నహి మాయావిశిష్టచైతన్యమీశ్వరసాక్షీ కిన్తు మాయోపహితం. న చైవం ధర్మిగ్రాహకమానవిరోధాద్బాధితమస్య సాక్షిత్వం. అనుమితేర్వ్యాపకతావచ్ఛేదకమాత్రప్రకారకత్వేన లాఘవోపనీతయోరపికర్తృకత్వ జ్ఞాననిత్యత్వయోరనుమానావిషయత్వాదిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ఈశ్వరసాక్షీత్వితి ॥ నన్వీశ్వరసాక్ష్యపి నానా సాక్షిత్వాత్ జీవసాక్షివత్ తతశ్చ తద్వదేవ సకలవిషయాననుసన్ధానాపత్తౌ సోపి కిఞ్చిజ్జ్ఞస్స్యాదిత్యాశఙ్క్య, కిమీశ్వరసాక్షిణః స్వరూపేణ నానాత్వమ్? ఉత తదుపహితత్వేన? నాద్యః. ‘ఏకమేవాద్వితీయ’ మిత్యాదిశ్రుత్యా చైతన్యస్వరూపస్య తస్యైకత్వావగమాత్. న ద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ తచ్చేతి ॥—నను కేయం మాయా నామ? యదుపహితం చైతన్యమీశ్వరసాక్షీ స్యాత్. న తావత్ మిథ్యాజ్ఞానతత్సంస్కారకర్మాణి. తేషాం సాదిత్వేనానాదీశ్వరోపాధిత్వాభావాత్. నాపి జ్ఞానప్రా

గభావః. తస్యానాదిత్వేపి నానాత్వేన తదుపాధిత్వాయోగాత్. అన్యథేశ్వ
రతత్సాక్షిణోరప్యనేకత్వాపత్తేః. అనాదిభావరూపాజ్ఞానం మాయేతి చేన్న.
లక్షణప్రమాణాభావేన తస్యాదుర్నిరూపత్వాత్. తథాహి. కింతల్లక్షణం? జ్ఞానని
వర్త్యత్వం వా? అనాదిత్వే సతి తత్త్వం వా? అనాదిభావత్వవిశేషితమేతదేవ వా?
అన్యద్వా? నాద్యః. ప్రథమధారావాహికబుద్ధౌ భ్రాన్తిజ్ఞానే చాతివ్యాప్తేః.
న ద్వితీయః. ప్రాగభావేపి తత్సత్త్వాత్. న తృతీయః. అవిద్యాసమ్బన్ధాదావ
తివ్యాప్తేః. నాన్త్యః. తస్యానిర్వచనాత్. న చ నిఖిలకార్యోపాదానత్వం
తల్లక్షణం. ఆత్మనోపి మాయావచ్ఛిన్నస్య తవ మతే ప్రపఞ్చోపాదానత్వే
న తత్ర తత్ప్రసఙ్గాత్. నాప్యేవంవిధాజ్ఞానే ప్రమాణం పశ్యామః. న చ
న జానామీత్యనుభవః. తస్య మతద్వయసమ్మతజ్ఞానాభావవిషయత్వేనోపప
త్తేః. న చ బ్రహ్మసాక్షాత్కారః అజ్ఞాననివర్తకః తత్త్వసాక్షాత్కారత్వాత్
శుక్తితత్త్వసాక్షాత్కారవదిత్యనుమానం మూలాజ్ఞానే మానమితి వాచ్యమ్.
వివేకాగ్రహస్య మిథ్యాజ్ఞానస్య వా శుక్తితత్త్వ పరోక్షజ్ఞాననివర్త్యత్వేన
దృష్టాన్తాసమ్ప్రతిపత్తేః. ప్రాగభావనివృత్త్యాఽర్థాన్తరాచ్చ. తస్మాల్లక్షణప్ర
మాణయోరసమ్భవాన్నాస్త్యతిరిక్తమజ్ఞానమితి.—ఉచ్యతే.—అనాద్యుపా
దానత్వే సతి జ్ఞాననివర్త్యమజ్ఞానం. న చాసమ్భవః. ప్రాగభావవద్భావస్యా
పి జ్ఞాననివర్త్యత్వే బాధకాభావాత్. నాప్యతివ్యాప్తిః. ఆత్మనోఽనాద్యుపా
దానత్వేపి జ్ఞానానివర్త్యత్వాత్. తన్నివర్త్యస్య చావిద్యాసమ్బన్ధాదేరనుపా
దానత్వాత్. ఘటాద్యుపాదానస్య మృత్పిణ్డాదేరనాదిత్వాభావాత్. అథ
వా అనాదిభావత్వే సతి జ్ఞాననివర్త్యత్వమజ్ఞానలక్షణం. న చావిద్యాసమ్బన్ధా
దావతివ్యాప్తిః. అజ్ఞానస్యైవ జ్ఞాననివర్త్యతయా తత్సమ్బన్ధాదేస్తన్నివృత్త్యై
వ నివృత్త్యుపపత్తేః. నాపి మిథ్యాజ్ఞానే తత్ప్రసఙ్గః. ఉత్పన్నభ్రమనివృత్తే
ర్జ్ఞానం వినాపి భావాత్. సాదిత్వాచ్చ. న చ ప్రమాణాభావః. న జానామీ
త్యనుభవస్య సత్త్వాత్. న చాయమన్యవిషయః. మిథ్యాజ్ఞానస్య జ్ఞానత్వా
ధికరణత్వాత్. జ్ఞానాత్యన్తాభావస్య చాత్మన్యసమ్భవాత్. సంస్కారాతి
రేకేణ జ్ఞానధ్వంసాభావాత్ తస్య చాతీన్ద్రియత్వాత్. నాపి వృత్తిజ్ఞానప్రా
గభావస్తద్విషయః. ప్రతియోగిజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం తజ్జ్ఞానాయోగాత్. య
ద్విషయే కదాపి జ్ఞానం న భవిష్యతి తత్రాపి న జానామీత్యనుభవాచ్చ. తదే

వం సజాతీయానామిత్యనుభవస్తథావిధాజ్ఞానే ప్రమాణం. అనుమానమపి, సంశయవిపర్యాసాన్యతరవిషయవిషయకంప్రత్యక్షజ్ఞానం స్వవిషయావరణపూర్వకం స్వనివర్త్యపూర్వకంవా అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ అన్ధకారేఘటాదిసంశయనివర్తకప్రదీపప్రభావత్. ధర్మాధర్మాదిగోచరశాబ్దజ్ఞానస్య సుఖాదిసాక్షాత్కారస్యచ పక్షబహిర్భావాన్నాంశతో బాధాసిద్ధీ. నచ వృత్తిజ్ఞానప్రాగభావేనా ర్థాన్తరం. తస్య జ్ఞాననివృత్తిస్వరూపత్వాత్ అభావత్వేన నానాత్వేనచ గౌరవాదనుమానవిషయత్వాయోగాత్. అతఏవ సమవాయసాధకమీశ్వరసాధకంచానుమానం లాఘవాదేకమేవ సమవాయం ఈశ్వరం సాధయతీతి పరసిద్ధాన్తః. అతఏవచ విషయగతాజ్ఞాతతయా ఆత్మగతాదృష్టేన ప్రాగ్వృత్తిజ్ఞానేన తత్సంస్కారేణవా నార్థాన్తరం.లాఘవసహకృతానుమానేన ఏకస్యైవ భావరూపస్య తస్య సిద్ధేః. అతఏవ, నాన్ధకారేణార్థాన్తరం. తస్య ఘటాద్యావరకత్వేపి విషయచైతన్యావరకత్వాయోగాచ్చ. నచద్వితీయసాధ్యేఇచ్ఛాప్రాగభావేనార్థాన్తరతా. తత్రజ్ఞానస్యప్రకాశకత్వేనా నివర్తకత్వాత్ తత్త్వేనతన్నివర్త్యత్వస్యైవేహ సాధ్యస్యవివక్షితత్వాత్. సంశయవిపర్యాసాన్యతరవిషయవిషయకత్వేసతితదన్యతరనివృత్తౌనిరపేక్షహేతుత్వం అప్రకాశితార్థ ప్రకాశకత్వేన వివక్షితం. తచ్చ ప్రదీపప్రభాయామపి వ్యంజకాభావప్రయుక్తసంశయాద్యుత్తర ప్రత్యక్షజనికాయామస్తీతిన సాధనవైకల్యం. నచ సాప్రత్యక్షజ్ఞానసాపేక్షేతి తద్వైకల్య తాదవస్థ్యం. తస్యాస్సంశయాది నివృత్తౌ జ్ఞానప్రకాశ సాపేక్షత్వేపి సజాతీయ బాహ్యప్రకాశానపేక్షత్వాత్ నిరపేక్షపదేన సజాతీయ ప్రకాశనిరపేక్షత్వస్య వివక్షితత్వాత్. నచైవం ఘటాది ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య సంశయాదినివృత్తౌ ప్రామాణ్యనిశ్చయసాపేక్షత్వా త్స్వరూపాసిద్ధో హేతురితి వాచ్యం. సిద్ధాన్తేస్వాశ్రయజ్ఞానస్యైవ ప్రమాత్వనిశ్చయరూపత్వాత్. నాప్యనైకాన్తికో హేతుః. విపర్యాసాదేస్తదన్యతరవిషయవిషయకత్వేపి తన్నివృత్తౌ సజాతీయబాధకజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్. సుఖాది సాక్షాత్కారస్యచ నిరపేక్షస్య సంశయాదినివర్తకత్వేపి తదన్యతరవిషయ విషయకత్వాభావాత్. నచ ధారావాహికద్వితీయాదిబుద్ధౌ వ్యభిచారః. తత్రైకజ్ఞానత్వాభ్యుపగమాత్. అతఏవన ద్వితీయాదిప్రభాదౌ వ్యభిచారః. తత్రాప్యేతన్న్యాయేన స్వవిరోధిప్రభా

పర్యన్తస్థాయిత్వాభ్యుపగమాత్. మన్దామన్దప్రభయోశ్చ వైలక్షణ్యేపి మన్దప్రభానన్తరభావిప్రౌఢప్రభాయాః స్వవిషయకేశరేఖాది సూక్ష్మపదార్థావరణభంజకత్వాత్ అతిప్రౌఢప్రభానన్తరభావిన్యాశ్చ మన్దప్రభాయాస్స్వవిషయావరణపూర్వకత్వాభావేపి తన్నివృత్తిస్వరూపయోగ్యత్వాత్ సూక్ష్మతమవస్తుసంశయాది నివర్తకత్వాభావాచ్చ న వ్యభిచారః. నచాప్రయోజకత్వం, ప్రదీపప్రభాదౌ లాఘవేన ప్రకాశకత్వేనైవ స్వవిషయావరణ నివర్తకత్వస్య గ్రహాత్. అత ఏవేశ్వరానుమానే ఘటాదౌ లాఘవేన కార్యత్వేనైవ కర్తృజన్యత్వగ్రహాన్నాప్రయోజకత్వమితి పరస్యాపి రాద్ధాన్తః. తదేవం లాఘవసహకృతానుమానం పక్షధర్మతాబలాదనాద్యేకభావరూపాజ్ఞానలక్షణావరణే ప్రమాణం. తథా మిథ్యార్థతజ్జ్ఞానలక్షణాధ్యాసానుపపత్తిస్తత్ర ప్రమాణం. తథాహి అస్తి తావత్ శుక్తౌ రజతజ్ఞానాత్ రజతార్థిప్రవృత్తిః సామానాధికరణ్యవ్యపదేశశ్చేతి సార్వజనీనం. తజ్జ్ఞానస్తు తదపవాదేన నేదం రజతమితి బాధకజ్ఞానోదయాన్మిథ్యా. తన్మిథ్యాత్వం చ స్వరూపతో బాధాభావాన్మిథ్యార్థవిషయత్వేనైవ. మిథ్యాత్వమప్యస్య ప్రతిపన్నోపాధౌ పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్న తదభావానుభవాదిత్యగ్రే స్ఫుటమ్. నచైవమపి మిథ్యార్థతదవభాసయో రాస్మ తత్త్వజ్ఞానాభావాభ్యామేవోపాదాన నిమిత్తకారణాభ్యాముపపత్తేస్తత్కారణతయా నాజ్ఞానసిద్ధిరితి వాచ్యమ్. దోషఘటితభ్రాన్తిజ్ఞాన పుష్కలకారణేసతి తత్త్వజ్ఞానాభావవిలంబాత్తద్విలమ్బాభావేన తస్య కారణత్వాయోగాత్. ఆత్మనశ్చాపరిణామిత్వేనానుపాదనత్వాత్. అన్యథా అధ్యాసస్యాపి సత్యత్వాపత్తేః. తస్మాన్మిథ్యార్థతదవభాసానుపపత్తిస్తదుపాదానమిథ్యాఽజ్ఞానే ప్రమాణమ్. తచ్చ తత్తజ్జడావచ్ఛిన్నచైతన్యావరణం తత్తద్గతవిక్షేపహేతుత్వాత్. తత్తదవచ్ఛిన్నచైతన్యవిషయం నశుక్త్యాదివిషయం. ప్రమాణవైకల్యాదేవ తదగ్రహణసిద్ధౌ తత్రావరణాదేరభావాత్. తదేవం ప్రత్యక్షానుమానార్థాపత్తయస్తత్తచ్చైతన్యవిషయాజ్ఞానే ప్రమాణం. శుద్ధచైతన్యవిషయమూలాజ్ఞానేతు ప్రయుజ్యతే, బ్రహ్మసాక్షాత్కారః అనాదిభావ నివర్తకః భ్రమోపాదాన నివర్తకో వా తత్త్వసాక్షాత్కారత్వాత్ శుక్త్యపరోక్షజ్ఞానవదితి.— నన్వనుమానాది ప్రమాణేన మూలాజ్ఞానావగమేపి న మాయాసిద్ధిః. మాయాఽవిద్య

యోర్లోకే ప్రసిద్ధభేదత్వాత్. నహి మిథ్యారజతోపాదానావిద్యాశ్రియె
మన్త్రౌషధాదినా మాయామయహస్త్యశ్వరథాదినిర్మాతరీవ మాయావిశబ్దం ప్ర
యుంజతే. నచ మాయావినిర్మితానిర్వచనీయ రథాదిదృష్టాన్తేన ప్రమా
ణాన్తరేణైవ జగతో మాయోపాదానత్వం సాధ్యత ఇతి వాచ్యం. క్లృప్తాజ్ఞా
నోపాదానస్య మాయోపాదానత్వాయోగాత్. మాయాయా ఏవ తదుపా
దానత్వే లోకసిద్ధమాయావత్ తస్యా అపి ప్రాయశ్రియా వ్యామోహకత్వే త
త్త్వజ్ఞానానివర్త్యత్వాపత్తౌ, మాయాప్రయుక్తో బన్ధః తత్త్వజ్ఞానాన్నివృ
త్తిరితి సిద్ధాన్తవ్యాకోపప్రసఙ్గాత్. తతశ్చ ప్రమాణాభావాన్న మూలమా
యాసిద్ధిరితి—మైవమ్—లోకేపి మాయాఽవిద్యయోర్భేదాసిద్ధేః. తథా
హి, న తావత్ లక్షణతో లోకే మాయావిద్యయోర్భేదః. అనాద్యనిర్వచనీయ
త్వస్యవిపర్యయోపాదానత్వస్యచ లక్షణస్యమాయాఽవిద్యయో రవిశేషాత్.
నను మన్త్రౌషధాది సత్యవస్త్వేవ మాయా నానిర్వచనీయేతి చేన్న. తత్రాపి
శుక్తిరూప్యాద్యధ్యాసోపాదానవత్ అనాద్యనుగతస్యా నిర్వచనీయాజ్ఞాన
స్యైవ లాఘవేనోపాదానత్వకల్పనాత్. అన్యథా మన్త్రాద్యుపాదానత్వే మా
యావినిర్మితహస్త్యాదేరపి సత్యత్వాపత్తేః. మన్త్రాద్యనువిధానస్య చ కాచా
ద్యనువిధానవన్నిమిత్తకారణవిషయతయాప్యుపపత్తేః. నాపి వ్యవహారభే
దాత్ భేదః. ఆవరణవిక్షేపోభయశక్తివిశిష్టాయామేకస్యామేవావరణశక్తి
ప్రాధాన్యవివక్షయా అవిద్యా విక్షేపశక్తిప్రాధాన్యవివక్షయా మాయేతివ్య
వహారభేదోపపత్తేః. తదుక్తం వివరణాచార్యైః 'ఏకస్మిన్నపి వస్తుని విక్షేప
ప్రాధాన్యేన మాయా ఆచ్ఛాదనప్రాధాన్యేన అవిద్యేతివ్యవహారభేద' ఇతి.
కేచిత్తు, మాయా పరమేశ్వరనిష్ఠా వియదాదిప్రపఞ్చహేతుః. అవిద్యా జీ
వనిష్ఠా స్వప్నరూప్యాదిభ్రమహేతుః. అత ఏవాజ్ఞో జీవః పరమేశ్వరస్తు
మాయీతి వ్యపదిశ్యతే నవైపరీత్యేన. బ్రహ్మసాక్షాత్కారేణ చ జీవగతాజ్ఞా
నం నివర్తతే 'విభేదజనకేఽజ్ఞానే', ఇత్యాది వచనాత్. న మాయా. 'మామే
వ యే ప్రపద్యన్తే మాయామేతాం తరన్తి తే', ఇతి మాయాయాస్సేతువత్తర్త
వ్యత్వమాత్ర ప్రతిపాదనాత్. అత ఏవైకముక్తావపి అన్యేషాం ప్రపఞ్చోప
లమ్భః. వియదాది ప్రపఞ్చోపాదానమాయాయా అనివృత్తేః. నచైవం ముక్త
స్యాపి ప్రపఞ్చోపలమ్భాపత్తిః. ప్రపఞ్చదర్శనహేతు అవిద్యాయా విచ్ఛే

'ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే,, ఇత్యాదిశ్రుతౌ మాయాభిరితి బ
హువచనస్య మాయాగతశక్తివిశేషాభిప్రాయతయా, మాయాగతసత్త్వరజస్త
మోరూపగుణాభిప్రాయతయా, వోపపత్తేః । 'మాయాంతు ప్రకృతింవిద్యా
న్మాయినంతుమహేశ్వరం * తరత్యవిద్యాం వితతాం హృదియస్మిన్నివేశితే ।

దాత్. నహి చక్షుష్మతా రూప్యం గృహ్యత ఇత్యన్ధేనాపి తదాలోక్యతే. త
తస్మాదస్తి మాయాఽవిద్యయోర్భేద ఇతి. తన్న. మాయాయాః సత్యత్వే అ
ద్వైతహానాత్. మిథ్యాత్వే చ జ్ఞాననివర్త్యత్వేనాజ్ఞానత్వాత్. 'మాయామే
తాం తరన్తి తే, ఇత్యాదౌ తరణం వినాశ ఏవ. అన్యథా 'భూయశ్చాన్తే విశ్వ
మాయానివృత్తిః, రిత్యాది శ్రుతి విరోధాత్. తస్మాన్మూలాజ్ఞానస్యైవమా
యాత్వాత్ సుష్ఠూక్తం 'మాయోపహితం చైతన్య మీశ్వరసాక్షీ'తి.—నన్వస్తు
మూలాజ్ఞానంమాయా. తథాపి నతదైక్యసిద్ధిః 'ఇన్ద్రో మాయాభి,రితి బహు
వచనశ్రుతి విరోధేన లాఘవానుగృహీతస్యాప్యనుమానస్య మాయైకత్వే ప్ర
మాణత్వాయోగా దిత్యాశంక్య, మాయాగత శక్తిభేద విషయతయా తద్గ
తగుణభేద విషయతయా వా బహువచనోపపత్తే ర్నవిరోధ ఇత్యాహ ॥ ఇ
న్ద్ర ఇతి ॥ శక్తివిశేషేతి ॥ ఏకత్వేపి వహ్నేర్దాహప్రకాశనాది శక్తిభేదవన్మా
యైకత్వేపి ప్రపఞ్చవైచిత్ర్య దర్శనేన తదనుకూల నానాశక్త్యభ్యుపగమా
దితి భావః. నను మాయాభిరితి బహువచనస్య అసత్యపి ముఖ్యార్థత్వాగ
కారణేగుణ శక్తిభేద విషయత్వాభిధాన మయుక్త మితాశఙ్క్య, మాయైక
త్వశ్రుతి స్మృతీనా మనేకత్వేన తద్విరోధాదేకా బహువచనశ్రుతిరేవాన్యథా
రాకల్ప్యతే ఇత్యాహ ॥ మాయాన్త్విత్యాదినా ఏకత్వం నిశ్చీయతే ఇ
త్యన్తేన ॥ అత్ర మాయాభేదంవదన్వాదీ ప్రష్టవ్యః, కిం మాయాభిరితి బహు
వచనాత్ మాయాభేదోఽభిప్రేతః? మాయాఽవిద్యాభేదో వా? నాద్య
ఇత్యాహ ॥ మాయామితి ॥ నద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ తరతీతి ॥ నివృత్తి
రేవాత్ర తరణమ్. 'తరతిబ్రహ్మహత్యాం, మిత్యాదౌ నివృత్తౌ తచ్ఛబ్ద
ప్రయోగాత్. నద్యాదేరివలఙ్ఘనసాధ్యత్రాభావాత్. తథాచ మాయా
మవిద్యాన్తరతీతి సామానాధికరణ్యేనజ్ఞాననివర్త్యత్వనిర్దేశాన్నమాయా అవి
ద్యాతోభిద్యతే ఇతి భావః. నను మాయాభిరితి బహువచనశ్రుతి ర్మాయా
భేద విషయైవ నతు తద్గతగుణభేదాభిప్రాయా తత్ర ప్రమాణాభావాత్ ఏక

యోగీ మాయామమేయాయ తస్మై విద్యాత్మనే నమః * అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపాం। అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య, ఇత్యాది శ్రుతిషు ఏకవచనబలేన లాఘవానుగృహీతేన మాయాయా ఏకత్వం నిశ్చీయతే । తతశ్చ తదుపహితం చైతన్యం ఈశ్వరసాక్షి । తచ్చానాది । తదుపాధేర్మాయాయా అనాదిత్వాత్। మాయావచ్ఛిన్నం చైతన్యం చ పరమేశ్వరః । మాయాయా విశేషణత్వే ఈశ్వరత్వం ఉపాధిత్వే సాక్షిత్వమితి ఈశ్వరత్వసాక్షిత్వయోర్భేదః నతు ధర్మిణోరీశ్వరతత్సాక్షిణోః । సచ పరమేశ్వర ఏకోపి స్వోపాధిభూతమాయానిష్ఠ సత్త్వరజస్తమోగుణభేదేన బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాది శబ్దవాచ్యతాం భజతే।

వచనస్య 'గ్రహం సమ్మార్ష్టి' ఇతివదుపపత్తిరిత్యత ఆహ ॥ అజామితి ॥ 'నాసదాసీన్నో సదాసీత్తమ ఆసీత్ * అవిద్యాయామన్తరే వర్తమానా నాన్యచ్ఛ్రేయో వేదయన్త, ఇత్యాది శ్రుతయః ఆదిపదగ్రాహ్యాః. నను శ్రుతిబహుత్వమాత్రాన్న మాయైక్యసిద్ధిః ఏకేనాపి బలవతా బహూనాం బాధదర్శనాదిత్యాశఙ్క్య లాఘవానుగ్రాహ్యాదేకత్వశ్రుతీనామేవ ప్రాబల్యమిత్యాహ ॥ లాఘవేతి ॥ ప్రకృతమీశ్వరసాక్ష్యేకత్వ ముపసంహరతి ॥ తతశ్చేతి ॥ ఉపాధిభూతమాయాయా ఏకత్వాదిత్యర్థః. న కేవలమేకం ఈశ్వరసాక్షి, కిన్త్వనాది చేత్యాహ ॥ తచ్చేతి ॥ ఈశ్వరసాక్షిణః పరమేశ్వరాద్భేదం దర్శయితుం తత్స్వరూపమాహ ॥ మాయేతి ॥ మాయావిశిష్టం చైతన్యం పరమేశ్వర ఇత్యర్థః. నను మాయాయా ఏకత్వేన తద్విశిష్టస్య పరమేశ్వరస్యాపి తథాత్వాత్ భేదేన బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వర వ్యపదేశానుపపత్తిరిత్యాశఙ్క్య, కిం బ్రహ్మవిష్ణు మహేశ్వరత్వానాం స్వరూపతోనుపపత్తిః? పరమార్థతో వా? నాన్త్యః. ఇష్టత్వాత్. నాద్య ఇత్యాహ ॥ నచేతి ॥ ఈశ్వరచైతన్యమేవోద్భూత సత్త్వగుణమాయావచ్ఛిన్నం పాలయితృ విష్ణురితి వ్యపదిశ్యతే. తదేవావిర్భూత రజోగుణమాయాక్రాన్తం స్రష్టృ బ్రహ్మేతి గీయతే. అతిరోహిత తమోగుణమాయావచ్ఛిన్నం సంహర్తృ మహేశ్వర శబ్దవాచ్యతాం భజతే. 'అథ యో హ ఖలు వావాస్య రాజసోంశోఽసౌ స యోఽయం బ్రహ్మాథ యో హ ఖలు వావాస్య తామసోంశో సౌ స యోయం రుద్రోఽథ యో హ ఖలు వావా

నను ఈశ్వరసాక్షిణోనాదిత్వే, తదైక్షతబహుస్యాం ప్రజాయేయ, ఇత్యా
దినాసృష్టిపూర్వసమయే పరమేశ్వరస్యాగన్తుకమీక్షణ ముచ్యమానం కథ
ముపపద్యతే । ఉచ్యతే । యథావిషయేన్ద్రియ సంనికర్షాదికారణ వశేన
జీవోపాధ్యన్తః కరణస్య వృత్తిభేదాః జాయన్తే । తథా సృజ్యమాన ప్రా
ణికర్మవశేన పరమేశ్వరోపాధిభూతమాయాయాం వృత్తి విశేషా ఇదమి
దానీంస్రష్టవ్య మిద మిదానీంపాలయితవ్య మిదమిదానీంసంహర్తవ్యమిత్యా
ద్యాకారాజాయన్తే । తాసాంచ వృత్తీనాం సాదిత్వాత్తత్ప్రతిబిమ్బితచై
తన్యమపి సాదీత్యుచ్యతే । ఏవంసాక్షిద్వైవిధ్యేనప్రత్యక్షజ్ఞానస్యద్వైవిధ్యం ।
ప్రత్యక్షత్వఞ్చ జ్ఞేయగతం జ్ఞప్తిగతంచ నిరూపితం । తత్రజ్ఞప్తిగతప్ర
త్యక్షత్వస్య సామాన్యలక్షణం చిత్త్వమేవ । పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదావ
పి వహ్న్యాద్యాకార వృత్త్యుపహిత చైతన్యస్య స్వాంశే స్వప్ర
కాశతయా ప్రత్యక్షత్వాత్ । తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వన్తు పూర్వోక్త
మేవ ।

స్య సాత్త్వికాంశో సౌసయోయం విష్ణురితి మైత్రేయోపనిషది తథైవావగతేః
తథాచ బ్రహ్మాదీనాం మాయావచ్ఛిన్నత్వ లక్షణ పరమేశ్వరత్వేనాభేదేపి
తత్తద్గుణ విశిష్టమాయాయా భిన్నత్వాత్ బ్రహ్మత్వాదినా పరస్పరం భేదో
యుజ్యతఇతి భావః. ఈశ్వరసాక్షిణోనాదిత్వే బాధకమాశఙ్కతే ॥ నన్వి
తి ॥ సాక్షిణః స్వరూపేణానాదిత్వేపి సాదిమాయావృత్తివిశిష్టతయా సాది
త్వ ముపపద్యతే ఇత్యాహ ॥ ఉచ్యతఇతి । ఏవం సాక్షిద్వైవిధ్యనిరూపణా
జ్జీవేశ్వర సాక్షిజన్యభేదేన ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య ద్వైవిధ్యం సిద్ధమిత్యాహ ॥
ఏవమితి ॥ నన్వేవమపి శుక్తిరూప్యాది భ్రమే ప్రత్యక్ష లక్షణస్యాతి
వ్యాప్తిరితి చేత్. న తావద్విషయ ప్రత్యక్షలక్షణస్య తద్విషయే తివ్యాప్తిః
తస్య కేవలసాక్షివేద్యత్వాభ్యుపగమాత్. నాపి జ్ఞప్తి ప్రత్యక్షప్రమాల
క్షణస్య తత్రాతి ప్రసఙ్గః, భ్రమస్యాపి స్వాంశే ప్రత్యక్ష ప్రమాణతయా
సామాన్యలక్షణాలక్ష్యత్వాత్. అతో విశేషలక్షణస్యైవ సా వాచ్యా. సాపి న
సమ్భవతీతి వృత్తానువాద పురస్సరమాహ ॥ ప్రత్యక్షత్వంచేతి ॥ కింత
త్తద్విషయాంశేప్రత్యక్షత్వ ప్రయోజకస్య శుక్తిరూప్యాదిభ్రమేతివ్యా
ప్తిరభిప్రేతా? ఉత తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షప్రమాత్వ ప్రయోజకస్య?

తస్యచ భ్రాన్తిరూపప్రత్యక్షే నాతివ్యాప్తిః । భ్రమప్రమాసాధారణ ప్రత్యక్షత్వ సామాన్య నిర్వచనేన తస్యాపి లక్ష్యత్వాత్ । యదాతుప్రత్యక్షప్రమాయా ఏవలక్షణం వక్తవ్యం తదా పూర్వోక్తలక్షణేఽబాధితత్వం విషయవిశేషణం దేయం । శుక్తిరూప్యాదిభ్రమస్య సంసారకాలీనబాధవిషయ ప్రాతిభాసిక రజతాది విషయకత్వేన ఉక్తలక్షణాభావాన్నాతివ్యాప్తిః । నను,

---

తత్రాద్యం నిరాకరోతి ॥ తస్యచేతి ॥ ద్వితీయం నిరస్యతి ॥ యదాత్వితి ॥ ప్రత్యక్షప్రమాణనిరూపణాయ తత్ప్రమాయా ఏవ లక్షణీయత్వాదితి భావః. నను పారమార్థికత్వస్య ఘటాదావభావేన తద్ఘటితలక్షణస్య తత్ప్రమాయామవ్యాప్తిః. సత్త్వలక్షణాబాధితత్వస్య ప్రాతిభాసికే సత్త్వేనాతివ్యాప్తిరితాదవస్థ్యమిత్యాశఙ్క్య, సంసారకాలీనబాధా విషయత్వస్యాబాధితపదేన వివక్షితత్వా త్తస్యచ తత్రాభావాన్నాతివ్యాప్తిరిత్యాహ ॥ శుక్తిరూప్యాదిభ్రమస్యేతి ॥ భ్రాన్తిజ్ఞానస్యానిర్వచనీయరజతాది విషయత్వ ముపశ్రుత్య తదసహమానోఽన్యథాఖ్యాతి వాదీ నైయాయికః ప్రత్యవతిష్ఠతే ॥ నన్వితి ॥—నను భ్రాన్తిజ్ఞానమేవాసిద్ధమ్. సర్వజ్ఞానానాం యథార్థత్వాత్. తథాహి. విప్రతిపన్నాస్సర్వేపి ప్రత్యయాః యథార్థాః ప్రత్యయత్వాత్ ఘటాదిప్రత్యయవత్. నచాయథార్థజ్ఞానానభ్యుపగమే విసంవాదిప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. ఇష్టభేదాగ్రహాదేవ తదుపపత్తేః. నను భేదాగ్రహమాత్రాన్న ప్రవృత్తిః చేతనవ్యవహారస్య జ్ఞానపూర్వకత్వాత్. అన్యథా సుషుప్త్యాదావపి తతదాపత్తేః. నాప్యుపస్థితే పురోవర్తిని. ఇష్టానుపస్థితావపి తత్ప్రసఙ్గాత్. నచోపస్థితత్వ ముభయవిశేషణమ్. పురోవర్తీష్టజ్ఞానయోర్భేదగ్రహేపి తత్ర తదగ్రహసత్త్వాత్. తస్మాదభేదజ్ఞానమేవ ప్రవర్తక మిత్యకామేనాప్యభ్యుపేయమితి చేన్న. ఉపస్థితే పురోవర్తిని ఉపస్థితేష్టభేదాగ్రహస్యజ్ఞానభేదాగ్రహసహితస్య ప్రవర్తకత్వాత్, నచ భేదగ్రహాభావాపేక్షయా లాఘవేన భావస్యైవాభేదగ్రహస్య ప్రవర్తకత్వమితి యుక్తం. భూతలాదేః స్వరూపేణ భావస్యైవ రూపాన్తరేణాభావత్వాభ్యుపగమేనఅతిరిక్తాభావాసిద్ధేః, యథాహుః. ‹ భావాన్తరమభావోహి కయాచిత్తువ్యపేక్షయా› ఇతి అస్తువాఽతిరిక్తాభావః. తథాపి నలాఘవం. సత్యస్థలఇవ తద్ధేతోరితి న్యాయేన ఆవశ్యకభేదాగ్రహస్యైవ ప్రవృత్తిహేతుత్వేన క్లృప్త

త్వాత్. ప్రత్యుత ప్రవృత్త్యర్థం అసత్యస్థలే వ్యతిరిక్తవిశిష్టజ్ఞానం కల్పనీయం ఇత్యభేదగ్రహహేతుతాయామేవ గౌరవం. యద్వా, స్వరూపతో విషయతశ్చాగృహీతభేదం గ్రహణస్మరణాత్మకం జ్ఞానద్వయమేవ ప్రవర్తకం. నచ గ్రహణస్మరణాత్మకే జ్ఞానద్వయాభ్యుపగతౌ ఇదం పశ్యామి రజతం స్మరామీతి స్వార్థవివేచకానువ్యవసాయాపత్తిః. శుక్తిత్వాగ్రహవత్ దోషేణ తస్య ప్రతిబన్ధాత్. అతఏవ న తత్రోల్లేఖః. దోషేణైవ తత్తాయాః ప్రముష్టత్వాత్. నచ పీతశ్శఙ్ఖః తిక్తో గుడ ఇత్యాదావనుభూయమానారోపస్థలే ఇష్టానిష్టస్మరణాభావాత్ కథం ప్రవృత్తినివృత్తీ ఇతి వాచ్యం తత్రాపి పీతత్వతిక్తత్వాదీనాం స్మరణస్యైవ కల్పనాత్. తదుక్తం. ‘మాషరాశిస్థమషీవిషయే మాషార్థిప్రవృత్తిర్మషీనీలిమస్మారిత మాషభేదాగ్రహాదనుభూయమానారోపసిద్ధిపశ్చాత. అథవా అగృహీతభేదం జ్ఞానద్వయం ప్రవర్తకం ఇదత్త్వానుభూయమానారోపస్థలే ఇష్టపురోవర్తినో గ్రహణాభ్యుపగమేప్యస్తీతి న ప్రవృత్త్యాద్యనుపపత్తిః. యద్వా అగృహీతేష్టభేదపురోవర్తివిషయమగృహీతేష్టజ్ఞానభేదం జ్ఞానం ప్రవర్తకం. అయఞ్చ భేదాగ్రహః క్వచిద్విద్యమానేపి భేదే దోషవశేన తదగ్రహాత్ క్వచిత్తదభావాత్. తథా చ సత్యస్థలే జ్ఞానద్వయాభావేపి న ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. నను వివాదాధ్యాసితం పురోవర్తిజ్ఞానం రజతత్వప్రకారకం తత్ప్రకారక ప్రవృత్తిజనకత్వాత్ ఉభయసిద్ధసమీచీన రజతజ్ఞానవదిత్యనుమానాత్పురోవర్తిని రజతత్వసిద్ధౌ తస్యచ బాధదర్శనేన మిథ్యాత్వావగమాత్ తజ్జ్ఞానవిషయం యథార్థత్వానుమానం బాధితమితి చేన్న, అనుకూలతర్కాభావాత్. విపక్షేబాధకాభావాచ్చ. నచ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిర్బాధికా. అన్యథైవ తస్యా ఉపపాదితత్వాత్. కించ రజతజ్ఞానం నశుక్తివిషయం అన్యాకారజ్ఞానస్యాన్యవిషయత్వేఽనుభవవిరోధాత్. నను రజతజ్ఞానం శుక్తివిషయమేవ తద్గోచరవ్యవహారజనకత్వాత్ శుక్తిజ్ఞానవత్. నచానుభవవిరోధః. ఇదం రజతత్వేన జానామీతి రజతజ్ఞానవిషయత్వస్యైవానుభవాదితి చేన్న. ఆరోప్యానిరూపణేన తదభేద విషయ పురోవర్తిజ్ఞానస్యైవాసిద్ధేః. తథాహి. శుక్తావిషయో ఇదమాత్మనాభాసమానం రజతం, కిమసత్? ఉతసత్? నాద్యః. అపరోక్షావభాసానుపపత్తేః. నహ్యసత్ ఇన్ద్రియసన్నికృష్టం సంవిదభిన్నం వా. నను వి

షయస్య సమస్తసామర్థ్యవిరహేఽపి పూర్వవిజ్ఞానసామర్థ్యా దుపజాత విజ్ఞానమేవాసతః ప్రకాశః తస్య హ్యేష స్వభావః, యదసత్ప్రకాశయతీతి। అతఏవాహుః। 'అసత్ప్రకాశనశక్తిరేవాస్యావిద్యే'తి. అతఏవచానుభవః అసదేవ రజతమభాత్ ఇతి. అన్యథాసద్వాదినామపి విభ్రమేపురోవర్తిసంసర్గస్య శూన్యతయా నవభాసాపత్తేః. తస్మాదసదేవాధ్యాసవిషయ ఇతి చేన్న. శక్త్యభావేన శక్తేరేవానుపపత్తేః. అసదేవాస్యాశ్శక్యమితి చేత్, కిమేతత్కార్యం? ఉతజ్ఞాప్యం? నతావత్కార్యం. అసతస్సత్త్వానుపపత్తేః. ద్వితీయే,కిం జ్ఞానాన్తరద్వారా విజ్ఞానమసత్ప్రకాశయతి? ఉతవిజ్ఞానమేవ తత్ప్రకాశః? నాద్యః. జ్ఞానాన్తరానుపలబ్ధేః, అనవస్థాపాతాచ్చ. నద్వితీయః. సదసతోస్సంబన్ధానిరూపణాత్. నహ్యసంబద్ధం వస్తు విజ్ఞానానిశతమపి ప్రకాశయన్తి. అసదధీననిరూపణత్వం సతో విజ్ఞానస్యాసతా విషయేణ సంబన్ధ ఇతి చేన్న. అసతో నిరూపకత్వాయోగాత్, నాపి స్వభావస్సంబన్ధః. సన్మాత్రనిష్ఠస్య కార్యకారణభావస్య అవినాభావస్య వా స్వభావస్య సదసతోరయోగాత్. తస్మాన్నాధ్యస్తమసత్. సత్త్వపక్షేఽపి, తద్రజతం కిమాన్తరం? ఉతబాహ్యం? నాద్యః. తస్య జ్ఞానాభిన్నత్వే ప్రమాణాభావాత్. సుఖాదివత్కేవలసాక్షివేద్యత్వలక్షణస్యాన్తరత్వస్య చ విజ్ఞానవాదిభిర్యోగాచారైరనభ్యుపగమాత్. నను రజతాదికం జ్ఞానాభిన్నం ఇన్ద్రియసంప్రయోగమన్తరేణాపరోక్షత్వాత్ సంవేదనవత్. నచవిశేషణాసిద్ధిః, ఇన్ద్రియేణసహ సంయోగస్యాభావాత్. జ్ఞానస్య చ ప్రత్యాసత్తేరనభ్యుపగమాదితి చేన్న. తస్య జ్ఞానాభిన్నత్వే రజతం జానామీతి భేదానుభవ విరోధాత్. ప్రతిపత్తుః ప్రత్యయాదనతిరేకేణ అహంరజతమితి ప్రతిభాసాపత్తేశ్చ. అనుభవః ప్రమాణమితి చేత్. కిం ఇదంరజతమితి ప్రత్యయః, రజతస్యాన్తరత్వే ప్రమాణం? బాధకప్రత్యయో వా? అర్థాపత్తిర్వా? నతావదాద్యః తస్యాన్తరత్వేఽప్రమాణత్వాత్. ఇదం రజతమితీదన్త్వరజతత్వసామానాధికరణ్య విషయత్వేన తత్రైవ ప్రమాణత్వాచ్చ. అతఏవ నద్వితీయః. నహిబాధకజ్ఞానం రజతస్య జ్ఞానాకారతామవగాహతే, కింతు పురోవర్తిని ద్రవ్యే రజతభేదం. నతృతీయః. బాధకప్రత్యయస్య రజతభేద తద్ధర్మాత్యన్తాభావ విషయత్వే అర్థాపత్త్యనవకాశాత్. ఇదంత్వప్రతిషేధేహి బహిర్బాధితం రజత మాన్తరమేవ జ్ఞానే వ్యవ

తిష్ఠత ఇత్యర్థాపత్తిః స్యాత్. ఇదంత్వేన ప్రతిషిద్ధస్య రజతస్య దేశాన్తరసత్త్వేనాప్యుపపత్తేశ్చ. కించ, జ్ఞానస్య రజతాకారత్వం స్వాభావికం? స్వాత్వన్తరాధీనం? వా. నాద్యః సర్వజ్ఞానానాం రజతాకారత్వప్రసఙ్గాత్. న ద్వితీయః. విజ్ఞానమాత్రవాదాత్. కించ, నతావత్ రజతమాన్తరం బాహ్యే శుక్తిశకలాదావధ్యస్యతే. విజ్ఞానవాదిమతే బాహ్యస్యాలీకత్వేన తత్రాధ్యాసాయోగాత్. నన్వాన్తరే రజతే బహిష్ట్వారోపః. అతఏవ బాధోపి తన్మాత్రవిషయః. లాఘవాత్. నతురజతవిషయః. తథాసతి రజతస్య తద్ధర్మస్యచేదన్యాయా బాధ ఇతి గౌరవ ప్రసఙ్గాదితి చేన్న. రజతస్యాపి బాధితత్వేన తత్ర బహిష్ట్వాధ్యాసాయోగాత్. బాధస్య నేదం రజతమితి విశిష్టరజత విషయస్యానుభవసిద్ధత్వేన తత్కల్పనాఽభావాత్. అతఏవ నేదం రజతం కింతు శుక్తిరితి బాహ్యాధిష్ఠానావధికో బాధః. అన్యథా రజతమిదం న కిన్త్వాన్తరమితి స్యాత్. తస్మాత్ ఆన్తర రజతమధ్యాసవిషయ ఇత్యయుక్తం. బాహ్యపక్షేపి, తద్రజతం కిం పురోదేశవర్తి? దేశాన్తరవర్తి వా? ఆద్యేపి, రజతం పురోవర్తిద్రవ్యస్యపరిణామః? అవిద్యాయా వా? నాద్యః శుక్త్యవయవోత్పన్నస్యరజతస్య శుక్తివత్పారమార్థికత్వేన బాధానుపపత్తేః. నను దోషసాపేక్షస్య తదవయవోత్పన్నస్య రూప్యస్య దోషాపగమాన్నాశేన బాధోపపత్తిరితి చేన్న. దోషస్యనిమిత్తకారణమాత్రత్వేన తదపగమస్య రజతావినాశకత్వాత్. నహి దణ్డాపగమే ఘటాపాయోదృష్టః. తతశ్చ రజతం న పురోవర్తిద్రవ్యపరిణామః అవిద్యాపరిణామపక్షేపి న కేవలావిద్యా పరిణామః. దోషరహితస్యా నుద్బుద్ధరజతాదిసంస్కారస్యాపి పురుషస్య తత్ప్రసఙ్గాత్. నాపి దోషాదిసహకృతావిద్యాపరిణామః. రజతావయవానాం క్లృప్తరజతోత్పాదకానామభావేన దోషాదిసహకారమాత్రేణ అవిద్యాయాః తదుత్పాదకత్వాయోగాత్. కించ రజతం నావిద్యాపరిణామః. సర్వజ్ఞానానాం యథార్థత్వేన భ్రమానుపపత్తేః. తత్ప్రమాణస్య భ్రమోపాదానత్వస్య చ తల్లక్షణస్యాసమ్భవేనావిద్యాయా ఏవ దుర్నిరూపత్వాత్. తస్మాన్న పురోవర్తి రజతమధ్యాస విషయః. దేశాన్తరవర్తిత్వపక్షేపి, న తావత్కేవలాచ్చక్షుషస్తద్విషయజ్ఞానజన్మ. తస్యాసన్నికర్షాత్. ఇన్ద్రియాణాం సమీచీన జ్ఞానజనన సామర్థ్యనియమాచ్చ. నాపి దోషసహకృతాత్. దో

షస్య ప్రకృతకార్యోపజననసామర్థ్యవిఘాతమాత్రహేతుత్వాత్. అన్యథా దుష్టాదపి కుటజబీజాత్ వటాఙ్కురోత్పత్తిప్రసఙ్గః. తతశ్చ న దేశాన్తరవర్తిరజతారోపః. నన్వఖ్యాతివాదిమతే శుక్తికాదిపురోవర్తిద్రవ్యగ్రహణానన్తరం తత్ర జాయమానరజతజ్ఞానస్యాప్రామాణ్యప్రసిద్ధిస్తద్విషయే బాధప్రసిద్ధిశ్చ అప్రమాణజ్ఞానాభావాత్ బాధ్యవిషయాభావాచ్చ న స్యాదితి చేన్న. రజతవ్యవహారస్యైవ తేన బాధాత్. జ్ఞానస్యైవ తాదృశవిసంవాదివ్యవహారహేతుత్వేనాప్రామాణ్యవ్యపదేశోపపత్తేః. తస్మాద్యథార్థా ఏవ సర్వేపి ప్రత్యయా ఇతి — ఉచ్యతే — అస్తి తావత్పురోవర్తిని ఇదం రజతమితి సామానాధికరణ్యవ్యపదేశో రజతార్థిప్రవృత్తిశ్చేతి సార్వజనీనం. తదేతన్న భేదాగ్రహమాత్రాద్భవితుమర్హతి. సుషుప్తౌ తత్ప్రసఙ్గాత్. నాప్యుపస్థితేష్టభేదాగ్రహాత్. తస్యాభావతయా గురుత్వేనాభేదజ్ఞానస్యైవ సత్యస్థలే హేతుత్వేన క్లృప్తత్వాత్. న చ తద్ధేతోరితిన్యాయేన భేదాగ్రహ ఏవ హేతుః క్లృప్త ఇత్యుక్తమితి వాచ్యం. కారణత్వస్య భావత్వవ్యాప్యతయాఽభావమాత్రస్యాహేతుత్వాత్. మణ్యాదిసమవధానే దాహానుత్పాదస్య చ వహ్నిగతశక్త్యభిభవప్రయుక్తత్వేన ప్రతిబన్ధకాభావస్య కారణత్వే ప్రమాణాభావాత్. నాప్యగృహీతేష్టభేదపురోవర్తిజ్ఞానం ప్రవర్తకం. ఉపస్థితేష్టభేదాగ్రహవత్ అగృహీతేష్టభేదపురోవర్తివిషయత్వవిశిష్టాగృహీతేష్టజ్ఞానభేదజ్ఞానత్వాపేక్షయా పురోవర్తివిశేష్యకేష్టతావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానత్వస్య లఘుత్వేన అభేదగ్రహస్య తేనైవ సత్యస్థలే ప్రవృత్తికారణతాగ్రహాత్. న చాతిరిక్తవిశిష్టజ్ఞానకల్పనం దోషః. కారణతాగ్రహదశాయాం తత్కల్పనస్యానుపస్థితత్వాత్. ఉపస్థితస్య చ తర్కితగౌరవస్య సకలప్రమాణప్రవృత్త్యప్రతిబన్ధకత్వేనాపరిపన్థిత్వాత్. ఫలముఖస్య చ ఉపజీవ్యకారణతాగ్రహపరిపన్థిత్వశఙ్కానవకాశాత్. న చ విషయానిరూపణాన్మిథ్యాజ్ఞానాభావః. సత ఏవ రజతస్య దేశాన్తరవర్తినః పురోవర్తిజ్ఞానే విషయత్వాత్. నాపి రజతజ్ఞానసామగ్రీవిరహః. యథార్థప్రత్యక్షమాత్రే సన్నికర్షస్య హేతుత్వేన అసన్నికృష్టస్యాపి రజతస్య దోషవశాద్భానోపపత్తేః. యత్తు దోషస్య ప్రకృతకార్యప్రతిబన్ధమాత్రహేతుత్వేన విపరీతకార్యాహేతుత్వాత్ తత్సహకృతాచ్చక్షుషో న మిథ్యాజ్ఞానసమ్భవ ఇతి. తన్న. దావదగ

విసంవాదిప్రవృత్త్యా భ్రాన్తిజ్ఞానవిషయసిద్ధావపి తస్య ప్రాతిభాసిక తత్కాలోత్పన్న రజతాదివిషయకత్వే న ప్రమాణం దేశాన్తరీయ రజతస్య క్లృప్తస్యైవ తద్విషయత్వ సమ్భవాదితి చేన్న ।

వేత్రబీజాదౌ కదలీకాణ్డారమ్భకత్వస్య భస్మకమణ్డూకాదర్శనేఽపి బహ్వన్నపానపచనస్య చ దర్శనాత్. యచ్చోక్తం విప్రతిపన్నాః సర్వేఽపి ప్రత్యయాః యథార్థాః ప్రత్యయత్వాత్ సమ్ప్రతిపన్నవదితి. నైతత్సారం. ఉక్తన్యాయేన పురోవర్తిని ప్రతిపన్నస్య నేదం రజతమితి తత్రైవాభావప్రతియోగిత్వావగమేన అనుమానస్య ప్రత్యక్షబాధాపహృతవిషయత్వాత్. తదేతత్సిద్ధమ్, వివాదాధ్యాసితం రజతజ్ఞానం పురోవర్తివిశేష్యకం తద్విశేష్యకరజతార్థిప్రవృత్తిహేతుజ్ఞానత్వాత్, యత్ యద్విశేష్యకప్రవృత్తిహేతుజ్ఞానం తత్ తద్విశేష్యకం, యథోభయసిద్ధసమీచీనజ్ఞానం, తథా చేదం, తస్మాత్తథేతి. న చాప్రయోజకత్వం. విశిష్టజ్ఞానకారణతాయాం లాఘవస్యోక్తత్వాత్. ప్రవృత్త్యనుపపత్తేశ్చ విపక్షే బాధకత్వాత్. తస్మాద్విసంవాదిప్రవృత్తిజనకం రజతజ్ఞానమయథార్థమితి సిద్ధమ్:—తదేతదాహ ॥ విసంవాదిప్రవృత్త్యా భ్రాన్తిజ్ఞానసిద్ధావితి ॥ నన్విదం రజతమిత్యనుభవ ఏవ తత్కాలోత్పన్నరజతే ప్రమాణమ్. అన్యథా ప్రత్యయస్య నిర్విషయత్వాపత్తేః. ఆన్తరస్యాసతశ్చ రజతస్య నిరాకరణాత్. వ్యవహితవిషయస్య చ ప్రత్యక్షావిషయత్వాదిత్యాశఙ్క్య నహీదం రజతమితి ప్రత్యయస్తస్య ప్రాతిభాసికత్వే ప్రమాణం తేన తస్య విషయీకరణాదిత్యాశయేనాహ ॥ తస్యేతి ॥ నను విషయాన్తరానుపపత్త్యా తస్య ప్రాతిభాసికరజతం విషయత్వేన కల్ప్యత ఇత్యత ఆహ ॥ దేశాన్తరీయరజతస్యేతి ॥ తస్య విషయత్వే వినిగమకమాహ ॥ క్లృప్తస్యైవేతి ॥ తథా చ రజతం వ్యవహితమపి దోషవశాదేవ భ్రమే భాసత ఇతి భావః. ఏవం భ్రాన్తిజ్ఞానం సర్వమన్యథాఖ్యాతిరిత్యాశఙ్కితే సిద్ధాన్తీ దూషయతి ॥ నేతి ॥ కిం దేశాన్తరవర్తిరజతమసన్నికృష్టమపి భ్రమే భాసత ఇత్యభిమతం? సన్నికృష్టం వా? నాద్యః. సన్నికర్షాభావే తద్ఘటితప్రత్యక్షసామగ్రీవిరహాత్ విశేష్యసన్నికర్షవత్ విశేషణసన్నికర్షస్యాపి ప్రత్యక్షహేతుత్వాత్. అన్యథా వ్యవహితదణ్డే పుంసి దణ్డీతి విశిష్టప్రత్యక్షాపత్తేః. న చైతావతా జన్యయథార్థప్రత్యక్ష ఏవ విశేషణసన్నికర్షో హేతురస్త్వితి వాచ్యమ్. లాఘవేన జ

తస్యాసన్నికృష్టతయా ప్రత్యక్షవిషయత్వాయోగాత్ । న చ జ్ఞానం తత్ర ప్రత్యాసత్తిః । జ్ఞానస్య ప్రత్యాసత్తిత్వే తత ఏవ వహ్న్యాదేః ప్రత్యక్షత్వోపపత్తౌ అనుమానాద్యుచ్ఛేదాపత్తేః ।

స్య ప్రత్యక్షత్వావచ్ఛిన్న ఏవ తస్య హేతుత్వాత్. అన్యథా సురభిచన్దనమిత్యాదౌ విశేషణీభూతసౌరభాంశే జ్ఞానప్రత్యాసత్తికల్పనం, వహ్నిసన్నికర్షాభావేన సన్నికృష్టేపి పర్వతే తద్విశిష్టప్రత్యక్షాభావవర్ణనం, చ తవముధైవ విరుధ్యేత. ద్వితీయేపి, కిమిన్ద్రియస్య రజతేన సాకం లౌకికసన్నికర్షః? అలౌకికో వా? నాద్యః. ఇన్ద్రియస్య తేన సంయోగసంయుక్తసమవాయాదేరభావాదిత్యాహ ॥ తస్యేతి ॥ అలౌకిక ఇత్యత్రాపి, కిం సామాన్యం ప్రత్యాసత్తిః? ఉత జ్ఞానమ్? తత్రాపి, న తావత్ప్రమేయత్వేన రజతగ్రహః. తస్య తత్ప్రకారకత్వాపత్తేః. నాపి రజతత్వేన. ఇన్ద్రియసంయుక్తే పురోవర్తిని తస్యాభావేనాసన్నికృష్టత్వాత్. సన్నికృష్టసామాన్యస్యైవ ప్రత్యాసత్తిత్వాభ్యుపగమాత్. కించ, న సామాన్యం ప్రత్యాసత్తిః. ప్రమాణాభావాత్. వ్యాప్తిగ్రహస్య సిద్ధాన్తే సన్నికృష్టధూమాదివ్యక్తిమాత్రవిషయకత్వేన సర్వధూమావిషయతయా తస్య సామాన్యప్రత్యాసత్తికల్పకత్వాభావాత్. ధూమో వహ్నివ్యభిచారీ న వేతి సంశయస్య చ తత్తద్ధూమత్వేన వహ్నిసామానాధికరణ్యనిశ్చయేపి ప్రసిద్ధధూమ ఏవ సమ్భవేనాప్రసిద్ధధూమావిషయత్వాత్. సమానప్రకారకనిశ్చయస్యైవ సంశయవిరోధిత్వాత్. అత ఏవ ఘటత్వేనేతరభేదనిశ్చయేపి పృథివీత్వేన ఘటే తత్సంశయ ఇతి తవాపి రాద్ధాన్తః. తస్మాన్న సామాన్యం ప్రత్యాసత్తిరితి సంక్షేపః. ద్వితీయం పక్షం దూషయతి ॥ న చేతి ॥ అయం భావః. న జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిః. ప్రమాణాభావాత్. న చ ఘటమహం జానామీత్యనువ్యవసాయః వ్యవసాయస్య ప్రత్యాసత్తిత్వే ప్రమాణమ్. తస్య స్వప్రకాశతయా మనోజన్యజ్ఞానాన్తరానపేక్షణాత్. అత ఏవ న చాక్షుషజ్ఞానేపి తన్నియమః. ప్రత్యభిజ్ఞావత్ సంస్కారాదిసహకారిబలాత్ అసన్నికృష్టవిషయచాక్షుషజ్ఞానోపపత్తేః. న చ తత్రాపి చాక్షుషత్వాత్సన్నికర్షజన్యత్వం కల్ప్యత ఇతి యుక్తమ్. చక్షుర్జన్యస్యాపి కస్యచిత్పరోక్షాపరోక్షత్వే బాధకాభావాత్. ప్రమాత్వాప్రమాత్వయోరివ పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోరేకజ్ఞానధర్మత్వోపపత్తేశ్చ. తస్మాత్ న జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిరితి దిక్. న

నను రజతోత్పాదకానాం రజతావయవాదీనా మభావే శుక్తౌ కథంతత్రాపి రజతముత్పద్యతే ఇతిచేత్ । ఉచ్యతే । నహి లోకసిద్ధసామగ్రీ ప్రాతిభాసిక రజతోత్పాదికా కిన్తు విలక్షణైవ

స్వలౌకికసామగ్రీతోనుమితి సామగ్ర్యా బలవత్త్వాత్ వహ్న్యాదేః కథం ప్రత్యక్షత్వమితిచేన్న. సమానే విషయే ప్రత్యక్షసామగ్రీత్వేనైవ లాఘవేన బలవత్తయాఽనుమితి సామగ్ర్యా ఏవ దుర్బలత్వాత్. అన్యథా సంశయోత్తరప్రత్యక్షప్రమానుపపత్తిః నను రజతావయవస్య తదుపాదానస్య ప్రసిద్ధస్యచ తన్నిమిత్తస్యాభావే కథం శుక్తౌ రజతం జాయేత. నచ శుక్త్యవయవస్తదుపాదానం. నిరస్తత్వాత్. సముత్పన్నస్యశుక్తిత్వాపత్తేశ్చ. అతఏవ నతజ్జ్ఞానమపి క్లృప్తకారణస్య విషయేన్ద్రియసన్నికర్షాదేరభావాదిత్యాక్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ అస్తిహి శుక్తౌ రజతజ్ఞానం ఇదంరజతమితి. తత్రచానతోనవభాసనాత్ ఆన్తరస్యచ రజతస్య నిరాకృతత్వాత్ బాహ్యస్యచ పురోవస్థితస్య పారమార్థికస్య బాధానుపపత్త్యా దేశాన్తరీయస్య వ్యవధానేన విషయత్వాయోగాత్. అతః పరిశేషాత్ ప్రాతిభాసికం తత్కాలోత్పన్నమేవ రజతం విషయఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ఉచ్యతఇతి ॥ కిం లోకసిద్ధరజతసామగ్రీవిరహాత్ప్రాతిభాసిక రజతానుత్పాదః? సామగ్రీమాత్రవిరహాద్వా? నాద్యః, లౌకికపరమార్థస్యైవ రజతస్య రజతావయవాద్యపేక్షత్వేన ప్రాతిభాసికస్య తదనపేక్షత్వాత్. అతఏవ క్లృప్తహేతుమన్తరేణాపి స్వప్నరథాదేరుత్పత్తిరిత్యాశయేనాహ ॥ నహీతి ॥ ద్వితీయమనువదతి ॥ కిన్త్వితి ॥ దోషసంస్కారాదిసహకృతావిద్యైవ ప్రాతిభాసికరజతోత్పాదికేత్యాహ ॥ విలక్షణైవేతి ॥ నను రజతతజ్జ్ఞానయోర్న తావదవిద్యోపాదానం. ప్రమాణాభావాత్. తదుపాదానత్వే చ వియదాదివత్సత్యత్వాపత్తేః. నచాత్మా తదుపాదానం. అపరిణామిత్వాత్. నాపిదోషః, గుణసాదృశ్యాత్మనస్తస్య ద్రవ్యోపాదనత్వాయోగాత్. అతఏవనావిద్యా నిమిత్తకారణం, నాపి సంస్కారః, భ్రమస్య తజ్జన్యత్వే స్మృతిత్వాపత్తేః, భావనాసంస్కారస్యార్థాహేతుత్వాచ్చ, నచ భేదాగ్రహః, తస్యార్థహేతుత్వే ప్రమాణాభావాత్. తదన్వయవ్యతిరేకయోశ్చ జ్ఞానమాదాయోపపత్తేః. కించ, రజతస్య ప్రాతిభాసికత్వే కథం ప్రత్యక్షత్వం? నతావచ్చాక్షుషత్వం. ప్రతిభాసాత్పూర్వం తస్యేన్ద్రియసమ్ప్రయో

తథాహి । కాచాదిదోషదూషితలోచనస్య పురోవస్థితద్రవ్యసంయోగాదిదమాకారా చాకచక్యాద్యాకారా చ కాచిదన్తఃకరణవృత్తిరుదేతి । తస్యాం వృత్తావిదమవచ్ఛిన్నచైతన్యం ప్రతిబిమ్బతే । తత్ర పూర్వోక్తరీత్యా వృత్తేర్బహిర్నిర్గమనేన ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యం వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యం ప్రమాతృచైతన్యంచాభిన్నం భవతి । తతశ్చ ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నవిషయచైతన్యనిష్ఠాశుక్తిత్వప్రకారికాఽవిద్యా చాకచక్యాదిసాదృశ్యసన్దర్శనసముద్బోధితరజతసంస్కారసధ్రీచీనా

గాఢావాత్· నాపి మానసత్వం, ఇన్ద్రియసమ్ప్రయోగంవినా మనసా బహిరస్వాతన్త్ర్యాత్. తతశ్చప్రాతిభాసికంరజతం తజ్జ్ఞానంచానుపపన్నమిత్యతఆహ ॥తథాహీతి॥అవిద్యారజతరూపార్థాకారేణ రజతజ్ఞానాభాసాకారేణచ పరిణమతఇతిసమ్బన్ధః. వియదాద్యుపాదానావిద్యాతో వైలక్షణ్యం దర్శయితుమ్· విషయచైతన్యనిష్ఠా శుక్తిత్వప్రకారికేతి విశేషణద్వయమ్, సాహిమూలావిద్యాచిన్మాత్రాశ్రితా తన్మాత్రవిషయా నిర్వికల్పకజ్ఞాననివర్త్యాచ. ఇయన్తు శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాశ్రితా రజతభేదశుక్తిత్వప్రకారికా సవికల్పకనివర్త్యాచ. నచాస్యావిద్యోపాదనత్వే మానాభావః. రూప్యాధ్యాసః సాక్షాదవిద్యోపాదానః అన్యానుపాదానత్వేసతి సోపాదానత్వాత్ ఆకాశవత్. ‘మాయాన్తుప్రకృతింవిద్యా,దిత్యాది శ్రుత్యా వియదాదేరవిద్యోపాదానత్వావగమాన్నసాధనవైకల్యం. నచాన్తఃకరణస్య తదుపాదానత్వసమ్భవాత్ నత్వన్యాసిద్ధిరితి వాచ్యమ్, అన్తఃకరణస్య సాదిత్వేనోపాదానాపేక్షాయామజ్ఞానస్య తదుపాదానత్వేనావశ్యకత్వాత్. ప్రాతిభాసికస్వాప్నగజాద్యధ్యాసే తస్యోపాదానతయా క్లృప్తత్వాచ్చ. నచపక్షే బాధకాభావః. మిథ్యార్థావభాసానుపపత్తేరేవ బాధకత్వాదితి భావః. నిమిత్తకారణమాహ ॥ సంస్కారేతి ॥ నన్వన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాం సాదృశ్యజ్ఞానమపి కారణం స్యాదిత్యాశఙ్క్య, తస్య భ్రమజనక సంస్కారోద్బోధకత్వేనాన్యథా సిద్ధత్వాదిత్యాహ ॥ చాకచక్యాదీతి ॥ సాదృశ్యజ్ఞానస్య సోపాధికాధ్యాసే స్వాప్నగజాధ్యాసేచ వ్యభిచారాన్నహేతుత్వమిత్యపి బోధ్యమ్. నచ సంస్కారోపి నహేతుః ఉక్తదోషాదితి వాచ్యమ్ సమానవిషయసంస్కారజన్యత్వస్య సంస్కారత్వేన తజ్జన్యత్వస్యవా స్వ

కాచాదిదోష సమవహితా రజత రూపార్థాకారేణ రజతజ్ఞానాభాసాకారే
ణచ పరిణమతే। పరిణామో నామ ఉపాదాన సమసత్తాక కార్యాపత్తిః। వి
వర్తో నామ ఉపాదాన విషమ సత్తాక కార్యాపత్తిః। ప్రాతిభాసికరజతంత్వవి
ద్యాపేక్షయా పరిణామః చైతన్యాపేక్షయా వివర్తఇతి చోచ్యతే।

తిత్వ ప్రయోజకత్వాత్. అన్యథా ప్రత్యభిజ్ఞానుమిత్యోః స్మృతిత్వాపత్తేరితి
భావః. అసాధారణ కారణమాహ ॥ దోషేతి ॥ నచ దోషసంస్కారయో
రర్థం హేతుత్వమ్. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వినిగమకాభావేనోభయకా
రణతాగ్రహాదితి భావః. ప్రాతిభాసికరజతస్య ప్రత్యక్షత్వం దర్శయితుం ప్ర
మాతృచైతన్యాభిన్నేతి విషయచైతన్య విశేషణం. తథాచ స్వాకారవృత్త్యు
పహితస్య రజతస్య ప్రమాతృచైతన్య నిష్ఠా విద్యాకార్యత్వేన ప్రమాతృచై
తన్యాధ్యస్తత్వాత్ ప్రత్యక్షత్వం యుక్తమితి భావః నన్వన్తఃకరణస్య బ
హిర్నిర్గమనాభావాత్కథం విషయచైతన్యస్య ప్రమాతృచైతన్యాభిన్న
త్వం? తథాత్వేవా రజతస్య ప్రమాతృచైతన్యాధ్యస్తస్య చక్షురనపేక్షస్య క
థం తదన్వయవ్యతిరేకానువిధానం? కథంవా తస్య శుక్తిత్వాజ్ఞానకార్యత్వం?
ఇదమాకార వృత్తివత్పురోవర్తిని శుక్తిత్వాకారవృత్తి సమ్భవాదిత్యాశ
ఙ్కాయామాహ ॥ కాచాదీత్యాదినా ॥ నతావదిన్ద్రియ వైయర్థ్యం. భ్రమజ
నక ధర్మిజ్ఞానే తజ్జనక సంస్కారోద్బోధక సాదృశ్యజ్ఞానే చోపయోగాత్.
నాపి పురోవర్తిని శుక్తిత్వ గ్రహః. దోషేణతస్యప్రతిబన్ధాత్. ప్రమా
తృభేదస్య చాన్తఃకరణ బహిర్నిర్గమనే సతి స్పష్టత్వాదిత్యర్థః ॥ తత్రే
తి ॥ తదేత్యర్థః॥ వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యమితి ॥ ఇదమాకార వృత్త్యవచ్ఛి
న్నచైతన్యమిత్యర్థః. తథాచ ధర్మిజ్ఞానస్య విషయచైతన్యాభిన్నత్వేన ప్ర
త్యక్షతయా తత్రాపరోక్షాధ్యాసోయుజ్యతఇతి భావః. నను యద్యవిద్యాప
రిణామరూపం రజతం నాత్మపరిణామః తర్హి తద్వివర్తోపి నస్యాత్పరిణా
మ వివర్తశబ్దయోః పర్యాయత్వాదిత్యాశఙ్క్య, తయోర్భేదమాహ ॥ ప
రిణామోనామేతి ॥ నను మృత్పరిణామస్య ఘటస్య మృదాశ్రితత్వవత్ రజ
తస్యాపి స్వోపాదానావిద్యాశ్రితత్వాపత్తిః నహిమృదుపాదేయో ఘటఃమృ
దనయవేవర్తతే యేనాత్మన్యవిద్యాధిష్ఠానే రజతం వర్తతే త్యాశఙ్క్య చై
తన్యావరకాజ్ఞానస్య తమోవత్స్వాశ్రయగతవిక్షేపహేతుత్వాత్- తత్పరిణా

అవిద్యాపరిణామరూపంచ తద్రజతం అవిద్యాధిష్ఠానే ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యే వర్తతే । అస్మన్మతే సర్వస్యాపి కార్యస్య స్వోపాదానావిద్యాధిష్ఠానాశ్రితత్వనియమాత్ । నను చైతన్యనిష్ఠస్య రజతస్య కథం ఇదం రజతమితి పురోవృత్తితాదాత్మ్యం । ఉచ్యతే । యథాన్యాయమతే ఆత్మనిష్ఠస్య సుఖాదేః శరీరనిష్ఠత్వేన ఉపలమ్భః శరీరస్య సుఖాద్యధికరణతావచ్ఛేదకత్వాత్ । తథా చైతన్యమాత్రస్య రజతం ప్రత్యనధిష్ఠానతయా ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య తదధిష్ఠానత్వేన ఇదమః అవచ్ఛేదకతయా రజతస్య పురోవృత్తిసంసర్గప్రత్యయ ఉపపద్యతే । తస్యచ విషయచైతన్యస్య తదన్తఃకరణోపహితచైతన్యాభిన్నతయా విషయచైతన్యేఽధ్యస్తమపి రజతం సాక్షిణ్యధ్యస్తం కేవలసాక్షివే

ద్యరూపమపి రజతం తదధిష్ఠానచైతన్యాశ్రితమిత్యాహ ॥ అవిద్యాపరిణామరూపంచేతి ॥ నను చైతన్యస్య స్వోపాదానావిద్యాధిష్ఠానతయా రజతస్య కథంచిత్తదాశ్రితత్వేపి పురోవర్తిద్రవ్యస్య తథాత్వాభావాత్కథం తదాశ్రితత్వం తతశ్చేదం రజతమితి తాదాత్మ్యవ్యపదేశానుపపత్తిరితి శఙ్కతే ॥ నన్వితి ॥ చైతన్యమాత్రస్యేతి ॥ ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యైవ రజతోపాదానావిద్యాధిష్ఠానతయా తస్యైవావిద్యాజనితవిక్షేపాధిష్ఠానత్వాదిత్యాదిరభావః. నచైవమిదమవచ్ఛిన్నచైతన్యాధ్యస్తస్య రజతస్యాంతఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యాధ్యస్తత్వాభావేన కథం ప్రమాతృచైతన్యాధ్యస్తత్వరూపం ప్రత్యక్షత్వమిత్యాశఙ్క్య, తస్యాన్తఃకరణవిశిష్టాశ్రితత్వాభావేపి తదుపహితచైతన్యాధ్యస్తత్వాత్ తస్యైవ ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నపదేన వివక్షితత్వాదిత్యాశయేనాహ ॥ తస్యచేతి ॥ సాక్షిణ్యధ్యస్తమితి ॥ — నను కిమిదమధ్యస్తత్వం. న తావద్భ్రమవిషయత్వం. తత్ర భ్రమత్వం, యది దోషజన్యజ్ఞానత్వం. తదా సర్వస్య కార్యస్యావిద్యాదోషజన్యతయాబ్రహ్మసాక్షాత్కారస్యాపి తజ్జన్యత్వేనాతివ్యాప్తిః. నాపి దోషత్వేన తజ్జన్యత్వం. కాచాదిసాధారణదోషత్వస్యానిర్వచనాత్. నచ సంస్కారజన్యానుభవత్వం. ప్రత్యభిజ్ఞాయామతివ్యాప్తేః. నచాసద్విషయత్వమ్. అసత్ఖ్యాత్యనభ్యుపగమాత్. నాపి వ్యధికరణప్రకారకజ్ఞానత్వం, ఘటే రూపం ఘటే ఘటత్వమిత్యాదిజ్ఞానేతివ్యాప్తేః. నచ రజతస్యాధ్యస్తత్వే ప్రమాణమస్తి. ప్రత్యక్షేణానుభవాత్. నచ దృశ్యత్వాదినా తదనుమానమ్. దృష్టాన్తాభావాత్. తస్మాల్లక్షణప్రమాణా

ద్యమ్ సుఖాదివ దనన్య వేద్యమితి చోచ్యతే। నను సాక్షిణ్యధ్యస్తత్వే అహంరజతమితి ప్రత్యయస్స్యాత్ అహం సుఖీతి వదితి చేత్ ।

భావాన్నాయుక్తం రజతాదేరధ్యస్తత్వమితి చేత్—అత్రాహుః—స్మృతిరూపత్వేసతి పూర్వదృష్టసజాతీయత్వమధ్యాసలక్షణం. స్మృతిరూపత్వంచ స్మర్యమాణసదృశత్వం. తచ్చాన్యః ప్రమాణాజన్యజ్ఞానవిషయత్వం అజ్ఞాతగోచరవృత్త్యనుపహితత్వం వా. తేన స్మర్యమాణఘటాదౌ నాతివ్యాప్తిః. ప్రతీతినియతసత్తాకాధ్యాసస్య అత్ర లక్ష్యత్వేన సుఖాదేరపి తథాత్వాన్నాతివ్యాప్తిః. అభినవోత్పన్నవస్తున్యతివ్యాప్తివారణాయ ద్వితీయవిశేషణం. అధ్యాసమాత్రలక్షణంతు, పరత్ర పరావభాసత్వం - పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నప్రాత్యన్తాభావాధికరణే ప్రతీయమానత్వమితి యావత్. ఏతదభిప్రేత్యైవ భగవతా భాష్యకారేణోక్తమ్ ‘స్మృతిరూపః పరత్ర పూర్వదృష్టావభాస’ ఇతి. నచాత్ర ప్రమాణాభావః. సదిదం రజతమితి స్వాధికరణే పారమార్థికత్వేన ప్రతిపన్నస్య రజతస్య నేదంరజతమితి ప్రత్యక్షేణ తదవచ్ఛిన్నాభావప్రతియోగిత్వావగమాత్. సదితి ప్రతీయమానం రజతం స్వసమానాధికరణపారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నాత్యన్తాభావప్రతియోగి బాధితత్వాత్ యన్నైవం తన్నైవం యథా ఆత్మేత్యనుమానాచ్చ. తతశ్చ రజతమధ్యస్తమితి.—నన్విదమవచ్ఛిన్నస్వాధిష్ఠానచైతన్యస్య సాక్ష్యభేదేన రజతస్య సాక్షివేద్యత్వే దుష్టకరణానామివాదుష్టకరణానామపి పురుషాణాం పురోవర్తిని శుక్తిత్వాదిగ్రహసమయే తదీయాన్తఃకరణోపహితచైతన్యాభిన్నవిషయచైతన్యాధ్యస్తతయా సాక్షాత్సాక్షిసమ్బన్ధాత్ శుక్తిత్వాదివత్తస్య భానాపత్తిరిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ సుఖాదివదితి ॥ యదీయదోషక్షుభితావిద్యా యదాకారేణ పరిణమతే తస్య పరిణామస్య తద్దోషవత్పురుషగ్రాహ్యత్వనియమాన్నాతిప్రసఙ్గః. యథా సిద్ధాన్తే శుద్ధచైతన్యాధ్యస్తోపి స్వప్నరథాదిస్తజ్జనకనిద్రాదోషవతైవ గృహ్యతే నాన్యేన, యథా వా దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోః పురోవర్తిసమ్ప్రయోగజనితాన్తఃకరణబహిర్నిర్గమనయోరుభయోరన్తఃకరణోపహితసాక్షిచైతన్యైక్యేపి నాన్యాన్తఃకరణగతసుఖాది అన్యస్య విషయః, యథా చ పరమతే ద్విత్వాదేః సంయుక్తసమవాయసమ్బద్ధస్య సర్వసాధారణ్యేపి యదపేక్షాబుద్ధిజన్యం ద్విత్వాది తత్తేనైవ గృహ్యతే నాన్యేన, తద్వదితి భా

ఉచ్యతే । నహి సుఖాదీనా మన్తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠావిద్యాకార్యత్వప్రయుక్తం అహం సుఖీతి జ్ఞానమ్ । సుఖాదీనాం ఘటాదివత్ శుద్ధచైతన్యే ఏవాధ్యాస్యాత్ । కిన్తు యస్య యదాకారానుభవాహితసంస్కారసహకృతావిద్యాకార్యత్వం తస్య తదాకారానుభవవిషయత్వమిత్యేవానుగతం నియామకమ్ । తథాచ ఇదమాకారానుభవాహితసంస్కారసహకృతావిద్యాకార్యత్వాత్ ఘటాదేరిదమాకారానుభవవిషయత్వమ్। అహ

వః. కిమహమాకారప్రత్యయవిషయత్వే కేవలసాక్షివేద్యత్వం ప్రయోజకం? ఉత సాక్షిణ్యధ్యస్తత్వం? అహోస్విత్తన్నిష్ఠావిద్యాకార్యత్వం? నాద్యః. శరీరేన్ద్రియాదౌ వ్యభిచారాదిత్యాశయేనాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ ద్వితీయతృతీయౌ దూషయతి ॥ నహీతి ॥ నను ఇదం ప్రత్యయవిషయత్వే ప్రమాణవ్యాపారసాపేక్షసాక్షివేద్యత్వం ప్రయోజకం. అహం ప్రత్యయవిషయత్వేచ కేవలసాక్షివేద్యత్వం. ఇదం చాన్తఃకరణతద్ధర్మాణామేవ. శరీరేన్ద్రియాదీనాం స్వాన్యాదేవ తత్ప్రయోజకమితిశఙ్కతే ॥ కిన్త్వితి ॥ సర్వత్రానుగతే నియామకే సమ్భవతి నాననుగతం న్యాయ్యమిత్యాహ ॥ యస్యేతి ॥ యస్య యదాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వం తస్య తదాకారానుభవవిషయత్వమిత్యేవ నియామకం. నతు తత్సహకృతావిద్యాకార్యత్వం. గౌరవాత్. అతఏవ వక్ష్యతి. ‘సత్యస్థలేయేదమాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వాదిదమాకారానుభవవిషయతే’తి. ఏతచ్చావిద్యాకార్యాణామేవ అహమాదిప్రత్యయవిషయత్వప్రయోజకం. జీవావిద్యాదీనామజన్యత్వాత్. యద్వా యజ్జ్ఞానస్య యదాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వం తస్య తదాకారేణ తదవభాసకత్వం ఏవంచావిద్యాదిజ్ఞానస్య అహమజ్ఞ ఇత్యాద్యహమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వాదహమాకారతేతి భావః. అనుగతత్వమేవ నియామకస్యోదాహరణప్రదర్శనేన దర్శయతి ॥ తథాచేతి ॥ అవిద్యాకార్యస్య ఘటాదేరిదమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వాదిదమాకారానుభవవిషయత్వం, తదనుభవస్య ఇదమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వాదిదమాకారత్వమితివార్థః. ఏవముత్తరత్రాపి వ్యాఖ్యేయం. నను ప్రాతిభాసికరజతజ్ఞానస్య నస్వసమానవిషయేదమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వం. తస్యాననుభూతవిషయత్వాత్. న చ ఘటానుభవస్య సజాతీయఘటాన్తరేదమాకా

మాకారానుభవాహితసంస్కారసహకృతావిద్యాకార్యత్వా దన్తఃకరణా దేరహమాకారానుభవవిషయత్వం । శరీరేన్ద్రియాదేరుభయవిధానుభవా హితసంస్కారసహితావిద్యాకార్యత్వా దుభయవిధానుభవవిషయత్వమ్ తథాచోభయవిధానుభవః ఇదం శరీరం అయం దేహః అహం మనుష్యః అహం బ్రాహ్మణః ఇదం చక్షుః అహం కాణః ఇదం శ్రోత్రం అహం బధిర ఇతి । ప్రకృతేచ ప్రాతిభాసికరజతస్య ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నేదమంశావచ్ఛిన్నచై తన్యనిష్ఠావిద్యాకార్యత్వేపి ఇదం రజతమితి సత్యస్థలీయేదమంశాకారానుభ వాహితసంస్కారజన్యత్వా దిదమాకారానుభవవిషయతా । నత్వహం రజత మిత్యహమాకారానుభవవిషయతేత్యనుసన్ధేయమ్ । నన్వేవమపి మిథ్యారజత స్య సాక్షాత్సాక్షిసంబద్ధతయా భానసంభవే రజతగోచరజ్ఞానాభాసరూపా యా అవిద్యావృత్తే రభ్యుపగమః కిమర్థమితి చేత్ । ఉచ్యతే । స్వగోచరవృ త్త్యుపహితచైతన్యాభిన్నసత్తాకత్వాభావస్య విషయాపరోక్షరూపతయా ర జతస్యాపరోక్షత్వసిద్ధయే తదభ్యుపగమాత్ ।

రానుభవసంస్కారజన్యత్వవత్ రజతానుభవస్యాపి తజ్జాతీయసత్యస్థలీయేద మాకారరజతానుభవసంస్కారజన్యత్వాత్ స్యాత్తమేవేదమాకారకత్వమితి వా చ్యం. తథాపతి ఘటానుభవవద్రజతానుభవస్యాపి ప్రమాత్వాపత్తేః. న చేష్టాప త్తిః. తద్విషయరజతస్య సవికల్పకజ్ఞానవిషయత్వావిద్యాకార్యత్వానుపపత్తేరి త్యాశఙ్క్య, నహి ప్రమాహితసంస్కారజన్యత్వేన ప్రామాణ్యం స్మృతే రపి తత్ప్రసఙ్గాత్. కింత్వనధిగతాబాధితార్థవిషయత్వేనైవ ప్రాతిభాసిక స్యచ ప్రత్యక్షేణ బాధితత్వాత్ తజ్జ్ఞానస్యేదమాకారప్రమాసంస్కారజన్య త్వేదమాకారత్వేపి న ప్రామాణ్యమిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ప్రకృతేచేతి ॥ న ను రజస్యేదమాకారానుభవవిషయత్వేపి తద్గోచరావిద్యావృత్త్యభ్యుపగ మః కిమర్థః. నతావత్సాక్షిసమ్బన్ధాయ. రజతస్య సాక్షాత్సాక్షిసమ్బన్ధిత స్యైవోపపత్తేః నాప్యావరణభఙ్గాయ. రజతస్య సర్వదానావృతసాక్షిణైవ స మ్బన్ధాత్. అన్యథా ఘటాదివద్రజతమపి కదాచిన్నజ్ఞాయేత. నచ వ్యవహా రాయ. తస్యానావృతార్థప్రకాశేన సాక్షిణైవోపపత్తేరితి సిద్ధాన్త్యేకదేశీ చోద యతి॥నన్వేవమపీతి॥ అపరోక్షత్వసిద్ధయ ఇతి॥నన్వనావృతస్యావచ్ఛిన్నసంవిత్తా దాత్మ్యమేవ విషయస్యాపరోక్షత్వం. నచ ఘటాకారవృత్తిదశాయాం పరిమాణే

నన్విదం వృత్తేః రజతాకారవృత్తేశ్చ ప్రత్యేకమేకైకవిషయత్వే గురుమతవ
త్ విశిష్టజ్ఞానానభ్యుపగమే కుతో భ్రమజ్ఞానసిద్ధిరితి చేన్న ।

తిప్రసఙ్గః. తదా ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యానావృతత్వేపి స్వావచ్ఛిన్నస్యావృత
త్వాత్. తథాచ రజతావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యానావృతత్వాత్ తత్తాదాత్మ్యేనైవ త
స్యాప్రత్యక్షత్వోపపత్తేః న తదర్థమపి తద్గోచరావృత్తిరభ్యుపగన్తవ్యేతి చేత్ :—
న తావత్స్వోపహితానావృతచైతన్యాధ్యస్తత్వం ప్రత్యక్షత్వం పరిమాణవిశి
ష్టచైతన్యస్యావృతత్వేపి స్వోపహితఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యానావృతత్వాత్.
నాపి స్వవిశిష్టానావృతచైతన్యాధ్యస్తత్వం. ఘటాదీనామపి శుద్ధచైతన్యాధ్యా
సేన ఆత్మాశ్రయతాపత్త్యాచ స్వవిశిష్టాధిష్ఠానత్వాయోగాత్. తస్మాత్సా
ధూక్తం 'రజతస్యాపరోక్షత్వసిద్ధయే తద్వృత్త్యభ్యుపగమ' ఇతి. ఇదంచో
పలక్షణమ్. సంస్కారసిద్ధయేచ వృత్తిరపేక్ష్యా. అవినాశినః సాక్షిలక్షణా
నుభవస్య సంస్కారాభావాత్. నచేదమాకారవృత్తివిశిష్టసాక్షిణో వినాశ
సమ్భవాత్సంస్కారోపపత్తిః. తథాసతి సుఖాదివిశిష్టసాక్షిణో వినాశాదేవ
తత్రాపి సంస్కారోపపత్తౌ తదాకారవృత్తివైయర్థ్యాపత్తేః. అన్యాకారవృత్తివి
శిష్టసాక్షివినాశేనాప్యన్యసంస్కారోపగమే ఘటాద్యాకారవృత్తివిశిష్టసాక్షి
నాశేన పరిమాణసంస్కారాపత్తేః. హ్యస్తనాహఙ్కారస్యాపి విశిష్టసాక్షి
నాశేనైవ స్మరణోపపత్తౌ అహంవృత్త్యభ్యుపగమవైయర్థ్యాపత్తేశ్చేత్యా
స్తాం విస్తరః.—నను ఇదంవృత్తిమాత్రాభ్యుపగమే తదవచ్ఛిన్నసాక్షిణః పురో
వృత్త్యభిన్నతయా రజతభాసకస్యైకత్వేపి వృత్తిద్వయవాదిమతే తత్తద్వి
శిష్టసాక్షిణస్తత్తద్విషయమాత్రగ్రాహకస్య భిన్నత్వాత్కథం విసంవాదిప్ర
వృత్తిజనకవిశిష్టజ్ఞానసిద్ధిః. తదభావేపి వృత్త్యభ్యుపగతౌ ప్రభాకరపరిణతో
యం వేదాన్తీతి సఏవ పునః పరిచోదయతి ॥ నన్వితి ॥ యత్కిఞ్చిత్సామ్యే
న గురుసిద్ధాన్తాపాదనే సర్వసిద్ధాన్తసఙ్కరాపత్తేః. ఇదంరజతవృత్తిద్వ
యోపహితస్య తదభివ్యక్తస్య ఇదంరజతతాదాత్మ్యాభివ్యఞ్జకస్య సాక్షిజ్ఞా
నస్యైకత్వాభ్యుపగమేన సర్వసామ్యాభావాత్. అతఏవ సురభిచన్దనమి
త్యాదౌ పరోక్షాపరోక్షవృత్తిభేదేపి తదుభయప్రతిబిమ్బితస్య గుణగుణితా
దాత్మ్యావగాహిసాక్షిజ్ఞానస్యైకత్వాత్ సామానాధికరణ్యవ్యపదేశ ఇత్యాశ

వృత్తిద్వయప్రతిబిమ్బిత చైతన్యస్యైకస్య సత్యమిథ్యావస్తుతాదాత్మ్యావగాహిత్వేన భ్రమత్వస్వీకారాత్ ।

యద్వాఽఽహ ॥ వృత్తిద్వయేత్యాదినా ॥ సత్యేతి ॥ అనేన సత్యమిథ్యావస్తుతాదాత్మ్యావగాహిత్వలక్షణం సత్యానృతమిథునీకరణత్వం సిద్ధాన్తిసమ్మతమధ్యాసలక్షణముక్తమిత్యభిధేయం.—నన్వయుక్తం ఘటాదిజ్ఞానసాధారణమధ్యాసలక్షణం తత్ర స్వాధికరణభూతలాద్యభేదస్యాప్రతీతేః. తద్వదేవ ఘటాదేస్సత్యత్వాచ్చ. నచ నష్టఘట ఇతి సమారోపబుద్ధిస్థతాదాత్మ్యేన మిథ్యాభూతఘటస్యావభాసనాత్ అధ్యాసలక్షణే ఘటాదిజ్ఞానమపి లక్ష్యమితి వాచ్యమ్. శుక్తిరూప్యఘటాదిసాధారణమిథ్యాత్వస్యైవానిరుక్తేః. తత్ర ప్రమాణాభావాచ్చేతి చేత్—న తావదనిర్వచనం. స్వాశ్రయత్వేనాభిమతయావన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం మిథ్యాత్వమిత్యనుమానపరిచ్ఛేదే గ్రన్థకృతైవ వక్ష్యమాణత్వాత్. ప్రమాణంచ ఘటాదిమిథ్యాత్వే తత్రైవ గ్రన్థకృతా వక్ష్యతే. శుక్తిరజతమిథ్యాత్వే తు నేదం రజతమితి బాధకప్రత్యక్షం మానం. నచ దేశాన్తరీయస్యైవ పురోవర్తిన్యసత్త్వాత్ తదేవ తన్నిష్ఠత్రైకాలికాభావప్రతియోగితయా బాధకజ్ఞానేన విషయీక్రియత ఇతి వాచ్యమ్. తస్యాసన్నికృష్టస్య పురోవర్తిన్యప్రసక్తత్వాత్. ప్రసక్తస్యైవ ప్రతిషేధ్యత్వాత్. అనుమానంచ, శుక్తిరజతం స్వసమానాధికరణాత్యన్తాభావప్రతియోగి దృశ్యత్వాత్ సంయోగవత్. ప్రాతిభాసికరజతస్య సాధితత్వాన్నాశ్రయాసిద్ధిః. నచానుమానే సంయోగవత్ అవ్యాప్యవృత్త్యత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వేనార్థాన్తరం, సంయోగతదత్యన్తాభావవద్రజతతదత్యన్తాభావయోరవచ్ఛేదకభేదేనాప్రతీతేః. నచావ్యాప్యవృత్త్యత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వముపాధిః. శశీయత్వావచ్ఛిన్నాభావప్రతియోగిని శృఙ్గే సాధ్యావ్యాపకత్వాత్. నచ విపక్షే బాధకాభావః. రజతస్య పారమార్థికత్వే కాలత్రయేఽపి అత్ర రజతం నాస్తీతి బాధానుపపత్తేర్బాధకత్వాత్. తతశ్చానుమానం రజతమిథ్యాత్వే ప్రమాణం తథా రజతజ్ఞానమిథ్యాత్వప్రసిద్ధ్యనుపపత్తిరపి. నచాన్యథోపపత్తిః. సదసత్త్వయోరాన్తరదేశాన్తరీయత్వయోశ్చ రజతస్య నిరాకృతత్వేన తజ్జ్ఞానమిథ్యాత్వప్రసిద్ధేః ప్రకారాన్తరేణోపపాదయితుమశక్యత్వాత్. తదేవం శుక్తిరూప్యఘటాదీనాం మిథ్యాత్వం సిద్ధం. తతశ్చ ఘ

అతఏవ సాక్షి జ్ఞానస్య సత్యాసత్యవిషయతయా ప్రామాణ్యానియమాదప్రామాణ్యోక్తిః సాంప్రదాయికానామ్ । నను సిద్ధాన్తే దేశాన్తరీయ రజతమప్య విద్యాకార్యమధ్యస్తం చేతి కథం శుక్తిరూప్యస్య తతో వైలక్షణ్యమితి చేన్న। త్వన్మతే సత్యత్వావిశేషేపి కేషాంచిత్ క్షణికత్వం కేషాంచిత్ స్థాయిత్వమిత్యత్ర నియామకం తదేవస్వభావవిశేషాదికం మమాపి। యద్వా

ఘటాదిజ్ఞానస్యాప్యధ్యాసత్వాత్తత్సాధారణం సత్యమిథ్యావస్తుతాదాత్మ్యావగాహిత్వమధ్యాసలక్షణం యుక్తమితి—వృత్తిద్వయేన ప్రత్యేకమగృహీతమపి సత్యమిథ్యావస్తుతాదాత్మ్యం వృత్తిద్వయప్రతిబిమ్బితం సాక్షిజ్ఞానం గృహ్ణాతీత్యత్ర సాంప్రదాయికసమ్మతిమాహ ॥ అతఏవేతి ॥ నను శుక్తిరజతవత్ప్రసిద్ధరజతస్య ఘటాదేశ్చావిద్యాకార్యత్వేన మిథ్యాత్వస్యాధ్యస్తత్వస్యచాభ్యుపగమే కథం తస్య ఘటాదివైలక్షణ్యం తతశ్చ లోకే శుక్తిరూప్యజ్ఞానగతాప్రామాణ్యప్రసిద్ధిః తజ్జన్యప్రవృత్తౌ విసంవాదప్రసిద్ధిశ్చ నస్యాదితి శఙ్కతే ॥ నన్వితి ॥ కథమిత్యాక్షేపే. నచ శుక్తిరూప్యస్య ప్రాతిభాసికత్వాద్ఘటాదిభ్యో వైలక్షణ్యమితి యుక్తం. ఘటాదిశుక్తిరూప్యయోరవిద్యాకార్యత్వేపి తస్యైవ ప్రాతిభాసికత్వమిత్యత్ర ప్రమాణాభావాత్. ప్రయోజకాభావాచ్చేతి భావః. పరిహరతి ॥ త్వన్మతేపీతి ॥ అయమర్థః. కిం శుక్తిరూప్యస్య ఘటాదివదవిద్యాకార్యత్వేన వ్యావహారికత్వసాధనాత్ ప్రాతిభాసికత్వాభావః? ప్రయోజకాభావాద్వా? నాద్యః. అవిద్యాకార్యత్వస్య హేతోరప్రయోజకత్వాత్. శుక్తిరూప్యస్య వ్యావహారికత్వే సంసారదశాయాం బాధానుపపత్తేశ్చ. అన్యథా న్యాయమతేపి శబ్దజ్ఞానేచ్ఛాదీనాం ఘటాదివత్సత్యత్వేన స్థాయిత్వాపత్తేః. యదిచ ఘటాదీనాం ప్రత్యభిజ్ఞానాదిబలాత్ స్థాయిత్వం శబ్దాదేశ్చ తదభావాత్ క్షణికత్వమితిమతం, తదా శుక్తిరూప్యస్య సంసారదశాయాం బాధితస్య ఘటాదివదర్థక్రియాకారిత్వాభావాన్న వ్యావహారికత్వమితితుల్యం. నచ ఘటస్యేవ శుక్తిరూప్యస్యాపి సంసారదశాయామబాధోర్థక్రియాకారిత్వంచ కుతో నస్యాదిత్యపి యుక్తావాచోయుక్తిః స్వభావవిశేషస్యైవ తత్ర నియామకత్వాత్ తస్య చాపర్యనుయోజ్యత్వాదితి. నద్వితీయః. ఆగన్తుక దోషజన్యత్వస్య ప్రాతిభాసికత్వ ప్రయోజకత్వాదిత్యాహ ॥ యద్వేతి ॥ నన్వాగన్తుక దోషజన్యత్వం నప్రాతిభాసికత్వ ప్రయోజకం. కాచాదిధ్వం

ఘటాద్యధ్యాసే అవిద్యైవ దోషత్వేనాపి హేతుః । శుక్తిరూప్యాద్యధ్యాసే కాచాదయో దోషాః । తథాచాగన్తుక దోషజన్యత్వం ప్రాతిభాసికత్వే ప్రయోజకమ్ ।

సే తత్సంయోగాదౌ తత్సాక్షాత్కారే చాతివ్యాప్తేః. నచ దోషత్వేన తజ్జన్యత్వమిహవివక్షితమ్. తథాస త్యాగన్తుక విశేషణ వైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్. నచ ఘటాదావతివ్యాప్తివారణాయ. ప్రసిద్ధదోషస్య కాచాదేర్ఘటాదావహేతుత్వాత్ మూలావిద్యాయాశ్చదోషత్వేన హేతుత్వే మానాభావాదిత్యతఆహ ॥ఘటాద్యధ్యాసఇతి॥ అయంభావః. దోషత్వేన తజ్జన్యత్వమేవ వివక్షితమ్. నచాగన్తుకవిశేషణ వైయర్థ్యమ్. ఘటాదావతివ్యాప్తి వారకత్వాత్. నచ ఘటాదేర్దోషజన్యత్వే ప్రమాణాభావః. ఘటాదిః దోషజన్యః అధ్యస్తత్వాత్ శుక్తిరూప్యవదిత్యనుమానస్య ప్రమాణత్వాత్. నచాప్రయోజకత్వం. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం లాఘవేన దోషత్వేనైవ కాచాదీనామధ్యాసహేతుత్వస్య శుక్తిరూప్యాదౌ ప్రసిద్ధప్రమస్థలె నిశ్చితత్వాత్. నచైవమన్తఃకరణాదికమేవ ఘటాదౌ దోషత్వేన హేతుః కల్ప్యతామిత్యర్థాన్తరమితి వాచ్యం. ప్రకృతిత్వేనక్లృప్తమాయాయా ఏవ లాఘవేన దోషత్వమాత్రకల్పనాత్. అన్యథాన్తఃకరణాదె ఘటాద్యధ్యాసం ప్రతిహేతుత్వం దోషత్వఞ్చ కల్పనీయమితి గౌరవప్రసఙ్గాత్. కేచిత్తు సవికల్పకజ్ఞాన బాధ్యత్వం బ్రహ్మజ్ఞానేతరబాధ్యత్వంవా ప్రాతిభాసికత్వప్రయోజకమితి. తన్న. స్వాప్నగజాదే ర్నిర్వికల్పక బ్రహ్మజ్ఞాన బాధ్యత్వేన ప్రాతిభాసికత్వాభావప్రసఙ్గాత్.—నన్వాగన్తుక దోషజన్యత్వమపిన ప్రాతిభాసికత్వప్రయోజకం. సుఖాదేరపి ప్రతిభాన సమయసత్త్వాభ్యుపగమెన తత్రావ్యాప్తేః. నచమూలావిద్యాకార్యస్యైవప్రాతిభాసికస్య ప్రత్యక్షత్వాత్సుఖాదేశ్చ మూలావిద్యాకార్యత్వాన్నతదవ్యావృత్తిర్దోషఇతి వాచ్యమ్. తథాసతి స్వప్నగజాదెరపి వక్ష్యమాణరీత్యా మూలావిద్యాకార్యతయా తత్రాతివ్యాప్త్యాపత్తేరితిచేత్ —న—. లౌకికపరమార్థవిలక్షణస్య ప్రాతిభాసికత్వ ఏవాస్య ప్రయోజకత్వాత్. సుఖాదేశ్చ ప్రాతిభాసికస్య లౌకిక పరమార్థత్వాన్నావ్యాప్తిః స్వప్నోపలబ్ధరథాదేశ్చ లౌకిక పరమార్థ రథాదివిలక్షణత్వాన్నాతివ్యాప్తిః తస్మాదాగన్తుక దోషజన్యత్వం లౌకికపరమార్థవి

అతఏవస్వాప్నోపలబ్ధ రథాదీనాం ఆగన్తుక నిద్రాదోషజన్యత్వాత్ ప్రాతిభాసికత్వం ॥ నను స్వప్నస్థలే పూర్వానుభూతరథాదేః స్మరణమాత్రేణైవవ్యవహారోపపత్తౌ న రథాది సృష్టికల్పనా గౌరవాదితిచేన్న । రథాదేః స్మృతిమాత్రాభ్యుపగమేరథంపశ్యామి స్వప్నేరథమద్రాక్షమిత్యనుభవవిరోధాపత్తేః।

లక్షణస్య ప్రాతిభాసికత్వే ప్రయోజకమ్. ప్రమాణఞ్చ, విమతం రజతం ప్రతిభాససమయమాత్రవృత్తి సమయాన్తరే తత్సత్త్వే ప్రమాణాభావాత్ సుఖాదివత్ ఆగన్తుక దోషజన్యత్వాద్వా స్వప్నగజాదివత్. నచ ద్వితీయానుమానే నిద్రాదోషజన్యత్వ ముపాధిః లౌకికపరమార్థవిలక్షణత్వావచ్ఛిన్న సాధ్యవ్యాపకత్వా భ్యుపగమా న్నసుఖాదౌ సాధ్యావ్యాపకత్వమితి వాచ్యం. లాఘవేనానుగతస్యా గన్తుకదోషజన్యత్వస్యైవ ప్రయోజకత్వాదితి — ॥ అతఏవేతి ॥ అస్యప్రయోజకత్వాదేవేత్యర్థః. నను నస్వాప్నరథాదేః ప్రాతిభాసికత్వం తదాతస్యానుపపత్తేః నచాపరోక్షజ్ఞానే వ్యవహితస్యా విషయత్వాత్సన్నిధానాయ రథాదేరుత్పత్తి రుపేయేతి యుక్తమ్. బహిరిన్ద్రియాణాముపరతత్వేన మనసాబహిరస్వాతన్త్ర్యేణచా పరోక్షరథాది జ్ఞానస్యైవాసిద్ధేః. నచ వీథ్యాదౌ రథాదివ్యవహారానుపపత్త్యా సృష్టిః కల్ప్యతఇతి వాచ్యం. గౌరవప్రసఙ్గాత్. వ్యవహారస్యచ స్మర్యమాణే రథాద్యవివేకాదుపపత్తేః. తతశ్చ న స్వాప్నరథాదేః ప్రాతిభాసికత్వ మిత్య ఖ్యాతివాదిప్రాభాకరః ప్రత్యవతిష్ఠతే ॥ నన్వితి ॥ స్వప్నేతావత్ రథ్యాదౌ రథాది గోచరం విశిష్టజ్ఞానమేవ. నతు ప్రత్యేక గోచరం జ్ఞానద్వయం. అన్యథా విశిష్ట వ్యవహారానుపపత్తేః. భేదాగ్రహస్య తత్సహితజ్ఞానద్వయస్యచ విశిష్టవ్యవహారే హేతుత్వ నిరాసాత్. తచ్చ విశిష్టజ్ఞానం న స్మృతిః పూర్వం తత్ర రథాదేరననుభూతత్వాత్. తతశ్చాయం రథః అయం గజఇత్యాది జ్ఞాన మపరోక్షజ్ఞాన మేవేత్యాశయేన పరిహరతి ॥ నేతి ॥ రథాదిజ్ఞానస్య స్మృతిత్వే బాధకమాహ ॥ రథాదేరితి ॥ నన్విన్ద్రియగ్రాహ్యత్వంచ తదాస్త్యత ఇత్యతఆహ ॥ స్వప్నఇతి ॥ రథాద్యవభాసానంతరం ప్రతిబుద్ధస్య స్వప్నేరథమద్రాక్షం అన్వభూవమితిచానుభవోనస్యాత్. నస్మృతే స్తస్యచక్షుషా తదాననుభూతత్వాదితి భావః. నను వ్యవహితస్యావిషయత్వాత్సృష్టికల్పనేచ గౌరవాత్ రథ్యాదౌ నరథాది

అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజత' ఇతి రథాదిసృష్టిప్రతిపాదకశ్రుతి విరోధాపత్తేశ్చ। తస్మాచ్ఛుక్తిరూప్యవత్ స్వప్నోపలబ్ధరథాదయోఽపి ప్రాతిభాసికాః యావత్ప్రతిభాసమవతిష్ఠన్తే।

విశిష్టానుభవ ఇత్యుక్తత్వాత్తుల్యానుభవవిరోధ ఇత్యాశఙ్క్య స్వాప్నరథాదిసృష్టిశ్రుతిసిద్ధత్వాన్న గౌరవం దోష ఇత్యాహ ॥ అథరథానితి ॥ జాగ్రద్భోగప్రదకర్మోపరమే సతి స్వాప్నభోగప్రదకర్మాభివ్యక్త్యనన్తరం రథాన్ రథయుక్తాంశ్చ పథః సృజత ఇత్యర్థః. ఏతేన రథాదేరపరోక్షవిశిష్టానుభవవిషయత్వమాత్రేణ న ప్రాతిభాసికత్వసిద్ధిః వ్యవహితస్యాపి తస్య స్మర్యమాణస్య రథాదౌ దోషవశేనారోపసమ్భవాత్. అతఏవ నానుభవవిరోధః. న వా సృష్టిగౌరవం. తతశ్చ స్వాప్నే అయం రథ ఇత్యాది విశిష్టజ్ఞానమన్యథాఖ్యాతిరేవేతి నిరస్తం. స్మర్యమాణారోపమాత్రాభ్యుపగమే రథాదిసృష్టిప్రతిపాదకశ్రుతివిరోధాపత్తేః. కించ నానుభూయమానే పురోవర్తిని గజాదేరధ్యాసః. భూతలాదేరిన్ద్రియాసమ్ప్రయుక్తత్వాత్. నాపి స్మర్యమాణే తదధ్యాసః. ధర్మిప్రత్యక్షాభావాత్. తస్యైవాపరోక్షాధ్యాసహేతుత్వాత్. కించ తత్ర గజాద్యనుభవోఽపి న బహిరిన్ద్రియేణ. గజాదేరసన్నికృష్టత్వాత్. జ్ఞానప్రత్యాసత్తేశ్చ నిరాకృతత్వాత్. న చ సంస్కారో దోషో వా ప్రత్యాసత్తిః. అపసిద్ధాన్తాత్. ప్రత్యాసత్తిత్వే చ తత ఏవ వహ్న్యాదేః ప్రత్యక్షత్వాపత్త్యా అనుమానోచ్ఛేదాపత్తేః. నాపి మనసా. బహిరిన్ద్రియాసమ్ప్రయుక్తే తస్మిన్మనసా సామర్థ్యాత్. న చానుమానాత్తత్ప్రతీతిః. స్వప్నే రథమద్రాక్షమిత్యనుభవవిరోధాత్. లిఙ్గాద్యప్రతిసన్ధానేఽపి గజానుభవస్య జాయమానత్వాచ్చ. తస్మాన్న స్వప్నగజాదిజ్ఞానమన్యథాఖ్యాతిరిత్యలం విస్తరేణ. తదేతదన్యథాఖ్యాతినిరాకరణం మనసి నిధాయోపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ప్రాతిభాసికశబ్దార్థమేవాహ ॥ యావదితి ॥ ప్రతిభాసః యత్సత్తాక ఇతి యావత్. నను తవ మతేఽపి కుత్ర రథాద్యధ్యాసః? న తావచ్చైతన్యే. రథాద్యధిష్ఠానతయా దేశవిశేషస్యోపలభ్యమానత్వేన శుద్ధస్యాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నస్య వా చైతన్యస్యాధిష్ఠానత్వాయోగాత్. నాపి దేశవిశేషే. స హి కిం పారమార్థికః? ప్రాతిభాసికో వా? నాద్యః, వీథ్యాదిదేశవిశేషస్య పారమార్థికస్యాసన్నికృష్టతయా తదవచ్ఛిన్నచైతన్యే రథాద్యధ్యాసాయోగాత్. న ద్వితీయః.

నను స్వప్నే రథాద్యధిష్ఠానతయోపలభ్యమాన దేశవిశేషస్యాపి తదానీం
నికృష్టతయా అనిర్వచనీయ ప్రాతిభాసిక దేశోఽభ్యుపగన్తవ్యః తథా చ రథా
ద్యధ్యాసః కుత్రేతి చేత్ । న । చైతన్యస్యైవ స్వయం ప్రకాశస్య రథాద్య
ధిష్ఠానత్వాత్ । ప్రతీయమానో హి రథాది రస్తీత్యేవ ప్రతీయతే ఇతి స
ద్రూపేణ ప్రకాశమానం చైతన్యమేవాధిష్ఠానం। దేశవిశేషోఽపి చ దధ్యస్తః ప్రా
తిభాసికః । రథాదావిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వమపి ప్రాతిభాసికం ।

తస్యాపి ప్రాతిభాసికత్వే రథాదిపూర్వకాలీనత్వాభావేన అధిష్ఠానతావచ్ఛే
దకత్వానుపపత్తేః. తస్మాన్న రథాదేరధ్యాసఇతి చోదయతి ॥ నన్వితి ॥ శు
ద్ధచైతన్యస్యైవాధిష్ఠానత్వాన్న రథాద్యధ్యాసానుపపత్తిరితి పరిహరతి ॥ నచై
తన్యస్యేతి ॥ నను చైతన్యమపి నాజ్ఞాతమధిష్ఠానం. జ్ఞానవిషయఏవ సమ్ప్ర
యుక్తేశుక్తికాదావధ్యాసదర్శనాదిత్యతఆహ ॥ స్వయంప్రకాశస్యేతి ॥
జ్ఞాయమానత్వమేవాధిష్ఠానత్వే ప్రయోజకం లాఘవాత్, తచ్చ స్వప్రకా
శపరప్రకాశ్యసాధారణమ్. నతు వృత్త్యవచ్ఛిన్నజ్ఞానవిషయత్వం సమ్ప్ర
యోగజన్యజ్ఞానవిషయత్వంవా. గౌరవాదితిభావః. నను స్వయం ప్రకాశరూప
మపి చైతన్యం నాధిష్ఠానం చిత్త్వాదినాజ్ఞాయమానే తత్ర జడాధ్యాసాయో
గాదిత్యతఆహ ॥ సద్రూపేణేతి ॥ చైతన్యం సత్త్వేన ప్రకాశమానమేవ అ
ధిష్ఠానం నతు సచ్చిదానన్దలక్షణపరిపూర్ణస్వరూపేణ. తద్రూపస్య తస్య
శాస్త్రవిషయస్య మూలావిద్యయా ఆవృతత్వాదితి భావః. తర్హి సద్రూ
పేణవా చైతన్యం కథం ప్రకాశతఇత్యాశఙ్క్య, సన్ ఘటఇతివత్ సన్ గ
జః సన్ రథఇతి గజాదేః సత్త్వేన ప్రతీయమానత్వాత్ తస్య చ సత్త్వ
స్యాధిష్ఠానరూపత్వాత్ అతిరిక్తసత్తాయాశ్చానభ్యుపగమాచ్చైతన్యమపి
తేన రూపేణ ప్రథతఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ప్రతీయమానోహీతి
నన్వేవంఅత్రాయంగజఇతి దేశవిశేషాధిష్ఠానతయా గజాద్యుపలమ్భానసా
దిత్యుక్తమిత్యతఆహ ॥ దేశవిశేషోఽపీతి ॥ నను రథాదేశ్చైతన్యాధ్యస్తత్వే
తత్ర ఇదంత్వేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వయోరనవభాసప్రసఙ్గః. నహి శుక్తిరూ
ప్యాదావివ ఇన్ద్రియగ్రాహ్యేదమవచ్ఛిన్నచైతన్యమధిష్ఠానం యేన తద్గతే
న్త్వాదిరత్రావభాసేతేత్యతఆహ ॥ రథాదావితి ॥ అపిరయమనుక్తసము
[illegible]ర్థః. నన్విన్ద్రియగ్రాహ్యత్వస్యాపి ప్రాతిభాసికత్వే

తదా సర్వేన్ద్రియాణాముపరమాత్ । అహంగజ ఇత్యాదిప్రతీత్యాపాదనం తు పూర్వవన్నిరసనీయం । స్వప్నగజాదయః సాక్షాన్మాయాపరిణామాః ఇతి కేచిత్ । అన్తఃకరణద్వారా తత్పరిణామా ఇత్యన్యే ।

ల్పనే గౌరవమిత్యతఆహ ॥ తదేతి ॥ నను దేశవిశేషస్యాప్యధ్యస్తత్వే గిదధిష్ఠానమన్తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యం తస్యైవ స్వాప్నే ప్రతిభాసాత్. 'సధీః స్వప్నో భూత్వేమం లోకమనుసఞ్చరతీ' తి శ్రుతేశ్చేతిచేత్. న తావత్ప్రతిభాసాత్ అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నస్యాధిష్ఠానత్వం.సుఖాదివత్ శుద్ధచైతన్యాధ్యాసేపి తద్విశిష్టప్రతిభాసోపపత్తేః. సధీరిత్యాదిశ్రుతేశ్చ, 'దశభిస్పహపుత్రైశ్చ భారంవహతి గర్దభీ' త్యత్ర పుత్రాణాం భారవహనానన్వయవత్, 'అగ్నాఇపత్నీవాన్సజూర్దేవేనత్వష్ట్రా సోమం పిబస్వాహే'.త్యత్ర త్వష్టుస్సహత్వప్రతియోగినః పాతృత్వానన్వయవచ్చ, ధియాసహ వర్తమానఆత్మా స్వప్నోభూత్వేత్యనన్వయలక్షణాప్రాధాన్యేప్యుపపత్తేః. తస్మాచ్ఛుద్ధమేవ చైతన్యం స్వప్నగజాద్యధిష్ఠానమితి. నన్వన్తఃకరణస్య స్వప్నాధ్యాసాధిష్ఠానతావచ్ఛేదకత్వాభావేపి తదధిష్ఠానస్య వస్తుతోన్తఃకరణావచ్ఛిన్నతయా సుఖాదివత్ అహం గజఇత్యాది ప్రతీత్యాపత్తిరిత్యాశఙ్క్య శుక్తిరూప్యవత్తదనుభవస్య ఇదమాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వాన్నాహమాకారత్వమిత్యాహ ॥ అహం గజఇతి ॥ నను స్వప్నగజాదిజ్ఞానస్యానతత్కాలోత్పన్నవిషయత్వం. ఉపాదానాభావాత్. తథాహి. న తావచ్చైతన్యముపాదానం. అపరిణామిత్వేన దూషితత్వాత్. నాప్యవిద్యా. సాహి న మూలావిద్యా. తదుత్పాదకగజాద్యవయవాభావేన తస్యాస్సాక్షాత్తదుత్పాదకత్వాయోగాత్. ఘటాదేరపి మృత్పిణ్డాదిస్వావయవద్వారైవ మూలావిద్యాకార్యత్వాభ్యుపగమాత్. నాపి తూలావిద్యా. సాపి నబాహ్యదేశావచ్ఛిన్నచైతన్యాశ్రితా దేశవిశేషస్యాపిప్రాతిభాసికత్వాత్. నచాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నాశ్రితా గజాది హేతుః. అన్తఃకరణస్య గజాద్యుపాదానావిద్యాధిష్ఠానావచ్ఛేదకత్వే ప్రమాణాభావాత్. తస్మాన్నగజాదేః ప్రాతిభాసికత్వమిత్యాశఙ్క్య, మూలావిద్యైవ సాక్షాత్స్వప్నగజాద్యుపాదానం గజాదేశ్చ శుక్తిరూప్యవత్ప్రాతిభాసికత్వాన్న తదవయవాపేక్షా లౌకికపరమార్థగజాదేరేవ తదపేక్షత్వాదిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ స్వప్నగజాదయఇతి ॥ అన్తఃక

ననుగజాదేః శుద్ధచైతన్యాధ్యస్తత్వే ఇదానీం తత్సాక్షాత్కారాభావేన జాగరణేఽపి స్వప్నోపలబ్ధఘటాదయోఽనువర్తేరన్ । ఉచ్యతే । కార్యస్య వినాశో హి ద్వివిధః । కశ్చిదుపాదానేన సహ । కశ్చిత్తు విద్యమాన ఏవోపాదానే । ఆద్యో బాధః । ద్వితీయస్తు నివృత్తిః । ఆద్యస్య కారణమధిష్ఠానతత్త్వసాక్షాత్కారః । తేన వినోపాదానభూతాయా అవిద్యాయా అనివృత్తేః । తదిహ బ్రహ్మసాక్షాత్కారాభావాత్స్వప్నప్రపఞ్చో మాబాధిష్ట ।

కరణద్వారేతి ॥ నచాత్ర ప్రమాణాభావః. స్వప్నే గజాద్యుత్పత్త్యనుపపత్తేరేవ ప్రమాణత్వాత్. అన్యథా సాక్షాదవిద్యాపరిణామత్వే సుషుప్తావపి కేవలావిద్యాయాస్సత్త్వేన తత్ప్రాతిభాసాపత్తేరితి భావః. ఏతచ్చోపలక్షణమ్. క్లృప్తజ్ఞానోపాదానాదేవ స్వప్నాధ్యాసోపపత్తేః. నచ సుషుప్తౌ తత్ప్రాతిభాసాపత్తిః. అన్తఃకరణాభావాత్. తస్యచ రాగద్వేషాదివత్ తత్ర నిమిత్తకారణత్వాత్. కించ, అన్తఃకరణద్వారత్వేపి నగజాద్యుత్పత్తిః. క్లృప్తగజావయవాదేరభావాత్. యదిచ, ప్రాతిభాసికత్వాన్న తదవయవాపేక్షా. తదా మూలావిద్యయైవ సాక్షాత్ప్రాతిభాసికతదుత్పత్తిసమ్భవే కిమన్తఃకరణేనాన్తర్గడునేత్యాస్తాం మతవిస్తరః. నను స్వాప్నగజాదేర్మాయాపరిణామస్య శుద్ధచైతన్యాధ్యాసే ఇదానీం తదధిష్ఠానబ్రహ్మసాక్షాత్కారాభావేన ఘటాదివద్బాధో నస్యాత్. తతశ్చ తస్య జాగరణేప్యనువృత్తత్వాత్ ప్రతిభాసాపత్తిరిత్యాశఙ్క్యతే ॥ నన్వితి ॥ బాధానుపపత్తిమఙ్గీకరోతి ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ తర్హి స్వాప్నగజాది ర్జాగరణేప్యనువర్తేతేత్యాశఙ్క్య, బాధాభావేపి నివృత్తత్వాత్ నానువృత్తిరితి వక్తుం ప్రథమం భేదేన నివృత్తిబాధౌ నిరూపయతి ॥ కార్యవినాశో హీతి ॥ ఉపాదానేనేతి ॥ అజ్ఞానేన సహేతి శేషః. తేన మృత్పిణ్డేన సహ ఘటధ్వంసేపి నబాధః. తదుపాదానభూతాయా అవిద్యాయా అనివృత్తత్వాదితి ధ్యేయమ్. నకేవలం స్వరూపతో నివృత్తిబాధయోర్భేదః కిన్తు కారణభేదాదపీత్యాహ ॥ ఆద్యస్యేతి ॥ బాధస్యేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత ఆహ ॥ తదిహేతి ॥ తత్ - తస్మాత్ - బాధనివృత్త్యోర్భేదాత్. ఇహ - జాగరణేపి, మాబాధిష్ట - అవిద్యయా సహ న నివర్తేతేత్యర్థః, తర్హి అవిద్యావినాశాభావాద్గజాది నివృత్తిరపి నస్యాదిత్యాశఙ్క్య నహ్యుపాదానవినాశాదేవ సర్వత్ర కార్యవినా

ముసలప్రహారేణ ఘటాదేరివ విరోధివృత్త్యన్తరోదయేన స్వజనకీభూతనిద్రాదిదోషవినాశేనవా గజాదినివృత్తౌ కోవిరోధః । ఏవంచ శుక్తిరూప్యస్య శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠతూలావిద్యాకార్యత్వపక్షే శుక్తిరితి జ్ఞానేన తదజ్ఞానేనసహ రజతస్య బాధః ।

శం. కిన్తు కారణాన్తరేణాపి. గజాదేశ్చ ఘటాదేర్ముసలప్రహారేణేవ విరోధివృత్త్యన్తరాదినాపి నివృత్త్యుపపత్తేర్నవిరోధఇత్యాహ ॥ముసలప్రహారేణేతి॥ నను స్వప్నఏవ గజప్రతిభాసానన్తరం అశ్వప్రతిభాస సమయేపి తజ్జనకనిద్రాఽదృష్టాది సంస్కారసత్త్వేన తదాపిగజోనువర్తేతేత్యాశఙ్క్య,ఫలబలాత్తత్రాశ్వాది పరిణామఏవ విరోధీతి తేనైవ తన్నివృత్తి రిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ విరోధీతి ॥ నను స్వప్నేఅన్త్యపదార్థస్య వినాశోనస్యాత్. తదనన్తరం సుషుప్తౌ విరోధిపదార్థాన్తరానుదయా దిత్యాశఙ్క్య, తత్ర నిద్రావినాశో నివర్తక ఇత్యాశయవానాహ ॥ స్వజనకీభూతేతి ॥ నచాననుగమః. ఫలబలేనాననుగతస్యైవనివర్తకత్వాభ్యుపగమాత్. నన్విదానీమబాధితస్యాపి స్వప్నప్రపఞ్చస్య ప్రాతిభాసికత్వాభ్యుపగమే శుక్తిరూప్యస్యశుక్తితత్త్వజ్ఞానేపి బాధోనస్యాత్. తదభావేప్యాగన్తుక దోషజన్యత్వేన ప్రాతిభాసికత్వోపపత్తేరితి చేత్. కిం శుక్తిరజతస్య తూలావిద్యాపరిణామత్వపక్షేబాధానుపపత్తిః? మూలావిద్యాపరిణామత్వపక్షేవా? తత్రాద్య ఇత్యాహ ॥ ఏవంచేతి ॥ కార్యవినాశస్య ద్వైవిధ్యేసిద్ధే సతీత్యర్థః ॥ శుక్తిరితి జ్ఞానేనేతి ॥ నేదం రజతమితిజ్ఞానేనేత్యపి ద్రష్టవ్యమ్. భేదగోచరాజ్ఞాన కార్యస్య రజతస్య సమానవిషయభేద సాక్షాత్కారేణైవబాధ్యత్వాత్. నచైవం శుక్తితత్త్వజ్ఞానమేవ బాధకం నేదం రజతమిత్యనువాద, ఇతి పఞ్చపాదికా వాక్యవిరోధఇతి వాచ్యం. భిన్నవిషయభేదజ్ఞానస్యశుక్త్యజ్ఞానకార్య రజతాబాధకత్వేన తత్పరతయా టీకావాక్యోపపత్తేః.నచ రజతస్య తూలావిద్యాకార్యత్వే ప్రమాణాభావః. అనుమానాదేః తత్ప్రమాణస్యోక్తత్వాత్. నను తూలావిద్యాఙ్గీకారే నానాజ్ఞానాపత్త్యా మాయామిత్యాదిశ్రుతి విరోధఇతి చేన్న. మూలాజ్ఞానస్యైవ అవస్థాభేదః తూలాజ్ఞానపదవాచ్య ఇత్యభ్యుపగమాత్. నచ మూలాజ్ఞానస్యైవ తూలాజ్ఞానరూపత్వే తస్య శుక్తితత్త్వజ్ఞానాన్నివృత్త్యాపత్తిః.తత్త్వజ్ఞా[illegible]త్స్వవిషయావరణ

మూలావిద్యాకార్యత్వపక్షే తు మూలావిద్యాయా బ్రహ్మసాక్షాత్కారమాత్రనివర్త్యతయా శుక్తితత్త్వజ్ఞానానివర్త్యతయా రజతస్య తత్ర శుక్తితత్త్వజ్ఞానాన్నివృత్తిమాత్రం, ముసలప్రహారేణ ఘటస్యేవ ।

శక్తేరేవ వినాశాత్. న చైవం సమానవిషయ సర్వావరణశక్తీనాం యుగపదేవ శుక్త్యాదిజ్ఞానాన్నివృత్తిప్రసఙ్గ ఇతి యుక్తం 'సమానవిషయత్వే ప్యేకైకావరణశక్తేరేవ కార్యబలాత్తత్త్వజ్ఞానేన ప్రవిలయకల్పనాత్. అన్యథా న్యాయమతే ప్యేకజ్ఞానేనైవ పర్వజ్ఞాన ప్రాగభావానాం నివృత్తిప్రసఙ్గః. యది చ జ్ఞానప్రాగభావానాం ప్రతియోగిజనన స్వరూపయోగ్యత్వావిశేషేపి ఫలబలకల్ప్య స్వభావవిశేషాదేక ఏవ ప్రతియోగినా నివర్తత ఇతి మతం. తదా సమానవిషయ తూలాజ్ఞానానామావారకత్వే ప్యేకస్మిన్ పునరజ్ఞానానుభవాత్ భ్రమాన్తరోదయాచ్చ తత్త్వజ్ఞానాదేకస్మాదేకైకావరణశక్తిర్నివర్త్యత ఇతి తుల్యమ్. నను తత్త్వజ్ఞానాదావరణశక్తేరేవ వినాశాభ్యుపగమే ముక్తావప్యజ్ఞానం స్యాత్. న చ బ్రహ్మసాక్షాత్కారాత్ప్రాగేవ సర్వావస్థావినశ్యన్తీతి ప్రమాణమస్తి ఇతి చేత్. కిం ముక్తావాపాద్యమానమజ్ఞానం అనావరకమ్? ఉతావరకమ్? నాద్యః. అనావరకాజ్ఞానే ప్రమాణాభావాత్. ద్వితీయేపి న తావద్బ్రహ్మావరకమ్. బ్రహ్మణస్సాక్షాత్కృతత్వేన తదావరణశక్త్యనవకాశాత్. నాపి ప్రపఞ్చావరకం. మూలాజ్ఞాననివర్తకేన బ్రహ్మసాక్షాత్కారేణ తన్మూలనిఖిలప్రపఞ్చస్య నివృత్తత్వాత్. అవిషయావిద్యావస్థాయాశ్చాభావాత్. భావే వా తస్యాపి నిఖిలనివర్తకబ్రహ్మజ్ఞానేన నివర్తితత్వాత్. తస్మాన్మూలాజ్ఞానస్యావస్థాభేద ఏవ తూలాజ్ఞానం తత్పరిణామశ్చ శుక్తిరజతమితి తేనైవ సహాధ్యాసస్య తత్త్వజ్ఞానాన్నివృత్తిరితి యుక్తో బాధః. తదుక్తం వివరణాచార్యైః 'మూలాజ్ఞానస్యైవావస్థాభేదా రజతాద్యుపాదానాని శుక్త్యాదిజ్ఞానైస్సహాధ్యాసేన నివర్తన్త' ఇతి. మూలావిద్యాకార్యత్వపక్షే రజతస్య బాధాభావమనుమోదతే ॥ మూలావిద్యేతి ॥ నివృత్తిమాత్రమితి ॥—నన్వస్మిన్పక్షే శుక్తిరజతజ్ఞానస్య ప్రమాత్వాపత్తిః సంసారదశాయామబాధితత్వేన తత్ర శుక్తిరజతస్య సత్త్వాత్. న చార్థక్రియాకారిత్వమబాధితత్వం శుక్తిరజతం చ నార్థక్రియాకారీతి నోక్తదోష ఇతి వాచ్యమ్. స్వాప్నోపలబ్ధగజాదేః ప్రసిద్ధగజవదర్థక్రియాకారిత్వాత్. అథా

నను శుక్తౌ రజతస్య ప్రతిభాససమయే సత్త్వాభ్యుపగమే నేదం రజతమితి త్రైకాలికనిషేధజ్ఞానం న స్యాత్ కింతు ఇదానీం ఇదం న రజతమితి స్యాత్ ఇదానీం ఘటః శ్యామో నేతివదితి చేన్న। నహి రజతత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావో నిషేధధీవిషయః। కింతు లౌకికపారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నప్రాతిభాసికరజతప్రతియోగికః।

ధితత్వస్యాప్యర్థక్రియావిశేషణత్వే ఆత్మాశ్రయాత్. అనవస్థాపాతాత్. స్వప్నస్త్రీదర్శనస్య సత్యసమృద్ధిహేతుత్వదర్శనాచ్చ. నచ ప్రాతిభాసికభిన్నవిషయత్వమబాధితవిషయపదేన వివక్షితమితి యుక్తం. సుఖాదేరపి ప్రతిభాససమయమాత్రవృత్తిత్వేన తజ్జ్ఞానస్యాప్రమాత్వాపత్తేరితి చేత్-న- ఆగన్తుకదోషాజన్యత్వస్య తదజన్యార్థవిషయకత్వస్యవా అబాధితవిషయపదేనాత్ర వివక్షితత్వాత్. ప్రాతిభాసికరజతస్యాగన్తుకకాచాదిదోషజన్యత్వాన్న తజ్జ్ఞానేతి వ్యాప్తిః. తస్మాద్యుక్తం రజతస్య మూలావిద్యాకార్యత్వం:—నను రజతస్య తత్త్వజ్ఞానాత్ శుక్తౌ వినాశ ఇత్యుక్తమయుక్తం. తస్య తత్రానుత్పత్తేః. దోషసహకృతయా తూలావిద్యయా మూలావిద్యయా వా ప్రతిభాససమయే తత్ర తదుత్పత్త్యభ్యుపగమే, నేదం రజతం కాలత్రయేప్యత్ర రజతం నాస్తీతి త్రైకాలికాభావప్రతీతివిరోధాత్. నచ స్వప్నప్రపఞ్చవత్ప్రాతిభాసికత్వోపపత్తిః. తస్య తత్రాప్యసమ్ప్రతిపత్తేరిత్యాశయేన శఙ్కతే ॥ నన్వితి ॥ కిం వ్యవహితస్యైవ నిషేధధీవిషయత్వసమ్భవాదన్యథాఖ్యాతిః సిషాధయిషితా? ఉత ప్రాతిభాసికరజతే తదనుపపత్తిః? నాద్యః. వ్యవహితరజతస్య పురోవర్తిన్యప్రసక్తత్వాత్. ద్వితీయేపి,కిం అధికరణే కదాచిత్ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగినో రజతస్య సత్త్వాత్ తస్య తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగికత్రైకాలికాభావప్రతీతివిషయత్వానుపపత్తిః? ప్రతీయమానాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకానాశ్రయత్వాద్వా? తత్రాద్యే ఇష్టాపత్తిరిత్యాహ ॥ నహీతి ॥ ద్వితీయమనువదతి ॥ కింత్వితి॥ రజతస్య లౌకికపరమార్థత్వలక్షణప్రతియోగితావచ్ఛేదకానాశ్రయత్వేపి సదిదం రజతమితి తద్వత్తయా జ్ఞాయమానత్వాన్న నిషేధధీవిషయత్వానుపపత్తిరిత్యాహ ॥లౌకికేతి ॥ లౌకికపరమార్థత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకప్రాతిభాసికరజతాభావో నిషేధధీవిషయ ఇత్యర్థః. నను లౌకికపరమార్థత్వం నప్రతియో

వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాభ్యుపగమాత్ । నను ప్రాతిభాసికే రజతే పారమార్థికత్వమవగతం నవా అనవగమే ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగ్యజ్ఞానాత్తదభావప్రత్యక్షానుపపత్తిః । అవగమే అపరోక్షావభాసస్య తత్కాలీనవిషయసత్త్వనియతత్వాత్ రజతే పారమార్థికత్వమప్యనిర్వచనీయం రజతవదేవోత్పన్నమితి తదవచ్ఛిన్నరజతసత్త్వే తదవచ్ఛిన్నాభావస్తత్ర కథం వర్తత ఇతి చేత్ । న । పారమార్థికత్వస్యాధిష్ఠాననిష్ఠస్య రజతే ప్రతిభాసనసమ్భవేన రజతనిష్ఠపారమార్థికత్వోత్పత్తేరనభ్యుపగమాత్ । యత్రారోప్యమసన్నికృష్టం తత్రైవ ప్రాతిభాసికవస్తూత్పత్తేరఙ్గీకారాత్ । అత ఏవేన్ద్రియసన్నికృష్టజపాకుసుమగతలౌహిత్యస్య స్ఫటికే భానసమ్భవాన్న స్ఫటికే ప్రాతిభాసికానిర్వచనీయలౌహిత్యోత్పత్తిః । నన్వేవం యత్ర జపాకుసుమం ద్రవ్యాన్తరవ్యవధానాదసన్నికృష్టం తత్ర లౌహి

గితావచ్ఛేదకం ప్రతియోగ్యవృత్తిత్వాదితి చేన్న. అభావజ్ఞానం యేన రూపేణ నియమేన ప్రతియోగినం విషయీకరోతి తస్యైవ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాత్. తథాపి కథమభావజ్ఞానమితి చేత్. కిం ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగిప్రమిత్యభావాత్తదభావజ్ఞానానుపపత్తిః? ఉత వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాభ్యుపగమే ఽపసిద్ధాన్తః? నాద్యః. లాఘవేన తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగిజ్ఞానత్వేనైవ ప్రతియోగిజ్ఞానస్యాభావధీహేతుత్వాత్. న ద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ వ్యధికరణేతి ॥ శుక్తిగతేదన్తాయా ఇవ తద్గతలౌకికపరమార్థతాయా ఏవ రజతే ప్రతీత్యభ్యుపగమేన తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగినస్తత్ర సత్త్వాన్న తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావానుపపత్తిరితి పరిహరతి ॥ న పారమార్థికత్వస్యేతి ॥ తర్హి సర్వత్రాన్యథాఖ్యాత్యాపత్తిరవిశేషాదిత్యత ఆహ ॥ యత్రేతి ॥ నన్వారోప్యాసన్నికర్షస్థల ఏవ అనిర్వచనీయవస్త్వభ్యుపగమే స్ఫటికేపి సన్నిహితజపాకుసుమగతలౌహిత్యస్యైవ భానాపత్తౌ అనిర్వచనీయలౌహిత్యాభ్యుపగమో విరుధ్యేతేత్యాశఙ్క్య కుసుమాసన్నికర్షస్థల ఏవ తత్రానిర్వచనీయలౌహిత్యాభ్యుపగమాదన్యత్ర తదనుత్పత్తావపి న విరోధ ఇత్యాహ ॥ అత ఏవేతి ॥ నన్వేవం యత్ర స్ఫటికమాత్రం సన్నికృష్టం తదుపరక్తం తు జపాకుసుమం హస్తాదినా [illegible] తత్రానిర్వచనీయలౌహిత్యాపత్తిరితి శఙ్కతే ॥ నన్వేవమితి ॥

త్యప్రతీత్యా ప్రాతిభాసికం లౌహిత్యం స్వీక్రియత ఇతి చేన్న । ఇష్టత్వాత్ ।
ఏవం ప్రత్యక్షభ్రమాన్తరేష్వపి ప్రత్యక్షసామాన్యలక్షణానుగమః యథా
ర్థప్రత్యక్షలక్షణాసద్భావశ్చ దర్శనీయః ।

ఇష్టత్వాదితి॥ నచ కుసుమాసన్నికర్షేపి తత్సహచరితప్రభాయాస్సన్నికృష్టత్వా
త్తద్గతలౌహిత్యమేవ స్ఫటికే భాసతామితి వాచ్యం. జపాకుసుమప్రభాయా ఏ
వాసిద్ధేః తదుక్తం పఞ్చపాదికాచార్యైః. 'యథా పద్మరాగాదిప్రభా నిరా
శ్రయాప్యుపలభ్యతే నతథా జపాకుసుమాదే'రితి. నన్వేవమన్తఃక
రణగతకర్తృత్వాదేర్నిత్యసన్నిహితత్వేన తస్యైవాత్మని భానసమ్భవే కథమ
నిర్వచనీయకర్తృత్వాభ్యుపగమ ఇతి చేత్. కిం కర్తృత్వాదేరాత్మన్యన్యథా
ఖ్యాతిః సిసాధయిషితా? పారమార్థికతా వా? నాద్యః. ఇష్టత్వాత్. నద్వి
తీయః. అహంకారస్యాత్మన్యధ్యస్తత్వేనానిర్వచనీయతయా తద్ధర్మస్య కర్తృ
త్వాదేః సుతరామనిర్వచనీయత్వాత్. నహి మహేన్ద్రజాలనిర్మితస్య రా
జ్ఞస్తదుపకరణం పరమార్థసత్ భవతి. యద్వా ఆత్మనః కర్తృత్వాదిప్రతి
పాదకశాస్త్రప్రామాణ్యాయైవ వియదాదివద్వ్యావహారికం తదభ్యుపేయతే.
నచ కర్తృత్వద్వయవ్యవహారాపత్తిః. ధర్మిణోరాత్మాన్తఃకరణయోరైక్యాధ్యా
సేన ధర్మభేదానవభాసనాత్. నను కుసుమసన్నికర్షస్థలే స్ఫటికలౌహి
త్యప్రతీతేరన్యథాఖ్యాతిరూపత్వే తత్ర ప్రత్యక్షసామాన్యలక్షణస్యావ్యా
ప్తిః. లౌహిత్యతదాకారవృత్త్యోర్భిన్నదేశస్థత్వేన తదుపహితచైతన్యయో
ర్భేదాత్. తథా శఙ్ఖపీతత్వాదిభ్రమేఽవ్యాప్తిః. పీతత్వాదేర్గోళకాదిదేశ
స్థితపిత్తద్రవ్యాదినిష్ఠత్వేన తదుపహితచైతన్యస్య తదాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్న
చైతన్యస్యచ పరస్పరం భేదాత్. కించ అన్యథాఖ్యాత్యభ్యుపగమే తద్విషయ
స్య లౌహిత్యాదేః సంసారదశాయామబాధితత్వేన ప్రమాత్వాపత్తిరిత్యత
ఆహ ॥ఏవమితి॥ అయమాశయః.—న తావత్స్ఫటికలౌహిత్యభ్రమే ప్రత్య
క్షలక్షణస్యావ్యాప్తిః. అయోదహతీతివదస్యానుభూయమానారోపత్వేన లౌ
హితత్వేన రూపేణ కుసుమతాదాత్మ్యవిషయత్వాత్. నచ లోహితభేదగ్ర
హాదారోపానుపపత్తిః. వివేకగ్రహస్య సోపాధికాధ్యాసే అప్రతిబన్ధకత్వా
త్. నాపి పీతత్వాదిభ్రమే లక్షణావ్యాప్తిః. శఙ్ఖప్రతిఫలితానాం నాయ
నరశ్మీనాం పిత్తద్రవ్యం గ్రాహయతామేవ దోషవశేన శఙ్ఖే తద్గుణపీతత్వగ్రా

ఉక్తం ప్రత్యక్షం ప్రకారాన్తరేణ ద్వివిధం। ఇన్ద్రియజన్యం తదజన్యం చేతి। తత్రేన్ద్రియాజన్యం సుఖాదిప్రత్యక్షం। మనస ఇన్ద్రియత్వనిరాకరణాత్। ఇన్ద్రియాణి

హకత్వేన పీతత్వతదాకారవృత్త్యోర్భిన్నదేశత్వాభావాత్. యత్తు స్ఫటికలౌహిత్యాదిభ్రమే ప్రమాలక్షణస్యాతివ్యాప్తిరితి. తత్ర న తావత్సంసర్గాంశేతివ్యాప్తిః. తస్య పురోవర్తిని బాధితత్వాత్. నాపి లౌహిత్యాంశే. తస్యాబాధితత్వేపి అనధిగతత్వాభావాత్.—ఏవం యోగ్యస్వాకారవృత్త్యవహితవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వం శుక్తిరూప్యశఙ్ఖపీతత్వాదిప్రత్యక్షభ్రమవ్యాపకత్వాత్ ప్రమాణచైతన్యస్య తత్తద్విషయాంశేప్రత్యక్షత్వప్రయోజకమిత్యుక్తం. సమ్ప్రతి తదేవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం పునర్విభజతే॥ ఉక్తం ప్రత్యక్షమితి॥ ఇన్ద్రియాణీతి ॥ నచాత్ర ప్రమాణాభావః. రూపాద్యుపలబ్ధయః కరణసాధ్యాః కార్యత్వాత్ ఘటవదిత్యనుమానస్య 'తముత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతి' ఇత్యాగమస్య చ ఇన్ద్రియసద్భావే ప్రమాణత్వాత్.—తాని గోళకమాత్రాణీతి సౌగతాః. తచ్ఛక్తయ ఇతి మీమాంసకాః. న తావద్గోళకమాత్రమిన్ద్రియం. తద్విరహిణామపి సర్పాదీనాం శబ్దాద్యుపలబ్ధేః. అతఏవ న తన్నిష్ఠాశక్తిః. తాని గోళకవ్యతిరిక్తాని శక్తిమద్ద్రవ్యాన్తరాణి సర్వగతానీతి యోగాచారాః ప్రతిపేదిరే. తదప్యపేశలం. ప్రమాణాభావాత్. నను ఇన్ద్రియాణి సర్వగతాని సర్వత్ర దృష్టకార్యత్వాత్ ఆకాశవదిత్యనుమానం మానమితి చేన్న. హేతోరసిద్ధత్వాత్. యత్ర శరీరం తత్ర సర్వత్ర దృష్టకార్యత్వస్య చ శరీరేపి గతత్వాత్. న చేన్ద్రియాణి సర్వగతాని పరోపాధిగమనత్వాదాకాశవదితి వాచ్యం. శరీరోపాధిగమనేషు శరీరావయవేషు వ్యభిచారాత్. సర్వగతత్వే యుగపత్సర్వవిషయోపలబ్ధిప్రసఙ్గాచ్చ. తాన్యణుపరిమాణానీత్యన్యే. తదయుక్తం విషయావభాసస్యాణుమాత్రదేశతాపత్తౌ సర్వశరీరవ్యాపిశైత్యోపలమ్భానుపపత్తేః. యుగపచ్చక్షుషస్సర్వవిషయసమ్బన్ధాభావేన సమూహాలమ్బనాభావప్రసఙ్గాచ్చ. చక్షుశ్శ్రోత్రయోర్ధ్రువభైర్యాదిదేశపర్యన్తగమనే సద్యఏవాన్ధత్వాద్యాపత్తేశ్చ. తాసమధ్యమపరిమాణాన్యప్యహఙ్కారోపాదానానీతి సాఙ్ఖ్యాః. తదపి మానహీనం. పురాణవచనం మానమితి చేన్న. భూతవికారత్వప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధేన తస్య స్వార్థే అప్రమాణత్వాత్. తతశ్చ పరిశేషాద్భౌతిక

పఞ్చ ఘ్రాణ రసన చక్షు శ్శ్రోత్ర త్వగాత్మకాని । సర్వాణిచేన్ద్రియాణి స్వస్వవిషయసంయుక్తాన్యేవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జనయన్తి । తత్ర ఘ్రాణరసనత్వగిన్ద్రియాణి స్వస్థానస్థితాన్యేవ గన్ధరసస్పర్శోపలమ్భం జనయన్తి । చక్షుశ్శ్రోత్రేతు స్వతఏవ విషయదేశంగత్వా స్వస్వవిషయంగృహ్ణీతః । శ్రోత్రస్యాపి చక్షురాదివత్పరిచ్ఛిన్నతయా భేర్యాదిదేశగమనసమ్భవాత్ । అతఏవానుభవః భేరీశబ్దో మయా శ్రుత ఇతి । వీచీతరఙ్గాదిన్యా

త్వసిద్ధిః. ఇన్ద్రియాణి ప్రత్యేకభూతారబ్ధానీతి వైశేషికాదయః. తదప్యయుక్తం. ప్రమాణాభావాత్. చక్షుస్తైజసం రూపాదిషు పఞ్చసుమధ్యే రూపస్యైవాభివ్యఞ్జకత్వాత్ ప్రదీపవదిత్యనుమానస్యచ విపక్షే బాధకాభావేనా ప్రయోజకత్వాత్. తతశ్చేన్ద్రియాణాం సిద్ధం పాఞ్చభౌతికత్వమితి— తాని వదన్తి నైయాయికాదయః. తాన్నిరాచష్టే ॥ పఞ్చేతి ॥ ఇన్ద్రియాణ్యప్రాప్యకారిణీతి సుగతాః కల్పయన్తి. తాన్ప్రత్యాహ ॥ సర్వాణిచేతి ॥ అయంభావః. నతావత్ స్పర్శనరసనఘ్రాణేన్ద్రియాణామసంయుక్తార్థగ్రాహకత్వం. దూరతఏవ స్పర్శరసగన్ధోపలబ్ధిప్రసఙ్గాత్. అతఏవ నచక్షుశ్శ్రోత్రయోరప్రాప్యకారిత్వం, రసనాదివత్తయోరపి సంయుక్తార్థగ్రాహకత్వానుమానాత్. నను సర్వేన్ద్రియాణాం సంయుక్తార్థగ్రాహకత్వావిశేషేపి కస్యచిత్స్వస్థానే విషయగ్రాహకత్వం కస్యచిద్దూరఇతివిభాగః కథమిత్యాశఙ్క్య ఫలబలకల్ప్య స్వభావవిశేషాదిత్యాహ ॥ తత్రేతి ॥ చక్షుశ్శ్రోత్రేత్వితి ॥ నచ చక్షుశ్శ్రోత్రయోర్విషయదేశం ప్రాప్తయోరేవ స్వస్వవిషయగ్రాహకత్వే ఝటితిత్యవిత్యాధ్రువాదిమణ్డలానుభవో నస్యాదితి వాచ్యం. చక్షురాదేరతిస్వచ్ఛద్రవ్యత్వేన సవితృకిరణవచ్ఛీఘ్రగతిసమ్భవాత్. నను చక్షురిన్ద్రియం భవతు పరిచ్ఛిన్నత్వాద్దూరదేశంగత్వా విషయగ్రాహకం సర్వగతంతు గగనం కర్ణశష్కుల్యుపాధినా శ్రోత్రపదవాచ్యం కథం భేర్యాదిదేశంగత్వా శబ్దంగ్రాహయేదిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ శ్రోత్రస్యాపీతి ॥ నను భేరీదణ్డసంయోగాదాకాశసమవాయీ భేరీదేశే కశ్చిచ్ఛబ్దః సఞ్జాయతే సచాసమవాయికారణతయా శబ్దాన్తరమారభతే ఏవం సోపీతి పరమ్పరయా శ్రోత్రప్రదేశమవతీర్ణస్య తేనోపలమ్భః భేరీశబ్దోమయాశ్రుతఇతి ధీరతు భ్రాన్తిరేవేతి తార్కికప్రక్రియామాశఙ్క్య నిరస్యతి ॥ వీచీతరఙ్గాదిన్యా

యేన కారణశక్తిర్వేదే అనన్తశబ్దానాం శక్తికల్పనాయాం గౌరవం భేరీశబ్దో మయా శ్రుత ఇతి ప్రత్యక్షస్య భ్రమత్వకల్పనాగౌరవంచ స్యాత్ । తదేవం వ్యాఖ్యాతం ప్రత్యక్షమ్ ॥ ********************

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రవిరచితాయాం
వేదాన్తపరిభాషాయాం ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః

అథానుమానం నిరూప్యతే । అనుమితికరణం అనుమానం ।

యేనేతి ॥ కదమ్బముకుళన్యాయః అపశబ్దార్థః ॥ భ్రమత్వకల్పనేతి ॥ నేదం రజతమితివ న్నాయం భేరీశబ్ద ఇతి బాధకప్రత్యయాభావేన తస్య భ్రమత్వకల్పనం నయుక్తమితి భావః. పరమప్రకృతముపసంహరతి ॥ తదేవమితి ॥ ప్రత్యక్షప్రమానిరూపణానన్తరం తత్కరణత్వేన ప్రత్యక్షప్రమాణంనిరూపితమిత్యర్థః.

ఇతి శ్రీ ధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజ శ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే
వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ
ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః

ఏవం సర్వప్రమాణజ్యేష్ఠతయా ప్రథమంప్రత్యక్షప్రమాణంనిరూపితమ్· ఇదానీం శిష్యావధానార్థం అనుమాననిరూపణంక్రియత ఇతి ప్రతిజానీతే ॥ అథేతి ॥ ప్రత్యక్షానన్తరమిత్యర్థః. సర్వమతసాధారణం లక్షణమాహ ॥ అనుమితీతి ॥ నను నానుమితికరణత్వమపి తల్లక్షణం. తద్ఘటకానుమితేర్లక్షణాభావేన మన్నిరూపత్వాత్. నచ వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానజన్యత్వం లక్షణం తత్త్వేన తజ్జన్యత్వమిహ వివక్షితమిత్యనువ్యవసాయాదౌ విషయత్వాదినా తజ్జన్యే నాతివ్యాప్తిః తత్త్వంచ వ్యభిచారజ్ఞాన ప్రతిబధ్యకజ్ఞానవిషయప్రకారకపక్షధర్మతాజ్ఞానత్వం తచ్చ పరకలితస్థలీయలిఙ్గపరామర్శసాధారణమితి నాసఙ్గ్భవ ఇతి వాచ్యం. తథాపి న్యాయమతే ధూమో వహ్నివ్యాప్యః అయంచాలోకవానితి సమూహాలమ్బనాదప్యనుమిత్యాపత్తేః. నచ పక్షవృత్తిహేతుత్వావచ్ఛేదేన వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధివైశిష్ట్యవిషయత్వం వివక్షితమితి యుక్తమ్. సాధ్యగోచరపక్షధర్మవ్యాపకతాజ్ఞానకారణతావాదిమతే అనుమితౌ నిరుక్తలక్షణాభావాత్. న్యాయమతేవ్యతిరేకిలిఙ్గపరామ

అనుమితిశ్చ వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యా। వ్యాప్తిజ్ఞానానువ్యవసాయాదేస్తత్త్వేన తజ్జన్యత్వాభావాన్నానుమితిత్వం। అనుమితికరణంచ

లక్షణస్య సాధ్యాభావాంశఏవ సాధనాభావనిరూపితవ్యాప్తివైశిష్ట్యవిషయత్వే నతతోనుమిత్యభావాపత్తేశ్చ. తతశ్చానుమితికరణత్వం నానుమానస్య లక్షణమిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ అనుమితిశ్చేతి ॥ వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేనేతి ॥ వ్యాప్తిప్రకారకజ్ఞానత్వేనేత్యర్థః. వ్యాప్తిపదంచ వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధిపరం. నతు గ్రన్థకృదభిమతవ్యాప్తిపరం. తేన తజ్జనకేఽన్యోన్యాభావాదిగర్భవ్యాప్తిజ్ఞానే కారణతావచ్ఛేదకసత్త్వాత్ నలక్షణాసమ్భవః నవా సర్వంప్రమేయమితి జ్ఞానాదనుమితిః. నను వ్యాప్తిపదం గ్రన్థకృదభిమతవ్యాప్తిపరమేవ. నచాన్యోన్యాభావాదిగర్భవ్యాప్తిజ్ఞానాదనుమిత్యభావాపత్తిః. అన్యోన్యాభావగర్భాయా అత్యన్తాభావగర్భాయాశ్చ వ్యాప్తేరభావఘటితత్వేన తజ్జ్ఞానస్య గురువిషయత్వేనానుమిత్యహేతుత్వాదితి చేన్న. అశేషసాధనాశ్రయాశ్రితసాధ్యసామానాధికరణ్యలక్షణవ్యాప్తిజ్ఞానేపి శబ్దాదినా అత్యన్తాభావాదిగర్భవ్యాప్తిజ్ఞానాదప్యనుమితిదర్శనేన గురువిషయత్వేపి తజ్జ్ఞానస్యాప్యనుమితిహేతుత్వాత్. నచైవం పరస్పరవ్యభిచారాత్క్వాపి వ్యాప్తిజ్ఞానం నహేతుః స్యాదితి వాచ్యమ్. వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధిజ్ఞానవిషయత్వేన సర్వవ్యాప్త్యనుగమస్యోక్తత్వాత్. అవచ్ఛేదకవివక్షాయాః ప్రయోజనమాహ ॥ అనువ్యవసాయాదేరితి ॥ తజ్జన్యస్మృతిశాబ్దజ్ఞానాదిరాదిశబ్దార్థః. అనువ్యవసాయే విషయత్వేన స్మృతౌ సమానవిషయానుభవత్వేన వాక్యార్థజ్ఞానే పదార్థజ్ఞానత్వేన చ తస్య హేతుతయా ఉక్తరూపేణాహేతుత్వాత్. నచైవమపి సంశయవిపర్యయోత్తరప్రత్యక్షేతివ్యాప్తిః. విరోధిదర్శనత్వేన తత్ర హేతుతయోక్తరూపేణ వ్యాప్తిజ్ఞానస్య అజనకత్వాత్ ఇతిభావః. తత్ర పరామృశ్యమానం లిఙ్గం కరణమితి జరన్నైయాయికాః మనఃకరణమిత్యన్యే. తాన్ప్రత్యాహ ॥ అనుమితికరణంచేతి ॥ అయంభావః. న తావదనుమితౌ లిఙ్గంకరణం, అయోగ్యలిఙ్గకానుమితౌ వ్యభిచారాత్. తత్ర త్వదభిమతపరామర్శస్య వ్యాపారత్వాసమ్భవేన తస్య తత్రాకరణత్వాత్. అతీతాదిలిఙ్గకానుమితౌ వ్యభిచారాచ్చ. నాప్యనుమితౌ మనఃకరణం. ప్రమాణాభావాత్. అనుమితౌ కరణాన్తరానుపపత్త్యా మనః కరణం కల్ప్యత ఇతి చేన్న. వ్యాప్తిజ్ఞానస్య సత్త్వాత్. కించ అనుమితేర్మ

వ్యాప్తిజ్ఞానం।తత్సంస్కారోఽవాన్తరవ్యాపారః । నతు తృతీయలిఙ్గపరామర్శోఽనుమితౌ కరణం । తస్యానుమితి హేతుత్వాసిద్ధ్యా తత్కరణత్వస్య దూరనిరస్తత్వాత్ । నచ సంస్కారజన్యత్వేనఅనుమితేః స్మృతిత్వాపత్తిః । స్మృతిప్రాగభావమాత్రజన్యత్వస్య

నఃకరణత్వే మానసత్వాపత్తిః. కరణాన్తరాసహకృతమనోజన్యత్వస్య మానసత్వప్రయోజకత్వాత్, నచానుమితేర్మనస్త్వేన మనోజన్యతయా ఇన్ద్రియత్వేన తజ్జన్యత్వాభావాన్న మానసత్వమితి యుక్తమ్. కరణాన్తరాసహకృతతజ్జన్యతయా తస్యావ్యాపాతాత్. మనస ఇన్ద్రియత్వస్య నిరాకృతత్వాచ్చ॥ వ్యాప్తిజ్ఞానమితి ॥ నను వ్యాప్తిజ్ఞానమపి నకరణం స్మృత్యనువ్యవసాయాదావపి హేతుత్వేనాసాధారణత్వాభావాదితి చేన్న. వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన రూపేణ తస్యాన్యత్రాహేతుత్వాత్. నన్వేవమపి వ్యాప్తిజ్ఞానం నకరణం వ్యాపారాభావాత్. నచ తృతీయలిఙ్గపరామర్శో వ్యాపారః. తత్కారణత్వస్యైవ త్వయానభ్యుపగమాదిత్యతఆహ ॥ తత్సంస్కారఇతి ॥ వ్యాప్తిసంస్కారఇత్యర్థః. తృతీయలిఙ్గపరామర్శోనుమితౌకరణం తత్సంస్కారోఽవాన్తరవ్యాపార ఇతి న్యాయైకదేశినః కల్పయన్తి. తాన్ప్రత్యాహ ॥ నత్వితి ॥ అయమాశయః— యత్ప్రకారకం వ్యాప్తిజ్ఞానం తత్ప్రకారకత్వేనైవ పక్షధర్మతాజ్ఞానస్యానుమితిహేతుత్వం. అస్యచ గురుత్వేపి వ్యాప్యత్వప్రకారకత్వాపేక్షయా సామాన్యధర్మత్వేనావచ్ఛేదకత్వౌచిత్యాత్. కించ పక్షధర్మతాజ్ఞానం ఉక్తరూపేణైవానుమితిహేతుః, సర్వత్రావ్యభిచారాత్. నతు త్వదుక్తరూపేణ, వ్యవహితధూమాదిస్థలే వ్యభిచారాత్. నచ తత్ర ప్రత్యక్షపరామర్శః సమ్భవతి, విశేష్యసన్నికర్షాభావాత్. తత్రానుమిత్యాత్మకపరామర్శాదనుమితిరిత్యభ్యుపగతావనవస్థాపాతాత్. ధూమత్వే వ్యాప్తివ్యాప్యత్వాజ్ఞానేపివ్యవహితధూమస్మరణాదనుమితిదర్శనాచ్చ. నచ మనసా తత్ర పరామర్శః. తస్యాసహాయస్య బహిరస్వాతన్త్ర్యాత్. నచ జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిః, నిరాకృతత్వాత్. తస్మాన్న వ్యాప్యత్వప్రకారకత్వేన పక్షధర్మతాజ్ఞానమనుమితిహేతురితి.—పక్షధర్మతాజ్ఞానంకరణం తత్సంస్కారో వ్యాపారఇత్యన్యే. తన్న ఉద్బుద్ధవ్యాప్తిసంస్కారస్య పర్వతాదౌ పక్షే ధూమాదిదర్శనానన్తరం అనుమితేః పక్షధర్మతాసంస్కారస్యానుమిత్యహేతుత్వాత్. నను స్మృతిప్రా

సంస్కారమాత్రజన్యత్వస్యవా స్మృతిత్వప్రయోజకతయా సంస్కారధ్వంససాధారణసంస్కారజన్యత్వస్య తదప్రయోజకత్వాత్ । నచ యత్ర వ్యాప్తిస్మరణాదనుమితిస్తత్ర కథం సంస్కారో హేతురితివాచ్యమ్ । వ్యాప్తిస్మృతిస్థలే తత్సంస్కారస్యైవానుమితిహేతుత్వాత్ ।

గభావజన్యత్వం నస్మృతిత్వప్రయోజకమ్. తద్గోచరసాక్షాత్కారస్యాపి తథాత్వాపత్తేః. కిఞ్చైవం స్మృతే రేతత్కాలావచ్ఛేదేన గ్రాహ్యాభావజ్ఞానా ప్రతిబన్ధకత్వేపి తత్కాలవిషయగ్రాహ్యాభావజ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వేనతదభావస్య ప్రతిబన్ధకాభావత్వేన ప్రాగభావాదిసాధారణస్య గ్రాహ్యాభావానుభవహేతుతయా తస్యాపిస్మృతిత్వాపత్తిః. అపిచ స్మృతిప్రాగభావజన్యత్వం నప్రయోజకం. తస్య స్మృతిత్వజ్ఞానాధీననిశ్చయత్వాత్. అన్యథానుమిత్యాదిప్రాగభావజన్యత్వస్యైవానుమితిత్వాది ప్రయోజకత్వాపత్తౌ తత్ప్రయోజకాన్తరానుసరణవైయర్థ్యాదిత్యరుచేరాహ ॥ సంస్కారమాత్రజన్యత్వస్యేతి ॥ సంస్కారత్వావచ్ఛిన్నకారణతాప్రతియోగికకార్యతాశ్రయత్వస్యేత్యర్థః. నను ధ్వంసవ్యావృత్తం సంస్కారజన్యజ్ఞానత్వమేవ స్మృతిత్వప్రయోజకం, అస్య సంస్కారత్వావచ్ఛిన్నకారణతానిరూపితకార్యతాశ్రయత్వాపేక్షయా లఘుత్వాత్. తతశ్చానుమితేః స్మృతిత్వం దుర్వారమితి చేన్న. న్యాయమతేపి లిఙ్గకరణతాపక్షే సంస్కారలిఙ్గకానుమితేరపి తత్ప్రసఙ్గాత్. సిద్ధాన్తే బ్రహ్మాభిన్ననిఖిలపదార్థానుభవస్యాధ్యాసతయా పూర్వపూర్వభ్రమసంస్కారజన్యత్వేన తత్రాతిప్రసఙ్గాచ్చ. యద్వా సంస్కారమాత్రజన్యత్వేన స్వసమానవిషయసంస్కారజన్యత్వం వివక్షితమ్. అనుమితేశ్చ భిన్నవిషయవ్యాప్తిసంస్కారజన్యత్వాన్నస్మృతిత్వం నచ లిఙ్గోపహితలైఙ్గికభానపక్షే తదంశే స్మృతిత్వాపత్తిః. తత్పక్షస్యాప్రామాణికత్వేనానుపాదేయత్వాత్. నచైవం ప్రత్యభిజ్ఞాయాః సిద్ధాన్తే తత్తాసంస్కారజన్యతయా తదంశే స్మృతిత్వాపత్తిరితివాచ్యమ్. ఇష్టత్వాత్. పరోక్షత్వాపరోక్షత్వవత్ స్మృతిత్వానుభవత్వయో రేకత్రావచ్ఛేదకభేదేన వృత్తౌ విరోధాభావాత్ ॥ కథమితి ॥ వ్యాప్తిసంస్కారో నానుమితిహేతుః తదా వ్యాప్తిస్మృత్యా తన్నాశేన తత్స్మృతిజన్యానుమితౌ వ్యభిచారాదితిభావః. సంస్కారస్య యత్ర పక్షధర్మతాజ్ఞానాదుద్బోధః తత్ర కింవ్యభిచారః

నహి స్మృతేః సంస్కారనాశకత్వనియమః । స్మృతిధారాదర్శనాత్ । న చానుద్బుద్ధసంస్కారాదప్యనుమిత్యాపత్తిః । తదుద్బోధకస్యాపి సహకారిత్వాత్ । ఏవం చాయం ధూమవానితి పక్షధర్మతాజ్ఞానే ధూమో వహ్నివ్యాప్య ఇత్యనుభవాహితసంస్కారోద్బోధే సతి వహ్నిమానిత్యనుమితిర్భవతి । న తు మధ్యే వ్యాప్తిస్మరణం తజ్జన్యం వహ్నివ్యాప్యధూమవానయమిత్యాదివిశిష్టజ్ఞానం వా హేతుత్వేన కల్పనీయం । గౌరవాత్ మానాభావాచ్చ ।

ఉతాన్యత్ర? నాద్యః. పక్షధర్మతాజ్ఞానే వ్యాప్తిసంస్కారోద్బోధే చ సత్యనుమితేరేవోత్పత్తేః. నద్వితీయః. వ్యాప్త్యనుభవస్థలే తత్సంస్కారస్యానుమితిహేతుతయా క్లృప్తత్వేన స్మృతిస్థలేపి తస్యైవ హేతుత్వకల్పనాదిత్యాహ॥ వ్యాప్తిస్మృతిస్థల ఇతి ॥ నహీతి ॥ నను స్మృత్యనన్తరం సంస్కారనాశనియమవదవస్థాననియమస్యాప్యభావేన యత్ర కదాచిద్వ్యాప్తిస్మృత్యా తద్వినాశస్తత్ర కథం సంస్కారో హేతురితి చేన్న. అనుమితౌ కారణాన్తరస్య దుర్నిరూపత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞానకారణత్వస్యావశ్యవాచ్యతయా తత్సంస్కారస్య వ్యాపారత్వేనాన్యగత్యా అనుమితిహేతుత్వకల్పనాత్ ॥ సహకారిత్వాదితి ॥ కారణతావచ్ఛేదకత్వాదిత్యర్థః, అన్యథా వ్యాప్తిసంస్కారోద్బోధస్యాపి కారణత్వే తద్ద్వారా వ్యాప్తిసంస్కార ఏవ కరణం స్యాత్ న వ్యాప్తిజ్ఞానం. తత్సంస్కార తదుద్బోధ పక్షధర్మతాజ్ఞానైరేవానుమితిసమ్భవే వ్యాప్తిజ్ఞానస్యాపి కారణత్వకల్పనే గౌరవాత్. మానాభావాచ్చ. తథా చ సర్వత్రాపి స్మృతౌ సంస్కార ఏవ కరణం న పూర్వానుభవ ఇతి బహువ్యాకులీస్యాత్. నన్వేవమపి వ్యాప్తిస్మృతిరేవానుమితిహేతుః నోద్బుద్ధసంస్కారః. న చ పక్షధర్మతాజ్ఞానేన తత్సంస్కారోద్బోధే సతి యత్రానుమితిస్తత్ర వ్యభిచార ఇతి వాచ్యం. వ్యాప్తిస్మరణస్థలే తస్యానుమితిహేతుత్వేన క్లృప్తతయాఽన్యత్రాపి తత్కల్పనాదిత్యత ఆహ ॥ ఏవం చేతి ॥ వ్యాప్త్యనుభవతత్సంస్కారయోర్వ్యాపారవ్యాపారిభావే సిద్ధే సతీత్యర్థః. తథా చాయమర్థః.—కిం వ్యాప్తిస్మృతిరేవావాన్తరవ్యాపార ఇత్యభిమతం? కరణమితి వా ? నాద్యః సంస్కారోద్బోధానన్తరమేవ యత్రానుమితిస్తత్ర వ్యభిచారస్యోక్తత్వాత్. నచ తత్రాపి వ్యాపారతయా తత్కల్పనం. సంస్కారస్య సత్త్వేన తృతీయలిఙ్గపరామర్శవత్ వ్యాప్తిస్మృతేరపి వ్యాపారత్వాయోగాత్. అత ఏవ

తచ్చ వ్యాప్తిజ్ఞానం వహ్నివిషయకజ్ఞానాంశఏవ కరణం నతు పర్వతవిషయకజ్ఞానాంశఇతి పర్వతోవహ్నిమానితి జ్ఞానస్య వహ్న్యంశఏవానుమితిత్వం। నపర్వతాద్యంశే। తదంశే ప్రత్యక్షత్వస్యోపపాదితత్వాత్ । వ్యాప్తిశ్చ అశేషసాధనాశ్రయాశ్రితసాధ్యసామానాధికరణ్యరూపా ।

నద్వితీయః. నిర్వ్యాపారత్వాచ్చ. నచ తృతీయలిఙ్గపరామర్శో వ్యాపారః తత్కారణత్వస్య నిరాకృతత్వాత్. నచానుమితౌ కరణాన్తరానుపపత్త్యా వ్యాప్తిస్మృతిః కరణంలిఙ్గపరామర్శశ్చ తద్వ్యాపారఇతికల్ప్యతఇతివాచ్యం. వ్యాప్త్యనుభవస్య సంస్కారవ్యాపారకస్య కరణాన్తరస్యసత్త్వాదితి.—న న్వేవమపి వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యత్వం నానుమితిలక్షణమ్. సన్నికృష్టవహ్న్యనుమితేస్తవమతే సన్నికృష్టవిషయాంశేనుమితిత్వాభావేన తదంశేఽవ్యాప్తేరిత్యత ఆహ ॥ తచ్చేతి ॥ నను అనుమితేః సన్నికృష్టవిషయాంశే వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యత్వాభావాన్నానుమితిత్వం. తదభావాచ్చ నతజ్జన్యత్వ మిత్యన్యోన్యాశ్రయః స్యాదిత్యాశఙ్క్య, పర్వతంపశ్యామి వహ్నిమనుమినోమీత్యనుభవబలాదేవ జ్ఞానస్యాంశభేదేన పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోస్సాధితత్వాదిత్యాహ ॥ తదంశఇతి॥ నను కా వ్యాప్తిః యద్విషయజ్ఞానమనుమితిహేతుఃస్యాత్. న తావదవ్యభిచరితత్వం. తద్ధి నయిత్రిం చిత్సాధ్యవ్యాపకయత్కించిత్సాధనావ్యాపకశూన్యత్వం. తస్య సద్ధేతావసంభవాత్. నచ ప్రకృతేతి సాధ్యసాధనయోర్విశేషణం. తస్య సిద్ధ్యసిద్ధిభ్యాం నిషేద్ధుమశక్యత్వాత్. నాపి కార్యకారణభావో వ్యాప్తిః. దణ్డఘటయోరపి తత్ప్రసఙ్గాత్. పృథివీత్వస్యద్రవ్యత్వవ్యాప్త్యభావాపత్తేశ్చ. అతశ్చ మన్యరూపా వ్యాప్తిరిత్యతఆహ ॥ వ్యాప్తిశ్చేతి ॥ యావత్సాధనాశ్రయాశ్రితం యత్సాధ్యతావచ్ఛేదకం తదవచ్ఛిన్నసాధ్యసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిరిత్యర్థః. నచ సాధ్యతావచ్ఛేదకస్య వహ్నిత్వాదేః సాధనాశ్రయమహానసాద్యనాశ్రితత్వాదిదమపి లక్షణం నయుక్తమితివాచ్యమ్. స్వాశ్రయఘటితపరమ్పరాసమ్బన్ధేన తస్య తద్వృత్తిత్వాత్. నన్వస్తు నిరుక్తా వ్యాప్తిః తథాపి నతజ్జ్ఞానసమ్భవః. తద్గ్రాహకాభావాత్. నతావత్తర్కస్తద్గ్రాహకః. తస్య వ్యాప్తిమూలకత్వే తత్రాపి తర్కాపేక్షాయామనవస్థానాత్. వ్యాప్తిశూన్యత్వేచ తస్య ప్రశిథిలమూలత్వేన తర్కాభాసతయా వ్యాప్తిగ్రాహకత్వాయోగాత్. నాపి సహచారజ్ఞా

సాచ వ్యభిచారాజ్ఞానేసతి సహచారదర్శనేన గృహ్యతే । తచ్చ సహచా
రదర్శనం భూయోదర్శనం సకృద్దర్శనం వేతి విశేషో నాదరణీయః । సహ
చారదర్శనస్యైవ ప్రయోజకత్వాత్ । తచ్చానుమాన మన్వయిరూపకమేవ।
నతు కేవలాన్వయి । సర్వస్యాపి ధర్మస్యాస్మన్మతే బ్రహ్మనిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతి
యోగిత్వేనాత్యన్తాభావాప్రతియోగిసాధ్యకత్వరూపకేవలాన్వయిత్వస్యాసిద్ధేః।

నం వ్యాప్తిగ్రాహకం. తద్ధి నసకృద్దర్శనం. సత్యపి తస్మిన్ వ్యభిచారజ్ఞానే
వ్యాప్త్యగ్రహాత్. నచ భూయస్సహచారజ్ఞానం తథా. సహచారజ్ఞానబా
హుల్యేపి పార్థివత్వాదౌ లోహలేఖ్యత్వాదివ్యాప్త్యగ్రహాత్. తతశ్చ
గ్రాహకాభావాత్ దుర్జ్ఞేయా వ్యాప్తిరిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ సాచేతి ॥ వ్య
భిచారాజ్ఞానఇత్యుపలక్షణం. వ్యాప్త్యుత్పాదికరహజ్ఞానాభావే సతీత్యపి ద్ర
ష్టవ్యం. నచైవం వ్యభిచారిణి వ్యభిచారజ్ఞానాభావదశాయాం సహచారజ్ఞా
నాద్వ్యాప్తిగ్రహస్స్యాదితి వాచ్యం. ఇష్టత్వాత్. ॥సహచారదర్శనస్యేతి ॥
నచాస్య సహచారజ్ఞానత్వేన కారణత్వే ప్రమాణాభావః. అగృహీతసహ
చారస్య వ్యాప్తిగ్రహాభావాదన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తస్య హేతుత్వావధా
రణాత్. నచైతావతా విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుస్స్యాదితి వాచ్యమ్, సహ
చారవిశేష్యకప్రత్యక్షే తదభావాత్. సిద్ధాన్తే విశేషణజ్ఞానస్య కారణత్వా
భావాచ్చ. అనుమానం త్రివిధమ్ కేవలాన్వయి కేవలవ్యతిరేక్యన్వయవ్యతి
రేకిభేదాదితి నైయాయికాదయః, తన్నిరాకరోతి ॥ తచ్చేతి ॥ సర్వస్యాపి
పక్షస్య 'నేహనానాస్తీ' త్యాదినా బ్రహ్మణి నిషేధావగమాదితి భావః॥ అసిద్ధే
రితి ॥ అప్రసిద్ధేరిత్యర్థః.—అత్ర బ్రూమః స్వవృత్తివిరోధివృత్తిమద
త్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వం సాధ్యస్య కేవలాన్వయిత్వం. తత్సాధ్యకత్వం
చ కేవలాన్వయి లిఙ్గలక్షణం. ప్రమేయత్వాదేశ్చ స్వసమానాధికరణపార
మార్థికత్వావచ్ఛిన్నాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వేపి స్వవృత్తివిరోధివృత్తిమ
దత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వాత్కేవలాన్వయిత్వం. నచ శ్రుతివిరోధః. త
స్యాపి పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నద్వైతాభావపరత్వాత్. తదుక్తమష్టమవ
ర్ణకే వివరణాచార్యైః. 'ఆగమేనచ ద్వైతస్య తత్త్వాంశబాధా' దితి. న
చ లక్షణే స్వవృత్తివిరోధీతి వ్యర్థమ్. తస్యావ్యాప్యవృత్తికపిసంయోగాత్య
న్తాభావాదిసఙ్గ్రహార్థత్వాత్. నచ బ్రహ్మణః స్వప్రకాశత్వేన తత్ర స్వరూ

నాప్యనుమానస్య వ్యతిరేకిరూపత్వం। సాధ్యాభావే సాధనాభావనిరూపితవ్యా
ప్తిజ్ఞానస్య సాధనేన సాధ్యానుమితావనుపయోగాత్ । కథం తర్హి ధూమా
దావన్వయవ్యాప్తిమవిదుషోపి వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాదనుమితిః । అర్థాపత్తి
ప్రమాణాదితి వక్ష్యామః। అత ఏవానుమానస్య నాన్వయివ్యతిరేకిరూపత్వం।

షేణాపి ప్రమేయత్వస్యాభావాత్ కథం కేవలాన్వయిత్వమితి వాచ్యం. బ్ర
హ్మణోపి వృత్తిలక్షణప్రమావిషయత్వాత్. నచైతావతా స్వప్రకాశత్వవి
రోధః. అనుపహితస్యైవ తథాత్వాత్. తథాచాహురాచార్యవాచస్పతిమి
శ్రాః. 'సర్వోపాధివిహీనం హి స్వయంజ్యోతిరితీయతే నతూపహితమ
పీ'తి. అత ఏవాహుః 'నతావదయమేకాన్తేనావిషయ' ఇతి. నచైవమపి
నాభిధేయత్వం కేవలాన్వయి బ్రహ్మణోఽనభిధేయత్వాదితి వాచ్యమ్. బ్ర
హ్మణో లక్ష్యతయా వాచ్యత్వాభావేపి పదజన్యజ్ఞానవిషయత్వాత్. వాచ్య
త్వస్యాగ్రే గ్రన్థకృతా వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. నచైవం మేయత్వాదివిరోధిన
స్తైరప్రసిద్ధత్వాత్ తత్ర లక్షణావ్యాప్తిః. స్వవృత్తివిరోధివృత్తిమదత్యన్తా
భావప్రతియోగినో ఘటాదయః ప్రసిద్ధాః తదన్యత్వస్య ప్రమేయత్వా
దావపి సత్త్వాత్. నచ అయమభిధేయవాన్ ద్రవ్యత్వాదిత్యత్ర కేవలాన్వ
యిలిఙ్గలక్షణస్యావ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్. తాదృశాత్యన్తాభావప్రతియోగితా
నవచ్ఛేదకసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యకత్వస్యేహ వివక్షితత్వాత్. త
స్మాదుక్తం ప్రమేయత్వాదేః కేవలాన్వయిత్వమితి సంక్షేపః.—॥ వ్యతిరేకిరూ
పత్వమితి ॥ వ్యతిరేకవ్యాప్తిధీజన్యానుమితికరణత్వం వ్యతిరేకిత్వమిత్యర్థః ॥
॥ అనుపయోగాదితి ॥ అన్యగతవ్యాప్తిజ్ఞానస్యాన్యలిఙ్గకానుమితిహేతుత్వే
కృతకత్వానిత్యత్వవ్యాప్తిజ్ఞానేన ధూమాద్వహ్న్యనుమిత్యాపత్తేరితి భావః. న
ను వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానమప్యనుమితికరణం ధూమాదావన్వయవ్యాప్త్యజ్ఞా
నదశాయాం వ్యతిరేకివ్యాప్తిజ్ఞానే పక్షధర్మతాజ్ఞానే చ సతి సన్నికృష్టపర్వ
తాదౌ వహ్నిజ్ఞానస్యానుభూయమానత్వాత్. నచాతిప్రసఙ్గః. స్వగతవ్యాప్తి
జ్ఞానవత్ స్వాభావనిరూపితసాధ్యాభావనిష్ఠవ్యాప్తిజ్ఞానస్యాపి ఫలబలేనాను
మితిహేతుత్వకల్పనాదిత్యాశయేనాక్షిపతి ॥ కథం తర్హీతి ॥ సత్యం, వ్య
తిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాత్ వహ్నిజ్ఞానమితి. తథాపి న సానుమితిః. క్లృప్తకారణాభా
వాత్. కిం త్వర్థాపత్తిప్రమాణజన్యత్వాదర్థాపత్తిరిత్యాహ ॥ అర్థాపత్తీతి ॥

— వయంతు బ్రూమః. ధూమాదావన్వయవ్యాప్తిమవిదుషోపి తతో వ
హ్నిజ్ఞానమిత్యవివాదమ్. తచ్చానుమితిరేవ. వహ్నిమనుమినోమీత్యనువ్యవ
సాయాత్. నచ క్లృప్తకారణస్య వ్యాప్తిజ్ఞానస్యాభావాత్ కథమనుమితిరి
త్యుక్తమితి వాచ్యం. వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానస్య సత్త్వాత్. నన్వస్తు వ్యతిరేకవ్యా
ప్తిజ్ఞానమ్. తథాపి నానుమితిః. తస్యానుమిత్యహేతుత్వాత్. తథాహి. తస్య
న వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన హేతుత్వం. అతిప్రసఙ్గాత్. నాపి స్వాభావనిరూపితసా
ధ్యాభావనిష్ఠవ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన. అన్వయివ్యాప్తిజ్ఞానస్యానుమితావహేతు
త్వాపత్తేః. నాపి స్వవ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన. వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానే తదభావాత్.
న చాన్యతరత్వం కారణతావచ్ఛేదకం. తథాసత్యేకప్రమాణపరిశేషాపత్తేః. న
చ తృణారణిమణిన్యాయేనానుమితివిశేషే తత్కారణమితి వాచ్యమ్. వ్యతిరే
కసాధ్యజ్ఞానేఽనుమితిత్వస్యైవాసిద్ధేః, క్లృప్తతత్కారణస్య వ్యాప్తిజ్ఞానస్యా
భావాదితి చేన్న. స్వవ్యభిచారధీవిరోధిధీవిషయజ్ఞానత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞానస్యా
నుమితిహేతుత్వాత్. అస్య చ వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానసాధారణత్వాత్. నహి
ధూమాభావో యావద్వహ్న్యభావాధికరణవృత్తిరితిజ్ఞానే ధూమో వహ్న్య
భావసమానాధికరణ ఇతిజ్ఞానం సమ్భవతి. న చాతిప్రసఙ్గః. ధూమో వహ్ని
వ్యాప్య ఇతిజ్ఞానస్య కృతకత్వానిత్యత్వవ్యభిచారజ్ఞానావిరోధిత్వేనఅనిత్యత్వా
నుమితిహేతుత్వాభావాత్. నన్వనుమానస్య వ్యతిరేకితయాపి ప్రామాణ్యా
భ్యుపగమే తత్రైవార్థాపత్తేరన్తర్భావాపత్త్యా సాపృథక్ప్రమాణమితిసి
ద్ధాన్తో భజ్యేతేతి చేత్. తర్హ్యనుమానస్య ప్రామాణ్యే సంశయాద్యుత్తరప్ర
త్యక్షస్థలే చక్షురాదేః ప్రామాణ్యం న స్యాత్. తత్రానుమితిసామగ్రీసత్త్వే
నానుమితేరేవోత్పత్తేః. తథా శాబ్దజ్ఞానస్థలేపి శబ్దో న ప్రమాణం స్యాత్. ఏతే
పదార్థాః తాత్పర్యవిషయమిథస్సంసర్గవన్తః ఆకాంక్షాదిమత్పదకద
మ్బస్మారితత్వాదిత్యనుమానేనైవ క్లృప్తప్రమాణభావేన తాత్పర్యవిషయసం
సర్గప్రమితిసమ్భవాత్. యది చ స్థాణుం సాక్షాత్కరోమి శబ్దాదముమ
ర్థం ప్రత్యేమీత్యనుభవబలాత్ ప్రత్యక్షశబ్దయోః పృథక్ప్రామాణ్యం, త
దా వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాదిఘటితానుమితిసామగ్ర్యాం సత్యామపి వహ్ని
జ్ఞానానన్తరం ధూమేన వహ్నిం కల్పయామీతి యదానువ్యవసాయః తదా
ధూమస్యార్థాపత్తివిధయా ప్రామాణ్యమితి తుల్యమ్. యద్వా నిరుపాధి

వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానస్యానుమిత్యహేతుత్వాత్ । తచ్చానుమానం స్వార్థప
రార్థభేదేన ద్వివిధమ్ । తత్ర స్వార్థంతూక్తమేవ । పరార్థంతు న్యాయసా
ధ్యమ్ । న్యాయో నామావయవసముదాయః । అవయవాశ్చ త్రయఏవ । ప్ర
తిజ్ఞాహేతూదాహరణరూపాః । ఉదాహరణోపనయనిగమనరూపావా ।

వ్యతిరేకసహచారేణాన్వయవ్యాప్తిరేవ గృహ్యతఇతి వ్యతిరేకిణ్యపి అన్వయ
వ్యాప్తిజ్ఞానమేవానుమితిహేతుః. నచాన్వయసహచారజ్ఞానాదన్యత్రవ్యాప్తి
గ్రహేతిప్రసఙ్గః. స్వాధికరణనిష్ఠవ్యభిచారజ్ఞానవిరోధిసహచారజ్ఞానత్వేన
తస్య వ్యాప్తిజ్ఞానహేతుత్వాభ్యుపగమాత్. నచైవంసత్యన్వయివ్యతిరేకిణో
ర్భేదోనస్యాదితివాచ్యమ్. వ్యతిరేకసహచారమాత్రజ్ఞానజన్యాన్వయవ్యాప్తిధీ
ర్యత్రానుమితిహేతుః సవ్యతిరేకీ. యత్రాన్వయసహచారమాత్రజ్ఞానజన్యా
సానుమితిహేతుః సాన్వయీ. యత్రోభయసహచారజ్ఞానజన్యా సాన్వయ
వ్యతిరేకీ తివిభాగోపపత్తేః. అస్మిన్పక్షే యదాఽన్వయసహచారేణాన్వయ
వ్యాప్తిస్మరణం తదా ధూమస్యాన్వయితయా గమకత్వం యదాన్వయవ్యతి
రేకసహచారేణ తదాన్వయవ్యతిరేకితయా యదాతు వ్యతిరేకసహచారేణ
వ్యతిరేకవ్యాప్తేరేవజ్ఞానం తదాఽర్థాపత్తివిధయా ధూమస్య ప్రామా
ణ్యమ్. నచ వ్యతిరేక్యనుమానస్య పృథక్ప్రమాణత్వేఽపసిద్ధాన్తః. మూల
గ్రన్థేషు శుక్తిరూప్యమిథ్యాత్వాదౌ తత్ర తత్రచ వ్యతిరేక్యనుమానస్యాపి
ప్రమాణత్వోపన్యాసాత్. తస్మాత్త్రివిధమేవానుమానమితి యుక్తమితి.—.
అథః శబ్దార్థమాహ ॥ వ్యతిరేకీతి ॥ అవయవసముదాయఇతి । నన్వేవం
న్యాయజన్యవాక్యార్థజ్ఞానజనకవాక్యమవయవః. తత్సముదాయశ్చ న్యా
యఇత్యన్యోన్యాశ్రయః స్యాదితిచేన్న. అనుమితిచరమకారణపక్షధర్మతాజ్ఞా
నప్రయోజకశాబ్దజ్ఞానజనకవాక్యత్వస్యైవావయవలక్షణత్వాదితి భావః. త
త్రావయవత్రితయపక్షే ప్రతిజ్ఞోదాహరణనిగమనరూపాః హేతూదాహర
ణప్రతిజ్ఞారూపాశ్చ కిమవయవాః? కిం తత్సముదాయోపి న్యాయ? ఇతి, వే
త్యాహ ॥ ప్రతిజ్ఞేతి ॥ ఉక్తరూపాణాముక్తక్రమాణామేవ కథకసమ్ప్రదా
యసిద్ధత్వాత్ నాన్యే భిన్నక్రమాశ్చ నతేప్యవయవా ఇతిభావః ॥ ఉదా
హరణేతి ॥—అత్రేదం ప్రతిభాతి. నయుక్తమవయవత్రయస్యోదాహరణా
దిత్వమ్. విప్రతిపత్త్యనన్తరం శబ్దానిత్యత్వే ప్రమాణం వదేతి తటస్థస్య వా

నతు పఞ్చావయవరూపాః । అవయవత్రయేణైవ వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోరుపదర్శనసమ్భవేన అధికావయవద్వయస్య వ్యర్థత్వాత్ ।

దినోవా అకాఙ్క్షాయాం ప్రథమం సాధ్యనిర్దేశస్యైవ కథనముచితత్వాత్. అన్యథోపనయఏవ ప్రథమం కింనస్యాత్. అనుమిత్యుపయోగిజ్ఞానజనకత్వేనావిశేషాత్. యదిచ పక్షధర్మతాయాః ప్రథమమనాకాంక్షితత్వేన తదభిధానే అప్రాప్తకాలత్వాపత్తేః నతత్ప్రదర్శకోపనయస్యప్రాథమ్యం. తదావ్యాప్తేరపి సాధ్యనిర్దేశాత్ ప్రాగనాకాంక్షితత్వాత్ నోదాహరణస్యాపి ప్రాథమ్యమితితుల్యమ్. ఏతేనోదాహరణోపనయాత్మకద్వ్యవయవమేవ యుక్తం అనుమిత్యౌపయికవ్యాప్తిపక్షధర్మతాజ్ఞానయోరవయవద్వయేనైవ సిద్ధేరితి సౌగతమతమపాస్తం. ప్రథమంసాధ్యనిర్దేశాభావే వ్యాప్త్యభిధానస్యాప్రాప్తకాలత్వాదితి. అతఃపాదీయానాం మతంనిరస్యతి ॥ నతుపఞ్చావయవాఇతి ॥ అత్రచ పక్షతావచ్ఛేదకసాధ్యసామానాధికరణ్యపరత్వేసతి న్యాయావయవత్వం ఉదాహరణప్రయోజకాకాంక్షాజనకశాబ్దజ్ఞానజనకవాక్యత్వం వ్యాప్తిపర న్యాయావయవత్వం పక్షధర్మతోపదర్శకత్వేసతి హేతుభిన్నన్యాయావయవత్వం ఉపనయవాక్యధీజన్యసాధ్యాకాంక్షానివర్తకవాక్యత్వం ప్రతిజ్ఞాహేతూదాహరణోపనయనిగమనానాంక్రమేణ లక్షణం బోధ్యమ్. కిముపనయస్య వ్యాప్తేః ప్రదర్శనం ప్రయోజనం? ఉత పక్షధర్మతాయాః? ఆహో వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానం? నాన్త్యః. లిఙ్గపరామర్శకారణత్వస్య నిరాకృతత్వేన వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాప్రతిపాదనస్య వ్యర్థత్వాత్. ఆద్యద్వితీయావదూషయతి ॥ అవయవత్రయేణైవేతి ॥ యద్యప్యుదాహరణహేతుభ్యామేవ వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోః ప్రదర్శనం తథాపి ప్రతిజ్ఞాయాఃఅప్యాకాంక్షాద్వారావ్యాప్త్యుపదర్శనప్రయోజనతయాతదభిప్రాయేణావయవత్రయేణైత్యుక్తం.--నన్వేవమప్యబాధితత్వాసత్ప్రతిపక్షితత్వయోః ప్రతిజ్ఞయానుపదర్శితత్వాత్తత్ప్రదర్శనాయ నిగమనమితిచేత్. నతావన్నిగమన మనుమితిప్రతిబన్ధకబాధజ్ఞానవిధూననాయ అనుమిత్యుపయోగిజ్ఞానస్యైవావయవప్రయోజనత్వాత్. అన్యథా తత్ప్రతిబన్ధకకామినీజిజ్ఞాసాదినిరాసాయావయవాన్తరాభ్యుపగమాపత్తేః. నాపి తదుపయోగిజ్ఞానాయ. బాధాభావజ్ఞానస్యానుమితికారణత్వే మానాభావాత్. బాధజ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వ

ఏవమనుమానే నిరూపితే తస్మాత్ బ్రహ్మభిన్ననిఖిలమిథ్యాత్వసిద్ధిః।

స్య తదభావకారణత్వేనైవోపపత్తేః. కించ ననిగమనమనుమిత్యుపయోగి జ్ఞానజనకం. సాధ్యాభావప్రమా బాధఇతిపక్షే తదభావస్య పదవాక్యార్థభిన్నతయా నిగమనాప్రతిపాద్యత్వాత్. సాధ్యాభావో బాధఇతిపక్షేచ తదభావస్య సాధ్యరూపతయా తజ్జ్ఞానస్య సాధ్యనిశ్చయపర్యవసన్నత్వేనానుమిత్యహేతుత్వాత్. అన్యథా అనుమితివైయర్థ్యాత్. కించ నిగమనస్య సాధ్యనిర్దేశకతయా సాధ్యలక్షణబాధాభావజ్ఞాపకత్వే ప్రతిజ్ఞాయాఅపి సాధ్యప్రతిపాదకత్వేన నిగమనవైయర్థ్యాత్. సిద్ధత్వేన సాధ్యప్రతిపాదకత్వాభావాత్ నైతయాబాధపిధానన మిత్యేతన్నిగమనేపి తుల్యమ్. లక్షణయాసిద్ధవహ్నిబోధకత్వంచ ప్రతిజ్ఞాయామపి సమానం. కించ నిగమనస్య సిద్ధత్వేన రూపేణ వహ్నిబోధకత్వే తస్మాదితి హేత్వన్వయానుపపత్తిః. హేత్వన్వయానన్తరం సాధ్యే సిద్ధత్వాన్వయబోధకత్వే వహ్నిమత్పదస్యావృత్త్యాపత్తిః. నచేష్టాపత్తిః. తస్మాదిత్యంశాభావేన తస్య వాక్యాన్తరతయా అవయవాన్తరత్వాపత్తేః. తస్మాన్నాబాధితత్వజ్ఞానం నిగమనప్రయోజనం. అతఏవ నాసత్ప్రతిపక్షత్వబోధనమపి తత్ప్రయోజనమ్. తస్యాప్యత్యన్తమపదార్థత్వాదితిదిక్—.ఏవం సప్రపఞ్చమనుమానప్రామాణ్యం నిరూపితం, సమ్ప్రతి తన్నిరూపణస్య ప్రయోజనమాహ ॥ఏవమితి॥ మిథ్యాత్వసిద్ధిరితి॥ శాస్త్రీయవిషయప్రయోజనసిద్ధిహేతుత్వాత్ ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసిద్ధి రనుమాననిరూపణప్రయోజనమితిభావః. నను ప్రపఞ్చః మిథ్యా దృశ్యత్వాత్ శుక్తిరూప్యవదిత్యనుమానాత్ నతన్మిథ్యాత్వసిద్ధిః. తత్ర హి నతావత్ప్రపఞ్చఇతి పక్షనిర్దేశః. ప్రపఞ్చశబ్దేన బ్రహ్మణోప్యభిధానేన తస్యాపి పక్షత్వాపత్త్యా బాధాద్యాపత్తేః. నచ సర్వేవికారాఇతి తన్నిర్దేశః. పరమతే వియదాదేః సిద్ధాన్తేచ అవిద్యాసమ్బన్ధాదే రవికారతయా పక్షబహిర్భావాపత్తేః. శుక్తిరూప్యాదేరపి పక్షత్వేనాంశతః సిద్ధసాధనాచ్చ. కించ మిథ్యాత్వం నతావత్స్వసంసృజ్యమానాధికరణనిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం. తథాత్వేన్యసంయోగాదౌ సర్వైరభ్యుపగమాత్. నచావిద్యాకార్యత్వం. అవిద్యాదావవ్యాప్తేః. నాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వం.సత్యస్యాపి ప్రపఞ్చస్య పరైరపీశ్వరజ్ఞాననివర్త్యత్వాఙ్గీకారాత్. అనిర్వచనీయత్వం మిథ్యాత్వమితిచేన్న. వికల్పా

తథాహి । బ్రహ్మభిన్నం సర్వం మిథ్యా బ్రహ్మభిన్నత్వాత్ । యదేవం త
దేవం । యథా శుక్తిరూప్యం ।

సహత్వాత్. తథాహి. న తావత్సద్విలక్షణత్వ మనిర్వచనీయత్వం. అసతో
పి శశవిషాణాదేర్మిథ్యాత్వాత్. నాప్యసద్విలక్షణత్వం. బ్రహ్మణ్యతివ్యాప్తేః
అస్య సత్యత్వావిరోధిత్వాచ్చ. నచ సదసద్భిన్నత్వం. సదసద్రూపప్రతియో
గ్యప్రసిద్ధేః. వస్తుతః సదసదన్యతరత్వనియమేన ఉభయభిన్నత్వాసమ్భవా
చ్చ. అతఏవ న సత్త్వానధికరణత్వే సత్యసత్త్వానధికరణత్వమనిర్వచనీయత్వం
నిర్ధర్మకే బ్రహ్మణ్యతివ్యాప్తేః. కించ దృశ్యత్వం నామ న తావజ్జ్ఞానలక్షణఫల
వ్యాప్యత్వం. అతీన్ద్రియేషు తదభావేన భాగాసిద్ధేః. నాపివృత్తివిషయత్వం.
స్వప్రకాశస్యాపి బ్రహ్మణో వృత్తివిషయత్వాభ్యుపగమేన వ్యభిచారాత్. ఏ
తేన కార్యత్వవిభక్తత్వాదయో హేతవో నిరస్తాః. తస్మాన్నానుమానాత్ప్ర
పఞ్చమిథ్యాత్వసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ తథాహీతి ॥ బ్రహ్మభిన్నమితి ॥ అ
త్ర చ బ్రహ్మణః పక్షత్వవారణాయోక్తం బ్రహ్మభిన్నమితి. సిద్ధసాధనవార
ణాయ సర్వపదం. తథాచ శుక్తిరూప్యాదౌ బ్రహ్మభిన్నత్వేన సాధ్యసిద్ధావ
పి సర్వస్యాపి బ్రహ్మభిన్నత్వేన తదసిద్ధేర్న సిద్ధసాధనం. అతఏవ ఘటాదౌ
పృథివీత్వేనేతరభేదనిశ్చయేపి సర్వపృథివీత్వేన తదసిద్ధేః నసిద్ధసాధనమితి
రాద్ధాన్తః. నచైవమంశతః సిద్ధసాధనం దుర్వారమితి వాచ్యం. క్వచిత్పక్షే
శుక్తిరూప్యాదౌ మిథ్యాత్వనిశ్చయేపి పక్షతావచ్ఛేదకనానాత్వాభావాత్.
పక్షతావచ్ఛేదకనానాత్వఏవ తదభ్యుపగమాత్. అతఏవ అనిత్యే వాఙ్మనసేఇ
త్యత్రాంశతః సిద్ధసాధనమితి పరస్యాపి రాద్ధాన్తః. ॥ శుక్తిరూప్యమితి ॥ నచ
శుక్తిరూప్యస్యాపి పక్షత్వేన కథం దృష్టాన్తతా ఇతి సామ్ప్రతం. నిశ్చితసాధ్య
కత్వేన సపక్షత్వావిరోధాత్. తస్యైవ లాఘవేన దృష్టాన్తత్వప్రయోజకత
యా పక్షభిన్నత్వస్య వ్యర్థత్వాత్. అతఏవాభేదానుమానే పక్షఏవ దృ
ష్టాన్తః. నను శుక్తిరూప్యం నదృష్టాన్తః. ప్రమాణాభావేన తత్ర మిథ్యాత్వ
స్యానిశ్చయాత్. నచ తత్రానుమానాత్తన్నిశ్చయః తద్దృష్టాన్తేప్యనుమానాన్త
రాన్మిథ్యాత్వనిశ్చయఇత్యనవస్థాపాతాత్. నచాత్ర శుక్తిరూప్యాదన్యో దృ
ష్టాన్తః సమ్భవతి. తతశ్చ వ్యాప్తిగ్రహాభావాన్నమిథ్యాత్వసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్య
శుక్తిరూప్యస్య నాత్రరజతమితి త్రైకాలికాభావప్రతీతివిషయత్వముపపా

నచ దృష్టాన్తాసిద్ధిః । తస్య సాధితత్వాత్ । నచాప్రయోజకత్వం । శుక్తిరూప్యరజ్జుసర్పాదీనాంమిథ్యాత్వే బ్రహ్మభిన్నత్వస్యైవ లాఘవేన ప్రయోజకత్వాత్ । మిథ్యాత్వంచ స్వాశ్రయత్వేనాభిమతయావన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం । అభిమతపదమసమ్భవవారణాయ।యావత్పదమర్థాన్తరవారణాయ।తదుక్తం। ‘సర్వేషామపి భావానాం స్వాశ్రయత్వేన సమ్మతే । ప్రతియోగిత్వమత్యన్తాభావంప్రతి మృషాత్మతా’ఇతి ।

దయతా మయా ప్రత్యక్షప్రమాణేన మిథ్యాత్వస్య ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదే సాధితత్వాత్తదేవ దృష్టాన్త ఇత్యాహ ॥ నచేతి ॥ సాధితత్వాదితి ॥ ఇదంచోపలక్షణం. శుక్తిరూప్యమిథ్యాత్వస్యార్థాపత్తిప్రమాణేనాగ్రే సాధయిష్యమాణత్వాచ్చేత్యపి బోధ్యం. నను శుక్తిరూప్యే సాధ్యనిశ్చయేప్యనుకూలతర్కాభావేన వ్యాప్యత్వాసిద్ధో హేతుః. నచ హేతోర్నిరుపాధికత్వభఙ్గ్యాఖ్యఏవ తర్కో వ్యాప్తిగ్రాహక ఇతి వాచ్యం. అవిద్యాతిరిక్తదోషజన్యత్వస్యోపాధిత్వాత్. తద్వ్యావర్త్యస్య బ్రహ్మణో విపక్షస్య సత్త్వాత్ నపక్షేతరత్వ(తుల్యత్వ)మిత్యాశఙ్క్య బ్రహ్మభిన్నత్వస్యసామాన్యధర్మస్యావిద్యాతిరిక్తదోషజన్యత్వాపేక్షయా లఘుశరీరస్య లాఘవాఖ్యతర్కేణ మిథ్యాత్వంప్రతి వ్యాప్యత్వనిశ్చయాన్న సోపాధికత్వం. అతఏవనవ్యాప్యత్వాసిద్ధిరిత్యాహ ॥ నచేతి ॥ నను బాధ్యత్వం మిథ్యాత్వం. తచ్చ జ్ఞానత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వం. తత్తు నవినాఽనుమానేన శుక్తిరూప్యే జ్ఞాతుం శక్యం.బాధప్రత్యక్షేణావిషయీకరణాత్. ఇతశ్చ దృష్టాన్తాసిద్ధిః తదవస్థైవేత్యాశఙ్క్య న్యాయసిద్ధబాధప్రత్యక్షయోగ్యంమిథ్యాత్వమిహవివక్షితమిత్యాహ ॥ మిథ్యాత్వంచేతి ॥ నచ అనాశ్రితాకాశాదిషు లక్షణస్యావ్యాప్తిః. వియదధికరణోక్తన్యాయేన తస్యాపి కార్యతయా కారణాశ్రితత్వస్యావశ్యమభ్యుపేతవ్యత్వాత్ ॥ అసమ్భవవారణాయేతి ॥ నచ స్వాశ్రయే స్వరూపేణ తదత్యన్తాభావేపి పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నతదత్యన్తాభావసత్త్వాన్న బాధ ఇత్యభిమతపదం వ్యర్థమితివాచ్యం. అస్మిన్పక్షే స్వరూపేణైవ బ్రహ్మణి ప్రపఞ్చాభావాభ్యుపగమాత్. చిత్సుఖాచార్యసమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ యది కశ్చిత్ పక్షభిన్నత్వమపి సపక్షత్వప్రయోజకం అభేదానుమానంచాసిద్ధమితి బ్రూయాత్తదా పక్షాన్త

యద్వా అయం పటః ఏతత్తంతునిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగీ పటత్వాత్ పటాన్తరవదిత్యాద్యనుమానం మిథ్యాత్వే ప్రమాణం । తదుక్తం । ‘ అంశినః స్వాంశగాత్యన్తాభావస్య ప్రతియోగితా । అంశిత్వాదితరాంశివదిగేష్వేవగుణాదిషు ’ ఇతి । నచ ఘటాదేర్మిథ్యాత్వే సన్ ఘటఇతి ప్రత్యక్షేణ బాధః । అధిష్ఠానబ్రహ్మసత్తాయా ఏవ తత్ర విషయతయా ఘటాదేః సత్యత్వాసిద్ధేః । నచ నీరూపస్య బ్రహ్మణః కథం చాక్షుషాదిజ్ఞానవిషయతేతి వాచ్యం । నీరూపస్యాపి రూపాదేః ప్రత్యక్షవిషయత్వాత్ । నచ నీరూపస్య ద్రవ్యస్య చక్షురాద్యయోగ్యత్వమితి నియమః । మన్మతే బ్రహ్మణో ద్రవ్యత్వాసిద్ధేః । గుణాశ్రయత్వం సమవాయికారణత్వం వా ద్రవ్యత్వమితి తేఽభిమతం । న హి నిర్గుణస్య బ్రహ్మణో గుణాశ్రయతా । నాపి సమవాయికారణతా । సమవాయాసిద్ధేః । అస్తు వా ద్రవ్యత్వం బ్రహ్మణః । తథాపి నీరూపస్య కాలస్యేవ చాక్షుషాదిజ్ఞానవిషయత్వేనవిరోధః ।

రమాహ ॥ యద్వేతి ॥ పటత్వాదితి ॥ అవయవిత్వాదిత్యపి ద్రష్టవ్యం. మిథ్యాత్వే ప్రమాణం - ఏతత్పటమిథ్యాత్వే ప్రమాణమిత్యర్థః. గుణకర్మాదౌ చ ఏతత్పటరూపమేతత్పటనిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగి రూపత్వాత్ రూపాన్తరవదిత్యేవమాదిప్రయోగా ద్రష్టవ్యాః. అత్రాపి తత్సమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ దిక్-మార్గః ॥ నిర్గుణస్యేతి ॥ ‘ సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ ’ త్యాదివచనేన బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వావగమాదితి భావః ॥ నాపీతి ॥ అపరిణామిత్వాదితి భావః, నను బ్రహ్మణోఽపి సమవాయికారణత్వం. కేవలస్యాపరిణామిత్వేపి మాయావిశిష్టస్య ప్రపఞ్చోపాదానత్వాత్. అన్యథా అభిన్ననిమిత్తోపాదానవాదభఙ్గాపత్తేః తతశ్చ బ్రహ్మణోఽద్రవ్యత్వాసిద్ధి రిత్యపరితోషాదాహ ॥ అస్తువేతి ॥ యద్వా అభ్యుపేత్యాహ ॥ అస్తువేతి ॥ కాలఇన్ద్రియవేద్యఇతి మతేన దృష్టాన్తమాహ ॥ కాలస్యేతి ॥ వస్తుతస్తు అనన్యథాసిద్ధప్రతీతిబలేన బ్రహ్మవ్యతిరిక్తద్రవ్యచాక్షుషతాయా మేవ మహత్త్వసత్యుద్భూతరూపవత్త్వం ప్రయోజకం బోధ్యం. ననూక్తానుమానం నప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసాధకం ఘటస్సన్నిత్యాదిప్రత్యక్షప్రత్యయబాధితత్వాత్. నచాసావధిష్ఠానసత్తావిషయత్వాత్ భ్రమః. బాధకాభావాత్. నచాస్థూలాదివాక్యేన ప్రత్యక్షబాధః. తర్హి తేనైవ ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసిద్ధావనుమానవైయ

యద్వా త్రివిధం సత్త్వం । పారమార్థికం సత్త్వం బ్రహ్మణః । వ్యావహారికం సత్త్వంఆకాశాదేః । ప్రాతిభాసికంసత్త్వం శుక్తిరజతాదేః । తథాచఘట స్సన్ ఇతి ప్రత్యక్షస్య వ్యావహారికసత్త్వవిషయత్వేన ప్రామాణ్యం । అస్మిన్ పక్షేచ ఘటాదేర్బ్రహ్మణి నిషేధో నస్వరూపేణ । కింతు పారమార్థికత్వేనైవేతి నవిరోధః ।

ర్థ్యాత్. ప్రపఞ్చస్త్వాంశబాధపరతయైవ శ్రుత్యుపపత్తేశ్చ. నచోక్తానుమానమేవ తద్బాధకమ్, ప్రత్యక్షస్య సర్వప్రమాణజ్యేష్ఠతయా అనుమానేన బాధాయోగాత్. అన్యథా వహ్న్యనౌష్ణ్యానుమానేన తదౌష్ణ్యప్రత్యక్షబాధాపత్తేః. కించ ప్రపఞ్చస్య స్వరూపేణాసత్త్వే తజ్జ్ఞానస్య బాధితార్థవిషయత్వేనాప్రామాణ్యాపత్తౌ ఘటాదిజ్ఞానంప్రమా శుక్తిరూప్యాదిజ్ఞానమప్రమేతివిభాగాభావః అసత్ఖ్యాతివాదిమతప్రవేశశ్చ ప్రసజ్యేత. కించైవం కర్మకాణ్డమాత్రస్యాప్రామాణ్యాపత్తౌ తత్సామాన్యాద్వైతైకదేశస్య వేదాన్తస్యాప్రామాణ్యాపత్తిః. అపిచ ఘటాదేరసత్త్వే తదభావో ననిరూప్యేత. సద్భ్యామేవాధికరణప్రతియోగిభ్యామభావనిరూపణాత్. అన్యథా శశవిషాణస్యాప్యభావప్రతియోగిత్వాపత్తిః. అతఏవాహుః. 'సద్భ్యామభావో నిరూప్యత' ఇతి. తతశ్చ ప్రత్యక్షబాధితం ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వానుమానమిత్యరుచేరాహ ॥యద్వేతి॥త్రివిధమితి॥ పారమార్థికసత్త్వం వ్యావహారికసత్త్వం ప్రాతిభాసికసత్త్వంచేతి త్రివిధమిత్యర్థః.తత్ర కాలత్రయాబాధ్యత్వం పారమార్థికసత్త్వం. సంసారదశాయామబాధ్యత్వం వ్యావహారికసత్త్వం ప్రతిభాసకాలాబాధ్యత్వం ప్రాతిభాసికసత్త్వం. ఏతాని క్రమేణోదాహరతి ॥ పారమార్థికేతి ॥ నన్వేవముక్తమిథ్యాత్వస్యాప్రసిద్ధిః. సర్వస్యాపి స్వాశ్రయే తదత్యన్తాభావాయోగాత్. నచాభిమతపదాత్తన్నిరాసఇత్యుక్తమితి వాచ్యమ్, స్వాశ్రయతయా జ్ఞాతస్యాప్యుక్తరీత్యా వస్తుతః స్వాశ్రయత్వేన తత్ర తదత్యన్తాభావానభ్యుపగమాదవస్థ్యాత్. కించమిథ్యాత్వలక్షణస్య జ్ఞానగర్భత్వే భూతలాదేఃస్వాశ్రయత్వాభిమానాభావదశాయాం ఘటాదేర్మిథ్యాత్వాభావప్రసఙ్గః.అభిమానోపలక్షితత్వవివక్షాయాం తత్కాలోత్పన్నవినష్టస్య పర్వతగుహాన్తర్వర్తినో మిథ్యాత్వానాపత్తిః. అపిచ నిరుక్తమిథ్యాత్వంనసత్యత్వవిరోధి. పరేణాప్యవ్యాప్యవృత్తికపిసంయోగాదౌ తదభ్యుప

అస్మిన్ పక్షేచమిథ్యాత్వలక్షణే పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాక త్వం అత్యన్తాభావవిశేషణం ద్రష్టవ్యమ్ । తస్మాదుపపన్నంమిథ్యాత్వానుమానమితి ॥ **********************************

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రవిరచితాయాం

వేదాన్తపరిభాషాయాం అనుమానపరిచ్ఛేదః [౨]

అథోపమానం నిరూప్యతే । గవి సాదృశ్యప్రమాకరణ ముపమానం ।

గమాదిత్యత ఆహ ॥ అస్మిన్ పక్ష ఇతి ॥ తథాచ పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకస్యాత్యన్తాభావస్య సామానాధికరణ్యం మిథ్యాత్వమిత్యర్థః ఏతచ్చోప లక్షణం. పారమార్థికభిన్నత్వం పారమార్థికత్వాత్యన్తాభావవత్త్వంవామిథ్యాత్వం బోధ్యమ్. అనుమాననిరూపణప్రయోజనముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజ శ్రీరామకృష్ణాధ్వరి విరచితే

వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ అనుమానపరిచ్ఛేదః

శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే ॥ అథేతి ॥ అనుమాననిరూపణానన్తర మిత్యర్థః. సూచీకటాహన్యాయేన శబ్దనిరూపణాత్ప్రాగుపమాననిరూపణ మితి ధ్యేయమ్. నను సూచీకటాహన్యాయాదరే ఉపమానస్య ప్రత్యక్షాద పి ప్రాథమ్యం స్యాదితిచేన్న. ప్రత్యక్షానుమానాన్తర్భావానన్తర్భావయోః ఉపమానే విచారణీయయోః ప్రత్యక్షాదినిరూపణసాపేక్షత్వేన తయోరేవ ప్రథమం నిరూపణీయత్వాత్ ॥ తత్రేతి ॥ ఉపమానే నిరూపణీయ ఇత్యర్థః. ॥ సాదృశ్యేతి ॥ అత్ర ఉపమితికరణత్వం లక్షణం. తత్ర కరణత్వంచ అసాధారణకారణత్వమితిహ వివక్షితం. నతు వ్యాపారవత్త్వఘటితం. గవయనిష్ఠ సాదృశ్యజ్ఞానస్య ఉపమితౌ జనయితవ్యాయాం వ్యాపారాభావాత్.—నను నోపమితికరణత్వం లక్షణం. తస్యాఏవ దుర్వచత్వాత్. తథాహి. న తావత్సాదృశ్యప్రమాత్వముపమితిత్వం. భ్రమోపమితావవ్యాప్తేః. నచోపమానప్రమాణలక్షణాయ ప్రమోపమితేరేవ లక్ష్యత్వాత్ సా ననజ్ఞాప్తివ్యాతి వాచ్యం. తథాపి సామాన్యలక్షణాకరణే విశేషలక్షణప్రణయనాయోగాత్. నచ సాదృశ్యజ్ఞానత్వ ముపమితిసామాన్యలక్షణమితి యుక్తం. సాదృశ్యప్ర

తథాహి ప్రాంగణేమదృష్టగోపిణ్డస్య పురుషస్య వనంగతస్య గవయేన్ద్రియ
సన్నికర్షేసతి భవతిప్రతీతిః అయంపిణ్డో గోసదృశఇతి।

త్యక్షేఽతివ్యాప్తేః. నచాసన్నికృష్టవిషయత్వంవిశేషణం. తథాపి శబ్దాదినాసాదృ
శ్యజ్ఞానేఽతివ్యాప్తేః, నచోపమానజన్యసాదృశ్యజ్ఞానత్వం. ఆత్మాశ్రయాద్యా
పత్తేః. నచ సాదృశ్యజ్ఞానజన్యజ్ఞానత్వం. సాదృశ్యలిఙ్గకానుమితౌ తదనువ్య
వసాయాదావతివ్యాప్తేః. నచ సాదృశ్యప్రతియోగిస్మరణసహకృతసాదృశ్య
జ్ఞానజన్యత్వముపమితిత్వం. తత్ప్రతియోగిస్మరణస్య గోసాదృశ్యజ్ఞానోప
క్షీణత్వేన ఫలీభూతసాదృశ్యజ్ఞానాహేతుత్వాత్. తదుభయగోచరసమూ
హాలమ్బనేఽతివ్యాప్తేశ్చ. తతశ్చ నయుక్తముపమానలక్షణమితి—ఉచ్య
తే—ఉపమితికరణత్వమేవోపమానలక్షణం. ఉపమితిశ్చ సాదృశ్యజ్ఞానత్వే
న సాదృశ్యజ్ఞానజన్యా ఉపమితౌ కరణాన్తరానుపపత్త్యా తస్య తత్త్వేన క
రణత్వకల్పనాన్నాసమ్భవః. తదనువ్యవసాయాదేశ్చ తత్త్వేన తజ్జన్యత్వాభా
వాన్నాతివ్యాప్తిః. నచ గోవిసదృశఉష్ట్రః అనేన విసదృశీ మదీయా గౌరితి
వైధర్మ్యజ్ఞానజన్యోపమితావవ్యాప్తిః. తతోఽపమానప్రామాణ్యానభ్యుపగ
మాత్. నహి కశ్చిదనువ్యవస్యతి, కరభేణ గాముపమినోమీతి. కేచిత్తు స
ప్రతియోగికపదార్థజ్ఞానానన్తరం పరస్మిన్ స్వప్రతియోగికపదార్థజ్ఞాన
ముపమితిః. ఏవంచ వైధర్మ్యపురస్కారప్రవృత్తోపమితి సఙ్గ్రహః. తత్త్వే
న తజ్జన్యత్వస్య వివక్షితత్వాచ్చ నాతిప్రసఙ్గఇత్యాహుః—. నను గవయే గో
సాదృశ్యజ్ఞానం నప్రత్యక్షేణ. తదా గోగవయయోరసన్నికర్షాత్. తదు
భయసన్నికర్షేచ తతఏవ సాదృశ్యప్రతీత్యాపత్తేర్మానాన్తరత్వానుపపత్తే
రిత్యాశఙ్క్య గవయేన్ద్రియసన్నికర్షేసతి జాయమానా గోసాదృశ్యప్రతీ
తిః వ్యవహితదృష్టే గోపిణ్డాంశే పరోక్షా గవయాంశేత్వపరోక్షేత్యాహ॥
తథాహీతి ॥ గోసదృశఇతి ॥ గోభిన్నత్వేసతి తద్గతభూయస్సామాన్యవాని
త్యర్థః. అథవా తదసాధారణధర్మశూన్యత్వేసతి తద్గతధర్మవత్త్వం సాదృ
శ్యం. నచ హస్తిమశకయోస్సాదృశ్యాపత్తిః. ప్రాణిత్వేనేష్టత్వాత్. అ
తఏవ పుష్టిమాత్రసాధర్మ్యేణ మహిషఇవాయంపురుషఇతి లోకవ్యవహా
రః.—అన్యేతు సాదృశ్యం పదార్థాన్తరం క్లృప్తపదార్థేష్వనన్తర్భావాత్. త
థాహి, నతావత్సాదృశ్యం ద్రవ్యం. గుణవృత్తిత్వాత్. అతఏవ నగుణః క

తదనన్తరంచ భవతి నిశ్చయః అనేన సదృశీ మదీయా గౌరితి । తత్రాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యజ్ఞానం కరణం । గోనిష్ఠగవయసాదృశ్యజ్ఞానంఫలం । నచేదం ప్రత్యక్షేణసమ్భవతి । గోపిణ్డస్యతదెన్ద్రియాసన్నికర్షాత్ ।

ర్శ్వా. నచ గుణే సాదృశ్యం నాస్త్యేవ తత్ర తద్వ్యవహారస్యాశ్రయసాదృశ్యా దేవోపపత్తేః తథాచ హేతురసిద్ధ ఇతి వాచ్యమ్. రూపద్వయం సదృశమితి ప్రతీతేర్బాధకం వినా ప్రమాత్వాత్. నచ పరమ్పరాసమ్బన్ధేన ప్రమాత్వోపపత్తిః సాక్షాత్సమ్బన్ధేబాధకాభావాత్. ఆశ్రయవైసాదృశ్యేపి తద్గతగుణయోస్సాదృశ్యానుభావాచ్చ. నాపి సామాన్యమ్. సామాన్యవృత్తిత్వాత్. నిషేధరూపత్వేనాప్రతీతేశ్చ నాభావాన్తర్భావః. తస్మాత్సాదృశ్యం పదార్థాన్తరమితి—తన్న—సాదృశ్యస్య సామాన్యే అన్తర్భావాత్. తదసాధారణధర్మశూన్యత్వేసతి తద్గతధర్మవత్త్వస్య సాదృశ్యోపాధిరూపత్వేన ప్రమేయత్వాదివత్సామాన్యవృత్తిత్వేపి విరోధాభావాత్. నచ సాదృశ్యం సప్రతియోగికం సామాన్యంతు నిష్ప్రతియోగికమితి కథమస్య సామాన్యరూపత్వం. ఇతరనిరూప్యంహిసప్రతియోగికంతద్గతధర్మవత్త్వలక్షణం(న)తథా. కించ సాదృశ్యం నపదార్థాన్తరం. తథాసతి సుసదృశమీషత్సదృశమిత్యుత్కర్షాపకర్షాభావప్రసఙ్గాత్. సిద్ధాన్తేతు సామాన్యాల్పభూయస్త్వాభ్యాం తత్ర తదుపపత్తేః. తదుక్తం తర్కపాదే శాస్త్రదీపికాయామ్. ‘ యేతు సామాన్యయోగాతిరిక్తమన్యదేవ తత్త్వం సాదృశ్యం మన్యన్తే తేషాం ప్రకర్షాపకర్షకౌదః కిం నిబన్ధనఇతి చిన్తనీయ ’ మితి ॥ అనన్తరమితి ॥ అనేన అన్వయో దర్శితః. చకారేణపకారార్థేనవ్యతిరేకః. నన్వన్వయవ్యతిరేకావధారణం తతః కిమిత్యతఆహ ॥ తత్రేతి ॥ నను గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యజ్ఞానస్య నాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంగోనిష్ఠగవయసాదృశ్యజ్ఞానంప్రతి కరణత్వావగమః. తయోః కారణతామాత్రనిశ్చాయకత్వాత్. నచ కరణాన్తరానుపపత్త్యా తస్య తత్కరణత్వం. క్లృప్తప్రమాణభావస్య ప్రత్యక్షాదేస్సత్త్వాదితిచేత్. కిం ప్రత్యక్షం తత్కరణం? అనుమానంవా? ఆద్యేపి. కిం తత్కరణం చక్షురాది? అన్తఃకరణంవా? ఆద్యందూషయతి ॥ నచేతి ॥ ఇన్ద్రియాసన్నికర్షాదితి ॥ ఇన్ద్రియేణ సాకం గోపిణ్డవిశేషస్య సంయోగా.

నాప్యనుమానేన । గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యస్య అతల్లిఙ్గత్వాత్ । నాపి మదీయా గౌ రేతద్గవయసదృశీ ఏతన్నిష్ఠగోసాదృశ్యప్రతియోగిత్వాత్ యో యద్గతసాదృశ్యప్రతియోగీ సతత్సదృశః యథా మైత్రనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగీ చైత్రః మైత్రసదృశః ఇత్యనుమానాత్తత్సంభవ ఇతి వాచ్యమ్ । ఏవం విధానుమానానవతారేఽపి అనేన సదృశీ మదీయా గౌరితి ప్రతీతేరనుభవసిద్ధత్వాత్ ।

దేరభావాత్ జ్ఞాన ప్రత్యాసత్తేస్సునిరాకృతత్వాదిత్యర్థః. అతఏవ న ద్వితీయః. ఇన్ద్రియాసన్నికృష్టబాహ్యవిషయకప్రత్యక్షజ్ఞానే మనసో సామర్థ్యాత్. సాధారణకారణత్వాచ్చ. నను ప్రత్యక్షేణ గవయేగోసాదృశ్యే గృహ్యమాణే గవ్యపి గవయసాదృశ్యం సమానసంవిత్సంవేద్యతయా గృహీతమేవేతిచేన్న. విశేషణవిశేష్యభేదేన సమానసంవిత్సంవేద్యత్వాసిద్ధేః అనుమానపక్షేప, కిం గోనిష్ఠగవయసాదృశ్యే గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యం లిఙ్గం? గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యప్రతియోగిత్వం వా? నాద్యః. గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యస్య భేదగర్భతయా గోవృత్తిత్వాభావేన తన్నిష్ఠసాదృశ్యానుమాపకత్వాదిత్యాహ ॥ నాప్యనుమానేనేతి ॥ ద్వితీయమాశఙ్క్య నిరస్యతి ॥ నాపీతి ॥ తత్సంభవ ఇతి ॥ గవిగవయసాదృశ్యానుభవసంభవ ఇత్యర్థః. పరిహరతి ॥ ఏవంవిధేతి ॥ —ఇదమత్రాకూతం. కిమత్ర సామాన్యవ్యాప్తిమూలం? విశేషవ్యాప్తిర్వా? నాద్యః. యత్తద్భ్యామననుగతత్వేన సామాన్యవ్యాప్తేరనుమానానఙ్గత్వాత్. నద్వితీయః. యో గవయనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగీ న గవయసదృశ ఇతి విశేషవ్యాప్తేః ప్రాగజ్ఞానాత్. కించ నానుమానాత్తత్సంభవః. గవయనిరూపితసాదృశ్యరూపసాధ్యస్యాప్రసిద్ధేః. కించ న హేతుః పక్షధర్మతయా జ్ఞాతుం శక్యః. గవయనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగిత్వస్యాసన్నికృష్టే గవిప్రత్యక్షేణాజ్ఞానాత్. నచ విశిష్టఘటకపదార్థభేదేన గవిగవయసాదృశ్యాశ్రయత్వాజ్ఞానేపి గవయే గోసాదృశ్యే గృహ్యమాణే సమానసంవిత్సంవేద్యతయా తత్ప్రతియోగిత్వం భాతమేవేతి వాచ్యమ్. తథాపి గౌరసన్నికర్షేణ మదీయాగౌరేతద్గవయనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగినీతి గోవిశేష్యక పక్షధర్మతాజ్ఞానస్యాసిద్ధేః. నచ జ్ఞానోపనీతేతస్మిన్ జ్ఞానసః పరామర్శ ఇతి యుక్తమ్. జ్ఞానప్రత్యాసత్తేర్నిరాకృతత్వాత్. అపిచ

ఉపమినోమీత్యనువ్యవసాయాచ్చ ।

గవయ సాదృశ్యం నానుమితి విషయః. కథంచిత్సాధ్యహేతు ప్రసిద్ధావపి గ
వి గవయసాదృశ్యానుభవ సమయే నియమేనవ్యాప్తిజ్ఞానాభావాత్. తస్మా
దనుమితిసామగ్రీవిరహాన్న గవి గవయ సాదృశ్యానుమితిరితి—.నన్వనుమానా
నవతారేతత్ర గవయసాదృశ్యానుభవోఽసిద్ధఏవ. లాఘవేనక్లృప్తప్రమాణభావ
స్య వ్యాప్తిజ్ఞానస్యైవ తత్ర కరణత్వకల్పనాదిత్యతఆహ॥ఉపమినోమీతి॥—
నైయాయికాస్తు కీదృశో గవయఇతి ప్రశ్నానన్తరం యథా గౌస్తథాగవ
య ఇత్యాప్తవాక్యద్వారా లబ్ధోపదేశస్య వనంగతస్య తద్వాక్యార్థం స్మ
రతో నాగరకస్య అయంగోసదృశఇతి ప్రత్యక్షే భవతి ప్రతీతిః అసౌగ
వయశబ్దవాచ్య ఇతి. సైవోపమితిః. తత్కరణంచ నాతిదేశవాక్యం. తస్య
ప్రాక్ పిండప్రత్యక్షాదపి భావాత్. నాపి ప్రత్యక్షం. సత్యపి తస్మిన్ వాక్యా
శ్రవణే వాచ్యతాప్రతీత్యనుపపత్తేః. నాపి మిలితాభ్యాం వాక్యప్రత్యక్షా
భ్యాం తాదృశజ్ఞానమితి వాచ్యమ్. తయోర్భిన్నకాలతయా మేలనాసిద్ధేః.
ప్రత్యక్షసమయే తద్వాక్యానుస్మృతి సంభవేఽపి శాబ్దత్వాపరోక్షత్వయోః
సాంకర్యాపత్త్యా తాభ్యాం విజాతీయప్రమాణాభ్యాం తాదృశప్రమానుపప
త్తేః. నచ వాక్యార్థానుసన్ధాన సహకృతం ప్రత్యక్షం తత్కరణమితి యు
క్తమ్. ప్రత్యక్షానన్తరం వ్యాసఙ్గాదినా వాచ్యత్వప్రతీత్యభావేఽపి ఉత్తర
కాలం సాదృశ్యవిశిష్ట పిణ్డస్మరణే సతి సమయ పరిచ్ఛేద దర్శనాత్. నాప్య
నుమానం తత్కరణం. తదనవతారే వ్యుత్పత్తిప్రతీతేరనుభవసిద్ధత్వాత్. త
స్మాత్సాదృశ్యజ్ఞానమేవోపమితి కరణమ్. తదుక్తముదయనాచార్యైః. ‘సం
బన్ధస్య పరిచ్ఛేదః సంజ్ఞాయాః సంజ్ఞినాసహ। ప్రత్యక్షాదేరసాధ్యత్వా దుప
మానఫలం విదు’రితి. తతశ్చ పృథక్ప్రమాణం తదిత్యాహుః—తచ్చిన్త్యం.
క్లృప్తప్రమాణేనైవ తత్సంభవాత్. తథాహి. కిం గవయపదవాచ్యతాజ్ఞా
నం ఫలమ్? గవయపదం గవయత్వ ప్రవృత్తినిమిత్తకమితి జ్ఞానంవా? ఆ
ద్యే నతావత్ గోసాదృశ్యవతిగవయపదవాచ్యతా ఇతి జ్ఞానం. గోసదృశో
గవయపదవాచ్యఇతి వాక్యాత్సాదృశ్యోపలక్షితే తత్పదవాచ్యత్వస్యజ్ఞాత
త్వాత్. నాప్యయంగవయపదవాచ్యఇతి జ్ఞానం ఫలం. అయంపిండో గవ
యపదవాచ్యః గోసదృశత్వాత్ అతిదేశవాక్యావగతపిండవ దిత్యనుమా

తస్మాదుపమానం మానాన్తరమ్ ॥ ****************************

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రేణ విరచితాయాం

వేదాన్తపరిభాషాయాం ఉపమానపరిచ్ఛేదః [3]

వేన తత్ర వాచ్యత్వ గ్రహసంభవాత్. అతఏవ గవయత్వవిశిష్టో గవయప దవాచ్య ఇతి జ్ఞాన ముపమానఫలం గవయస్య ప్రాక్త్వమనుపస్థితత్వాత్ నా స్య శబ్దాదినా అన్యథాసిద్ధిరిత్యపాస్తమ్. గవయత్వవిశిష్టో గవయపదవా చ్యః గోసదృశత్వా దతిదేశవాక్యావగతపిండవ దిత్యనుమానేనైవ తత్సం భవాత్. నద్వితీయః. గవయపదం సప్రవృత్తినిమిత్తం పదత్వాత్ ఘ టపదవదిత్యనుమానేన, గవయపదం గవయత్వ తదన్యా న్యతరప్రవృత్తి నిమిత్తకం పదత్వాదితి సామాన్యతోదృష్టేన లాఘవసహకృతేన, గవయ పదం గవయత్వప్రవృత్తినిమిత్తకం ఇతరాప్రవృత్తినిమిత్తకత్వే సతి సప్ర వృత్తినిమిత్తత్వాదితి వ్యతిరేకిణా, వా గవయత్వప్రవృత్తినిమిత్తకత్వ పరి చ్ఛేద సంభవాత్. న చ పంచాక్లృప్తానుమానానవతారదశాయా ముపమాన ప్రవృత్తిరితి వాచ్యం. ఉపమానానుమానయోరన్యతరకల్పనాప్రసక్తా వను మానస్యైవ క్లృప్తప్రమాణభావతయా కల్పనౌచిత్యాత్. నన్వస్తు తేన గవయేన గాముపమినోమీత్యనువ్యవసాయబలాత్ గవయజాతీయజ్ఞానసిద్ధిః తతశ్చ తత్కా రణం మానాన్తరం కల్ప్యత ఇతి చేన్న. ఉక్తానువ్యవసాయస్యాస్మదభిమత సా దృశ్యబుద్ధి విషయత్వాత్. నహి గవయేన గాముపమినోమీ త్యనువ్యవసా యో వాచ్యత్వజ్ఞాన విషయః. అతఏవ కమలేన లోచనముపమినోమీతి లో కవ్యవహారః. అన్యథా సమయపరిచ్ఛేదస్య తత్రాభావేన తథావ్యవహారా భావ ప్రసఙ్గః. తస్మాన్న సంజ్ఞాసంజ్ఞిసంబన్ధబుద్ధి రుపమానఫలం. తతశ్చో పమినోమీత్యనువ్యవసాయబలాత్ సాదృశ్యబుద్ధిరేవ ఉపమితిః. తత్కారణం చ తన్నిరూపిత సాదృశ్యజ్ఞాన మిత్యుపమానం మానాన్తరమితి—. తదేతత్స ర్వమభిప్రేత్య ఉపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ****************

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే

వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ ఉపమానపరిచ్ఛేదః.

అథాగమో నిరూప్యతే । యస్య వాక్యస్య తాత్పర్యవిషయీభూతసంసర్గో మానాన్తరేణ న బాధ్యతే తద్వాక్యం ప్రమాణమ్ ।

ఉపమానానన్తరం శబ్దస్య బహువాదిసమ్మతత్వాదర్థాపత్తేః ప్రాక్ శబ్దో నిరూప్యతే ఇత్యాహ ॥ అథేతి ॥ కేచిత్తు స్వసమానవిషయవాక్యార్థయథార్థజ్ఞానజన్యత్వమితి, కారణద్వారకం ప్రమాణశబ్దలక్షణమాచక్షతే. నైతత్సారం. శుకబాలాదివాక్యేఽవ్యాప్తేః. న చేశ్వరజ్ఞానం తద్వాక్యార్థవిషయం తత్రాస్త్యేవేతి వాచ్యం. ఈశ్వరానఙ్గీకర్తృమతే తథాప్యవ్యాప్తేః. కించ నేదం ప్రమాణశబ్దస్య లక్షణం. శుకాదిప్రయోగస్థలే క్లప్తపదావలీజ్ఞానాదేవాన్యత్రశబ్దరచనోపపత్తౌ గౌరవేణ వక్తృవాక్యార్థజ్ఞానస్యాహేతుత్వాత్. కించ ఇదమసంభవి. సిద్ధాన్తే వియదాదివన్నిత్యశబ్దస్య ప్రతిప్రయోగం భిన్నభిన్నానుపూర్వీఘటితపదవాక్యభేదేపి స్వరూపేణ తజ్జన్యత్వాభావాత్. న చానుపూర్వీవిశిష్టతయా తజ్జన్యత్వం. ఘటజ్ఞానానన్తరజ్ఞానవిషయత్వరూపాయాః తదుచ్చారణానన్తరోచ్చారణవిషయత్వలక్షణాయా వా ఆనుపూర్వ్యా ఉపాధిత్వేన అనాదితయా వాక్యార్థజ్ఞానాజన్యత్వాత్. తతశ్చ కారణద్వారకం ప్రమాణలక్షణం న యుక్తమిత్యభిసంధాయ ప్రకారాన్తరేణ లక్షణమాహ ॥ యస్యేతి ॥ మానాన్తరాబాధితతాత్పర్యవిషయీభూతపదార్థసంసర్గబోధకత్వం యస్య వాక్యస్య తద్వాక్యం ప్రమాణశబ్ద ఇత్యర్థః. శబ్దసమానార్థకే ప్రమాణాన్తరే ప్రమాణశబ్దలక్షణం మాఽతిప్రసాంక్షీదితి, వాక్యస్యేత్యుక్తం. పదార్థసంసర్గబోధకవాక్యత్వస్య అగ్నినా సించేదిత్యయోగ్యవాక్యేపి గతత్వాత్ అబాధితేతి సంసర్గవిశేషణం. బ్రహ్మపరవాక్యైరితరసకలవాక్యేషు స్వార్థసంసర్గస్య 'నేహ నానాస్తీ'త్యాదినా బాధితత్వాదవ్యాప్తిరిత్యత ఉక్తం మానాన్తరేతి. సజాతీయమానాన్తరేణేత్యర్థః. తథా చ పారమార్థికతత్త్వావేదకైర్వేదాన్తైః ఘటానయనాదిసంసర్గస్య యాగస్వర్గాదిసాధ్యసాధనభావస్య చ బాధేపి సజాతీయైర్వ్యావహారికతత్త్వావేదకైః ప్రమాణాన్తరైర్బాధాభావాన్నావ్యాప్తిః. అర్థవాదవాక్యే 'స ప్రజాపతిరాత్మనో వపాముదఖిద'దిత్యాదౌ శ్రూయమాణపదార్థసంసర్గస్య వ్యవహారదశాయామపి బాధాత్ తాత్పర్యవిషయేత్యుక్తం. యద్వా యో

వాక్యజన్యేచ జ్ఞానే ఆకాంక్షా యోగ్యతా సత్తయ స్తాత్పర్యజ్ఞానం చేతి
చత్వారి కారణాని ॥

గ్యశబ్దత్వ మిహ ప్రమాణలక్షణం. యోగ్యత్వంచ తాత్పర్యవిషయ సంసర్గాబాధః. ప్రమాస్వరూపయోగ్య శబ్దమాత్రస్య లక్ష్యత్వా దవానన్తరాదౌ నాతిప్రసఙ్గః. అథవా తాత్పర్యవిషయాబాధిత సంసర్గ గోచర శాబ్దజ్ఞానజనకత్వం లక్షణం. శాబ్దజ్ఞానంచ పదజ్ఞానత్వేన పదజ్ఞానజన్యం తాత్పర్యజ్ఞానత్వేన తాత్పర్యజ్ఞానజన్యం వా. తాత్పర్యజ్ఞానకారణత్వం చాకరఏవ స్ఫుటం.—వైశేషికాస్తు శబ్దో నపృథక్ప్రమాణం. అనుమానేనైవ తదర్థసిద్ధేః. తథాహి. లౌకికాని 'గామానయ' ఇత్యాదీని వైదికాని చ 'జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతే'త్యాదీని తాత్పర్యవిషయపదార్థసంసర్గప్రమాపూర్వకాణి యోగ్యతాసత్తిమత్పదకదంబత్వాత్ ఘటమానయేత్యాదివాక్యవత్. ఏతే పదార్థా స్తాత్పర్యవిషయమిథస్సంసర్గవన్తః యోగ్యపదస్మారితత్వా త్సంప్రతిపన్నవత్. నచ శబ్దఏవ సంసర్గప్రతీతిం జనయతు అవిశేషాదితి వాచ్యం. అనుమానస్య క్లృప్తప్రమాణభావతయా తస్యైవకరణత్వౌచిత్యాత్ తస్మాదనుమానవిషయాం ప్రమాం శబ్దో నస్వాతన్త్ర్యేణేతి—తదేతన్నిరాకరోతి॥ ఆకాంక్షేతి॥ యతో వాక్యజన్యజ్ఞానే ఆకాంక్షాయోగ్యతాసత్తయః కారణాని అతో వాక్యం పృథక్ప్రమాణమిత్యర్థః. తథాచ యాదృశజ్ఞానే యోగ్యతాదేస్సహకారిత్వం తాదృశం క్లృప్తవిజ్ఞాన విజాతీయం సిద్ధమితి, తదవచ్ఛిన్నజ్ఞానజనక మానస్య మానాన్తరత్వ మాస్థేయం అన్యథా శబ్దప్రామాణ్య ప్రద్వేషిమతే యోగ్యతాదేః సర్వసిద్ధం సహకారిత్వం భజ్యేతేతి భావః. నన్వస్త్వేవ ఆకాంక్షాదిఘటితలిఙ్గజన్యసంసర్గానుమితౌ ఆకాంక్షాదేరుపయోగః లిఙ్గాన్తరజన్యానుమితౌతు జిజ్ఞాసాలక్షణాకాంక్షాయా స్సిషాధయిషావిరహసహకృతసిద్ధ్యభావ రూపపక్షతాసంపాదనద్వారా అన్వయబోధాభావలక్షణాయాశ్చ పక్షతాత్వేన వాక్యార్థపర్యవసన్న యోగ్యతాజ్ఞానస్యాబాధితత్వజ్ఞానత్వేన పదార్థస్మృతిరూపాయా ఆసత్తేర్విశేషణజ్ఞానత్వేన పక్షజ్ఞానత్వేనవా ఉపయోగః. తతశ్చ న విజాతీయజ్ఞానసిద్ధిరిత్యపరితోషాదాహ ॥ తాత్పర్యజ్ఞానం చేతి ॥ నహి తాత్పర్యజ్ఞానస్యాపి కథంచిదనుమితావుపయోగః. అనుమితిత్వావ

తత్ర పదార్థానాం పరస్పరజిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వ మాకాంక్షా । క్రియాశ్రవణే కారకస్య కారకశ్రవణే క్రియాయాః కరణశ్రవణే ఇతికర్తవ్యతాయాశ్చ జిజ్ఞాసావిషయత్వాత్ । అజిజ్ఞాసోరపివాక్యార్థబోధా ద్యోగ్యత్వ ముపాత్తమ్ । తదవచ్ఛేదకంచ క్రియాత్వ కారకత్వాదికమితి నావ్యాప్తిః ।

చ్ఛేదేనా హేతుత్వాత్. నచ తాత్పర్యవిశేషిత సాధ్యానుమితిత్వావచ్ఛేదేన విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుత్వ మితి యుక్తం. తథాపి తదవిశేషిత సాధ్యానుమితే స్తాత్పర్యజ్ఞానాజన్యత్వేన తస్య శబ్దసహకారితాభంగప్రసంగాత్. కించ అసత్యపివ్యాప్తిజ్ఞానే సత్స్వాకాంక్షాదిషు చతుర్షు కారణేషు సంసర్గజ్ఞానస్యానుభవసిద్ధత్వా న్నశబ్దస్యానుమానేన్తర్భావః. అపిచ యది శబ్దప్రామాణ్యే అవశ్యం ప్రద్వేషః తర్హ్యనుమానమపి పృథక్ప్రమాణం నస్యాత్. తత్రాపి క్లృప్త ప్రమాణభావస్య మనఆదేః ప్రత్యక్షస్య ప్రమాణత్వో చిత్యాత్. యదిచ తత్ర సాక్షాత్కరోమీత్యనువ్యవసాయాభావా దనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాచ్చ పృథక్ప్రమాణమనుమాన మితి మతం. తదా శబ్దాదముమర్థంప్రత్యేమీత్యనువ్యవసాయా త్సోపి పృథగితి తుల్యం. తస్మాత్సర్వేపి లౌకికావైదికాశ్శబ్దాః స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రమాణమితి సంక్షేపః. ఆకాంక్షాదికంశాబ్దజ్ఞానేఽసాధారణకారణ మిత్యుక్తమ్. తత్ర ప్రథమనిర్దిష్టత్వేనప్రథమం శిష్యజిజ్ఞాసితామాకాంక్షాంనిరూపయతి ॥ తత్రేతి ॥ నను కదాచిజ్జిజ్ఞాసావిషయత్వేహి తద్బలేన యోగ్యత్వం కల్ప్యేత తదేవ కుతఇత్యాశఙ్క్య, క్రియావాక్యే తావ త్తదుపపాదయతి ॥ క్రియాశ్రవణఇతి ॥ ఇతికర్తవ్యతాయా ఇతి ॥ అజ్ఞస్యేత్యర్థః. నను జిజ్ఞాసావిషయత్వమేవాకాంక్షాఽస్తు లాఘవా దావశ్యకత్వాచ్చేత్యత ఆహ ॥ అజిజ్ఞాసోరితి ॥ నను జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వ మవచ్ఛేదకాపరిచయే దుర్గ్రహమిత్యత ఆహ ॥ తదవచ్ఛేదకమితి ॥ నన్వస్త్వాకాంక్షా లోకవేదయోః క్రియాపరేషు ఘటమానయేత్యాదిషు ‘సమిధోయజతి’ ‘దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామోయజేతే’త్యాదిషు చాఙ్గప్రధానవాక్యేషు. తత్ర క్రియా కర్తృకరణేతికర్తవ్యతాత్వానాంజిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యతావచ్ఛేదకానాం సత్త్వాత్. తథాపితద్రహితేషు ‘నీలో ఘటః’ ‘నీలోత్పలం’ ‘తత్త్వమసి’ ‘అహంబ్రహ్మాస్మి’ ‘అయమాత్మాబ్రహ్మే’త్యాదిషు సిద్ధార్థవా

అభేదాన్వయేచ సమానవిభక్తికపద ప్రతిపాద్యత్వంతదవచ్ఛేదకమితి తత్త్వ మస్యాదివాక్యేషు నావ్యాప్తిః। ఏతాదృశాకాంక్షాభిప్రాయేణైవ బలాబ లాధికరణే 'సావైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజిన' మిత్యత్ర వైశ్వదేవయా గస్యామిక్షాన్వితత్వేన నవాజినాకాంక్షేత్యాదివ్యవహారః।

క్యేషు కథమాకాంక్షేత్యతఆహ ॥ అభేదాన్వయేచేతి ॥ అభేదాన్వయప్రతి యోగిని తత్త్వంపదార్థాదావిత్యర్థః. నచైవమననుగమః. అనచ్ఛేద కాననుగమేపి వహ్నిజన్యత్వాదివత్ తదవచ్ఛేద్య యోగ్యత్వ లక్షణాకాం క్షాయా అనుగతత్వాత్. నన్వన్వయబోధాభావ ఏవాకాంక్షా తస్యాశ్చప్రా గభావరూపతయా శాబ్దజ్ఞానకారణత్వేన క్లృప్తత్వా దిత్యతఆహ ॥ ఏతా దృశేతి॥బలాబలాధికరణఇతి॥—తృతీయేస్థితం, 'శ్రుతి లిఙ్గ వాక్య ప్రకరణ స్థాన సమాఖ్యానాంసమవాయె పారాదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాత్.'(సూ)అ త్ర శ్రుత్యాదీనా మెకవిషయసమవాయెనవిరోధెసతి బలాబలం విచార్యతే. తత్ర శ్రుతివాక్యవిరోధోదాహరణం 'తప్తేపయసిదధ్యానయతి సావైశ్వదే వ్యామిక్షా వాజిభ్యోవాజిన'మితి. తత్ర సందేహః. కిం వాజినస్య విశ్వే దేవ శేషత్వం? ఉత వాజినామకదేవతాంతర శేషత్వం? ఇతి. కిం తావ త్ప్రాప్తం? విశ్వెదెవశెషత్వమితి. కుతః? 'వాజిభ్యోవాజిన'మితి వాక్యా ద్వాజినస్య విశ్వేదేవాంగత్వావగమాత్. నచ వాజిభ్యఇతి దేవతాన్తర శ్రవణాత్కథమస్య విశ్వేదేవ సంబన్ధఇతి వాచ్యమ్. వాజం-అన్నం-ఆమి క్షా తదేషామస్తీతి వ్యుత్పత్త్యా వాజిపదస్య తత్సంబంధి విశ్వేదేవ ప్రతిపా దకత్వాత్. నచామిక్షాయాఏవ శ్రుత్యా దెవతాసంబన్ధో న వాజినస్య త స్య దుర్బలప్రమాణ వాక్యగమ్యత్వాదితి వాచ్యం. వైశ్వదెవీపదస్యామి క్షా పదసాపెక్షత్వేన తస్యాపి వాక్యగమ్యత్వాత్. అస్తువా ఆమిక్షాసం బన్ధస్యశ్రౌతత్వం. తథాపి నవాజినబాధః. శ్రుతివాక్యయోశ్శబ్దత్వావిశేషే ణ తుల్యబలత్వాత్. తస్మాదామిక్షయా వాజినబాధః. కింతు తయోస్సహవి కల్పః సముచ్చయోవేతి.—ఏవంప్రాప్తేరాద్ధాన్తః—విశ్వేషాందెవానామా మిక్షయైవ సంబన్ధః యుక్తః. తస్యాః వైశ్వదేవీతి తద్ధితశ్రుత్యవగమ్యత్వాత్ నచామిక్షాపదసాపెక్షత్వాద్వాక్యగమ్యత్వమ్. తద్ధితస్య అస్యేతిసర్వనామా ర్థేస్మరణెన తస్యామిక్షావాచకత్వాత్. నచైవమామిక్షాపదవైయర్థ్యమ్.

నను తత్రాపి వాజినస్య జిజ్ఞాసావిషయత్వేపి తద్యోగ్యత్వమస్త్యేవ ప్ర
దేయద్రవ్యత్వస్య యాగనిరూపితజిజ్ఞాసావిషయతావచ్ఛేదకత్వాదితి చేత్।
న। స్వసమానజాతీయపదార్థాన్వయబోధవిరహసహకృతప్రదేయద్ర
వ్యత్వస్యైవ తదవచ్ఛేదకత్వేన వాజినద్రవ్యస్య స్వసమానజాతీయామిక్షా
ద్రవ్యాన్వయబోధసహకృతత్వేన తాదృశావచ్ఛేదకత్వాభావాత్ । ఆమి
క్షాయాన్తు నైవం । వాజినాన్వయస్య తదానుపస్థితత్వాత్ ।

సన్నిహితార్థావలంబినఃఅస్యేతి సర్వనామ్నః కోఽర్థః ఇత్యాకాంక్షాయాం
విశేషసమర్పకత్వాత్. అతఏవ అయంఘటఇత్యత్ర అయమితిపదస్య విశేష
సమర్పక ఘటపదాపేక్షాయామపి నశ్రుతిత్వహానిః. నచ వాజినపదం విశే
షసమర్పకం. యేనామిక్షావాజినయో స్తుల్యో దేవతాసంబన్ధః. కించ న
వాజినపదా ద్విశ్వేదేవోపస్థితిః. తస్యాశ్వేరూఢత్వాత్. అపిచ నవాజిన
స్య విశ్వేదేవైస్సంబన్ధః. తత్రహ్యామిక్షాయా నిరపేక్షసాధనత్వాన్న స
ముచ్చయః. నాపి వికల్పః. తస్యాష్టదోషదుష్టత్వాత్. తతశ్చ విశ్వేషాం
దేవానాం శ్రుత్యవగతామిక్షావరుద్ధత్వేన నైరాకాంక్ష్యాన్నవాక్యేన వా
జినసంబన్ధః. తదుక్తం భట్టపాదైః. శ్రుత్యామిక్షైవశేషాహి నైషాం వా
క్యేన వాజినం।గద్దుర్బలప్రమాణత్వాత్తయాశ్రుత్యా నిరాకృతం, ఇతి—.
ప్రదేయద్రవ్యత్వం యాగనిరూపిత జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యతావచ్ఛేద
కం తచ్చామిక్షావద్వాజినేప్యవిశిష్టమితి కథం నైరాకాంక్ష్యమితి చోదయ
తి॥ నన్వితి॥ నహి ప్రదేయద్రవ్యత్వం తదవచ్ఛేదకమ్. జనితాన్వయబో
ధాదపి వాక్యాత్పున రన్వయబోధాపత్తేః. కింతు సమభివ్యాహృతపదస్మారి
తపదార్థాన్వయబోధవిరహ సహకృత ప్రదేయద్రవ్యత్వం. తచ్చ ఆమిక్షా
యామేవేతి పరిహరతి ॥నస్వసమానజాతీయేతి॥ నన్వస్తు వైశ్వదేవయాగే
ప్రథమమేవ వాజినాన్వయబోధ ఇత్యామిక్షైవ నిరాకాంక్షాస్యాదిత్యా
శఙ్క్య, శ్రౌతామిక్షాసంబన్ధాత్తత్సాపేక్షమన్థరప్రవృత్త వాక్యప్రమాణక
వాజినాన్వయస్య ప్రథమమనుపస్థితత్వాత్ నామిక్షాయాం నైరాకాంక్ష్య
మిత్యాహ ॥ ఆమిక్షాయాంత్వితి ॥ నను యస్య వాక్యే స్వతఃప్రామాణ్య
బుద్ధ్యా ప్రథమంవాజినాన్వయబోధః తదా ఆమిక్షాయాం నైరాకాం
క్ష్యం దుర్వారమితిచేన్న. ప్రమాణమూలాన్వయబోధాభావసహకృత

ఉదాహరణాన్తరేష్వపి దుర్బలత్వప్రయోజకాకాంక్షా విరహ ఏవ మేవ ద్రష్టవ్యః।

ప్రదేయద్రవ్యత్వస్యైవాత్ర జిజ్ఞాసావిషయత్వే యోగ్యతావచ్ఛేదకత్వేన వివక్షితత్వాత్. ఏవం శ్రౌతామిక్షాన్వితే వైశ్వదేవయాగే వాజినస్య నిరాకాంక్షత్వాత్ తదఙ్గత్వబోధకస్య వాజినవాక్యస్య దుర్బలత్వమిత్యుక్తం. సంప్రత్యన్యత్రాపి తదభావప్రయుక్తమేవ దౌర్బల్య మిత్యాహ ॥ ఉదాహరణాన్తరేష్వితి ॥ 'ఐన్ద్ర్యా గార్హపత్య ముపతిష్ఠతే' ఇత్యాద్యుదాహరణాన్తరేష్విత్యర్థః.—తత్ర హి 'ఐన్ద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠతే' ఇత్యత్ర శ్రుత్యా మన్త్రస్య 'కదాచన స్తరీరసి,' ఇత్యస్య గార్హపత్యాంగత్వావగమేన నిరాకాంక్షత్వాత్ ఇన్ద్రశేషత్వే లింగస్య నప్రామాణ్యం. తథా యజ్ఞాయజ్ఞీయే సామ్ని 'ఇరం కృత్వోద్గేయ,మితి శ్రుత్యా ఇరాపదప్రాప్తా గిరాపదస్య నిరాకాంక్షత్వాత్తత్ప్రాపకస్య వాక్యస్య దౌర్బల్యం. ప్రతిష్ఠాకామ దర్శపూర్ణమాసప్రయోగే ఏకవింశతిసంఖ్యాసామిధేన్యనువచనానాం 'ఏకవింశతిమనుబ్రూయాత్ ప్రతిష్ఠాకామస్య,'తి శ్రుత్యా అఙ్గత్వావగతౌ పంచదశసంఖ్యాసామిధేన్యనువచనానా మాకాంక్షాభావాత్తదంగత్వబోధకస్య ప్రకరణస్య శ్రుత్యా గోదోహనాన్వితే పశుకామ ప్రయోగే చమసప్రాపకస్య క్రమస్య 'యజమానస్యయాజ్యా,' ఇత్యత్ర శ్రుత్యా ఋతుయాగేషు యాజ్యాయా యజమానకర్తృకత్వావగతౌ హోత్రసమాఖ్యాయా దుర్బలత్వమ్. తథా 'స్యోనం తే సదనం కృణోమి,' ఇత్యస్య 'తస్మిన్త్సీద,' ఇత్యస్య చ పురోడాశసదనకరణ ప్రతిష్ఠాపనయో ర్లింగేన ప్రత్యేకమేవ వినియుక్తత్వాత్ న సకలమన్త్రస్య వాక్యాద్యేకత్వేన సముచ్చయేనవా సదనకరణప్రతిష్ఠాపనయోః ప్రయోగః. సూక్తవాకనిగదస్య 'ఇదం హవిరజుషేతాం అవీవృధేతా'మిత్యాదే రగ్నీషోమాదిపదవత్తదేకవాక్యతాపన్నస్య వ్యవస్థయా పర్వద్వయే ప్రయోగః నతు ప్రకరణాత్తత్తద్విచ్ఛిద్యాన్యత్రాపి ప్రయోగః. విదేవనాదీనా మభిషేచనీయసన్నిధౌ ఆమ్నాతానామపి ప్రకరణా ద్రాజసూయాంగత్వావగమేన నిరాకాంక్షత్వాన్నసన్నిధానాదభిషేచనీయాంగత్వం. పౌరోడాశికసమాఖ్యాతే దర్శపూర్ణమాసకాండే సమామ్నాతస్య 'శుంధధ్వ'మితి మన్త్రస్యసన్నిధానాత్సాన్నాయ్యపాత్రాఙ్గ

త్త్వేనాన్వితస్య, నిరాకాంక్షత్వాన్న పురోడాశపాత్రాఙ్గత్వమితి సమాఖ్యాయాస్తతో దౌర్బల్యం. తథాచ సర్వత్రాకాంక్షాభావ ఏవ దుర్బలత్వప్రయోజకః. నత్వజనితాన్వయబోధత్వలక్షణాకాంక్షావిరహః. తస్యాస్సర్వత్రాభావాదితి భావః—అత్రేదమాలోచనీయం. జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వం నాకాంక్షా. ఘటః కర్తృత్వమానయనం కృతిః అగ్నిః కరణత్వం ఓదనః కర్తా పాకః కృతిరిష్టసాధనమిత్యత్ర క్రియాత్వాదేస్తదవచ్ఛేదకస్య సత్త్వేన సాకాంక్షత్వాపత్తిః. న చేష్టాపత్తిః. తతోప్యన్వయబోధప్రసంగాత్. స్వరూపాయోగ్యత్వాన్నాన్వయబోధ ఇతి చేన్న. సాకాంక్షత్వేనైవ శబ్దస్య స్వరూపయోగ్యతయా తస్యాప్యాపాతాత్. కిఞ్చాన్వయబోధోత్తరకాలమపి పదార్థేషు యోగ్యతాలక్షణాకాంక్షాసత్త్వాత్ పునరన్వయబోధాపత్తిః. న చాన్వయబోధాభావసహకృతం జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వమాకాంక్షేతి వివక్షితమతో నోక్తదోష ఇతి వాచ్యమ్. అన్వయబోధానన్తరం అనేన శబ్దేన పునర్జానీయామితీచ్ఛయా మన్వయబోధదర్శనాత్. కిఞ్చైవమాకాంక్షైవ హేతుర్న స్యాత్. అన్వయబోధాభావస్య ప్రతిబన్ధకాభావతయా పృథక్కారణత్వేన కారణతావచ్ఛేదకత్వాయోగాత్. అన్యథా సిద్ధ్యభావసహకృతసిసాధయిషావిషయత్వయోగ్యత్వమేవానుమితిహేతుః స్యాత్ తథాచ సిసాధయిషావిరహసహకృతసిద్ధ్యభావః పక్షతేతి సిద్ధాన్తోభజ్యేత. తతశ్చ నయుక్తం జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వమాకాంక్షేతి—అత్ర బ్రూమః—జిజ్ఞాసావిరహసహకృతాన్వయబోధాభావః ఆకాంక్షా. అజిజ్ఞాసితాన్వయబోధకే వాక్యే విశేష్యాభావాత్ జనితాన్వయబోధేచ విశేషణాభావాత్ విశిష్టాభావసత్త్వేన నాన్వయబోధానుపపత్తిః. నచైవం ఘటః కర్తృత్వమిత్యాదావపి తత్సత్త్వేనాన్వయబోధాపత్తిః. క్రియాకర్త్రన్వయబోధవిశేషే తాదృశపదస్య స్వరూపాయోగ్యత్వాత్. న చ సాకాంక్షత్వేన తదస్యాపాక్యమిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్. అన్వయబోధవిశేషే పదవిశేషత్వేనైవ హేతుత్వాత్. నన్వజిజ్ఞాసితేపి వాజినాదౌ విశేష్యాభావసత్త్వేన సాకాంక్షాత్వాపత్తౌ బలాబలాధికరణోక్తనైరాకాంక్ష్యం విరుధ్యేతేతిచేత్. నహి నైరాకాంక్ష్యపదేన శాబ్దజ్ఞానోపయోగ్యాకాంక్షాభావస్తత్రాభిప్రేతః. కిన్తు ప్రకల్ప్యానుకూలజిజ్ఞాసాలక్షణాకాంక్షాభావః. అన్యథాతు

యోగ్యతా చ తాత్పర్యవిషయీభూతసంసర్గాబాధః । వహ్నినా సిఞ్చతీత్యాదౌ తాదృశసంసర్గబాధాత్ న యోగ్యతా । 'స ప్రజాపతిరాత్మనో వపాముదఖిద'దిత్యాదావపి తాత్పర్యవిషయీభూతపశుప్రాశస్త్యాబాధాత్ యోగ్యతా ।

శబ్దరూపే లిఙ్గప్రకరణాదౌ నైరాకాఙ్క్ష్యవచనమసమఞ్జసం ప్రసజ్యేత. న చ వాక్యస్య శ్రుతివత్ప్రామాణ్యాన్న శ్రుతికల్పనాపేక్షా యేన తదుపయోగ్యాకాఙ్క్షాభావపరో నైరాకాఙ్క్ష్యశబ్దః స్యాదితి వాచ్యమ్. 'చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మ' ఇతి ధర్మస్య శ్రుతిప్రామాణకత్వవ్యవస్థాపనేన సర్వత్ర శ్రుతేరేవ వినియోజకత్వాత్. తదుక్తం బలాబలాధికరణే భట్టపాదైః. 'వినియోక్త్రీ శ్రుతిస్తావత్సర్వత్రేహ సుస్ఫుటా। ధీస్తస్యాస్స్వాన్యకల్పనైః ప్రకర్షేణ చ స్థితా' ఇతి. నను నైరాకాఙ్క్ష్యస్యానుమిత్యర్థాపత్త్యోరదోషతయా శ్రుతికల్పనాప్రతిబన్ధకత్వాభావాత్ శాబ్దజ్ఞానానుకూలాకాఙ్క్షాభావపర ఏవ నైరాకాఙ్క్ష్యశబ్దస్తత్రేతి చేత్. సత్యం, నైరాకాఙ్క్ష్యం న దోష ఇతి. తథాపి న కల్పితా శ్రుతిర్వినియోజికా. నైరాకాఙ్క్ష్యోత్తరకాలం కల్పితస్య వచనస్య పౌరుషేయత్వేనాప్రమాణత్వాత్. తదుక్తం మన్త్రాధికరణే. 'నైరాకాఙ్క్ష్యోత్తరకాలం కల్పితమపి పౌరుషేయత్వాదప్రమాణం స్యా'దితి. ఇయం చాకాఙ్క్షా స్వరూపసతీ హేతుః. నన్వియం పదతాత్పర్యవదస్తీతి కథం శాబ్దజ్ఞానాసాధారణకారణమితి చేత్. న తావద్విశేషణసంకరః. తత్ర హ్యనుమితిగోచరేచ్ఛా సిసాధయిషా జిజ్ఞాసా తు శాబ్దజ్ఞానేచ్ఛా అనేన శబ్దేనాముమర్థం జానీయామిత్యేవంరూపా. నాప్యన్వయబోధాభావః సాధారణః. అనుమితౌ హి సిద్ధిమాత్రస్య ప్రతిబన్ధకత్వాత్ సిద్ధ్యభావమాత్రం హేతుః. శాబ్దజ్ఞానే తు తజ్జన్యశాబ్దజ్ఞానాభావః. ప్రమాణాన్తరేణ వాక్యాన్తరేణ వాఽవగతేపి వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్త్యా ఫలబలేన తజ్జన్యశాబ్దజ్ఞానస్యైవ ప్రతిబన్ధకత్వాత్. న చైవమన్వయబోధాభావస్య ప్రాగభావరూపతయా నాసాధారణ్యమ్. తత్తత్ప్రాగభావత్వేన సాధారణ్యేపి విశేషణాన్తరవిశిష్టతయా తస్యాసాధారణత్వాత్. తస్మాత్ జిజ్ఞాసావిరహసహకృతాన్వయబోధాభావ ఏవాకాఙ్క్షా. సైవ చ శాబ్దజ్ఞానకారణమిత్యాస్తామతివిస్తరః—. **యోగ్యతాం నిరూపయతి ॥ యోగ్యతా చేతి॥ తాత్పర్యవిషయసంసర్గో యోగ్యతేత్యర్థః. తాత్పర్యవిషయపదస్య ప్రయోజనమాహ॥ స ప్రజాపతిరిత్యాదినా॥**

తత్త్వమస్యాదివాక్యేష్వపి వాచ్యాభేదబాధేపి లక్ష్యస్వరూపాభేదే బాధా
భావాత్ యోగ్యతా । ఆసత్తిశ్చ అవ్యవధానేన పదజన్యపదార్థోపస్థితిః ।
మానాన్తరోపస్థాపితపదార్థస్యాన్వయబోధాభావాత్ పదజన్యేతి । అతఏ
వాశ్రుతస్థలే తత్తత్పదాధ్యాహారః ద్వారమిత్యాదౌ పిధేహీతి । అతఏవ
ఇషేత్వేత్యాదౌ ఛినద్మీతిపదాధ్యాహారః ।

సంప్రదాయమతేనాహ ॥ వాచ్యాభేదబాధేపీతి॥ ఇయంచయోగ్యతా నస్వ
రూపసతీహేతుః· శాబ్దభ్రమోచ్ఛేదాత్. కింతు జ్ఞాయమానా. తజ్జ్ఞానఞ్చ
సంశయనిశ్చయసాధారణం కారణమ్· తతశ్చ తత్సంశయవిపర్యయయో
ర్నశాబ్దజ్ఞానానుపపత్తిః. ప్రాభాకరాస్తు ‘న పదజన్యపదార్థోపస్థితిః శా
బ్దజ్ఞానాఙ్గం. కింతూపస్థితిమాత్రమ్. లాఘవాత్· నచాసత్తేః పదవిశేషజ
న్యోపస్థితిత్వేనాహేతుత్వే ఘటఃకర్త్వమిత్యాదౌ అన్వయబోధప్రసఙ్గః.
తస్యస్వరూపాయోగ్యత్వాత్. నచైవమోదనంపచతీత్యత్ర మానాన్తరోప
స్థితకలాపస్యాప్యన్వయబోధాపత్తిః. తాత్పర్యజ్ఞానేనైవతన్నియమోపపత్తేః.
అన్యథాదైవవశాస్మృతకలాపపదోపస్థితస్యతస్యతవతు తేప్యన్వయబోధాపత్తిరి
తి.తదేతన్నిరాచష్టే ॥ఆసత్తిశ్చేతి॥—అయంభావః· పదజ్ఞానజన్యాన్వయప్ర
తియోగ్యుపస్థితిరేవాసత్తిః. సైవచాన్వయబోధాఙ్గమ్· అన్యథాసంస్కా
రోపస్థితంతీరమాదాయ ఘోషాదిపదైరేవాన్వయబోధసంభవే లక్షణో
చ్ఛేదాపత్తేః. కించ యదివృత్త్యనుపస్థితస్యాన్వయబోధస్తదాసమవాయ
సంబన్ధేన ఘటాదిపదైరేవాకాశోపస్థితిసంభవాదాకాశాదిపదానాం తత్ర
శక్తిర్నకల్ప్యేత. నచ వృత్తిధీరపి శాబ్దధీహేతుః· లాఘవేన పదజన్యప
దార్థోపస్థితిత్వేన హేతుత్వే అతిరిక్తకారణాకల్పనాదితి—.యదుక్తం
‘ద్వారమిత్యాదౌ వ్యభిచార, ఇతి. తత్రాహ ॥ అతఏవేతి ॥ నచార్థవిశి
ష్టపదకల్పనాద్వరమావశ్యకార్థకల్పనమితివాచ్యమ్. ఉక్తన్యాయేన పదజ
న్యపదార్థోపస్థితిత్వేన హేతుత్వసిద్ధౌ తత్కల్పనాగౌరవస్య ప్రామాణిక
త్వేనాదోషత్వాత్. అన్యథా పిధానాంశే శాబ్దత్వంనస్యాత్. అనుమితిత్వేవ
రామశ్చజన్యత్వవచ్ఛాబ్దత్వేపదజ్ఞానజన్యత్వస్యప్రయోజకత్వాత్. ॥ఇషే
త్వేత్యాదావితి॥ భేదలక్షణేస్థితమ్. ‘సమేషువాక్యభేదఃస్యాత్’, (సూ). యా
న్యసమవేతార్థాని వాచనికవినియోగవన్తియథా ‘ఇషేత్వోర్జేత్వే’త్యాదీని

అతఏవ వికృతిషు ‹సూర్యాయ జుష్టం నిర్వపామీ›తి పదప్రయోగః ।

తేషు సందేహః. కిం ప్రాక్ దృష్టార్థమన్త్రాన్తరేణ మన్త్రత్వమ్? ఉత యావదేవమిథస్సంబద్ధం ఇషే త్వేతి తావదేకం యజుః అన్యత్తు యజురన్తరమితి? కిం ప్రాప్తం? ఏకం యజురితి. కుతః? ఏకార్థత్వాత్. నచ నిరాకాంక్షత్వాన్నైకమన్త్రత్వం సాకాంక్షత్వే సత్యేకప్రయోజనత్వస్యైవ ఏకమన్త్రత్వే తన్త్రత్వాదితి వాచ్యమ్. ఏకప్రయోజనానాం ప్రత్యేకం తత్సాధనశక్త్యభావేన విభజ్యమానసాకాంక్షత్వాత్. నన్వసిద్ధమేకప్రయోజనత్వం. వినియోగభేదేన ప్రయోజనభేదావగమాత్. అన్యథా ఏకమన్త్రత్వే ప్రతీకభేదేన వినియోగః ‹ఇషే త్వేతి శాఖామాచ్ఛినత్తి› ‹ఊర్జే త్వేత్యనుమార్ష్టీ›త్యేవమాదిః కథం స్యాదితి చేత్. కిం అర్థాభిధానలక్షణప్రయోజనస్య భేదః? ఉతాదృష్టలక్షణస్య? నాద్యః. ‹వాయవస్థే›త్యాదివత్ ఇషే త్వేత్యస్యాపి తత్క్రియాపదేతరయోగాత్. నచ క్రియాపదాధ్యాహారాదర్థాభిధానభేద ఇతి వాచ్యమ్. తత్ర తదధ్యాహారకల్పనే గౌరవాత్. మానాభావాచ్చ. న ద్వితీయః. కల్పనీయాదృష్టస్య లాఘవాదేకస్యైవ కల్ప్యత్వాత్. నచ ప్రతీకభేదేన వినియోగభేదానుపపత్తిః. మన్త్రావృత్త్యాపి తదుపపత్తేః. తతశ్చ మన్త్రైక్యమితి—ఏవముక్తసూత్రే పూర్వపక్షే ప్రాప్తే బ్రూమః—ఇషే త్వేత్యేకం యజుః ఊర్జే త్వేత్యపరమిత్యయుక్తం. త్వాశబ్దభేదేన భిన్నవాక్యరూపావగమేన నిరాకాంక్షత్వాత్. యత్తు ఏకప్రయోజనత్వాద్విభజ్యమానసాకాంక్షత్వమితి. తన్న. ప్రథమమేవరూపభేదేన వినియోగప్రయోజనభేదసిద్ధౌ తదుత్తరకాలీనస్య ప్రయోజనకల్పనాగౌరవస్య తద్బాధాపరిపన్థిత్వాత్. నచ మన్త్రభేదస్యాదృష్టభేదేప్యుపపత్తేః కథమేతావతా భినత్తి అనుమార్ష్టీతి క్రియాపదాధ్యాహారసిద్ధిరితి వాచ్యం. కరణత్వేన చోదితేషు మన్త్రేషు కల్పనీయస్య ప్రయోజనస్య క్రియానిర్వర్తనోపాయస్యైవ కల్ప్యత్వేన అర్థప్రకాశనస్యైవ తత్కార్యత్వకల్పనాత్ తస్య చ క్రియాపదాధ్యాహారం వినానుపపత్తేః. యథాహుః. ‹యావతా వినా చోదితకరణసామర్థ్యం నాస్తి తావదనామ్నాతమపి కల్పనీయం భినత్తీత్యాదీ›తి. ॥ వికృతిష్వితి ॥ ‹అగ్నయే జుష్టం నిర్వపామి›, ‹వ్రీహీణాం మేధ సుమనస్యమాన› ఇతి మన్త్రా వృత్తౌ కిమిమాః సౌర్యయాగాదిషూహితవ్యా? ఉత నేతి సంశయే వ్రీహ్యగ్న

పదార్థశ్చ ద్వివిధః । శక్యో లక్ష్యశ్చేతి । తత్ర శక్తిర్నామ పదానాం
అర్థేషు ముఖ్యా వృత్తిః । యథా ఘటపదస్య పృథుబుధ్నోదరాద్యాకృతివిశి
ష్టవస్తువిశేషే వృత్తిః ।

పదసంయుక్తయోర్మన్త్రయోః ద్రవ్యదేవతాప్రకాశకతయా ప్రకృతౌ దృ
ష్టార్థయోరప్యైన్ద్ర్యా గార్హపత్యప్రకాశకత్వవత్ నీవారసూర్యాదిప్ర
కాశకత్వస్య గుణవృత్త్యోపపత్తేః న తత్ప్రకాశనార్థమూహ ఇతి ప్రాప
య్య, వ్రీహ్యగ్నిపదయోర్దేవతాదివాచిపదవివక్షయా ప్రయుక్తయోరై
న్ద్రీవన్మన్త్రస్వరూపవివక్షయా ప్రకృతావప్రయుక్తతయా తత్స్థానే
సూర్యనీవారపదప్రక్షేపో వికృతావితి నవమే రాద్ధాన్తితమ్. తథా చార్థా
ధ్యాహారపక్షే మానాన్తరోపస్థితసూర్యాదికమాదాయ మన్త్రస్యాన్వయ
బోధకత్వసమ్భవాన్న సూర్యాదిపదోహప్రాప్తిరిత్యేతదధికరణవిరోధః
స్యాదితి భావః. (నన్వాసత్తిః పదజన్యత్వవిశేషితాపి న శాబ్దజ్ఞానే హేతుః
అనాసన్నైగభ్రమేణ శాబ్దభ్రమాభావప్రసఙ్గాదితి చేన్న. తాత్పర్య
భ్రమేణ యోగ్యతాభ్రమేణ వా తదుపపత్తేః. న చైవమాసత్తేః స్వరూప
సత్యా హేతుత్వే విశేషణజ్ఞానత్వేన కారణత్వాపత్తౌ శాబ్దజ్ఞానాసాధారణ
కారణత్వం న స్యాదితి వాచ్యమ్. పదజ్ఞానజన్యపదార్థోపస్థితిత్వేనైవ హేతు
త్వాభ్యుపగమాత్. అత ఏవ విశేష్యధీరపి శాబ్దధీహేతురితి దిక్.) కేచిత్తు గౌ
ణవృత్తివిషయస్యాపి పృథక్ పదార్థతయా తేన సహ పదార్థస్య త్రైవిధ్య
మితి. తచ్చ గౌణ్యా వృత్తేర్లక్షితలక్షణాన్తర్భావస్య వక్ష్యమాణతయా త
ద్విషయస్య పదార్థస్య లక్ష్యేఽవాన్తర్భావాదయుక్తమిత్యాశయేనాహ ॥ ప
దార్థశ్చేతి ॥ పదనిష్ఠవృత్తివిషయ ఇత్యర్థః. నను గౌణస్య లక్ష్యాన్తర్భా
వే లక్ష్యస్యాపి తదన్తర్భావావశ్యంభావాత్ తేన రూపేణ విభాగః కిం న స్యాద
విశేషాదిత్యాశఙ్క్య శక్యో గౌణశ్చేతి విభాగకరణే కేవలలక్షణాయాః గౌ
ణ్యన్తర్భావాభావేన లక్ష్యాసంగ్రహాపత్తేరిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ శక్య ఇతి ॥
శక్తివిషయత్వం శక్యత్వం తచ్చ నిరూపణాధీననిరూపణమిత్యతస్తాం నిరూపయ
తి ॥ శక్తిర్నామేతి ॥ లక్షణాం వ్యావర్తయతి ॥ ముఖ్యేతి ॥ పదతత్సంబన్ధిమా
త్రనిరూప్యేత్యర్థః. లక్షణా తు పదసంబన్ధిపదార్థాన్తరేణ అన్వయానుపప
త్త్యాదినిరూప్యేతి నాతివ్యాప్తిః. ప్రాభాకరాస్తు కార్యాన్వితపదార్థే పద

సా చ శక్తిః పదార్థాన్తరమ్ । సిద్ధాన్తే కారణేషు కార్యానుకూలశక్తిమాత్రస్య పదార్థాన్తరత్వాత్ । సా చ తత్తత్పదజన్యపదార్థజ్ఞానరూపకార్యానుమేయా । తాదృశశక్తివిషయత్వం శక్యత్వమ్ ।

సామర్థ్యం నత్వతిరాన్వితే కేవలే౦ తత్ర పదానాం జ్ఞాతసఙ్గతిత్వాదితి. తదేతన్నాఙ్గీకరోతి ॥ అర్థేష్వితి ॥ విషయత్వం సప్తమ్యర్థః. తథా చ పదనిష్ఠశక్తిః- కేవలార్థవిషయిణీత్యర్థః. కార్యాన్వితే చ శక్తిరగ్రే నిరాకరిష్యత ఇతి భావః. శక్తిః-సంకేతః స చ సర్వేశ్వరేచ్ఛా అనేన పదేనేమమర్థం జానీయాదిత్యేవంరూపా న తు పదార్థాన్తరం మానాభావాదితి నైయాయికాః ప్రాహుః. తాన్ప్రత్యాహ॥ సా చ శక్తిరితి॥ కైముతికన్యాయమాహ॥ సిద్ధాన్త ఇతి॥ న చ కారణత్వ తదవచ్ఛేదకాతిరిక్తశక్తౌ మానాభావః. దాహాది లక్షణకార్యానుపపత్తేరేవ ప్రమాణత్వాత్. న చ వహ్నిస్వరూపాత్ప్రతిబన్ధకాభావసహకృతాత్తదుపపత్తిః. ప్రతిబన్ధకాభావస్యాభావతయా అహేతుత్వాత్. అనుమానమపి, వహ్నిః అదృష్టాతిరిక్తయత్స్థితిస్థాపకేతరభావాశ్రయః గుణవత్త్వాత్ ఘటవత్. ‘న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే। పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ * శక్తయస్సర్వభావానామచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః। యతోఽతో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యా భావశక్తయః * సర్వజ్ఞతా తృప్తిరనాదిబోధః స్వతన్త్రతా నిత్యమలుప్తశక్తిః, ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతివచనాన్యపి శక్తౌ మానం. తదుక్తం చిత్సుఖాచార్యైః. ‘పరాస్య శక్తిర్వివిధా సర్గాద్యా భావశక్తయః। ఇతి శ్రుతిస్మృతిమితా శక్తిః కేన నివార్యతే, ఇతి. నను ప్రమాణాభావాన్నాస్త్యర్థవిషయిణీ పదానాం శక్తిః యేన సా పదార్థాన్తరమితి విచార్యత ఇత్యత ఆహ ॥ సా చేతి ॥ యద్వా నన్వస్తు నిరుక్తా శక్తిః తథాపి శక్యత్వం దుర్వచమ్. న తావచ్ఛక్తివిషయత్వం. అన్వయస్యాపి శక్యత్వాపత్తేః. నాపి జ్ఞాయమానశక్తివిషయత్వం తథా. తజ్జ్ఞాపకం న తావత్ప్రత్యక్షం. గత్వాదివదనుపలమ్భాత్. న చానుమానం. తద్వ్యాప్యలిఙ్గాభావాదిత్యత ఆహ ॥ సా చేతి ॥ తాదృశేతి ॥ జ్ఞాయమానేత్యర్థః. నను వ్యక్తిరేవ నామాఖ్యాతపదవాచ్యా ఆలమ్భప్రోక్షణవిశసనాదిచోదనాయాం గామభ్యాజేత్యాది లౌకికచోదనాయాం హననాదిప్రతిషేధస్య చ అత్రైవసంభవా

తచ్చ జాతేరేవ । న వ్యక్తేః । వ్యక్తీనామానన్త్యేన గురుత్వాత్ । కథం తర్హి గవాదిపదాద్వ్యక్తిభానమితి చేత్ । జాతేర్వ్యక్తిసమానసంవిత్సంవేద్యత్వాదితి బ్రూమః । యద్వా గవాదిపదానాం వ్యక్తౌ శక్తిః స్వరూపసతీ న తు జ్ఞాతా

త్. కథం తర్హి జాతిలాభ ఇతి చేత్. ఆక్షేపాత్. న చ జాతేరేవాఖ్యాతత్వంబన్ధాచ్చ వ్యక్తిలాభ ఇతి వైపరీత్యమపి. జాతేర్వ్యక్తివ్యభిచారేణ తదనాక్షేపకత్వాత్. తస్మాద్వ్యక్తిరేవ నామాఖ్యాతపదవాచ్యా. నేత్యాహ ॥ తచ్చేతి ॥—అయం భావః. కిం శుద్ధస్య శక్తేర్వాచ్యత్వం? జాతివిశిష్టవ్యక్తేర్వా? నాద్యః. శబ్దాన్నిర్వికల్పకధీప్రసఙ్గాత్. న ద్వితీయః. నాగృహీతవిశేషణాన్యాయేన ప్రథమగృహీతజాతేరేవ నామాదిపదవాచ్యత్వౌచిత్యాత్. కించ తవ మతేపి సంగతిగ్రహః సర్వవ్యక్తివిషయః? ఉత ఏకవ్యక్తివిషయః? నాద్యః. అతీతానాగతవ్యక్తీనామశక్యజ్ఞానత్వాత్. న ద్వితీయః. ఇయం వ్యక్తిస్తద్విషయః ఇయం నేత్యత్ర నియామకాభావాత్. భావే వా సఙ్గతిగ్రహస్యాన్యవిషయత్వేన అపూర్వవ్యక్తిలాభాభావప్రసఙ్గాదితి—. నను వ్యక్తేర్నామాదిపదాశక్యత్వే కథం తదుచ్చారణానన్తరం తత్ప్రత్యయః. కథం వా పశునా యజేత పశుమాలభేతేత్యాదిచోదనా. న చానేకవ్యక్తివాచకత్వే గౌరవం. ఆలమ్భాదిచోదనానుపపత్త్యా వ్యక్తివాచకత్వసిద్ధౌ తద్గౌరవస్యాదోషత్వాదిత్యాశయేనాక్షిపతి ॥ కథం తర్హీతి ॥ జాతిభానకసామగ్ర్యా వ్యక్తిభానకత్వస్య ప్రత్యక్షస్థలే దర్శనేన జాతిశక్తిజ్ఞానాదుపపన్నో వ్యక్తిలాభ ఇత్యాహ ॥ జాతేరితి ॥ జాతివ్యక్త్యోరేకజ్ఞానవిషయత్వమేకవిత్తివేద్యత్వం? జాతిభానసామగ్ర్యా వ్యక్తిభానసామగ్రీనైయత్యాద్వా? జాతిభానసామగ్ర్యా వ్యక్తిభానకత్వనియమాద్వా? నాద్యః. అసిద్ధేః. న ద్వితీయః. స్మృతిస్థలే వ్యభిచారాత్. ప్రకృతే వ్యక్తిశక్తిజ్ఞానాభావేన తత్సాహిత్యాభావాచ్చ. న తృతీయః. అన్యభానసామగ్ర్యా అన్యభానకత్వే అతిప్రసఙ్గాత్. ప్రత్యక్షస్థలే చ సంయోగసంయుక్తతాదాత్మ్యాదేర్వ్యక్తిజాతిభానకస్య సత్త్వాత్. తతశ్చ జాతిభానసామగ్ర్యా న వ్యక్తిలాభ ఇత్యరుచేరాహ ॥ యద్వేతి ॥ నను గవాదిపదానాం శక్తిర్యది వ్యక్తావపి సా జ్ఞాయత ఏవ అన్యథా తస్యాః ప్రామాణికత్వానుపపత్తిరిత్యాశఙ్క్య, శక్తిసత్త్వేపి తజ్జ్ఞానం న వ్యక్తిశక్తిజ్ఞా

**జాతౌతుసాజ్ఞాతాహేతుః । నతువ్యక్త్యంశే శక్తిజ్ఞానమపి కారణం।గౌరవా
త్ । జాతిశక్తిస్వజ్ఞానేనతి వ్యక్తిశక్తిజ్ఞానంవినాపి వ్యక్తిధీవిలంబాభావాచ్చ।
అతఏవన్యాయమతేపి అన్వయేశక్తిః స్వరూపసతీతి సిద్ధాన్తః । జ్ఞాయమానశ
క్తివిషయత్వమేవ వాచ్యత్వమితి జాతిరేవవాచ్యా । అథవా వ్యక్తేర్లక్షణ
యాऽవగమః । యథా నీలోఘటఇత్యత్ర నీలశబ్దస్య నీలగుణవిశిష్టేలక్ష
ణా తథా జాతివాచకస్యతద్విశిష్టేలక్షణా । తదుక్తం «అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థ
ఇతి । ఏవం శక్యోనిరూపితః । అథ లక్ష్యపదార్థోనిరూప్యతే । తత్ర లక్ష
ణావిషయోలక్ష్యః । లక్షణాచద్విధా । కేవలలక్షణా లక్షితలక్షణాచేతి ।**

నత్వేన జాతివిశిష్టవ్యక్తివిషయశక్తిజ్ఞానత్వేనవా హేతుః కింతు జాతివిషయ
శక్తిజ్ఞానత్వేన లాఘవాదిత్యాహ ॥ జాతౌత్వితి ॥ జాతిశక్తిస్వజ్ఞానఇతి ॥
తథాచాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం జాతిశక్తిజ్ఞానం వ్యక్తిజ్ఞానేపి కారణమితి
నాతిప్రసఙ్గఇతిభావః. నను సాశక్తిరేకావా? నానావా? నాన్త్యః. జా
తివ్యక్తిసమ్బన్ధేషు ప్రత్యేకంశక్తికల్పనాయాం గౌరవాత్. నాద్యః.జ్ఞా
యమానశక్తివిషయత్వేన వ్యక్తేరపి శక్యత్వప్రసఙ్గఇత్యతఆహ ॥ జ్ఞాయమా
నేతి ॥ పదశక్తిజ్ఞాననిష్ఠపదార్థోపస్థితిహేతుతాయాం విషయతయావచ్ఛేదక
త్వం శక్యత్వమిత్యర్థః. నను గవాదిపదానాం వ్యక్తిశక్తౌమానాభావః. న
చపదోచ్చారణానన్తరం జాతిప్రతీతివత్తత్ప్రతీతేరప్యనుభవసిద్ధత్వాత్తేనైవమా
నమితి యుక్తం. లక్షణయాపి తదుపపత్తేః. అన్యథా తీరాదావపి స్వరూ
పసచ్ఛక్త్యభ్యుపగమాపత్తిః. అతఏవనాన్వయేపి పదస్య స్వరూపసతీశక్తిః.త
స్యవాక్యగమ్యత్వేన పదస్య తత్రసామర్థ్యాభావాత్. నచ వాక్యేశక్తిరి
ష్టా. అస్మిన్పక్షేచ శక్తివిషయత్వంశక్యత్వమితి లక్షణమపి లక్ష్యేవ్యాపరితో
షాదాహ ॥ అథవేతి ॥ నను శక్తిలక్షణాభ్యాం జాతివ్యక్త్యుపస్థితౌ యుగ
పద్వృత్తిద్వయవిరోధః నచ లక్షణయోభయోపస్థితిః. అన్యలక్షణాయా అ
న్యానుపస్థాపకత్వాత్ జాతేశ్చశక్యత్వేన లక్షణాయాస్తద్విషయత్వాయోగా
దిత్యాశఙ్క్య, స్వాతంత్ర్యేణ జాతేశ్శక్యత్వేపి వ్యక్తివిశేషణత్వేన వ్యక్తిల
క్షణావిషయత్వమవిరుద్ధమితిసదృష్టాన్తమాహ ॥ యథేతి ॥ లక్ష్యస్యశక్యాధీ
ననిరూపణత్వాత్తన్నిరూపణానన్తరం లక్ష్యార్థోనిరూప్యతఇతి ప్రతిజా
తేనీ ॥అథేతి॥ లక్షణేతి ॥ శక్యసంబన్ధోలక్షణా తద్విషయోలక్ష్యఇత్యర్థః.

తత్ర శక్యసాక్షాత్సంబన్ధః కేవలలక్షణా । యథా గంగాయాం ఘోష ఇత్యత్ర ప్రవాహసాక్షాత్సంబంధినితీరే గంగాపదస్య కేవలలక్షణా । యత్ర శక్యపరంపరాసంబన్ధేనార్థాన్తరప్రతీతి స్తత్ర లక్షితలక్షణా । యథా ద్విరేఫపదస్య రేఫద్వయశక్తస్య భ్రమరపదఘటితపరంపరాసంబన్ధిని మధుకరే వృత్తిః । గౌణ్యపి లక్షితలక్షణైవ । యథా సింహో మాణవక ఇత్యత్ర సింహశబ్దవాచ్యసంబన్ధిక్రౌర్యాదిసంబన్ధేన మాణవకస్య ప్రతీతేః । ప్రకారాన్తరేణ లక్షణా త్రివిధా । జహల్లక్షణా అజహల్లక్షణా జహదజహల్లక్షణా చేతి । తత్ర శక్యమనన్తర్భావ్య యత్రార్థాన్తరస్య ప్రతీతి స్తత్ర జహల్లక్షణా । యథా విషం భుంక్ష్వేత్యత్ర స్వార్థం విహాయ శత్రుగృహే భోజననివృత్తిర్లక్షితా । యత్ర శక్యార్థమన్తర్భావ్యైవార్థాన్తర ప్రతీతి స్తత్రాజహల్లక్షణా । యథా శుక్లో ఘట ఇత్యత్ర శుక్లశబ్దః స్వార్థం శుక్లగుణమన్తర్భావ్యైవ తద్వతి ద్రవ్యే లక్షణయా వర్తతే । యత్ర హి విశిష్టవాచకః శబ్ద ఏకదే

॥యత్రేతి॥ శక్యపరంపరాసంబన్ధో లక్షితలక్షణా యత్ర తత్స్వపదం స్వశక్యపరంపరాసంబన్ధినమేవార్థం ప్రత్యాయయతీతి నాసంభవః. తాదృశం పదముదాహరతి ॥ యథేతి ॥ నన్విదం గౌణత్వాన్నాతివ్యాపకం తస్యాఽపి సింహశబ్దవాచ్యసింహత్వసమానాధికరణ క్రౌర్యాదిసంబన్ధేన దేవదత్తప్రత్యాయకత్వాదిత్యాశఙ్క్య, లక్ష్యత్వాన్న దోష ఇత్యాహ ॥ గౌణ్యపీతి ॥ శక్యసంబన్ధిమాత్రవిషయవృత్తిర్జహల్లక్షణా సా చ యద్యపి గంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యత్ర ప్రసిద్ధలక్షణాస్థలే గంగాపదేపి తథాపి గఙ్గాతీరత్వస్య పూర్వముపస్థితస్య కదాచిల్లక్ష్యతావచ్ఛేదకత్వాత్ అజహత్స్వార్థాపీతి యత్ర లక్షణా జహత్స్వార్థైవ తముదాహరతి॥ యథా విషం భుంక్ష్వేతి॥ యద్యపి విషభక్షణం కర్తవ్యత్వాన్వయయోగ్యం పరన్తు కృతం సద్యో వ్యాపాదయతీతి నాన్వయానుపపత్తిః. తథాపి పితుః శత్రుగృహాన్నభోజననివృత్తౌ తాత్పర్యాత్ తదనుపపత్త్యా వాక్యస్య తత్ర లక్షణేతి ధ్యేయం. ॥శక్యార్థమితి॥ శక్యార్థవిశిష్టవిషయత్వం లక్షణమ్. తేన కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతామిత్యత్ర నాతివ్యాప్తిః. కాకాదేశ్శక్యార్థస్య విశేష్యత్వేన జహదజహల్లక్షణాయా స్తద్విశిష్టవిషయత్వాభావాత్. ॥ యత్ర హీతి ॥ శక్యైకదేశమాత్రవిషయవృత్తిత్వం జహదజహల్లక్షణాలక్షణమిహ వివక్షితం. న

శం విహాయ పరకదేశే వర్తతే తత్ర జహదజహల్లక్షణా । యథా సోఽయం దేవదత్త ఇతి । అత్ర హి పదద్వయవాచ్యయోర్విశిష్టయోరైక్యానుపపత్త్యా పదద్వయస్య విశేష్యమాత్రపరత్వం । యథా వా తత్త్వమసీత్యాదౌ తత్పదవాచ్యస్య సర్వజ్ఞత్వాది విశిష్టస్య త్వంపదవాచ్యేనాన్తఃకరణ విశిష్టేనైక్యాయోగాదైక్యసిద్ధ్యర్థం స్వరూపే లక్షణేతి సాంప్రదాయికాః । వయం తు బ్రూమః । సోఽయం దేవదత్తస్తత్త్వమసీత్యాదౌ విశిష్టవాచకానాం పదానామేకదేశపరత్వేఽపి నలక్షణా । శక్త్యుపస్థితవిశిష్టయోరభేదాన్వయానుపపత్తౌ విశేష్యయోః శక్త్యుపస్థితయోరేవాభేదాన్వయబోధావిరోధాత్ । యథా ఘటోఽనిత్య ఇత్యత్ర ఘటపదవాచ్యైకదేశఘటత్వస్యాయోగ్యత్వేఽపి యోగ్యఘటవ్యక్త్యా సహ అనిత్యత్వాన్వయః । యత్ర పదార్థైకదేశస్య విశేషణతయోపస్థితిః తత్ర స్వాతన్త్ర్యేణోపస్థితయే లక్షణాభ్యుపగమః । యథా నిత్యో ఘట ఇత్యత్ర ఘటపదాద్ఘటత్వస్య శక్త్యా స్వాతన్త్ర్యేణానుపస్థితత్వాత్తదుపస్థిత్యర్థం ఘటపదస్య ఘటత్వే లక్షణా । ప్రకృతే చ తత్త్వమసీత్యాది వాక్యేఽపి న లక్షణా । శక్త్యా స్వాతన్త్ర్యేణోపస్థితయోస్తత్త్వంపదార్థయోరభేదాన్వయే బాధకాభావాత్ ।

తు విశిష్టవాచకత్వే ఘటితే. తస్య తద్వ్యర్థత్వాత్. న చ కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతామిత్యత్రావ్యాప్తిః శునకాదేరేకదేశత్వాభావాదితి వాచ్యం. సాంప్రదాయికమతేఽస్యానుదాహరణత్వాత్. గ్రన్థకారమతే తు శక్యాశక్యవిశేష్యకవృత్తిత్వస్య లక్షణత్వాత్. నన్వక్షరైః శ్నక్షణార్థా ఇత్యభ్యుపగమాత్ దేవదత్తాదిశక్తేర్వ్యక్తేరేకదేశత్వాభావాదసంభవ ఇతి చేన్న. ఆకృతివిశిష్టవ్యక్తివాచకత్వాదిమతేన ఏతల్లక్షణప్రణయనాత్. సిద్ధాన్తే చ జహదజహల్లక్షణాయా అప్యసిద్ధేః. లక్షణాత్రైవిధ్యస్య చ మతాన్తరాభిప్రాయత్వాత్. నను విశేషణపరేఽపి నిత్యో ఘట ఇత్యాదౌ లక్షణా న స్యాదవిశేషాదిత్యత ఆహ ॥ యత్ర పదార్థైకదేశస్యేతి ॥ స్వాతన్త్ర్యేణేతి ॥ విశేషణత్వేన శక్త్యుపస్థితస్య ఘటత్వాదేరన్యాన్వితతయా నిరాకాంక్షత్వేన స్వతన్త్రోపస్థితేరాకాంక్షోత్థాపకతయా తస్యాపవాన్వయబోధాఙ్గత్వాదితి భావః. నను విశిష్టవాచకపదస్య విశేష్యపరత్వేఽపి లక్షణైవ. తదేకదేశత్వసామ్యాత్: లాఘవేన శక్త్యైకదేశపరత్వస్య తత్ర ప్రయోజకత్వాత్. అత ఏవ న్యాయైః, 'పదా

అన్యథా గేహేఘటః ఘటేరూపం ఘటమానయేత్యాదౌ ఘటత్వ గేహత్వాదేరవివక్షితాన్వయబోధాయోగ్యతయా తత్రాపి ఘటాదిపదానాం విశేష్యమాత్రపరత్వేలక్షణా స్యాత్ । తస్మాత్తత్త్వమసీత్యాదివాక్యే ఆచార్యాణాం లక్షణోక్తిరభ్యుపగమవాదేన బోధ్యా । జహదజహల్లక్షణోదాహరణంతు కాకేభ్యోదధిరక్ష్యతామిత్యాద్యేవ । తత్ర శక్యకాకత్వపరిత్యాగేన అశక్యదధ్యుపఘాతకత్వ పురస్కారేణ కాకేపి కాకశబ్దస్య ప్రవృత్తేః । లక్షణాబీజంతు తాత్పర్యానుపపత్తిరేవ । నత్వన్వయానుపపత్తిః । కాకేభ్యోదధిరక్ష్యతామిత్యత్రాన్వయానుపపత్త్యభావాత్ । గఙ్గాయాంఘోషఇత్యాదౌ తాత్పర్యానుపపత్తేరపి భావాత్ ।

ర్థః పదార్థైరన్వేతి నతు తదేకదేశేనేతి. తథాచ నీలోఘటః సోయందేవదత్తః తత్త్వమసీత్యాదావపి లక్షణేత్యతఆహ ॥ అన్యథేతి ॥ ఘటాదిపదానామితి ॥ నచాత్రాప్యనుమతిః. అపసిద్ధాన్తాత్. విశేష్యస్యైకదేశత్వేపి శక్త్యైవస్వాతన్త్ర్యేణోపస్థితతయాన్వయబోధోపపత్తౌ పునస్తదుపస్థితయేలక్షణాకల్పనస్యాప్రామాణికత్వాచ్చేతి భావః. తర్హిజహదజహల్లక్షణాయా నిర్విషయత్వాపత్తిరిత్యాశఙ్క్య, విశిష్టవాచకత్వవాది మతేన స్వయం తద్విషయమాహ ॥ జహదజహల్లక్షణోదాహరణంత్వితి ॥ ఛత్రిణోయాన్తీత్యాదికమాది పదగ్రాహ్యం ॥ శక్యేతి ॥ శక్యతావచ్ఛేదకేత్యర్థః. నను కాకేభ్యోదధిరక్ష్యతామిత్యాదౌ లక్షణాయా నాశక్యమాత్రవిషయత్వమ్. అజహల్లక్షణాత్వప్రసఙ్గాత్. నచ శక్యాశక్యవిషయత్వమ్. తదనుగతలక్ష్యతావచ్ఛేదకస్యాప్రతీతేరిత్యాశఙ్క్య, దధ్యుపఘాతకత్వమేవ శక్యాశక్యవృత్తిలక్ష్యతావచ్ఛేదక మిత్యాహ ॥ అశక్యేతి ॥ ఏవం లక్షణానిరూపితా సంప్రతి తద్బీజం నిరూపయతి ॥ లక్షణాబీజంత్వితి॥ ఏవకారవ్యావర్త్యమాహ ॥ నత్వితి ॥ కిం అన్వయానుపపత్తిః తద్బీజం? తాత్పర్యవిషయాన్వయానుపపత్తిర్వా? ఆద్యఆహ ॥ కాకేభ్యఇతి ॥ నద్వితీయః. లాఘవావశ్యకత్వాభ్యాం తాత్పర్యానుపపత్తేరేవ లక్షణాబీజత్వౌచిత్యాత్. నను తాత్పర్యవిషయాన్వయానుపపత్తి గుర్వప్యపిగంగాయాం ఘోషఇత్యాదౌక్లృప్తత్వాల్లక్షణాబీజం నతు తాత్పర్యానుపపత్తిరిత్యతఆహ ॥ గంగాయామితి ॥ లక్షణా పదమాత్రవృత్తిః వృత్తిత్వాచ్ఛక్తివది

లక్షణా చ న పదమాత్రవృత్తిః। కిన్తు వాక్యవృత్తిరపి। యథా గంభీరాయాం నద్యాం ఘోష ఇత్యత్ర గంభీరాయాం నద్యామితి పదద్వయసముదాయస్య తీరే లక్షణా। నను వాక్యస్యాశక్యతయా కథం శక్యసంబన్ధరూపా లక్షణా। ఉచ్యతే। శక్త్యా యత్పదేన జ్ఞాప్యతే తత్సంబన్ధో లక్షణా శక్తిజ్ఞాప్యశ్చ యథా పదార్థః తథా వాక్యార్థోఽపీతి న కాచిదనుపపత్తిః।

తి నైయాయికాన్ప్రత్యాహ॥ లక్షణా చేతి॥ ఉక్తానుమానం చ శక్తిత్వేన సోపాధికమితి భావః. నను శక్తేః పదమాత్రవృత్తిత్వే శక్తిత్వం న ప్రయోజకం లాఘవేన సామాన్యధర్మస్య వృత్తిత్వస్యైవ తత్ప్రయోజకత్వాదిత్యాశఙ్క్య, చిత్రగుమానయ గంభీరాయాం నద్యాం ఘోష ఇత్యాదౌ గవాదిపదే లక్షణా న చిత్రాదిపద ఇత్యత్ర నియామకాభావేన పదసముదాయ ఏవ తత్ర లక్షణాయాస్త్వయాపి స్వీకర్తవ్యతయా గుర్వపి శక్తిత్వం తత్ర ప్రయోజకమిత్యాహ ॥ యథా గంభీరాయామితి ॥ శక్యసంబన్ధో హి లక్షణా వాక్యే చ శక్త్యనాశ్రయే తత్కల్పనం బాధితమితి చోదయతి ॥ నన్వితి ॥ శక్యసంబన్ధ ఏవ లక్షణా స్వశక్తిజ్ఞాప్యం చేహ శక్యపదేన వివక్షితం శక్తిజ్ఞాప్యశ్చ పదార్థజ్ఞానద్వారా వాక్యార్థోఽపీతి వాక్యేపి లక్షణాయుక్తేత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ నను శక్యసంబన్ధత్వాపేక్షయా స్వశక్తిజ్ఞాప్య సంబన్ధత్వం గుర్వితి చేన్న. వాక్యలక్షణాయాః ప్రమాణాన్తరసిద్ధత్వేన తత్సాధారణగురులక్షణ ప్రణయనస్యాన్యాయ్యత్వాత్. నచ జ్ఞాప్యసంబన్ధత్వమేవ లక్షణాలక్షణమస్తు తస్య వాక్యలక్షణాసాధారణత్వాత్ తతశ్చ లక్షణే శక్తిపదం వ్యర్థమితి వాచ్యం. తథాసతి గావ్యాదేరపభ్రంశస్య లక్షణోపత్త్యాసాధుత్వాపత్తేః. వృత్తిమత్త్వస్యైవశబ్దసాధుత్వ ప్రయోజకత్వాత్. నచవాక్యస్య స్వనిష్ఠశక్త్యభావేన కథం స్వశక్తిజ్ఞాప్యసంబన్ధరూపా లక్షణా స్యాదితి వాచ్యమ్. శక్త్యాశ్రయస్య పదస్యైవ సముదాయరూపేణ వాక్యత్వాభ్యుపగమాత్. యద్వా జ్ఞాప్యసంబన్ధ ఏవ లక్షణా. నచాపభ్రంశస్య సాధుత్వాపత్త్యా యజ్ఞేపప్రయోగాపత్తిః. వ్యాకరణవ్యుత్పాద్యత్వస్య సాధుత్వవ్యవహారప్రయోజకత్వాత్. వ్యాకరణం చ ప్రకృతిప్రత్యయాన్వాఖ్యాయికా స్మృతిరితి నాత్మాశ్రయః. తతశ్చోపపన్నా వాక్యే లక్షణేతి. తదేతత్సర్వమభిప్రేత్యాహ ॥ న కాచిదనుపపత్తిరితి ॥ నను చిత్రగుమానయ గంభీరాయాంనద్యాం

ఏవమర్థవాదవాక్యానాం ప్రశంసారూపాణాం ప్రాశస్త్యే లక్షణా । సోఽరోదీదిత్యాదినిందార్థవాదవాక్యానాం తు నిన్దితత్వే లక్షణా । అర్థవాదగతపదానాం ప్రాశస్త్యాది లక్షణాభ్యుపగమే ఏకేన పదేన లక్షణయా తదుపస్థితిసంభవే పదాన్తరవైయర్థ్యం స్యాత్ । ఏవం చ విధ్యపేక్షితప్రాశస్త్యరూపపదార్థప్రత్యాయకతయాఽర్థవాదపదసముదాయస్య పదస్థానీయతయా పదం సద్విధినా ఏకవాక్యం భవతీత్యర్థవాదవాక్యానాం పదైకవాక్యతా । కృతర్హి

ఘోషఇత్యాదావపి గవాదిపద ఏవ లక్షణా. నచ నియామకాభావః. విశేష్యపదత్వస్య నియామకత్వాత్. అత ఏవాభేదాన్వయస్థలే నీలో ఘట ఇత్యాదౌ విశేషణవిభక్తిః సాధుత్వార్థా. నచ పదాన్తరవైయర్థ్యం. చిత్రగోష్వామి గంభీరనదీతీరాదౌ తాత్పర్యద్యోతకత్వాత్. అత ఏవ ప్రజయతీత్యాదౌ ఉపసర్గస్య ప్రకృష్టే జయే తాత్పర్యద్యోతకత్వం నతు శక్తిలక్షణా వా తతశ్చ వాక్యే న లక్షణేత్యర్థః ॥ ఏవమితి ॥ అర్థవాదవాక్యానామితి ॥ నహి 'విశ్వరూపా వై త్వాష్ట్రః' ఇత్యాదావనేకపదసందర్భాత్మకే అర్థవాదవాక్యే విశేష్యపదం లాక్షణికం విశేషణపదం ద్యోతకమితి నియమోఽస్తి. విశేష్యపదానామపి నానాత్వాత్. తథా చార్థవాదస్థలే వాక్యలక్షణాయాః క్లృప్తత్వేన లోకేఽపి గంభీరాయాం నద్యాం ఇత్యాదౌ వాక్య ఏవ లక్షణేతి భావః. అర్థవాదే పదైకవాక్యతాప్రసిద్ధిరపి తత్ర వాక్యలక్షణాయాం మానమిత్యాహ ॥ ఏవం చేతి ॥ అన్యథా తవ మతే అర్థవాదాన్తర్గతస్య కస్యచిదేవ పదస్య ప్రశస్తత్వ నిన్దితత్వ రూపార్థప్రత్యాయకతయా తస్యైవ పదైకవాక్యత్వాపత్తౌ అర్థవాదపదసముదాయే తత్ప్రసిద్ధిర్న స్యాదితి భావః. ప్రసఙ్గాద్వాక్యైకవాక్యతాం నిరూపయితుమాకాంక్షాముద్భావయతి ॥ క్వ తర్హీతి ॥ యద్వా తత్ప్రసిద్ధిర్న వాక్యలక్షణాయాం ప్రమాణం పదమాత్రవృత్తిలక్షణావాదిమత ఏవార్థవాదాన్తర్గతస్య పదస్య సతః పదాన్తరద్యోతితతాత్పర్యవిషయప్రాశస్త్యార్థప్రతిపాదకతయా పదైకవాక్యత్వసంభవాత్ అన్యథా వాక్యస్యాపి సతః పదైకవాక్యత్వే కుత్రాపి వాక్యైకవాక్యతా న స్యాదిత్యాక్షిపతి ॥ క్వ తర్హీతి ॥ న హి వాక్యయోస్సతోరేకవాక్యత్వం వాక్యైకవాక్యత్వం. కిన్తు వాక్యార్థబోధకయోః తథా చార్థవాదస్య వాక్యత్వేఽపి ప్రాశస్త్యరూపా

వాక్యైకవాక్యతా యత్ర ప్రత్యేకం భిన్నభిన్నసంసర్గ ప్రతిపాదకయో
ర్వాక్యయోరాకాంక్షావశేన మహావాక్యార్థబోధకత్వమ్ । యథా 'దర్శపూ
ర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత' ఇత్యాది వాక్యానాం సమిధో
యజతీత్యాదివాక్యానాంచ పరస్పరాపేక్షితాంగాంగిభావబోధకతయైవైక
వాక్యతా। తదుక్తం భట్టపాదైః । 'స్వార్థబోధే సమాప్తానామంగాంగిత్వాద్య
పేక్షయా । వాక్యానామేకవాక్యత్వం పునః సంహత్య జాయతే' ఇతి । ఏవం
ద్వివిధోపి పదార్థో నిరూపితః । తదుపస్థితిశ్చాసత్తిః।

బోధకతయా వాక్యార్థానుభావకత్వాభావాన్న వాక్యైకవాక్యతేత్యా
హ ॥ యత్రేతి ॥ విశేష్యవిశేషణమితి న్యాయేన పదార్థసమూహాల
మ్బనాదేవ వైశిష్ట్యావగాహిమహావాక్యార్థజ్ఞానోపపత్తౌ మధ్యే వావాన్త
రవాక్యార్థబోధ ఇతి వాక్యైకవాక్యతాయాం లోకే కశ్చిద్విప్రతిపద్యే
తాపీత్యతో నిస్సందిగ్ధవైదికవాక్యముదాహరతి ॥ యథేతి ॥ పరస్పరేతి ॥ ప్ర
కృతీనాం దర్శపూర్ణమాసాదీనాం స్వప్రకరణస్థాంగైర్నివృత్తోపకారకాకాం
క్షాణామనారభ్యాధీతాంగైః వికృతీనాంచాతిదిష్టాంగైః పరిపూర్ణానాంశర
మయాదిభిస్సహ నష్టాశ్వదగ్ధరథవదుత్థితాకాంక్షావిరహేపి రక్తః పటో
భవతీతివదుత్థాపితపరస్పరాకాంక్షాసత్త్వాదిత్యభిప్రాయః. నను వేదేపి వా
వాన్తరవాక్యార్థబోధానన్తరం మహావాక్యార్థజ్ఞానం తథాసతి వాక్య
యోః జనితాన్వయబోధత్వేన నిరాకాంక్షతయా మహావాక్యార్థబో
ధో న స్యాదితి చేన్న. అవాన్తరవాక్యార్థబోధానన్తరం తదనుకూలాకాం
క్షాఽభావేన వాక్యాభ్యాం పునరవాన్తరవాక్యార్థజ్ఞానాభావేప్యజనితతా
దృగ్విషయమహావాక్యార్థబోధాభ్యాం తాభ్యామేవ సంహతాభ్యాం మహా
వాక్యార్థబోధసంభవాత్. అత్ర సదాచార్యసమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥
నచ వేదేపి విశేష్యవిశేషణమితి న్యాయేన ప్రథమత ఏవ విశిష్టవైశిష్ట్యావ
గాహిమహావాక్యార్థబోధోస్తు లాఘవాదితి వాచ్యమ్. తథాసతి కర్మస్వ
రూపజ్ఞానానన్తరం ఫలాన్వయబోధః తతః శేషశేషిభావాన్వయబోధ ఇతి
రాద్ధాన్తభంగాపత్తేః. ఉత్పత్త్యుత్పన్నశిష్టగుణవిభాగానుపపత్తేశ్చేతి ॥ త
దుపస్థితిరితి ॥ శక్తిలక్షణాన్యతరసమ్బన్ధేన పదజన్యపదార్థస్మృతిరాసత్తిరి
త్యర్థః. నన్వస్తు పదార్థోపస్థితిరాసత్తిః తథాపి న తజ్జ్ఞానం శాబ్దబోధే హే

సా చ శాబ్దబోధే హేతుః । తత్రైవాన్వయ వ్యతిరేకదర్శనాత్ । ఏవం మహా వాక్యార్థబోధేఽవాన్తర వాక్యార్థబోధే హేతుః । తత్రైవాన్వయాద్యవధారణాత్ । క్రమప్రాప్తం తాత్పర్యం నిరూప్యతే । తత్ర తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వం న తాత్పర్యమ్ । అర్థజ్ఞానశూన్యేన పురుషేణోచ్చరితాద్వేదాదర్థప్రత్యయాభావప్రసఙ్గాత్ । అయమధ్యాపకోఽవ్యుత్పన్న ఇతి విశేషదర్శనేన తత్ర తాత్పర్యభ్రమస్యాప్యభావాత్ । న చ ఈశ్వరీయతాత్పర్యజ్ఞానాత్తత్ర శాబ్దబోధ ఇతి వాచ్యమ్ ।

తుః. మానాభావాత్. నాపి స్వరూపసతీ. పదార్థానాం శాబ్దజ్ఞానే విశేషణత్వేనభాసమానతయా తదుపస్థితే ర్విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుత్వాపత్త్యా శాబ్దజ్ఞానాసాధారణకారణతాభ్యుపగమభంగాపత్తే రిత్యాశయేనాహ ॥ సా చేతి ॥ ఆసత్తిరేవహేతుః. నతు తజ్జ్ఞానం. తథాచ పదజన్యపదార్థోపస్థితిత్వేన హేతుత్వాదసాధారణ్యమితిభావః. నచ తేనరూపేణ హేతుత్వే మానాభావ ఇత్యాహ ॥ తత్రైవేతి ॥ నచ విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుత్వం. విశేష్యధియోఽహేతుత్వాపాతాత్. నచేష్టాపత్తిః, యావదన్వయప్రతియోగ్యుపస్థితావేవాన్వయబోధః తదభావే నేత్యన్వయవ్యతిరేకవిరోధాదిత్యర్థః. ఏవం శాబ్దజ్ఞానకారణంనిరూప్య తద్విశేషకారణమాహ ॥ ఏవమితి ॥ నచోక్తన్యాయేన వైదికమహావాక్యార్థజ్ఞాన ఏవావాన్తరవాక్యార్థజ్ఞానంహేతుః నతు లోకేపి తత్రసమూహాలమ్బనాత్తదుత్పత్త్యావిరోధాభావాదితి వాచ్యం. వైదికస్థలే లాఘవేన మహావాక్యార్థజ్ఞానత్వస్యైవావాన్తరవాక్యార్థజ్ఞానజన్యతావచ్ఛేదకతయా క్లృప్తత్వేన లోకే సమూహాలంబనమాత్రాత్ మహావాక్యార్థజ్ఞానస్యైవాసిద్ధేః. అన్యథాకదాచిదాకాంక్షాదివశాద్యత్రావాన్తరవాక్యార్థజ్ఞానం తత్రతన్నస్యాత్. యదిచ పదార్థసమూహాలమ్బనాదపి మహావాక్యార్థజ్ఞానం తదాతజ్జన్యమహావాక్యార్థజ్ఞానత్వం తజ్జన్యతావచ్ఛేదకమితి నవ్యభిచారఇతి బోధ్యమ్. మానిష్ఠోక్తాదావవ్యాప్తిరితి దోషెసత్యేవ దోషాన్తరమాహ ॥ అర్థజ్ఞానశూన్యేనేతి ॥ తత్ర కిం తాత్పర్యజ్ఞానం ప్రమారూపం? భ్రమరూపంవా? తత్రాద్యంనిరాకృత్యద్వితీయంనిరస్యతి ॥ అయమితి ॥ విశేషదర్శనేనేతి ॥ విరోధిదర్శనేనేత్యర్థః ॥ నచేతి ॥ యద్యపి సాక్షాత్కారంతత్త్వాల్యాదిప్రేరకత్వాభావా

ఈశ్వరానఙ్గీకర్తురపి తద్వాక్యార్థప్రతిపత్తిదర్శనాత్ । ఉచ్యతే । తత్ప్రతీతిజనకత్వయోగ్యత్వం తాత్పర్యం । గేహే ఘటఇతి వాక్యం, గేహే ఘటసంసర్గప్రతీతిజననయోగ్యం నతు పటసంసర్గప్రతీతిజననయోగ్యం ఇతి తద్వాక్యం ఘటసంసర్గపరం నతు పటసంసర్గపరమితివ్యపదిశ్యతే। నను సైన్ధవమానయేత్యాదివాక్యం యదా లవణానయనప్రతీతీచ్ఛయా ప్రయుక్తం తదా వ్యశ్వసంసర్గప్రతీతిజననే స్వరూపయోగ్యతానత్త్వా ల్లవణపరత్వజ్ఞానదశాయామప్యశ్వాదిసంసర్గజ్ఞానాపత్తిరితిచేన్న । తదితరప్రతీతీచ్ఛయానుచ్చరితత్వస్యాపి తాత్పర్యంప్రతి విశేషణత్వాత్ । తథాచ యద్వాక్యం యత్ప్రీ

త్యాచ్చారయితృత్వమీశ్వరస్య తథాపి తత్ప్రీతికతామాత్రముచ్చారయితృత్వం తచ్చ కంఠతాల్వాదివ్యాపారానుకూలకృతిమత్త్వాదీశ్వరేపీతిభావః. అవ్యుత్పన్నాదీరితపదవాక్యశ్రోతృణః సాంఖ్యమీమాంసకాదే రపౌరుషేయత్వనిశ్చయవత స్తాత్పర్యనిశ్చయాభావేపి శాబ్దజ్ఞానదర్శనేన వ్యభిచారాన్నతాత్పర్యజ్ఞానం హేతురిత్యాహ ॥ ఈశ్వరేతి ॥ తదితి ॥ స్వార్థసంసర్గానుభవ జననస్వరూపయోగ్యత్వం తాత్పర్యమిత్యర్థః. నతుఫలోపధానం. తస్మిన్సతి తాత్పర్యజ్ఞానం సతిచతస్మిన్ వాక్యార్థజ్ఞానఫలమిత్యన్యోన్యాశ్రయాత్. నకేవలమిదం తాత్పర్యం శాబ్దజ్ఞానోపయోగి కింతు వ్యవహారోపయోగిచేత్యాహ ॥ గేహఇతి ॥ ఘటసంసర్గపరమితి ॥ వ్యవదిశ్యతఇత్యన్వయః. అన్యథా ఇతిశబ్దోపాత్తపౌత్వవిశేషాపత్తేః. ॥ నన్వితి ॥ శ్వేతోధావతీత్యాది వాక్యమాదిపదగ్రాహ్యం. ॥లవణపరత్వేపీతి॥ లవణమాత్రప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వజ్ఞానదశాయామశ్వాదిసంసర్గప్రతీతి జనకత్వలక్షణతాత్పర్యప్రతీతిసంభవేన తద్వాక్యాదశ్వాదిసంసర్గానుభవాపత్తిః తత్పరత్వవ్యవహారాపత్తిశ్చేత్యర్థః. తత్ప్రతీతి జనకత్వేసతి తదన్యప్రతీతీచ్ఛయానుచ్చరితత్వం తాత్పర్యం వివక్షితమిత్యాహ ॥ తదితరేతి ॥ నను ప్రథమేన తత్పదేనాశ్వస్య ద్వితీయేనలవణస్య పరామర్శే లవణపరే వాక్యేదోషతాదవస్థ్యమిత్యాశఙ్క్య, సర్వనామ్నాబుద్ధిస్థవాచకత్వనియమేన ద్వితీయతత్పదేన ప్రథమతత్పదోక్తస్యైవ పరామర్శః అన్యథా యస్యకస్యచిత్పరామర్శేపటాన్యఘటప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితస్య ఘటమానయేత్యస్యతత్పరత్వాపత్తిరిత్యాహ ॥ తథాచేతి ॥ భోజనప్రకరణే ప్రయుక్తస్య సై

తీతిజనన స్వరూపయోగ్యత్వేసతి యదన్యప్రతీతీచ్ఛయా నోచ్చరితం తద్వాక్యం తత్సర్గపరమిత్యుచ్యతే । శుకాదివాక్యేఽవ్యుత్పన్నోచ్చరితవేదవాక్యాదౌచ అర్థప్రతీతీచ్ఛాయా ఏవాభావేన తదన్యప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వాభావేన లక్షణసత్త్వాన్నావ్యాప్తిః । నచోభయప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితేఽవ్యాప్తిః । తదన్యమాత్రప్రతీతీచ్ఛయాఽనుచ్చరితత్వస్య వివక్షితత్వాత్ । ఉక్తప్రతీతిమాత్రజననయోగ్యతాయాశ్చావచ్ఛేదికాశక్తిః ।అస్మాకంతు సర్వత్ర కారణతాయాం శక్తేరేవావచ్ఛేదకత్వాన్నకోపి దోషః । ఏవం తాత్పర్యస్య తత్ప్రతీతిజనకత్వరూపస్య శాబ్దజ్ఞానజనకత్వేసిద్ధే చతుర్థవర్ణకే తాత్పర్యజ్ఞానస్య హేతుత్వనిరాకరణవాక్యం తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వరూపతాత్పర్యస్య నిరాకరణపరం । అన్యథా తాత్పర్యనిశ్చయఫలకవేదాన్తవి

ద్యమానయేత్యస్య వాక్యస్యాశ్వాన్యలవణప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వాన్న తత్సంసర్గజ్ఞానం నాపి తదా తత్పరత్వవ్యవహార ఇతి భావః. అవ్యుత్పన్నవాక్యే పూర్వోక్తామవ్యాప్తి ముద్ధరతి ॥ శుకాదీతి ॥ తదన్యమాత్రేతి ॥ అత్రానుచ్చరితత్వ మప్రతిసంహితత్వం తైనైకపరతయా ప్రతిసంహితే మానిలిఖిత నానార్థశ్లోకే నాతిప్రసంగః. నను తత్ప్రతీతిజనన స్వరూపయోగ్యతావచ్ఛేదకం తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వమేవ అన్యస్యతాదృశస్యాభావాత్ తథాచ పరమేశ్వరప్రద్వేషిషు తే వేదవాక్యాదావవ్యాప్తిరిత్యతఆహ ॥ఉక్తేతి ॥ తర్హిశక్తికల్పనే గౌరవమిత్యతఆహ ॥ అస్మాకమితి ॥ తథాచ వాక్యనిష్ఠవాక్యార్థజ్ఞానకారణతా కించిదవచ్ఛేద్యా కారణతాత్వాత్ వహ్నినిష్ఠకారణతావదిత్యనుమానం శక్తౌమానమితిభావః. నను న్యాయమతేశక్తేరనంగీకారాదసంభవః. నచ తన్మతే తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వాదికమవచ్ఛేదకమితి యుక్తమ్. అననుగమాత్ ఇతి నేత్యాహ ॥ ఇతినకోపిదోష ఇతి ॥ తథాచావచ్ఛేదకత్వ మనుగతమితి నోక్తదోషావకాశః. అన్యథాపదశక్తావప్యగతేరితి భావః. నను తాత్పర్యజ్ఞానస్య హేతుత్వే అపసిద్ధాన్తః వివరణాదౌ తస్య నిరాకృతత్వాదిత్యాశఙ్క్య నిరుక్తతాత్పర్యజ్ఞానహేతుత్వస్యాన్వయవ్యతిరేకప్రమాణ సిద్ధత్వేన తద్వాక్యస్యాన్యాదృశ తాత్పర్యనిరాసపరతయాప్యుపపత్తే ర్నవిరోధ ఇత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ తాత్పర్యజ్ఞానమాత్రహేతుత్వనిరాసపరత్వే బాధకమాహ ॥ అన్యథేతి ॥—నను నతా

చారవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్ ।

వదిదం తాత్పర్యం వ్యవహారోపయోగి తదితరప్రతీతీచ్ఛయానుచ్చరితత్వస్యై
వ తత్పరపదప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన శేషవైయర్థ్యాత్. నచ గేహే ఘట
ఇతివాక్యే పటసంసర్గపరతావారణాయ తత్ప్రతీతిజనకత్వ ముపాత్త
మితి వాచ్యం. ఘటసంసర్గపరస్య తస్యపటసంసర్గాన్యపరమిత్యుద్దేశ్యక
త్వేన తతఏవ తద్వారణాత్. నహికశ్చిత్పటసంసర్గేచ్ఛయా గేహే ఘ
టఇతిప్రయుఙ్క్తే. శబ్దప్రయోగే అవాచకపదప్రయోగస్యాన్యాయ్యత్వాత్.
ప్రయోగేవా పటసంసర్గపరత్వస్యేష్టత్వాత్. గఙ్గాదిపదవత్ లక్షణయా
తస్యతత్ప్రతీతిస్వరూపయోగ్యత్వాత్. అతఏవ నైతత్తాత్పర్యం శాబ్దజ్ఞానో
పయోగి. విశేష్యమాత్రవిషయతయా తస్య హేతుత్వసమ్భవే విశిష్టవిషయ
తయా తత్త్వే గౌరవాత్. నచ వైపరీత్యమస్త్వితి సైన్ధవమానయేతి వా
క్యస్యాశ్వసంసర్గప్రతీతిజనకత్వజ్ఞానే లవణపరత్వజ్ఞానదశాయామశ్వాను
భవానపత్తేః. నచ తత్ప్రతీతిజననస్వరూపయోగ్యత్వమేవ తాత్పర్యం
తదవచ్ఛేదకంచ తదన్యప్రతీతీచ్ఛయానుచ్చరితత్వం తథాచ తజ్జ్ఞానమేవ హే
తురితి వాచ్యం. లాఘవేన తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వస్యైవావచ్ఛేదకత్వౌ
చిత్యాత్. కించ తదన్యప్రతీతీచ్ఛయానుచ్చరితత్వాప్రతిసన్ధానేపి తత్ప్ర
తీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వజ్ఞానేసతి వ్యుత్పన్నస్య వాక్యాదన్వయబోధదర్శనాన్న
తజ్జ్ఞానమన్వయధీహేతుః. నచ తేన తదృశానుచ్చరితత్వమనుమాయ త
తోన్వయమనుభవతీతివాచ్యం. తద్వ్యాప్తిమవిదుషోపి తేనాన్వయబోధస్యా
నుభవసిద్ధత్వాత్. నచ తదపి తస్య త్వయైవ దూషితత్వాత్. ఏతదప్రతిసన్ధా
నేపితదన్యప్రతీతీచ్ఛయానుచ్చరితత్వజ్ఞానాదన్వయబోధాచ్చ. తస్మాన్నోక్త
తాత్పర్యం కారణమితి—అత్రబ్రూమః—తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వం త
దన్యమాత్రప్రతీతీచ్ఛయానుచ్చరితత్వం చ తాత్పర్యం. నచ పరస్పరవ్యభి
చారాన్నోభయమపి హేతుఃస్యాదితివాచ్యం. తదన్యమాత్రప్రతీత్యుద్దేశ్య
కత్వజ్ఞానవిరోధిజ్ఞానవిషయజ్ఞానత్వేనానుగతేన హేతుత్వాభ్యుపగమాత్.
నహి తత్ప్రతీత్యుద్దేశ్యకత్వజ్ఞానే తదన్యమాత్రప్రతీత్యుద్దేశ్యకత్వజ్ఞానము
దేతి. నచోక్తతాత్పర్యజ్ఞానం నకారణం మానాభావాదితివాచ్యం. సైన్ధవ
మానయేతి వాక్యస్య లవణపరత్వజ్ఞానదశాయాం సత్యామప్యాకాంక్షాదిఘ

కేచిత్తు శాబ్దజ్ఞానత్వావచ్ఛేదేన తత్ర తాత్పర్యజ్ఞానం న హేతురిత్యేవంపరం చతుర్థవర్ణకవాక్యం। తాత్పర్యసంశయవిపర్యయోత్తరశాబ్దజ్ఞానవిశేషే చ తాత్పర్యజ్ఞానం హేతురేవ। ఇదం వాక్యమేతత్పరముతాన్యపరమితి సంశయే తద్విపర్యయే చ తదుత్తరవాక్యార్థవిశేషనిశ్చయస్య తాత్పర్యనిశ్చయం వినానుపపత్తేరిత్యాహుః। తచ్చ తాత్పర్యం వేదే మీమాంసాపరిశోధితన్యాయాదేవావధార్యతే। లోకే తు ప్రకరణాదినా।

టితసామగ్ర్యామశ్వపరత్వజ్ఞానవిరహేణాశ్వసంసర్గజ్ఞానాభావాత్. అయమేతి పుత్రో రాజ్ఞః పురుషోఽపసార్యతామిత్యత్రాన్వయపరత్వసన్దేహే తద్వ్యతిరేకనిశ్చయే చ శాబ్దజ్ఞానప్రతిబన్ధాచ్చ. కేచిత్తు తాత్పర్యనిశ్చయస్య శాబ్దజ్ఞానప్రతిబన్ధక తత్సంశయ తద్వ్యతిరేకనిశ్చయ నివృత్త్యుపక్షీణత్వాన్న హేతుత్వమితి. తన్న. సిద్ధాన్తే ప్రతిబన్ధకాభావస్య హేతుత్వానభ్యుపగమాత్. కించ యత్సంశయేత్యాదివ్యాప్తిబలాత్తాత్పర్యనిశ్చయో హేతుః. నతు తద్వ్యతిరేకజ్ఞానాభావః. తస్యాభావత్వేన గురుత్వాత్. అన్యథా వ్యాప్తినిశ్చయస్యాప్యనుమిత్యహేతుత్వాపత్తేరితి—. అభేదరత్నకారమతమాహ ॥ కేచిత్త్వితి ॥ —అత్రేదమనభిమతిబీజం. తాత్పర్యజ్ఞానజన్యతావచ్ఛేదకం శాబ్దజ్ఞానే శాబ్దజ్ఞానత్వం. లాఘవాత్. నతు తాత్పర్యసంశయవిపర్యయోత్తరశాబ్దజ్ఞానత్వం. గౌరవాత్. నచాసత్యపి తాత్పర్యనిశ్చయే తత్సంశయాదివిరహే శాబ్దబోధదర్శనేన వ్యభిచారాన్న హేతుత్వమితి వాచ్యం. ఉక్తలాఘవేన తద్ధేతుత్వక్లృప్తౌ తదభావే శాబ్దజ్ఞానస్యైవాసిద్ధేః. అన్యథా వ్యాప్తినిశ్చయోఽపి తత్సంశయవిపర్యయోత్తరానుమితౌ హేతుః స్యాదితి మహాద్వైశసమాపద్యేతేతి—. నన్వేవమపి నిరుక్తతాత్పర్యజ్ఞానం న హేతుః. తస్య వాక్యార్థగమ్యత్వేన ప్రథమం దుర్గ్రహత్వాత్. నచ ప్రమాణాన్తరేణ తద్గ్రహః. వైదికవాక్యార్థస్యాపూర్వాదేర్మానాన్తరాయోగ్యత్వాత్. ప్రమాణాన్తరేణ ప్రథమం తద్గ్రహే చ శబ్దవైయర్థ్యాదత ఆహ ॥ తచ్చేతి ॥ వాక్యార్థగర్భమపి తాత్పర్యం వేదే లాఘవానుగృహీతేన అనుమానేన తదుపజీవినా వా ప్రమాణాన్తరేణ నిశ్చీయతే. యథా కపిఞ్జలానాలభేతేత్యత్ర లాఘవాత్ త్రిత్వసఙ్ఖ్యాపరత్వం. నతు త్రిత్వాదిపరార్ధపర్యన్తసఙ్ఖ్యాపరత్వం. గౌరవాత్. లోకే తు తాత్పర్యం ప్రకరణాదిలిఙ్గకానుమా

తత్ర లౌకికవాక్యానాం మానాన్తరావగతార్థబోధకత్వేనానువాదకత్వం।
వేదేతు వాక్యార్థస్యాపూర్వతయా నానువాదకత్వం।

నేన ప్రత్యక్షాదినావధార్యత ఇత్యర్థః. నన్వైవం వాక్యార్థస్యాప్యవగమేనాజనితాన్వయబోధత్వలక్షణాకాంక్షావిరహే చ్ఛాబ్దజ్ఞానం నస్యాదితి వాచ్యం. తథాపి తచ్ఛాబ్దజన్యవాక్యార్థజ్ఞానాభావాత్ తస్యైవాకాంక్షాత్వాదితిభావః. నను శాబ్దజ్ఞానత్వావచ్ఛేదేన తాత్పర్యజ్ఞానస్య హేతుత్వే లౌకికవాక్యవద్వేదస్యాప్యనువాదకతాపత్తిః. తాత్పర్యగ్రాహకతద్ఘటకవాక్యార్థస్యభానాత్. తథాచ లౌకికం వాక్యమనువాదకం నవైదికమితిగాథాస్తోభజ్యేతేత్యాశఙ్క్య, కిం వక్ష్యమాణేక్షణీయనిరపేక్షప్రమాణజనితసమానవిషయావగతివిశిష్టార్థబోధకత్వమనువాదకత్వం వేదస్యాపాద్యతే? స్వానుపజీవిప్రమాణజన్యసమానప్రకారవిశేష్యకప్రమితివిషయత్వయోగ్యార్థబోధకత్వంవా? నాద్యః. ప్రాభాకరసమ్మతస్యాప్యస్మాభిర్లోకేప్యనఙ్గీకారాదిత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం దూషయతి ॥ తత్రేతి ॥ తయోర్మధ్య ఇత్యర్థః ॥ ॥ అపూర్వతయేతి ॥ స్వానుపజీవిప్రమాణజన్యసమానప్రకారవిశేష్యకప్రమితి విషయత్వాయోగ్యతయేత్యర్థః. తథాచ తాత్పర్యగ్రాహకేణ వైదికానీమాని పదాని స్వర్గకామనియోజ్యకయాగవిషయకనియోగపరాణీత్యవగమేపి స్వర్గకామనియోజ్యకం యాగవిషయం కార్యమిత్యనవగమాత్ న వేదస్యానువాదకత్వమితిభావః. నన్వస్త్వాకాంక్షాదిసహకారవశాచ్ఛబ్దస్య పృథక్ప్రామాణ్యం. తథాపి నవేదాన్తానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యం. తేషాం సిద్ధార్థబోధకత్వాత్ కార్యాన్వితఏవ వ్యుత్పత్తిగ్రహేణ తత్పరాణామేవ సర్వత్ర ప్రామాణ్యావధారణాత్. తథాహి. ప్రయోజకవృద్ధోదీరిత గామానయేతి వాక్యశ్రవణసమనన్తరభావి ప్రయోజ్యవృద్ధస్య చేతగవానయనచేష్టాముపలభమానో బాలస్తస్యా తత్కారణగవానయనగోచరప్రవృత్తిమనుమాయ తదనుమితేచ కార్యసంసృష్టపదార్థజ్ఞానే వాక్యస్య సామర్థ్యమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రతిపద్యతే. పునశ్చ గాం పశ్య గాం బధాన అశ్వమానయేత్యాది ప్రయోగాన్తరేష్వావాపోద్వాపాభ్యాం గవి గోపదసామర్థ్యం గృహ్ణానః కార్యాన్వితఏవ గృహ్ణాతి. అన్యథా ప్రథమావగతకార్యాన్వితవ్యుత్పత్తిబాధాపత్తేః.నచ సిద్ధార్థేపి ప్రథమం వ్యుత్పత్తిగ్రహః. హానోపాదా

తత్ర లోకే వేదేచ కార్యపరాణామివ సిద్ధార్థానామప్యపూర్వతయా ప్రామాణ్యం । పుత్రస్తే జాతః కన్యాతే గర్భిణీ త్యాదిషు సిద్ధార్థేష్వపి పదానాం సామర్థ్యావధారణాత్ । అతఏవ వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యం । యథాచైతత్తథా విషయపరిచ్ఛేదే వక్ష్యతే । తత్ర వేదాన్తానాం నిత్యసర్వజ్ఞపరమేశ్వరప్రణీతత్వేన ప్రామాణ్యమితి నైయాయికాః ।

న క్రియాన్వితస్యైవ బుభుత్సితతయా వక్తృవివక్షాభావేన శబ్దస్యైవ తత్రాప్రయోగాత్. ప్రయోగే వా నభిహితక్రియాపదత్వాత్ తస్మాత్ న బాలానాం వ్యుత్పద్యతే. తల్లిఙ్గచేష్టాదేరభావాత్. తస్మాత్ కార్యాన్వితార్థేష్వేవ పదానాం శక్తిః. తతశ్చ సిద్ధార్థానాం నప్రామాణ్యమితి. తదేతన్నిరాకరోతి ॥ తత్రేతి ॥— ఇదమత్రాకూతం. కార్యాన్వితే ప్రథమం వాక్యసామర్థ్యగ్రహేపి నతదనురోధాత్తత్రైవ పదవాచ్యత్వం. గౌరవాత్. అన్యథా ప్రమాణాన్తరగ్రాహ్యత్వస్యాప్యవ్యభిచారాత్తద్విశిష్టస్య వాచ్యత్వప్రసఙ్గః. కించ కార్యాన్వితత్వం ఇతరాన్వితత్వం వా న వాచ్యతావచ్ఛేదకం. కార్యస్య తద్వాచకలిఙాదిలభ్యత్వాత్ అన్వయస్య చ వాక్యాదేవ లాభాత్. అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థ ఇతి న్యాయాత్. అన్యథాన్వయ విశేషోపి వాచ్యస్స్యాదితి వాక్యస్యానువాదకత్వాపత్తిః. కించ కార్యస్య కార్యాన్తరాభావాన్న కార్యాన్వయోవచ్ఛేదకః. యత్తు కేవలార్థే పదశక్తిగ్రహే వాక్యస్య ప్రథమగృహీతా శక్తిః కార్యాన్వితే బాధ్యేతేతి. తదయుక్తం. ఇష్టత్వాత్. పుత్రస్తేజాత ఇత్యాదౌ భూతార్థేపి ప్రథమం వ్యుత్పత్తిగ్రహాచ్చ. నచ తత్ర వ్యుత్పత్తిగ్రహాభావః హర్షాదేస్తల్లిఙ్గత్వాత్. నచ సుఖప్రసవాదినాపి తదుపపత్తిః. పుత్రపాదాఙ్కితపట ప్రదర్శనవత్ సుఖప్రసవసూచకస్యాభావాత్. తతశ్చ పరిశేషాత్పుత్రజన్మసిద్ధౌ తత్ర పదవాచ్యత్వగ్రహః. తదుక్తం. 'దృష్టశ్చైత్రసుతోత్పత్తేశ్చరణాఙ్కితవాససః । వార్తాహరేణ భాతస్య పరిశేషవినిశ్చిత'రితి. ॥ అతఏవేతి ॥ యతఏవ సిద్ధార్థే వాక్యానాం ప్రామాణ్యమిత్యర్థః. నను తథాపి వేదాన్తానాం బ్రహ్మణి న ప్రామాణ్యమ్. తేషాం ప్రతిపత్తివిధిపరత్వేన తత్పరత్వాభావాత్. సత్యంజ్ఞానమిత్యేవమాదీనాంచ విధ్యపేక్షితవిషయ సమర్పకత్వాత్. తథాచ 'వాచంధేనుముపాసీతే'తివన్న విషయబ్రహ్మపరా వేదాన్తా ఇతి తత్రాహ ॥ యథాచేతి ॥ నను వేదాన్తిమతే వేదమాత్రస్య పురు

వేదానాం నిత్యత్వేన నిరస్తసమస్తపుందూషణతయా ప్రామాణ్యమితి అధ్వరమీమాంసకాః । అస్మాకంతుమతే వేదానిత్యాః। ఉత్పత్తిమత్త్వాత్। ఉత్పత్తిమత్త్వంచ 'అస్య మహతోభూతస్యనిశ్శ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేద'ఇత్యాదిశ్రుతేః । నాపి వేదానాం క్షణికావస్థాయిత్వం । యఏవ వేదో దేవదత్తేనాధీతస్సఏవ మయాపీత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్ । అతఏవ

ధీనోత్పత్తికతయా పుందోషవత్త్వ సంభవాత్ లౌకికవద్వేదాన్తానాం న ప్రామాణ్యమిత్యాశఙ్క్య, స్వయం ప్రకారాన్తరేణ వేదాన్తానాం ప్రామాణ్యం సాధయితుం ప్రథమంపరాభిమతం తత్ప్రకారమనూద్యదూషయతి ॥ తత్రేత్యాదినా ॥ వేదాన్తగ్రహణం వేదమాత్రోపలక్షణమ్ ॥ నిత్యేతి ॥ స్వతంత్రేతి శేషః. సర్వజ్ఞేశ్వర ప్రణీతత్వస్య వేదాన్తిభిరప్యభ్యుపగమాదిత్యవధేయమ్. వేదస్య పురుషాధీనోత్పత్తికత్వేన పుందోషాదప్రామాణ్యం స్యాదిత్యత ఉక్తం సర్వజ్ఞేతి. యది మన్వాదయోపి సర్వజ్ఞాస్తదా తత్ప్రణీతత్వేనైవ ప్రామాణ్యోపపత్తౌ న పరమేశ్వరాపేక్షేత్యత ఉక్తం నిత్యేతి. తేషామనిత్యత్వేన నానాత్వాద్గౌరవేణ నతత్ప్రణీతత్వమితి భావః. భ్రమప్రమాద విప్రలిప్సా కరణాపాటవాదిదోషాభావఏవ ప్రామాణ్యేహేతుః. తత్ర హేతుమాహ ॥ నిత్యత్వేనేతి ॥ కిం వర్ణనిత్యత్వం వేదస్యనిర్దోషత్వేహేతుః? ఉతానుపూర్వీవిశిష్టవేద నిత్యత్వం? నాద్యః. లౌకికవాక్యస్యాపి నిర్దోషత్వాపత్తేః నద్వితీయః. వర్ణానామనిత్యత్వేన తత్సమూహాత్మకపదస్య తత్సముదాయస్యచ వాక్యస్యానిత్యతయా తత్సందోహాత్మకవేదస్య సుతరామనిత్యత్వాదిత్యభిప్రేత్యవేదానిత్యత్వేహేత్వంతరమాహ ॥ అస్మాకంత్వితి ॥ 'ఋచస్సామానిజజ్ఞిరే'ఇత్యాది శ్రుతిరాది పదగ్రాహ్యా. నన్వియం శ్రుతిర్నవేదోత్పత్తిపరా. వేదస్య క్షణమాత్రస్థాయిత్వేన తదుత్పత్తేర్లోకసిద్ధత్వాత్. నాపి సర్వేశ్వరాధీనోత్పత్తిపరా. పురుషత్వేన సర్వేశ్వరస్యాపి వేదోత్పాదకత్వానుమానాత్. తస్మాత్స్వతంత్రపురుషాధీనోత్పత్తిపరైవశ్రుతిః. మహత్పదస్య స్వతంత్రవాచిత్వాదిత్యాశయవతో నైయాయికస్యాశంకాం నిరాకరోతి ॥ నాపీతి ॥ అనేకవర్ణసముదాయగర్భస్య వేదస్యస్వరూపతః క్షణికత్వమ్? వర్ణక్షణికత్వాద్వా? తత్రాద్యందూషయతి ॥ యఏవేతి ॥ ద్వితీయంనిరస్యతి ॥ అతఏవేతి ॥ అతః శబ్దార్థమా

గకారాదివర్ణానామపి నక్షణికత్వం । సోఽయం గకార ఇత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞావిరో
ధాత్ । తథా చ వర్ణపదవాక్యసముదాయరూపస్య వేదస్య వియదాదివ
త్సృష్టికాలీనోత్పత్తికత్వం ప్రలయకాలీనధ్వంసప్రతియోగిత్వం చ । న తు
మధ్యే వర్ణానాం ఉత్పత్తివినాశౌ । అనన్తగకారాదికల్పనాయాం గౌరవా
త్ । అనుచ్చారణదశాయాం వర్ణానామనభివ్యక్తిస్తదుచ్చారణరూపవ్యఞ్జ
కాభావాన్న విరుధ్యతే । అన్ధకారస్థఘటానుపలమ్భవత్ । ఉత్పన్నో గకార ఇ
త్యాదిప్రత్యయస్తు సోఽయం గకార ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాదప్రమాణం । వ
ర్ణాభివ్యఞ్జకధ్వనిగతోత్పత్తినిరూపితపరమ్పరాసమ్బన్ధవిషయత్వేన ప్రమా
ణం వా । తస్మాన్న వేదానాం క్షణికత్వం ।

హ ॥ సోఽయమితి ॥ నను వేదస్య క్షణికత్వాభావే నిత్యత్వాపత్తౌ ఉత్పత్తిశ్రు
తిర్నిర్విషయా స్యాదిత్యత ఆహ ॥ తథా చేతి ॥ పరాభిమతోత్పత్తౌ నిరాకృ
తాయామిత్యర్థః. శబ్దస్య నాశకత్వాభిమతశబ్దాంతరాదీనామంతరా న
ష్టత్వేపి బహుకాలస్థాయిత్వాభ్యుపగమే కదాపి నాశో న స్యాదిత్యత ఆ
హ ॥ ప్రలయేతి ॥ తథా చ ప్రలయకాలఏవ నాశక ఇతి భావః. వేదస్య వ
ర్ణానాం చ న వియదాదివదుత్పత్తిమత్త్వం, ఇదానీం గకార ఉత్ప
న్నః ఇదానీం వినష్ట ఇతి ప్రతీతి విరోధాత్. న చ ప్రత్యభిజ్ఞయోత్పా
దవినాశభేద ప్రతీతి బాధః. బహుప్రతీతి బాధకల్పనే గౌరవేణ 'త్య
జేదేకం కులస్యార్థే' ఇతి న్యాయేన ప్రత్యభిజ్ఞాబాధస్యైవోచితత్వాత్.
తతశ్చ వేదస్య వర్ణాదీనాం చ మధ్యే ఉత్పాదవినాశావిత్యాశఙ్క్యాహ
॥ న త్వితి ॥ సజాతీయానంత వేదకల్పనాయాం చ గౌరవం బోధ్యం. తథా
చోత్పాద వినాశభేదప్రతీతీనాం ఉక్తగౌరవ పరాహతం ప్రామాణ్యం. తద్బ
హుత్వం చాంధబహుత్వవన్నప్రయోజకమితి భావః. శబ్దస్య స్థాయిత్వే బా
ధకమాశఙ్క్య, నిరాకరోతి ॥ అనుచ్చారణేతి ॥ నను న్యాయమతే ఉత్పా
దాది ప్రతీతయః ప్రత్యభిజ్ఞాపి సోఽయం గకార ఇతి తద్గత్వావచ్ఛిన్నాభేద వి
షయా గత్వజాతిఘటితపరంపరాసంబన్ధ విషయత్వేన ప్రమాణం తేషతు
తాసామప్రామాణ్యం స్యాదిత్యత ఆహ ॥ వర్ణాభివ్యంజకేతి ॥ శ్యామో ఘ
టో నష్టః రక్త ఉత్పన్న ఇతి ప్రతీతివదితి భావః. ఉపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ న
ను వేదో న క్షణికః నాపి వియదాదివదుత్పాదవినాశశీలః కింతు నిత్యఏవ

నను క్షణికత్వాభావేఽపి వియదాదిప్రపఞ్చవత్ ఉత్పత్తిమత్త్వేన పరమేశ్వరకర్తృకతయా పౌరుషేయత్వాత్ అపౌరుషేయత్వం వేదానామితి తదాపి సిద్ధాన్తోభజ్యేతేతి చేన్న । నహి పురుషేణోచ్చార్యమాణత్వం పౌరుషేయత్వం । గురుమతేఽపి అధ్యాపకపరమ్పరయా పౌరుషేయత్వాపత్తేః । నాపి పురుషాధీనోత్పత్తికత్వం పౌరుషేయత్వం । నైయాయికాభిమతపౌరుషేయత్వానుమానేఽస్మదాదినా సిద్ధసాధనాపత్తేః । కింతు సజాతీయోచ్చారణానపేక్షోచ్చారణవిషయత్వం పౌరుషేయత్వం । తథాచ సర్గాద్యకాలే పరమేశ్వరః పూర్వసర్గసిద్ధవేదానుపూర్వీసమానానుపూర్వీకం వేదం విరచితవాన్ నతు తద్విజాతీయం వేదమితి నసజాతీయోచ్చారణానపేక్షోచ్చారణవిషయత్వం పౌరుషేయత్వం ।

త్పత్తిశ్రుతిశ్చాభివ్యక్తిపరా అన్యథా పరమేశ్వరకర్తృకత్వే తస్య పౌరుషేయత్వాపత్త్యా అపసిద్ధాన్త ఇతి జైమినీయశ్శఙ్కతే ॥ నన్వితి ॥ ‘అస్య మహత’ ఇత్యాదిశ్రుతిర్వేదోత్పత్తిపరైవ. తత్పరత్వే బాధకాభావాత్. యత్తు వేదస్య పౌరుషేయత్వం బాధకమితి. తద్ద్వేధా వికల్ప్య దూషయతి ॥ నహీత్యాదినా ॥ మానిక్లోకేన పౌరుషేయః స్యాదితి దోషసత్త్వేఽప్యేవ దోషాన్తరమాహ ॥ గురుమత ఇతి ॥ సజాతీయేతి ॥ ఆనుపూర్వ్యాసాజాత్యం. నచ మాన్లోకిత్వాపత్తిః. తస్యాపి కదాచిత్కేనచిదుచ్చరితత్వాత్. అన్యథా తస్యాలీకత్వాపత్తేః. ఉచ్చారణపదస్య ప్రతిసన్ధానపరత్వాద్వా. నను మాభూత్ క్షణికో వేదః తథాపి వేదః స్వతన్త్రపురుషప్రణీతః సర్వేశ్వరప్రణీతత్వాత్ వేదభిన్నతత్ప్రణీతవాక్యవత్ అన్యథా పరమేశ్వరస్యమాణవకవదుచ్చారణసాపేక్షత్వేన తస్యాస్మదాదితుల్యత్వాపత్తౌ సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాభ్యుపగమభఙ్గప్రసఙ్గః తతశ్చ పౌరుషేయో వేద ఇత్యత ఆహ ॥ తథాచేతి ॥ సర్గాద్యకాలే సర్వేశ్వరః పూర్వసర్గసిద్ధయమానుపూర్వీ వేదస్యేతి జ్ఞాత్వా తత్సమానానుపూర్వీకం వేదం రచయామీతి సఙ్కల్ప్య తాదృశం వేదం కృతవాన్ నతు తద్విజాతీయానుపూర్వీకం జ్ఞాత్వా సర్గాదిసమయే వేదస్య పూర్వసర్గసిద్ధవేదసజాతీయత్వాత్తాదృశవేదాధ్యయనస్యైహాభ్యుదయనిశ్శ్రేయసహేతుత్వాత్ అన్యథా తస్య వాగ్వజ్రతయానర్థహేతుత్వాపత్తేః. తథాచేశ్వరః సర్వశక్తిరపి పూర్వసర్గసిద్ధానుపూర్వీసమానానుపూ

భారతాదీనాంతు సజాతీయోచ్చారణమనపేక్ష్యైవోచ్చారణమితి తేషాం పౌరుషేయత్వం । ఏవం పౌరుషేయాపౌరుషేయభేదేనాగమో ద్వివిధో నిరూపితః ॥ ******************************

ఇతి వేదాన్తపరిభాషాయామాగమపరిచ్ఛేదః [౪]

ఇదానీమర్థాపత్తిర్నిరూప్యతే । తత్రోపపాద్యజ్ఞానేనోపపాదకకల్పనమర్థాపత్తిః ।

ర్వకం వేదం రచయన్నస్వతన్త్ర ఇతి న వేదస్య పౌరుషేయత్వమితి భావః· నను నేదం పౌరుషేయత్వం వ్యవహారప్రయోజకం· భారతరామాయణాదావవ్యాప్తేః. తస్యాపి శబ్దజాతీయోచ్చారణసాపేక్షత్వాత్· నచానుపూర్వ్యాః సాజాత్యం తత్ర నేతి వాచ్యం· తథాపి పఠ్యమానభారతాదావవ్యాప్తేరిత్యాశఙ్క్య సాజాత్యమానుపూర్వ్యైవ వివక్షితం సిద్ధాన్తే చ పఠ్యమానాద్యభారతయోర్భేదాభావాన్నావ్యాప్తిరిత్యభిప్రేత్యాహ। భారతాదీనాం త్వితి॥

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజ శ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ ఆగమపరిచ్ఛేదః.

సఙ్గతిం దర్శయన్ శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే ॥ ఇదానీమితి ॥ తత్రేతి ॥ అర్థాపత్తౌ నిరూపణీయాయామిత్యర్థః ॥ ఉపపాద్యేతి ॥ ఉపపాద్యజ్ఞానత్వేన తజ్జన్యజ్ఞానమర్థాపత్తిరిత్యర్థః. తేన సదనువ్యవసాయాదౌ నాతివ్యాప్తిః. నచ వ్యతిరేక్యనుమితావతివ్యాప్తిః. తస్యాః ప్రాగేవ నిరస్తత్వాత్. తదఙ్గీకారేవా వ్యతిరేకసహచారజన్యాన్వయవ్యాప్తిజ్ఞానస్యైవ తత్ర హేతుతయా తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వవిషయకోపపాద్యజ్ఞానస్యాహేతుత్వాన్నాతివ్యాప్తిః· అస్తు వా వ్యతిరేకసహచారజన్యవ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాదనుమితిః. తథాపి తస్య వ్యభిచారిజ్ఞానవిరోధిజ్ఞానవిషయజ్ఞానతయా హేతుత్వేన తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వజ్ఞానత్వేనాహేతుత్వాన్నాతిప్రసఙ్గ ఇత్యాదిక్. తత్ర ఉపపాద్యజ్ఞానత్వేన తజ్జన్యజ్ఞానత్వం ఫలభూతార్థాపత్తిలక్షణం. తత్కరణత్వం చార్థాపత్తిప్రమాణలక్షణం. తత్కరణం చ నాన్తఃకరణం. నచాస్మాత్· కిన్త్వనుమితౌ వ్యాప్తిజ్ఞా

తత్రోపపాద్యజ్ఞానం కరణం। ఉపపాదకజ్ఞానం ఫలం। యేనవినా యదనుపపన్నం తత్తత్రోపపాద్యం । యస్యాభావే యస్యానుపపత్తిః తత్తత్రోపపాదకం। యథా రాత్రిభోజనేనవినా దివాఽభుఞ్జానస్య పీనత్వమనుపపన్నమితి తాదృశం పీనత్వముపపాద్యం। యథా వా రాత్రిభోజనస్యాభావే తాదృశపీనత్వస్యానుపపత్తిరితి రాత్రిభోజనముపపాదకం। రాత్రిభోజనకల్పనారూపాయాం ప్రమితౌ అర్థస్యాపత్తిః కల్పనేతి షష్ఠీసమాసేన అర్థాపత్తిశబ్దో వర్తతే। కల్పనాకరణే పీనత్వాదిజ్ఞానే అర్థస్యాపత్తిః కల్పనా యస్మాదితి బహువ్రీహిసమాసేన వర్తత ఇతి ఫలకరణయోరుభయోస్తత్పదప్రయోగః। సా చార్థాపత్తిర్ద్వివిధా। దృష్టార్థాపత్తిః శ్రుతార్థాపత్తిశ్చేతి। తత్ర దృష్టార్థాపత్తిర్యథా। ఇదం రజతమితి పురోవర్తిని ప్రతిపన్నస్య రజతస్య నేదం రజతమితి తత్రైవ నిషిధ్యమానత్వం సత్యత్వేఽనుపపన్నమితి రజతస్య సద్భిన్నత్వం సత్త్వాత్యన్తాభావవత్త్వం వా మిథ్యాత్వం కల్పయతి। శ్రుతార్థాపత్తిర్యథా। యత్ర శ్రూయమాణవాక్యస్య స్వార్థానుపపత్తిముఖేనా

నమివ తత్సాధారణవ్యాపారకం అనేనవినా ఇదమనుపపన్నమిత్యుపపాద్యజ్ఞానమేవేత్యాహ ॥ తత్రేతి ॥ నను ఉపపాదకజ్ఞానం నఫలం తస్య ప్రాగేవ సిద్ధత్వాదిత్యాశఙ్క్య సామాన్యతః సిద్ధావపి దేవదత్తో రాత్రౌ భుఙ్క్త ఇత్యుపపాద్యాధికరణవ్యక్తివిశేషవృత్తితయా తదసిద్ధేస్తదేవ ఫలమిత్యాహ ॥ ఉపపాదకేతి ॥ నను వ్యాప్యత్వముపపాద్యత్వం వ్యాపకత్వం ఉపపాదకత్వం నహి పీనత్వస్య రాత్రిభోజనవ్యాప్యత్వం ప్రాగవగతమిత్యాశఙ్క్య తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వముపపాద్యత్వం తదభావవ్యాప్యాభావప్రతియోగిత్వముపపాదకత్వమిత్యాహ ॥ యేనేతి ॥ నన్వర్థకల్పనాకారణత్వం చేదర్థాపత్తిలక్షణం తర్హి తదేవార్థాపత్తిపదప్రవృత్తినిమిత్తం వాచ్యం వ్యావృత్తివ్యవహారాన్యతరస్య లక్షణప్రయోజనత్వాత్ తథా చ రాత్రిభోజనాదికల్పనాయాం తద్వ్యవహారో న స్యాదిత్యాశఙ్క్య ఫలకరణయోర్జ్ఞానపదప్రయోగవన్నవిరోధ ఇత్యాహ ॥ రాత్రిభోజనేతి ॥ యద్యప్యన్యత్రాప్యేవ దృష్టార్థాపత్తిః శ్రుతార్థాపత్తిశ్చ. తథాప్యర్థాపత్తినిరూపణస్య ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వాదసిద్ధిః ప్రయోజనమితి సూచయన్నుదాహరతి ॥ దృష్టార్థాపత్తిరితి ॥ స్వమతేన శ్రుతార్థాపత్తిముదాహృత్య జైమినీయస్యాపి

థాన్తరకల్పనం। యథా 'తరతి శోకమాత్మవిత్' ఇత్యత్ర శ్రుతస్య శోకశబ్దవాచ్యస్య బన్ధస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వస్యానుపపత్త్యా బన్ధస్య మిథ్యాత్వం కల్ప్యతే। యథా వా జీవీ దేవదత్తో గృహే నేతి వాక్యశ్రవణానన్తరం జీవినో గృహాసత్త్వేన బహిస్సత్త్వం కల్పయతీతి। శ్రుతార్థాపత్తిశ్చ ద్వివిధా। అభిధానానుపపత్తిరభిహితానుపపత్తిశ్చేతి। యత్ర వాక్యైకదేశశ్రవణేఽన్వయాభిధానానుపపత్త్యా అన్వయాభిధానోపయోగిపదాన్తరం కల్ప్యతే తత్రాభిధానానుపపత్తిః। యథా ద్వారమిత్యత్ర పిధేహీత్యధ్యాహారః। యథా వా 'విశ్వజితా యజేత' ఇత్యత్ర స్వర్గకామపదాధ్యాహారః। నను ద్వారమిత్యాదావన్వయాభిధానాత్పూర్వం ఇదమన్వయాభిధానం పిధానోపస్థాపకపదం వినానుపపన్నమితి కథం జ్ఞాతమితి చేన్న। అభిధానపదేన కరణవ్యుత్పత్త్యా తాత్పర్యస్య వివక్షితత్వాత్। తథా చ ద్వారకర్మకపిధానక్రియాసంసర్గపరత్వం పిధానోపస్థాపకపదం వినానుపపన్నమితి జ్ఞానం తత్రాపి సమ్భవత్యేవ। అభిహితానుపపత్తిస్తు యత్ర వాక్యావగతోఽర్థోఽనుపపన్నత్వేన జ్ఞాతః సన్నర్థాన్తరం కల్పయతి తత్ర ద్రష్టవ్యా। యథా 'స్వర్గకామో జ్యోతిష్టోమేన యజేత' ఇత్యత్ర స్వర్గసాధనస్య క్షణికతయా సాక్షాత్ యాగగతస్య స్వర్గసాధనత్వస్యానుపపత్త్యా మధ్యవర్త్యపూర్వం కల్ప్యతే। న చేయమర్థాపత్తిరనుమానేఽన్తర్భవితుమర్హతి। అన్వయవ్యాప్త్యజ్ఞానేనాన్వయిన్యనన్తర్భావాత్।

సమ్మతాం తాముదాహరతి ॥ యథేతి ॥ యత్ర వాక్యైకదేశే ॥ యార్థాపత్తిరన్వయాభిధానోపయోగికల్పనానుకూలా సాఽభిధానానుపపత్తిరిత్యర్థః। అన్యథా యథాశ్రుతేఽర్థాధ్యాహారమతే అవ్యాప్త్యాపత్తేరితి బోధ్యం। పదాధ్యాహారమతేనాహ ॥ యథేతి ॥ కృత్వాచిన్తామాశ్రిత్యాహ ॥ యథా వా విశ్వజితేతి ॥ 'స స్వర్గః స్యాత్సర్వాన్ప్రత్యవిశిష్టత్వాత్' ఇత్యత్ర సూత్రే చతుర్థాధ్యాయే స్వర్గపదాధ్యాహారస్య సాధితత్వాదితి భావః. అన్వయాభిధానానుపపత్త్యేత్యత్ర భావవ్యుత్పత్తిమభిప్రేత్య శఙ్కతే ॥ నన్వితి ॥ కల్ప్యాపూర్వమతేనాభిహితానుపపత్తిముదాహరతి ॥ యథా స్వర్గకామ ఇతి ॥ నైయాయికమతం నిరాకరోతి ॥ న చేయమితి ॥ కిమర్థాపత్తేరన్వయ్యన్తర్భావః? ఉత వ్యతిరేకిణి? తత్రాద్యం నిరాకరోతి ద్వితీయం నిరస్య

వ్యతిరేకిణశ్చానుమానత్వం ప్రాగేవ నిరస్తం। అత ఏవ అర్థాపత్తేర్నానుమినోమీతి నానువ్యవసాయః।కింతు అనేనేదం కల్పయామీతి। నన్వర్థాపత్తిస్థలే ఇదమనేనవినానుపపన్నమితి జ్ఞానం కరణమిత్యుక్తం తత్ర కిమిదం తేనవినానుపపన్నత్వం। తదభావవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వమితి బ్రూమః। ఏవమర్థాపత్తేర్మానాన్తరత్వసిద్ధౌ వ్యతిరేకి నానుమానాన్తరం। పృథివీతరేభ్యో భిద్యతే గన్ధవత్త్వాదిత్యాదౌ గన్ధవత్త్వమితరభేదం వినానుపపన్నమిత్యాదిజ్ఞానస్య కరణత్వాత్। అత ఏవానువ్యవసాయః పృథివ్యామితరభేదం క

తి ॥ వ్యతిరేకిణశ్చేతి ॥ నన్వర్థాపత్తిస్థలే లాఘవేన క్లృప్తప్రమాణభావస్య అనుమానస్యైవ కరణత్వం నత్వర్థాపత్తేః గౌరవాదిత్యత ఆహ ॥అత ఏవేతి॥ నను యద్యనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాభావాత్తత్ర నానుమానం కరణం తర్హి తద్విలక్షణానువ్యవసాయాభావాన్నార్థాపత్తిరపి ప్రమాణం స్యాదితి చోదయతి ॥ కింత్వితి ॥ నను కిమిదం తేనవినానుపపన్నత్వం. న తావత్ తదభావప్రయుక్తాభావప్రతియోగిత్వం. తద్ధి తదభావజన్యాభావప్రతియోగిత్వం? తదభావవ్యాప్యాభావప్రతియోగిత్వం వా? నోభయమపీత్యాశఙ్క్య తే ॥ నన్వితి ॥ వ్యాపకత్వం ప్రయుక్తత్వమిహ వివక్షితమిత్యాహ ॥ తదభావేతి ॥ యద్వా తేనవినానుపపన్నత్వం హి తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వం. అన్యానిరుక్తేః. తథా చ వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానం తదాపాద్యవ్యాపకం. వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధిజ్ఞానత్వేనానుమితిహేతుతయా చ క్లృప్తమిత్యనుమానమేవ జనయేత్. న విలక్షణప్రమితిమర్థాపత్తిరిత్యాశయేనాక్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ న హ్యత్ర వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానం నేతి బ్రూమః. కింత్వనేనేదం కల్పయామీతి విలక్షణానువ్యవసాయబలాదర్థాపత్తిరేవ తత్ర ప్రమాణమిత్యభిప్రేత్య సమాధత్తే ॥తదభావేతి॥ మానాన్తరత్వేతి॥ యథా చ వ్యతిరేకి మానాన్తరమర్థాపత్తిశ్చ పృథక్ప్రమాణం తథోక్తమనుమానపరిచ్ఛేదే. నను పృథివ్యాదావితరభేదసిద్ధేరనన్యాధీనత్వాత్ వ్యతిరేకి మానాన్తరమిత్యాశఙ్క్య అర్థాపత్తేరేవ పీనత్వాదిస్థలే క్లృప్తప్రమాణభావతయా సర్వత్ర నైయాయికాభిమతవ్యతిరేకస్థలే సైవ ప్రమాణమిత్యాహ ॥ పృథివీతి ॥ నన్వన్యత్రానువ్యవసాయబలాదస్త్వనుపపత్తిజ్ఞానం కరణం అత్ర తు న తథేత్యత ఆహ॥అత ఏవేతి॥

ల్పయామీతి ॥ ******************************

ఇతి వేదాన్తపరిభాషాయామర్థాపత్తిపరిచ్ఛేదః [౫]

ఇదానీం షష్ఠం ప్రమాణం నిరూప్యతే । జ్ఞానకరణాజన్యాభావానుభవాసాధారణకారణమనుపలబ్ధిరూపం ప్రమాణమ్ । అనుమానాదిజన్యాతీన్ద్రియాభావానుభవహేతావనుమానాదావతివ్యాప్తివారణాయాజన్యాన్తం। అదృష్టాదౌ సాధారణకారణేఽతివ్యాప్తివారణాయాసాధారణేతి । అభావస్మృత్యసాధారణహేతుసంస్కారేఽతివ్యాప్తివారణాయానుభవేతి విశేషణమ్ । న చాతీన్ద్రియాభావానుమితిస్థలేఽనుపలబ్ధ్యైవాభావో గృహ్యతామ్ ఇతి వాచ్యం । ధర్మాధర్మాద్యనుపలబ్ధిసత్త్వేఽపి తదభావానిశ్చయేన యోగ్యానుపలబ్ధేరేవాభావగ్రాహకత్వాత్ । నను కేయం యోగ్యానుపలబ్ధిః । కిం యోగ్యస్య ప్రతియోగినోఽనుపలబ్ధిః । ఉత యోగ్యాధికరణే ప్రతియోగ్యనుపలబ్ధిః । నాద్యః । స్తమ్భే పిశాచాదిభేదస్యాప్రత్యక్షత్వాపత్తేః । నాన్త్యః । ఆత్మని ధర్మాధర్మాద్యభావస్యాపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తేరితిచేన్న । యోగ్యా చాసావనుపలబ్ధిశ్చేతి కర్మధారయాశ్రయణాత్ । అనుపలబ్ధేర్యోగ్యతా చ తర్కితప్రతియోగిసత్త్వప్రసఞ్జితప్రతియోగికత్వం ।

యతఏవానుపపత్తిజ్ఞానం తత్త్వేన కరణమిత్యర్థః ॥ ***************

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ అర్థాపత్తిపరిచ్ఛేదః.

జ్ఞానాకరణకాభావానుభవకారణత్వమనుపలబ్ధిప్రమాణలక్షణం. తత్ర కారణత్వంచ వ్యాపారాభావాదసాధారణకారణత్వం వివక్షితమిత్యాహ ॥ జ్ఞానకరణేతి ॥ భావానుభవకరణే చక్షురాదావతివ్యాప్తివారణాయాభావపదం. నను జ్ఞానకరణాజన్యేతి వ్యర్థం అభావానుమితిస్థలేప్యనుపలబ్ధ్యైవాభావగ్రహసంభవాత్ లాఘవేన కేవలానుపలబ్ధేరేవ ప్రమాణత్వేన యోగ్యత్వవిశేషణ వైయర్థ్యాదిత్యాశఙ్క్య, నిరాకరోతి ॥ నచేతి ॥ నను అనుపలబ్ధేర్యోగ్యత్వం న ప్రత్యక్షయోగ్యత్వం. తన్మతే తస్యాః ప్రత్యక్షాయోగ్యత్వాత్. నచ యోగ్యానుపలబ్ధియోగ్యత్వం. ఆత్మాశ్రయాదిత్యత ఆహ ॥ అనుపలబ్ధేరితి ॥

యస్యాభావో గృహ్యతే తస్య యః ప్రతియోగీ తస్య సత్త్వే అధికరణే గ
రిష్ఠతేన ప్రసఞ్జనయోగ్యం ఆపాదనయోగ్యం యః ప్రతియోగి ఉపలబ్ధిస్వ
రూపం యస్యానుపలమ్భస్య తత్త్వం తదనుపలబ్ధేర్యోగ్యత్వమితి। తథాహి స్ఫీతా
లోకవతి భూతలే యది ఘటః స్యాత్ తదా ఘటోపలమ్భః స్యాదిత్యాపా
దనసమ్భవాత్ స్ఫీతాలోకవతి భూతలే ఘటాభావోఽనుపలబ్ధిగమ్యః। అన్ధకారే తు తా
దృశాపాదనాసమ్భవాత్ నానుపలబ్ధిగమ్యతా। అత ఏవ స్తమ్భే తాదాత్మ్యే
న పిశాచసత్త్వే స్తమ్భవత్ ప్రత్యక్షత్వాపత్త్యా తదభావోఽనుపలబ్ధిగమ్యః। ఆ
త్మని ధర్మాధర్మసత్త్వేఽప్యస్యాతీన్ద్రియతయా నిరుక్తోపలమ్భాపాదనాసమ్భ
వాత్ న ధర్మాధర్మాద్యభావస్యానుపలబ్ధిగమ్యత్వం। నను ఉక్తరీత్యా అధికర
ణేన్ద్రియసన్నికర్షస్థలే అభావస్యానుపలబ్ధిగమ్యత్వమనుమతం తత్ర క్లృప్తే
న్ద్రియమేవాభావాకారవృత్త్యావపికరణం ఇన్ద్రియాన్వయవ్యతిరేకానువిధానా
నన్వస్య ప్రతియోగ్యుపలబ్ధిప్రసఞ్జనాదన్యాభావప్రత్యయాపత్తిః య
త్ర చ న తత్ప్రసఞ్జనం తత్ర నాభావగ్రహః స్యాదిత్యాశఙ్క్య, యత్ప్ర
తియోగిసత్త్వప్రసఞ్జనప్రయుక్తప్రసఞ్జనయోగ్యప్రతియోగికత్వం యస్
యానుపలమ్భస్య సోఽనుపలమ్భస్తదభావం ప్రతి యోగ్య ఇతి తేన స ఏవ
గృహ్యతే నాన్యస్యాభావ ఇత్యాహ ॥ యస్యేతి ॥ నన్వన్ధకారవతి భూతలే
ఘటోపలబ్ధిప్రసఞ్జనాభావేఽపి తద్యోగ్యత్వానపాయాత్ తత్రాపి తదభావా
నుపలబ్ధిః స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ తథాహీతి ॥ తథా చ ప్రతియోగితద్వ్యా
ప్యేతర యావత్ప్రతియోగ్యుపలమ్భక సమవహితత్వమేవానుపలబ్ధేర్యోగ్య
త్వం వివక్షితమితి నాతిప్రసఙ్గః. యద్వా యోగ్యే అధికరణే ప్రతియోగ్య
నుపలబ్ధిర్యోగ్యానుపలబ్ధిః. తద్యోగ్యత్వం చ ప్రతియోగిసత్త్వప్రసఞ్జనప్ర
యోజ్యప్రతియోగ్యుపలబ్ధిప్రసఞ్జనవిషయత్వయోగ్యత్వం. యోగ్యతావచ్ఛే
దకం చాధికరణస్య తాదృశప్రతియోగ్యుపలమ్భకసమవధానం. తేనాన్ధకా
రే ఘటాభావః ఆత్మని ధర్మాద్యభావశ్చ నానుపలబ్ధ ఇతి భావః. పూర్వోక్తదో
షం నిరస్యతి ॥ అత ఏవేతి ॥ ఇన్ద్రియసన్నికర్షానన్తరం భూతలాదావభా
వజ్ఞానమితి నిర్వివాదం తత్ర క్లృప్తప్రమాణభావమిన్ద్రియమేవపకరణం. న
తు కల్ప్యానుపలబ్ధిః గౌరవాదితి షష్ఠప్రమాణప్రద్వేషీ నైయాయికః ప్రత్యవ
తిష్ఠతే ॥ నన్వితి ॥ విపరీతం గౌరవమిత్యాహ ॥ తత్ప్రతియోగ్యనుపలబ్ధేరితి॥

దితి చేన్న। తత్ప్రతియోగ్యనుపలబ్ధేరప్యభావగ్రహహేతుత్వేన క్లృప్తత్వేన కరణత్వమాత్రస్య కల్పనాత్। ఇన్ద్రియస్యాభావేనసమం సన్నికర్షాభావేనాభావగ్రహహేతుత్వాత్। ఇన్ద్రియాన్వయవ్యతిరేకయోరధికరణజ్ఞానోపక్షీణత్వేనాన్యథాసిద్ధేః। నను భూతలే ఘటో నేత్యాద్యభావానుభవస్థలే భూతలాంశే ప్రత్యక్షత్వముభయసిద్ధమితి తత్ర వృత్తినిర్గమస్యావశ్యకత్వే భూతలావచ్ఛిన్నచైతన్యవత్తన్నిష్ఠఘటాభావావచ్ఛిన్నస్యాపి ప్రమాతృభిన్నతయా ఘటాభావస్య ప్రత్యక్షతైవ సిద్ధాన్తేపీతి చేత్ సత్యం। అభావప్రతీతేః ప్రత్యక్షత్వేపి తత్కరణస్యానుపలబ్ధేర్మానాన్తరత్వాత్। నహి ఫలీభూతస్య జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వే తత్కరణస్య ప్రత్యక్షప్రమాణతానియమః। తత్త్వమసి దశమస్త్వమసీత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వేపి తత్కరణస్య వాక్యస్య ప్రత్యక్షప్రమాణభిన్నప్రమాణత్వాభ్యుపగమాత్।

సన్నికర్షాభావేనేతి॥ న చేన్ద్రియస్యాభావేన సమం సంయుక్తవిశేషణతా సంబన్ధః. తస్యానభ్యుపగమాత్ ప్రమాణాభావాచ్చేతి భావః. నన్విన్ద్రియస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం అభావగ్రహహేతుత్వక్లృప్తౌ తదనురోధాత్ సన్నికర్షోపి కల్ప్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ ॥ ఇన్ద్రియేతి॥ ప్రమాణచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభేదో హి జ్ఞానస్య విషయాంశే తదంశే ప్రత్యక్షత్వం తథా చ చక్షుస్సన్నికర్షద్వారా అన్తఃకరణస్య నిర్గతత్వేన వృత్తివిషయయోరుభయోరేకదేశస్థతయా వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వేన భూతలే ఘటాభావ ఇతి జ్ఞానస్య భూతలాంశే ప్రత్యక్షత్వవదభావాంశేపి ప్రత్యక్షత్వం స్యాత్ తత్ర కథమనుపలబ్ధేర్విజాతీయ ప్రమాణకరణత్వమితి చోదయతి ॥ నన్వితి ॥ యద్యప్యభావవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభేదే ప్యభావస్య ప్రత్యక్షత్వయోగ్యత్వాభావాచ్ఛబ్దజన్యస్వర్గధర్మాదిజ్ఞానవన్న ప్రత్యక్షత్వం ప్రత్యక్షలక్షణే యోగ్యత్వస్యాపి విషయవిశేషణత్వేనోక్తత్వాత్. తథాప్యభ్యుపేత్యాహ ॥ సత్యమితి ॥ అనుపలబ్ధిః న ప్రత్యక్షజ్ఞానకరణం ప్రత్యక్షప్రమాణభిన్నత్వాదిత్యాశఙ్కాయామభిప్రేతా? అభావజ్ఞానం ప్రత్యక్షప్రమాణజన్యం ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వాదితి వా? నాద్యః, తత్త్వమసీతివాక్యే వ్యభిచారాదిత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం దూషయతి ॥ అభావప్రతీతేరితి ॥ నహీతి॥ ప్రత్యక్షజ్ఞానం ప్రత్యక్షప్రమాణ

ఫలవైజాత్యంవినా కథం ప్రమాణభేదఇతి చేన్న। వృత్తివైజాత్యమాత్రేణ ప్రమాణవైజాత్యోపపత్తేః। తథాచ ఘటాద్యభావాకారవృత్తిర్నేంద్రియజన్యా ఇంద్రియస్య విషయేణాసన్నికర్షాత్ కింతు ఘటానుపలబ్ధిరూపమానాన్తరజన్యేతి భవత్యనుపలబ్ధేర్మానాన్తరత్వమ్। నన్వనుపలబ్ధిరూపమానాన్తరపక్షే ప్యభావప్రతీతేఃప్రత్యక్షత్వే ఘటవతిఘటాభావభ్రమస్యాపి ప్రత్యక్షత్వాపత్త్యా తత్రాప్యనిర్వచనీయఘటాభావోభ్యుపగమ్యేత। నచేష్టాపత్తిః। తస్యమాయోపాదానకత్వే అభావత్వానుపపత్తిః। మాయోపాదానకత్వాభావే మాయాయాస్సకలకార్యోపాదానత్వానుపపత్తిరితిచెన్న। ఘటవతిఘటాభావభ్రమోనతత్కాలోత్పన్న ఘటాభావవిషయః కింతు భూతలరూపాదౌ విద్యమానో లౌకికఘటాభావో భూతలే ఆరోప్యతఇత్యన్యథాఖ్యాతిరేవ। ఆరోప్యసన్నికర్షస్థలె సర్వత్రాన్యథాఖ్యాతేరేవవ్యవస్థాపనాత్। అస్తువాప్రతియోగిమతితదభావభ్రమస్థలే తదభావస్యానిర్వచనీయత్వం। తథాపి తదుపాదానం మాయైవ। నహ్యుపాదానోపాదేయయోరత్యన్తసాజాత్యం। తన్తుపటయోరపితంతుత్వపటత్వాదినా వైజాత్యాత్।

జన్యమితి న నియమః తత్త్వమస్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానే వ్యభిచారాదితి భావః. నన్వౌపనిషదె బ్రహ్మణి ప్రమాణాన్తరాప్రవృత్తేర్నిమీలితనయనస్యచ దశమత్వజ్ఞానవత్తు తత్ర ప్రత్యక్షస్యాపి జ్ఞానస్య పరోక్షప్రమాణజన్యత్వం ప్రకృతే బాధకాభావాత్ అభావప్రతీతేరింద్రియజన్యత్వం కిం నస్యాదిత్యాశఙ్క్య, పూర్వోక్తబాధకం స్మారయతి ॥ తథాచేతి ॥ అనిర్వచనీయేతి ॥ యద్యప్యభావస్యేంద్రియవేద్యత్వవాదిమతె సుతరామభావజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వాదిదం దూషణం సమానమేవ. తథాపి న్యాయమతె సర్వత్రారోపస్థలె అన్యథాఖ్యాత్యభ్యుపగమాన్నదోషఇతిభావః. అతఏవాన్యథాఖ్యాతిమవలమ్బ్య పరిహరతి ॥ నఘటవతీతి ॥ ఆరోప్యసన్నికర్షస్థలఇతి ॥ ఆరోప్యావ్యవధానస్థలే ఇత్యర్థః. ప్రత్యక్షస్థలె ప్యన్యథాఖ్యాత్యభ్యుపగమే యద్యపసిద్ధాంతఇతి బుద్ధ్యా తదాపక్షాన్తరమాహ ॥ అస్తువేతి ॥ అనిర్వచనీయత్వమితి ॥ ఇదం చాభావజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వ మభ్యుపేత్యోక్తమ్. వస్తుతస్త్వనుపలబ్ధ్యాభావస్య ప్రత్యక్షయోగ్యత్వాభావాన్నాభావజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వ మిత్యుక్తమ్. తథాచానుమిత్యాదిస్థలె ఇవాత్రాపి ప్రతియోగిమ

యత్కించిత్సాజాత్యస్య మాయాయా అనిర్వచనీయస్య ఘటాద్యభావస్యచ మిథ్యాత్వధర్మస్య విద్యమానత్వాత్ । అన్యథా వ్యావహారికం ఘటాద్యభావం ప్రతి కథం మాయోపాదానమితి కుతో నాశఙ్కేథాః । నచ విజాతీయయోరప్యుపాదానోపాదేయభావే బ్రహ్మైవ జగదుపాదానం స్యాదితి వాచ్యం। ప్రపఞ్చవిభ్రమాధిష్ఠానత్వరూపస్య తస్యేష్టత్వాత్ । పరిణామిత్వరూపస్యోపాదానత్వస్య నిరవయవే బ్రహ్మణ్యనుపపత్తేః । తథాచ ప్రపఞ్చస్య పరిణామ్యుపాదానం మాయా న బ్రహ్మేతి బ్రహ్మసిద్ధాన్త ఇత్యలమితి ప్రసక్తేన । స చాభావశ్చతుర్విధః ప్రాగభావః ప్రధ్వంసాభావోఽత్యన్తాభావోఽన్యోన్యాభావశ్చేతి । తత్ర మృత్పిణ్డాదౌ కారణే కార్యస్య ఘటాదేరుత్పత్తేః పూర్వం యోఽభావః స ప్రాగభావః ।

తి తదభావజ్ఞానస్యాన్యథాఖ్యాతిత్వాన్నానిర్వచనీయత్వమితి బోధ్యం. కిమభావస్య సర్వాకారేణ మాయాసాజాత్యమాపాద్యం? సాజాత్యమాత్రం వా? తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి ॥ యత్కించిదితి ॥ విజాతీయాపి మాయా యద్యుపాదానం స్యాత్ తదా బ్రహ్మణా కిమపరాద్ధమిత్యాశంక్య నిరాకరోతి ॥ నచేతి ॥ నను బ్రహ్మణో విభ్రమాధిష్ఠానత్వలక్షణోపాదానత్వే మాయైవ సకలకార్యోపాదానమితి సిద్ధాన్తో విరుధ్యేతేత్యాశఙ్క్య తస్య పరిణామ్యుపాదానపరత్వాన్న విరోధ ఇత్యాహ ॥ తథాచేతి ॥ ప్రాగభావం లక్షయతి ॥ తత్ర మృత్పిండాదావితి ॥ — అత్ర సమవాయికారణమాత్రవృత్తిత్వే సతి ప్రతియోగిజనకాభావత్వం ప్రాగభావత్వమితి నభ్రమితవ్యం. తథాసతి సత్యాంతవైయర్థ్యాపత్తేః. నచైతావన్మాత్రమేవలక్షణం మృత్పిండాదావిత్యాదివాక్యం నియతాధికరణపరమితి వాచ్యం. ప్రాగభావస్య కాలేపి వృత్త్యభ్యుపగమాత్. జనకత్వస్య ప్రాగభావగర్భత్వేనాత్మాశ్రయాచ్చ. తస్మాన్న ప్రతియోగిజనకాభావత్వం ప్రాగభావత్వం. కింతు కార్యసమవాయికాలాన్యావృత్తిత్వే సతి కార్యోత్పత్తిపూర్వకాలీనాభావత్వం. ధ్వంసాతివ్యాప్తివారణాయ కార్యోత్పత్తిపూర్వకాలీనేతి. అత్యన్తాభావాదౌ తద్వారణాయ సత్యంతం. అసంభవనిరాసాయ కాలేతి. అయంచాభావః కార్యోత్పత్తేః పూర్వం తత్కారణత్వేనావశ్యమభ్యుపేయః. అన్యథోత్పత్త్యనంతరం పునః ఘటోత్పత్తిప్రసఙ్గాత్.

నచ భవిష్యతీతి ప్రతీతివిషయః। తత్రైవ ఘటస్యముద్గరపాతానన్తరంయోఽభావః సప్రధ్వంసః। ధ్వంసస్యాపి స్వాధికరణకపాలనాశే నాశఏవ। నచ ఘటోన్మజ్జనాపత్తిః;ఘటధ్వంసధ్వంసస్యాపిఘటప్రతియోగికధ్వంసత్వాత్। అన్యథా ప్రాగభావధ్వంసాత్మకఘటస్య వినాశే ప్రాగభావోన్మజ్జనాపత్తేః। నచైవమపి యత్ర ధ్వంసాధికరణం నిత్యం తత్ర కథం ధ్వంసనాశఇతి వాచ్యమ్। తాదృశమధికరణం యదిచైతన్యవ్యతిరిక్తం తదా తస్య నిత్యత్వమసిద్ధం। బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య సర్వస్య బ్రహ్మజ్ఞాననివర్త్యతాయా వక్ష్యమాణత్వాత్।

నచోత్పన్నో ఘటః ప్రతిబన్ధకః తస్యత త్కా[illegible]ంశత్వఏవప్రమాణమితి—— తత్ర మానాన్తరమాహ॥ నచేతి॥ నచాత్యన్తాభావేన భవిష్యతీతిప్రతీతే రన్యథాసిద్ధిః. విచిత్రప్రతీతేర్విచిత్రవిషయత్వావశ్యంభావాదితిభావః. ధ్వంసం నిరూపయతి ॥తత్రైవేతి॥ మృత్పిండాదావిత్యర్థః. తథాచ కార్యసమవాయికాలావ్యావృత్తిప్రతియోగ్యజనకో యోఽభావః సప్రధ్వంసః. నచ ఘటో వినష్టఇత్యాది ప్రతీతివిషయఇతిభావః. ప్రధ్వంసాభావోఽనంతఇతి న్యాయమతం నిరస్యతి ॥ధ్వంసస్యాపీతి॥ నను నాశకశూన్యత్వాత్ ధ్వంసోఽవినాశీత్యతఆహ॥ స్వాధికరణేతి॥ ఘటోన్మజ్జనేతి॥ ప్రాగభావధ్వంసానాధారకాలస్య ప్రతియోగికాలత్వనియమాదితిభావః. కాలస్యధ్వంసానాధారత్వమసిద్ధమిత్యాహ ॥ఘటధ్వంసధ్వంసస్యేతి॥ యథాహిఘటోత్పత్తేఃపూర్వంఘటోభవిష్యతి తద్ధ్వంసోభవిష్యతీతి ప్రతీతేస్తాభావాదేకస్యైవప్రాగభావస్యఘటతద్ధ్వంసప్రతియోగికత్వంతథ్వాత్ ధ్వంసధ్వంసకాలేఘటోవినష్టఇతిప్రతీతేస్తాభావాచ్చతస్యైవఘటప్రతియోగికత్వమితిభావః. నను ధ్వంసస్య ప్రతియోగిజన్యత్వనియమాజ్జనకో ఘటోనప్రతియోగీత్యతఆహ ॥ అన్యథేతి ॥ తథాచ ప్రాగభావస్య ఘటనాశం ప్రత్యజనకత్వేపి ఘటధ్వంసకాలే ప్రాగభావో నష్టఇత్యనుభవాత్ లాఘవాచ్చ ఘటధ్వంసస్య ప్రాగభావప్రతియోగిత్వమితి యది తదా ప్రకృతేపితుల్యమితి భావః. నిత్యాధికరణవృత్తిధ్వంసస్య వినాశకాభావాదనంతత్వసిద్ధౌ తత్సామాన్యాదితరోపి ధ్వంసస్తథేత్యాశఙ్క్యనిరాకరోతి ॥ నచైవమితి॥ తత్కిమాకాశాది నిత్యాధికరణత్వేనవివక్షితమ్? ఉతబ్రహ్మ? తత్ర ఆద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం దూషయతి॥

యదిచ ధ్వంసాధికరణం చైతన్యం తదా అసిద్ధిః। ఆరోపితప్రతియోగికధ్వంసస్యాధిష్ఠానే ప్రతీయమానస్యాధికరణమాత్రత్వాత్। తదుక్తం। ‘అధిష్ఠానావశేషోహి నాశః కల్పితవస్తునః’, ఇతి। ఏవం శుక్తిరూప్యవినాశోఽపీదమవచ్ఛిన్నచైతన్యమేవ। యత్రాధికరణే యస్య కాలత్రయేఽప్యభావః సోఽత్యన్తాభావః। యథా వాయౌ రూపాత్యన్తాభావః। సోఽపి వియదాదివద్ధ్వంసప్రతియోగ్యేవ। ఇదమిదం నేతి ప్రతీతివిషయోఽన్యోన్యాభావః। అయమేవ విభాగః భేదః పృథక్త్వం చేతి వ్యవహ్రియతే। భేదాతిరిక్తవిభాగాదౌ ప్రమాణాభావాత్। అయం చాన్యోన్యాభావోఽధికరణస్య సాదిత్వే సాదిః। యథా ఘటే పటభేదః। అధికరణస్యానాదిత్వే అనాదిరేవ। యథా జీవే బ్రహ్మభేదః బ్రహ్మణి జీవభేదః। ద్వివిధోఽపి భేదో ధ్వంసప్రతియోగ్యేవ। అవిద్యానివృత్తౌ తత్పరతన్త్రాణాం నివృత్త్యవశ్యంభావాత్। పునరపి భేదో ద్వివిధః సోపాధికో నిరుపాధికశ్చేతి। తత్రోపాధిసత్తావ్యాప్యసత్తాకత్వం సోపాధికత్వం। తచ్ఛూన్యత్వం నిరుపాధికత్వం। తత్రాద్యో యథా ఏకస్యైవాకాశస్య ఘటాద్యుపాధిభేదేన భేదః। యథా వా ఏకస్య సూర్యస్య జలభాజనభేదేన భేదః। యథా చ ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః అన్తఃకరణభేదాద్భేదః। నిరుపాధికభేదో యథా। ఘటే పటభేదః। న చ బ్రహ్మణ్యపి ప్రపఞ్చభేదాభ్యుపగమే అద్వైతవిరోధః। తాత్త్వికభేదాదేరనభ్యుపగమేన వియదాదివదద్వైతావ్యాఘాతాత్। తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః। ‘అతఃమాభవతఃకేయం

యది చేతి ॥ అసిద్ధిః-ధ్వంసాధికరణత్వాసిద్ధిః. బ్రహ్మ ఆరోపితనాశరూపవనారోపాధిష్ఠానత్వాదిదమవచ్ఛిన్నచైతన్యవదిత్యత్ర దృష్టాన్తాసిద్ధిమాశఙ్క్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ అతిరిక్తకల్పనే గౌరవాదప్రామాణికత్వాత్ భేదప్రతీతేశ్చ రూపాహోశ్మిరఇతివదుపపత్తేర్నాతిరిచ్యతే ధ్వంసఇతి భావః. అత్యన్తాభావం లక్షయతి ॥ యత్రేతి ॥ త్రైకాలికాభావం నిస్సందిగ్ధముదాహరతి ॥ యథేతి ॥ న్యాయమతం నిరాకరోతి ॥ అయమేవేతి ॥ భేదంవిభజతే ॥ అయంచేతి ॥ అనాదిభేదస్య బ్రహ్మవన్నివర్త్యత్వం నస్యాదిత్యాశఙ్క్య అవిద్యావన్నవిరోధఇత్యాహ ॥ ద్వివిధోఽపీతి ॥ కల్పితద్వైతాంగీకారమాత్రాన్నాద్వైతవిరోధఇత్యత్రాభియుక్తసమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ నను నృసింహా

సాధకత్వప్రకల్పనే । కిం నపశ్యసి సంసారం తత్రైవాజ్ఞానకల్పిత ' మితి । అతఏవ వివరణేఽవిద్యానుమానే ప్రాగభావవ్యతిరిక్తత్వం విశేషణమ్ తత్త్వప్రదీపికాయాం చావిద్యాలక్షణే భావత్వవిశేషణంచ సఙ్గచ్ఛతే । ఏవం చతుర్విధానామభావానాం యోగ్యానుపలబ్ధ్యాప్రతీతిః ।

తత్రానుపలబ్ధిర్మానాన్తరమితి । ఏవముక్తానాం ప్రమాణానాం ప్రా

శ్రమశ్రీచరణైః ప్రాగభావస్య నిరాకృతత్వాత్తదంగీకరణం సిద్ధాన్తవిరుద్ధమిత్యాశఙ్క్య, తదఙ్గీకార ఏవ సిద్ధాన్తానురోధీ వివరణాదౌ తదభ్యుపగమాదిత్యాహ ॥ అతఏవేతి ॥ నచ పరమతే నైతదితి వాచ్యం. స్వమతే బాధకాభావాత్ ఉక్తప్రమాణసిద్ధత్వాచ్చేతి భావః ॥ తత్రానుపలబ్ధిర్మానాన్తరమితి॥—అత్రేదమాలోచనీయం. కిమనుపలబ్ధేరభావప్రమాయాం కారణాన్తరానుపపత్త్యా మానాంతరత్వమాస్థీయతే? అనుభవబలాద్వా? నాద్యః. క్లృప్తప్రమాణభావస్యేన్ద్రియస్యైవ తత్కరణత్వసంభవాత్. నచేంద్రియాభావయోస్సంబన్ధానిరూపణమ్. సంయుక్తసంబన్ధస్యైవ సత్త్వాత్. నచాత్ర ప్రమాణాభావః. భూతలే ఘటాభావ ఇత్యాధారాధేయభావసంబన్ధప్రతీతేః. ఘటాభావజ్ఞానం సంబన్ధవిషయకం విశిష్టజ్ఞానత్వాత్ దండీపురుష ఇతి జ్ఞానవదిత్యనుమానాచ్చ. అన్యథాఽభావస్య నిరధికరణత్వాపత్తౌ 'ధ్వంసస్యాప్యధికరణ కపాలనాశేనే'త్యాది వర్ణనం 'అధికరణస్యాపాదిత్వే' ఇత్యాదినా భేదద్వైవిధ్యనిరూపణంచ విరుధ్యేత. నచ సంబన్ధః స్వరూపసంబన్ధోఽన్యో వేత్యన్యదేతత్. నద్వితీయః. నిర్ఘటం భూతలం పశ్యామీతి విపరీతానువ్యవసాయాత్. అన్యథా పర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమినోమీతివద్భూతలాభావయోర్విలక్షణానువ్యవసాయాపత్తిః. కించ ప్రత్యక్షప్రమాయాం ప్రత్యక్షప్రమాణం కరణమిత్యుత్సర్గః. నచ బలవతా బాధకేనాపోహ్యతే. ప్రకృతేచాభావజ్ఞానం ప్రత్యక్షప్రమైవేత్యుభయసిద్ధమ్. తత్రచ ప్రత్యక్షప్రమాణమిన్ద్రియమేవ కరణం. బాధకాభావాత్. ఇన్ద్రియాభావయోః సమ్బన్ధస్యచ సాధితత్వాత్. తతశ్చ కథమనుపలబ్ధిర్మానాన్తరం. తస్మాదత్ర సమాధానం చిన్త్యమ్—. ప్రసఙ్గాదాహ ॥ ఏవమితి ॥ ప్రమాణానామితి ॥ ప్రమారూపాణామిత్యర్థః. నను యద్యత్ జ్ఞానగతం ప్రామా

మాణ్యం స్వత ఏవోత్పద్యతే జ్ఞాయతే చ । తథాహి । స్మృత్యనుభవసాధారణం సంవాదిప్రవృత్త్యనుకూలం తద్వతి తత్ప్రకారకజ్ఞానత్వం ప్రామాణ్యమ్ । తచ్చ జ్ఞానసామాన్యసామగ్రీప్రయోజ్యం । నత్వధికం గుణమపేక్షతే । ప్రమామాత్రే అనుగతగుణాభావాత్ ।

ణ్యం నతత్సర్వాన్స్వతఉత్పద్యతే జ్ఞాయతే వా తదభావవతి తత్ప్రకారకత్వాభావస్య విశేష్యావృత్తిప్రకారకత్వాదేశ్చ ప్రామాణ్యస్య తదయోగాదిత్యత ఆహ । తథాహీతి ॥ భ్రమే ఽతిప్రసఙ్గవారణాయ తద్వతీతి. తద్వద్విశేష్యకత్వేసతీత్యర్థః. ఇచ్ఛావృత్తిప్రామాణ్యం నస్వతో గ్రాహ్యమిత్యతఉక్తం జ్ఞానత్వమితి. నన్విదం ప్రామాణ్యం స్మృతిసాధారణమితి తత్ర ప్రామాణ్యవ్యవహారప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్క్య ప్రవృత్త్యనుకూలస్యైవ ప్రామాణ్యస్యాత్ర విచార్యత్వాత్ స్మృతిసాధారణస్యచ తాదృశత్వేన లక్ష్యత్వాన్నదోషఇత్యాహ । సంవాదీతి ॥ నను ప్రామాణ్యనిశ్చయస్య కథం ప్రవృత్తిహేతుత్వం ప్రమాణాభావాదితిచేన్న. నిష్కమ్పప్రవృత్తిః ప్రామాణ్యనిశ్చయసాధ్యా తద్వ్యతిరేకజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నప్రతిబధ్యత్వాత్ సామాన్యవ్యాప్తౌ వ్యాప్తినిశ్చయసాధ్యానుమితివదిత్యనుమానస్య తత్ర ప్రమాణత్వాత్. నచాప్రామాణ్యశఙ్కానివృత్తిరేవ ప్రవృత్తిహేతుః తత్ర చాన్యథాసిద్ధిః ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యేతి వాచ్యమ్. లాఘవేన భావస్య ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యైవ హేతుత్వౌచిత్యాత్. నచ స్వతస్సిద్ధఏవ యత్రాప్రామాణ్యశఙ్కావిరహస్తత్ర వ్యభిచారఇతి వాచ్యమ్. దోషాభావసహితజ్ఞానగ్రాహకసామగ్ర్యాం ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యావశ్యంభావాత్. అన్యథా దోషేసత్యప్రామాణ్యస్యైవ గ్రహాపత్తౌ తన్నివృత్త్యనుపపత్తేరితి. నను ప్రామాణ్యస్యన స్వోత్పాద్యత్వ ముత్పత్తౌ స్వతస్త్వం. ఆత్మాశ్రయాత్. నచ జ్ఞానసామగ్రీమాత్రజన్యత్వం తథా. ప్రామాణ్యస్యోపాధిత్వేనాజన్యత్వాదిత్యతఆహ । తచ్చేతి । ప్రామాణ్యం పరతఉత్పద్యతే పరతస్త్వంచ ఉత్పత్తౌ తస్య జ్ఞానజనకసామగ్ర్యతిరిక్తకారణప్రయోజ్యత్వమితి నైయాయికాదయః. తాన్ప్రత్యాహ । నత్వితి । ప్రమాణాభావాదితిభావః. అనుగతగుణాసమ్భవాదపి నతదపేక్షేత్యాహ । ప్రమామాత్రఇతి । భూయోవయవేన్ద్రియసన్నికర్ష సల్లిఙ్గపరామర్శయోగ్యతాప్రమాదీనాం వ్యభిచారేణ ప్రమా

నాపి ప్రత్యక్షప్రమాయాం భూయోవయవేన్ద్రియసన్నికర్షః । రూపాదిప్రత్యక్షే ఆత్మప్రత్యక్షే చ తదభావాత్ । సత్యపి తస్మిన్ పీతశ్శంఖ ఇతి ప్రత్యక్షస్య భ్రమత్వాచ్చ । అతఏవ సల్లిఙ్గపరామర్శాదికమప్యనుమిత్యాదిప్రమాయాం న గుణః।అసల్లిఙ్గపరామర్శస్థలే విషయాబాధేనానుమిత్యాదేః ప్రమాత్వాత్ । న చైవమప్రమాపి ప్రమా స్యాత్ జ్ఞానసామాన్యసామగ్ర్యా అవిశేషాదితి వాచ్యమ్ । దోషాభావస్యాపి హేతుత్వాఙ్గీకారాత్ । న చైవం పరతస్త్వం। ఆగన్తుకభావకారణాపేక్షాయా ఏవ పరతస్త్వాత్ । జ్ఞాయతే చ ప్రామాణ్యం స్వతః । స్వతో గ్రాహ్యత్వం చ దోషాభావే సతి యావత్స్వాశ్రయగ్రా

త్వావచ్ఛేదేన హేతుత్వాయోగాదితి భావః. నన్వత్ర ప్రత్యక్షప్రమాత్వాదికమేవ తజ్జన్యతావచ్ఛేదకమితి నవ్యభిచార ఇత్యాశఙ్క్యాహ । నాపీతి । తథాపి ప్రమామాత్రే అనుగతగుణాసంభవ ఇతి దోషసత్త్వేవ దోషాన్తరమాహ ॥ రూపాదీతి । నన్వయం సన్నికర్షో బహిర్ద్రవ్యప్రత్యక్షప్రమాయామేవ గుణ ఇతి న రూపాది ప్రత్యక్షప్రమాయాం ఆత్మప్రత్యక్షే చ వ్యభిచారో దోష ఇత్యపరితోషాదాహ । సత్యపీతి ॥ తథా చాన్వయవ్యభిచార ఇతి భావః ॥అసల్లింగేతి । సత్యపి సల్లింగపరామర్శే గన్ధప్రాగభావావచ్ఛేదేన గన్ధానుమితేరప్రమాత్వాచ్చేత్యపి బోధ్యం. । దోషాభావస్యేతి ॥ తర్హి ఏవమనిత్యప్రమామాత్రే గుణత్వేన హేతురనుగతత్వాదితి చేన్న. అపసిద్ధాన్తాత్. దోషస్య ప్రతిబన్ధకతయా తదభావస్యాన్యత్ర క్లృప్తప్రతిబన్ధకాభావత్వేన హేతుత్వోపపత్తౌ గుణత్వేన హేతుత్వే మానాభావాచ్చేతి భావః. ప్రామాణ్యస్య దోషాభావప్రయోజ్యత్వే జ్ఞానసామగ్ర్యతిరిక్తప్రయోజ్యత్వేనా ప్రామాణ్యవదుత్పత్తౌ పరతస్త్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్య నిరాకరోతి । న చైవమితి । జ్ఞానసామాన్య ప్రయోజకస్యాప్రమోత్పత్తావదృష్టాదిసాపేక్షత్వాత్పరతస్త్వం స్యాదిత్యత ఉక్తమాగంతుకేతి. జ్ఞానత్వాప్రయోజకేత్యర్థః. దోషాభావమాగంతుకమాదాయ తద్వారణాయ భావేతి. తథా చాగంతుకభావకారణ సహకృతి జ్ఞానత్వప్రయోజక ప్రయోజ్యత్వ ముత్పత్తౌ పరతస్త్వం. స్వతస్త్వంతు తాదృశకారణానపేక్ష జ్ఞానసామాన్య ప్రయోజకప్రయోజ్యత్వమితి భావః । ప్రామాణ్యమితి । తద్వతితత్ప్రకారకజ్ఞానత్వమిత్యర్థః । దోషాభావేసతీతి । అత్ర తత్ప్ర

హకసామగ్రీగ్రాహ్యత్వం । స్వాశ్రయోవృత్తిజ్ఞానం తద్గ్రాహకం సాక్షిజ్ఞానం తేన వృత్తిజ్ఞానే గృహ్యమాణే తద్గతం ప్రామాణ్యమపి గృహ్యతే । నచైవం ప్రామాణ్యసంశయానుపపత్తిః । తత్ర సంశయానురోధేన దోషస్యాపిసత్త్వేనదోషాభావఘటితస్వాశ్రయగ్రాహకాభావేన తత్ర ప్రామాణ్యస్యైవాగ్రహాత్ । యద్వా యావత్స్వాశ్రయగ్రాహకగ్రాహ్యత్వయోగ్యత్వం స్వతస్త్వం । ఉక్తసంశయస్థలే ప్రామాణ్యస్య యోగ్యతాసత్త్వేపి దోషవశేనాగ్రహాన్న సంశయానుపపత్తిః । అప్రామాణ్యంతు నజ్ఞానసామాన్యసామగ్రీప్రయోజ్యం । ప్రమాయామప్యప్రామాణ్యాపత్తేః ।

కారీభూత ప్రకారకత్వేన తద్విశేష్యభూతవిశేష్యకత్వేనచ స్వాశ్రయగ్రాహకత్వం స్వాశ్రయగ్రాహకపదేన వివక్షితం. తేన జ్ఞానపదాదినా తదగ్రహాన్న దోషః పరతస్త్వవాదినాపి తాదృశేనానుమానాదినా తద్గ్రహస్వీకారాదిత్యతఉక్తం యావదితి స్వాశ్రయగ్రాహక విశేషణమ్. తాదృశసామగ్రీగ్రాహ్యత్వం- తజ్జన్యగ్రహవిషయత్వం. తథాచ యత్ర దోషవశాదప్రామాణ్యనిశ్చయః తత్సంశయో వా తత్ర తాదృశ్యాపి సామగ్ర్యా ప్రామాణ్యాగ్రహాద్వ్యభిచారిత్యత ఉక్తం - దోషాభావఇతి. తథాచ దోషాసహకృత తాదృశయావత్స్వాశ్రయగ్రాహక సామగ్రీగ్రాహ్యత్వం ప్రామాణ్యస్య జ్ఞప్తౌ స్వతస్త్వం. తదుక్తం ప్రథమవర్ణకే నృసింహాశ్రమ శ్రీచరణైః. 'దోషాసహకృత జ్ఞానసామగ్రీమాత్ర గ్రాహ్యత్వం జ్ఞప్తౌప్రామాణ్యస్య స్వతస్త్వ'మితి. ప్రామాణ్యస్య స్వతోగ్రాహ్యత్వ ముపపాదయతి ॥ స్వాశ్రయఇతి ॥ సంశయస్థలీయాపి సామగ్రీ దోషాసహకృతేతి మన్వానో నైయాయికశ్చోదయతి । నచైవమితి ॥ యద్వా సామగ్ర్యాం దోషాసహకృతత్వ విశేషణమజానానశ్శఙ్కతే । నచైవమితి । పరిహరతి । తత్రేతి ॥ స్వతస్త్వమితి ॥ జ్ఞప్తౌప్రామాణ్యస్యేతి శేషః. యద్యపి నేదం స్వతస్త్వంప్రయోజకం సంశయస్థలే ఇవానువ్యవసాయస్థలేపి ప్రామాణ్యానుమితిహేతువ్యాప్తిజ్ఞానలిఙ్గపరామర్శాభావవశేన ప్రామాణ్యస్యాగ్రహేపి తద్యోగ్యతాయాః న్యాయమతేపి సత్త్వాత్. తథాపి పూర్వోక్తమేవ తాత్పర్యం. ఉత్పత్తిజ్ఞప్త్యోరప్రామాణ్యస్యపరతస్త్వముపపాదయతి ॥ అప్రామాణ్యంత్వితి॥ అప్రామాణ్యం స్వతోగ్రాహ్యం పరతోగ్రాహ్యత్వాభావేసతి గ్రాహ్యత్వా

కింతు దోషప్రయోజ్యం । వాప్యప్రామాణ్యంయావత్స్వాశ్రయగ్రాహక గ్రాహ్యం। అప్రామాణ్యఘటకతదభావత్వాదేర్వృత్తిజ్ఞానానుపనీతత్వేన సాక్షిణాగృహీతుమశక్యత్వాత్ । కింతు విసంవాదిప్రవృత్త్యాది లిఙ్గకానుమిత్యాది విషయఇతి పరత ఏవా ప్రామాణ్యముత్పద్యతే జ్ఞాయతేచ ॥ ***

ఇతి వేదాన్తపరిభాషాయామనుపలబ్ధిపరిచ్ఛేదః [౬]

ఏవం నిరూపితానాం ప్రమాణానాం ప్రామాణ్యమపి ద్వివిధం । వ్యావహారికతత్త్వావేదకత్వం పారమార్థికతత్త్వావేదకత్వంచేతి। తత్ర బ్రహ్మస్వరూపావగాహి ప్రమాణవ్యతిరిక్తానాం సర్వప్రమాణానామాద్యం ప్రామాణ్యం । తద్విషయాణాం వ్యవహారదశాయాం బాధాభావాత్ । ద్వితీయంతు జీవబ్రహ్మైక్యపరాణాం 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీ'దిత్యాదివాక్యానాం 'తత్త్వమసీ'త్యన్తానాం।తద్విషయస్య జీవపరైక్యస్య కాలత్రయాబాధ్యత్వాత్। తచ్చైక్యం తత్త్వంపదార్థజ్ఞానాధీనజ్ఞానమితి ప్రథమం తత్పదార్థోలక్షణప్రమాణాభ్యాం నిరూప్యతే । తత్ర లక్షణంద్వివిధం స్వరూపలక్షణం తటస్థలక్షణంచేతి ।

జ్ఞానత్వవదితిశఙ్కతే ॥ కింత్వితి ॥ ఇదం రజతజ్ఞానం అప్రమాణం విసంవాదిప్రవృత్తిజనకత్వాదిత్యనుమానగ్రాహ్యత్వాద్ధేత్వసిద్ధిరిత్యాహ ॥విసంవాదీతి ॥ *********************************

ఇతి శ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే

వేదాన్తశిఖామణౌ అనుపలబ్ధిపరిచ్ఛేదః

ప్రమాణానామితి ॥ ప్రమాకరణానాం తత్కరణత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం ద్వివిధమిత్యర్థః. వేదాన్తానాంపారమార్థికవస్తుగోచరప్రమాకరణత్వే హేతుమాహ ॥ తద్విషయస్యేతి ॥ తత్కార్యాదౌ విషయనిరూపణమేవ క్రియతామిత్యాశఙ్క్య, తన్నిరూపణస్య తత్త్వంపదార్థనిరూపణాధీనత్వాత్తత్పూర్వం తత్పదార్థాది నిరూపణమేవోచితమిత్యాహ ॥తత్త్వంపదార్థేతి ॥ ప్రథమమితి ॥ నచ త్వంపదార్థనిరూపణమేవ ప్రాగ్భవిష్యదవిశేషాదితి వాచ్యమ్. తత్త్వంపదార్థేత్యత్ర ప్రథమం తత్ప

తత్ర స్వరూపమేవలక్షణం స్వరూపలక్షణమ్। యథా 'సత్యంజ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే,త్యత్ర సత్యత్వాదికం స్వరూపలక్షణమ్।

దార్థస్యాపాతత్త్వాత్ త్వంపదార్థస్య కథంచిల్లోకావగతత్వేన తదపేక్షయాస్యాత్యన్తదుర్జ్ఞేయతయా చ ప్రథమం శిష్యజిజ్ఞాసితత్వాదితి భావః ॥ లక్షణమితి ॥ అసాధారణ ధర్మఇత్యర్థః. వస్తు ప్రతిపత్తౌ స్వరూపలక్షణస్య ప్రధానత్వాత్ తటస్థలక్షణోపజీవ్యత్వాచ్చ ప్రథమం తల్లక్షయతి ॥ తత్రేతి ॥ ఇతరానిరూప్యం యల్లక్షణం తత్స్వరూపలక్షణమిత్యర్థః. యద్యపి 'ప్రకృష్టప్రకాశశ్చంద్ర' ఇతి లోకేపి స్వరూపలక్షణం ప్రసిద్ధం. తథాపి వైదికస్య బ్రహ్మలక్షణస్యైవ ప్రకృతత్వాత్ తదుదాహరతి ॥ యథేతి ॥ జ్ఞానానందావాదిపదగ్రాహ్యౌ. తథాచ సత్యంజ్ఞానమానందశ్చ ప్రత్యేకం బ్రహ్మణః స్వరూపలక్షణం. నతు సర్వజ్ఞత్వాదికం. తస్య ప్రపంచోపాధికత్వేన ఇతరనిరూప్యత్వాదితిభావః. నన్విదం బ్రహ్మస్వరూపమితి కథమవగమ్యతఇత్యతఆహ ॥ సత్యమితి ॥— నను 'అస్యజగతో జన్మస్థితిభఙ్గంయతః సర్వజ్ఞాత్సర్వశక్తేః కారణాత్ భవతి తద్బ్రహ్మేతి వాక్యశేష'ఇతి వదతా భగవతా భాష్యకారేణ సర్వజ్ఞత్వాదేరేవ బ్రహ్మణః స్వరూపలక్షణత్వేనోక్తత్వాత్ తద్విరోధఇతిచేత్. తస్యసర్వావభాసనయోగ్యవిజ్ఞానాభిప్రాయత్వాత్. తదుక్తంవివరణాచార్యైః. 'అనేన సర్వజ్ఞశబ్దేన సర్వావభాసనక్షమవిజ్ఞప్తిమాత్రం వివక్ష్యతే'ఇతి.— కేచిత్తు సచ్చిదానందాత్మకత్వమేవ బ్రహ్మణః స్వరూపలక్షణం. నతు సత్యత్వాదిప్రత్యేకం లక్షణం. తథాహి నతావత్సత్త్వంలక్షణం. తస్య ఘటాదిసాధారణత్వాత్. న చ సత్యత్వేనతిజ్ఞానత్వం. తస్యజ్ఞానేపి పరేణాంగీకారాత్. నాపి జ్ఞానానందత్వం. సత్త్వరహితస్య జ్ఞానానందాత్మకస్య శూన్యవాదిభిరప్యంగీకారాత్. తస్మాత్సచ్చిదానన్దాత్మకత్వమేవ స్వరూపలక్షణమితి—తన్న. సిద్ధాంతే ఘటాదేః పారమార్థికసత్యత్వాభావేనోక్తదోషాసంస్పర్శాత్ సిద్ధాన్తే నైవ తల్లక్షణప్రణయనాత్. అన్యథా పరాభిమత జగత్కారణస్య సచ్చిదానన్దాత్మకత్వాభావేన తత్రావ్యాప్తిప్రసంగాత్. తతశ్చ సత్యత్వాది ప్రత్యేకమేవ స్వరూపలక్షణమితి—. స్వరూపం నలక్షణం ధర్మత్వాభావాది

నను స్వరూపస్య స్వవృత్తిత్వాభావే కథం లక్షణత్వమితి చేన్న । స్వస్యైవ స్వా
పేక్షయా ధర్మధర్మిభావకల్పనయా లక్షణత్వసంభవాత్ । తదుక్తం । ‘ఆనన్దో
విషయానుభవో నిత్యత్వంచేతి సన్తి ధర్మాః అపృథక్త్వేఽపి చైతన్యాత్పృథగి
వావభాసన్త’ ఇతి । తటస్థలక్షణం నామ యావల్లక్ష్యకాలమనవస్థితత్వే సతి య
ద్వ్యావర్తకం తదేవ । యథా గన్ధవత్త్వం పృథివీలక్షణం । మహాప్రళయే పర
మాణుషు ఉత్పత్తికాలే ఘటాదిషు గంధాభావాత్ । ప్రకృతే చ జగజ్జన్మాది
కారణత్వం । అత్ర జగత్పదేన కార్యజాతం వివక్షితం । కారణత్వం చ కర్తృత్వం
అతో ఽవిద్యాదౌ నాతివ్యాప్తిః । కర్తృత్వం చ తత్తదుపాదానగోచరాపరో
క్షజ్ఞానచికీర్షాకృతిమత్త్వమ్ । ఈశ్వరస్య తావదుపాదానగోచరాపరోక్ష
జ్ఞానసద్భావే చ ‘యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేత
ద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నంచ జాయతే’ ఇత్యాదిశ్రుతిర్మానం । తాదృశచికీర్షా
సద్భావే చ ‘సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ’ ఇత్యాదిశ్రుతిర్మానం ।

త్యాక్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ పరిహరతి ॥ స్వస్యైవేతి ॥ లక్షణలక్షణే పారమా
ర్థిక ధర్మత్వస్య గౌరవేణాప్రయోజకత్వాదితి భావః. అత్ర పంచపాదికా
చార్యసమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ స్వరూపలక్షణే ఽతివ్యాప్తివారణా
య యావదితి. లక్ష్యావృత్తి తాదృశధర్మే తద్వారణాయ వ్యావర్తకపదం. ప
రమతేనాహ ॥ మహాప్రళయ ఇతి ॥ ఉభయమతేనాహ ॥ ఉత్పత్తికాల ఇతి ॥ బ్ర
హ్మణస్తటస్థలక్షణమాహ ॥ ప్రకృతే చేతి ॥ నను బ్రహ్మణో జగచ్ఛబ్దార్థాన్తః
పాతిమాయాదికారణత్వాభావాదసంభవః. జగచ్ఛబ్దేన కార్యపరామర్శేఽపి
కాలాదేరపి యత్కించిత్కార్యకారణత్వేనాతివ్యాప్తిరిత్యత ఆహ ॥ అత్రే
తి ॥ కార్యజాతమితి ॥ సర్వం కార్యమిత్యర్థః. ననుయావత్కార్యజన్మ
కారణత్వం న బ్రహ్మలక్షణం. తస్య ప్రధానమాయాపరమాణుజీవ శూన్య
సాధారణత్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ కారణత్వంచేతి ॥ కర్తృత్వమితి ॥ అదృష్టా
ద్వారక తావదుపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞానచికీర్షాకృతిమత్త్వమిత్యర్థః
తేనాచేతనానాం ప్రధానమాయాదీనాం నిరాస ఇతి భావః. నను జగత్కా
రణస్య తావదుపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞానవత్త్వసద్భావే నానుమానం ప్ర
మాణం. తర్కాప్రతిష్ఠానాత్. నచ ‘స ఈక్షాంచక్రే’ ఇత్యాదిశ్రుతిః. త
స్యాః సర్వగోచరేక్షణే అప్రమాణత్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ ఈశ్వరస్యేతి ॥

తాదృశకృతౌ చ 'తన్మనో௦కురుత' ఇత్యాదివాక్యం। జ్ఞానేచ్ఛాద్యన్యతమగర్భం లక్షణత్రయం వివక్షితం। అన్యథా వ్యర్థవిశేషణత్వాపత్తేః। అతఏవ జన్మస్థితిధ్వంసానామప్యన్యతమస్యైవలక్షణే ప్రవేశః। ఏవంచ నవలక్షణాని సంపద్యంతే। బ్రహ్మణో జగజ్జన్మాదికారణత్వే చ 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే। యేనజాతానిజీవన్తి। యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతి' ఇత్యాదిశ్రుతిర్మానం।

యస్సర్వజ్ఞః సామాన్యాకారేణ. సర్వవిత్ విశేషతః. యస్యభగవతః జ్ఞానమయంతపః-ఔపాధికమీక్షణమితియావత్. తస్మాత్ ఈక్షణసహకృతాత్ కారణాద్బ్రహ్మణః. ఏతత్-కార్యం. బ్రహ్మ- హిరణ్యగర్భః నామ - ఘటఇత్యాది. రూపం-శుక్లాది. తదపివ్యాకృతం. నత్వవ్యాకృతం. 'తపసా చీయతేబ్రహ్మ తతోన్నమభిజాయతే। అన్నాత్ప్రాణో మనస్సత్యం లోకాః కర్మసుచామృత'మితి పూర్వవాక్యే అన్నపదవేదనీయావ్యాకృతనామ రూపసృష్టేరభిధానాత్. అన్నం - వ్రీహియవాది. 'యః కాలకాలో గుణీసర్వవిద్య'ఇత్యాది శ్రుతి రాదిపదగ్రాహ్యా ॥ తాదృశేతి॥ తావదుపాదానగోచరేత్యర్థః. ఏవమగ్రేపి. ॥జ్ఞానేచ్ఛాద్యన్యతమేతి॥ సకలకార్యోపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞానాశ్రయత్వం తాదృశ చికీర్షాశ్రయత్వం తాదృశకృత్యాశ్రయత్వం చేతి లక్షణత్రయం వివక్షితమిత్యర్థః. తాదృశజ్ఞానేచ్ఛాకృత్యాశ్రయత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వే యత్నగౌరవమిత్యాహ ॥ అన్యథేతి ॥ తర్హి స్థితిభంగగర్భమప్యేకలక్షణం నస్యాదిత్యాశంకామిష్టాపత్త్యాపరిహరతి ॥ అతఏవేతి ॥ వ్యర్థవిశేషణత్వాదేవేత్యర్థః. నను స్థిత్యాదిగర్భస్యాపి న ప్రత్యేకలక్షణత్వం స్థిత్యనుకూలజ్ఞానవత్త్వస్యైవ లక్షణత్వేన శేషవైయర్థ్యాదిత్యాశంక్య, జన్మగర్భలక్షణవత్ స్థితిగర్భంలయగర్భంచ లక్షణత్రితయమేవ వివక్షితం తథాచ బ్రహ్మణస్తటస్థలక్షణాని నవసంపద్యన్త ఇత్యాహ ॥ ఏవంచేతి ॥ నను బ్రహ్మణో జగజ్జన్మకర్తృత్వం న లక్షణం. తద్ధి సకలకార్యోపాదాన విషయాపరోక్షజ్ఞాన వత్త్వం? సకలకార్యానుకూలత్వ విశేషిత తాదృశజ్ఞానవత్త్వం వా? నాద్యః. కార్యానుకూల తాదృశజ్ఞానవత్త్వస్యైవ కర్తృత్వ వ్యవహారప్రయోజకత్వేనతస్య కర్తృత్వాప్రయోజకత్వాత్. నహి తదేవతత్ప్రతికారణం. తథాచ నవలక్షణానీత్యసంగతమిత్యపరితోషాదాహ ॥ బ్రహ్మణఇతి ॥ తథాచ మాయాభిన్నత్వేసతి జగజ్జన్మ

యద్వా నిఖిలజగదుపాదానత్వం బ్రహ్మణోలక్షణం । ఉపాదానత్వంచ జగ
దధ్యాసాధిష్ఠానత్వం । జగదాకారేణపరిణమమానమాయాధిష్ఠానత్వంవా ।

హేతుత్వం స్థితిహేతుత్వం తద్వ్యలయహేతుత్వ మితి లక్షణత్రయమేవ వి
వక్షితం. యద్వా బ్రహ్మణ్యేవ జగతోజ న్మస్థితిలయోపన్యాసా త్తస్య జగదు
పాదానత్వం సూచ్యతే· తదుక్తం భామత్యామ్. ‘ త్రిభిరస్యోపాదానత్వం
సూచ్యత ’ ఇతి. తథాచ సర్వకార్యోపాదానత్వం బ్రహ్మణస్తటస్థలక్షణమ్.
ఉపాదానత్వంచాకరఏవ స్ఫుటమితి నమాయాయామతివ్యాప్తిరితి భావః. న
ను జగదుపాదానత్వం నలక్షణం. తద్ధి సకలకార్యాధ్యాసాధిష్ఠానత్వం. త
థాసత్యకార్యావస్థానం బ్రహ్మణోన్యత్రేత్యద్వితీయబ్రహ్మసిద్ధిప్రసఙ్గాదిత్యవ
రితోపాదాహ ॥ యద్వేతి ॥ శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యేఽతివ్యాప్తివారణాయ
నిఖిలేతి. అసమ్భవవారణాయ జగత్పదం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపరమ్. నను నస
మవాయికారణత్వముపాదానత్వం సమవాయానభ్యుపగమాత్. నాపిజగా
కారేణ పరిణమమానత్వం. మాయాయామతివ్యాప్తేః· బ్రహ్మణోఽపరిణా
మిత్వేనాసమ్భవా చ్చేత్యతఆహ ॥ ఉపాదానత్వంచేతి ॥ తదధ్యాసాధిష్ఠాన
త్వం తదుపాదానత్వం. జగత్పదంతు ప్రకృతాభిప్రాయమితిబోధ్యం ॥ జగ
దాకారేణేతి ॥ జగత్పదేనాత్ర కార్యజాతం వివక్షితం· నిఖిలపదంచానుష
ఙ్గనీయమ్. తథాచ పూర్వోక్తవిశిష్టచైతన్యే నాతివ్యాప్తిర్నవాఽసమ్భవః·
యద్యపి మాయాధిష్ఠానత్వమాత్రమేవ బ్రహ్మణోలక్షణమస్తు తస్య ‘ మా
యినంతు మహేశ్వర ’ మిత్యాదావీశ్వరాసాధారణధర్మత్వావగమాత్· త
థాపి తేన రూపేణ బ్రహ్మప్రతిపత్తౌ తదన్యాధిష్ఠానమన్యదితి సమ్భావనా
యామధికరణాన్తరప్రమితస్య జగతో ‘ నేహనానాస్తి ’ త్యాదినా బ్రహ్మణి
నిషేధావగమేపి చత్వరప్రతీతఘటవన్మిథ్యాత్వానాపత్తావద్వైతబ్రహ్మసిద్ధి
ప్రసఙ్గాత్· నచ విశిష్టలక్షణేపి జగత్పరిణామిత్వస్య మాయాయామేవావగ
మాదుక్తదోషతాదవస్థ్యమ్· బ్రహ్మగతమాయాపరిణామస్య జగతో బ్రహ్మగ
తత్వావశ్యంభావాత్. అతఏవ శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠాజ్ఞానపరిణామ
రూపమపి రజతం తద్గతమేవేతి రాద్ధాన్తః. నను బ్రహ్మణోనిఖిలప్రపఞ్చా
ధ్యాసాధిష్ఠానత్వం. తత్ర ప్రమాణాభావాత్. నచ పూర్వోక్తా ‘ యతోవా ’
త్యాదిశ్రుతిర్మానమితివాచ్యమ్· తస్యాస్సకలభూతోపాదానత్వే ప్రమాణ

ఏతాదృశమేవోపాదానత్వమభిప్రేత్య 'ఇదంసర్వంయదయమాత్మా * సచ్చత్య
చ్చాభవత్ * బహుస్యాం ప్రజాయేయే, త్యాదిశ్రుతిషుబ్రహ్మప్రపంచయోస్తా
దాత్మ్యవ్యపదేశః ।

త్వేపి బ్రహ్మణో నిఖిలప్రపఞ్చాధ్యాసాధిష్ఠానత్వే ప్రమాణత్వాభావాదిత్యాహ
। ఏతాదృశమేవేతి । ఇదంసర్వమితి ॥ బృహదారణ్యకే శ్రూయతే 'ఇ
దంబ్రహ్మేదంక్షత్త్రమిమేలోకా ఇమానిభూతానీదంసర్వం యదయమాత్మే'
తి. అస్యార్థః. యదిదం బ్రహ్మాదిభూతపర్యన్తమిదంబ్రహ్మేత్యాదిపూ
ర్వవాక్యోపాత్తం తత్సర్వమయమాత్మేతి. అత్ర చ యః స్థాణుః స పుమానితి
వద్బ్రహ్మసత్తాతిరిక్తసత్తాకప్రపఞ్చనిషేధోభిప్రేతః. నచైతావతా బ్రహ్మణ్య
ధ్యస్తత్వం ప్రపఞ్చస్య నసిద్ధ్యతీతి వాచ్యమ్. తత్సత్తాతిరిక్తసత్తాశూన్యస్య
స్యైవ తదధ్యస్తత్వరూపత్వాత్. అన్యాయినిరుక్తేః. నచ 'ఆయుర్ఘృతమి
తివత్ నిమిత్తతయా 'బ్రాహ్మణో దేవతే'తివత్ ఆధారతయా 'ఆదిత్యో యూప'
ఇతివత్ సదృశతయా వా సామానాధికరణ్యోపపత్తిరితి వాచ్యమ్, తత్రైవ
ప్రతిజ్ఞాతస్య 'ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం
విజ్ఞాతమిత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య నిమిత్తాదిపక్షే బాధాపాతాది
తి భావః. తథా చ 'సచ్చత్యచ్చాభవది'తి తాదాత్మ్యవ్యపదేశోపి ప్రప
ఞ్చస్య బ్రహ్మణ్యధ్యాసే ప్రమాణమిత్యాహ । సచ్చేతి ॥ పృథివ్యాదిస్థూ
లభూతత్రయమపరోక్షత్వాత్ సత్. వాయ్వాకాశే పరోక్షత్వాత్ త్యత్. న
ను 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మే'త్యత్ర పూర్వవాక్యోపాత్తానాం బ్రహ్మ
క్షత్త్రలోకప్రత్యక్షస్థూలభూతానాం సచ్చేత్యత్ర చ స్థూలభూతానాం బ్ర
హ్మణ్యధ్యాససిద్ధావప్యవ్యాకృతనామరూపయోరాధ్యస్త్యసిద్ధిరిత్యస్వరసా
దాహ । బహుస్యామితి ॥ సర్వవికారకారణబ్రహ్మనిష్ఠేక్షణస్య సర్వవి
కారవిషయత్వావశ్యంభావేన సర్వకార్యపరత్వే బాధకాభావేనచ 'తదై
క్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయే'త్యత్ర బహుశబ్దస్య సర్వకార్యపరత్వాత్స
ర్వాధ్యాససిద్ధిరితి భావః. నన్వేవమప్యకార్యప్రపఞ్చస్య నబ్రహ్మణ్యధ్యస్త
త్వం. ఉక్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి వికారాధ్యాసపరప్రమాణత్వాదిత్యపరి
తోషాదాహ ॥ ఇత్యాదిశ్రుతిష్వితి ॥ 'ఏకమేవాద్వితీయం * నేహనానాస్తి
కించన * యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ * మాయామాత్రమిదం

ఘటస్సన్ ఘటో భాతి ఘటఇష్టః ఇత్యాది లౌకికవ్యపదేశోఽపి సచ్చిదా
నంద స్వరూపబ్రహ్మైక్యాధ్యాసాత్ । నన్వానన్దాత్మకచిదధ్యాసాద్ఘటా
దేరిష్టత్వవ్యవహారే దుఃఖస్యాపి తదధ్యాసాత్ తత్రాపీష్టత్వాది వ్యవహా
రాపత్తిరితి చేన్న । ఆరోపేసతి నిమిత్తానుసరణం నతు నిమిత్తమస్తీత్యారో
ప ఇత్యభ్యుపగమేన దుఃఖాదౌ సచ్చిదంశాధ్యాసేపి ఆనందాంశాధ్యాసాభా
వాత్ । జగతి నామరూపాంశద్వయవ్యవహారస్తు అవిద్యాపరిణామాత్మకనా
మరూపసంబంధాత్ । తదుక్తం । 'అస్తి భాతి ప్రియం రూపం నామ చేత్యంశప
ఞ్చకం । ఆద్యత్రయం బ్రహ్మరూపం జగద్రూపం తతో ద్వయ'మితి । అథజ
గతో జన్మక్రమో నిరూప్యతే । తత్ర సర్గాద్యకాలే పరమేశ్వరః సృజ్యమాన

ద్వైతమద్వైతం పరమార్థతః' ఇత్యాదిశ్రుతయ ఆదిపదగ్రాహ్యాః. లౌకి
కాభేదవ్యవహారోపి బ్రహ్మణి ప్రపఞ్చాధ్యాసే మానమిత్యాహ ॥ ఘటస్స
న్నితి ॥ నన్విచ్ఛావిషయత్వమిష్టత్వం. తచ్చ ఘటస్య స్వాభావికం. తజ్జ్ఞానా
దేవ తద్వ్యవహారః. నత్వానన్దాత్మకబ్రహ్మైక్యాధ్యాసాత్. అన్యథా దుఃఖేస
దానన్దాత్మకబ్రహ్మాభేదవ్యవహారాత్ దుఃఖస్యాపీష్టత్వాపత్తిరితి చోదయతి ॥ న
న్వితి ॥ దుఃఖే బ్రహ్మగతసత్త్వాదిత్వాధ్యాసేపి ఆనన్దత్వాధ్యాసాభావాన్నేష్ట
త్వవ్యవహారః. నహ్యన్యగతకించిద్ధర్మాధ్యాసే తద్గతసర్వధర్మస్యాధ్యాసఇతిని
యమోస్తి. తజ్జనకదోషాభావాద్దోషస్య చ కార్యోన్నేయత్వాదిత్యాహ ॥ నారో
ప ఇతి ॥ ననుఘటాదావిష్టత్వాదేర్నాధ్యాసోయుక్తః తత్ర ప్రతీయమానసర్వధ
ర్మస్య బ్రహ్మగతత్వేన తదీయస్వాభావికధర్మాభావాత్సర్వత్రాంశాన్తరవత్త్వే
నాంశాన్తరాధ్యాసస్యదృష్టత్వాదిత్యాశఙ్క్య ప్రపఞ్చస్యాస్తి వ్యావహారికమంశ
ద్వయమిత్యాహ ॥ జగతీతి ॥ ఉక్తేర్థేఽభియుక్తసమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ నను
పరమేశ్వరః కర్మసాపేక్షస్సన్నిఖిలకార్యం కరోతి? నిరపేక్షో వా? నాద్యః.
కర్మణో జగత్కారణత్వే ప్రమాణాభావాత్. అన్యథా కర్మణైవ సృష్ట్యుపప
త్తా ఈశ్వరవైయర్థ్యమ్. నాన్త్యః. విషమసృష్టిం నిర్మిమాణస్య పృథగ్జనవద్రా
గద్వేషాపత్తేరిత్యత ఆహ ॥ సృజ్యమానేతి ॥ — అయంభావః. పరమేశ్వరః
కర్మసహకృత ఏవ జగత్సృష్టిహేతుః నచాత్ర ప్రమాణాభావః. సృష్టేరే
వాత్ర ప్రమాణత్వాత్. అన్యథా విచిత్రకార్యానుపపత్తేః. తస్య విచిత్ర
కారణజన్యత్వనియమాత్. 'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపే

ప్రపంచవైచిత్ర్యహేతుప్రాణికర్మసహకృతా పరిమితానిరూపితశక్తివిశేషవిశిష్టమాయాసహితస్సన్నామరూపాత్మకనిఖిలప్రపంచం ప్రథమం బుద్ధావాకలయ్య ఇదం కరిష్యామీతి సంకల్పయతి । 'తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయే'తి * 'సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయే'త్యాదిశ్రుతేః । అత్రాకాశాదీని పంచభూతాన్యపంచీకృతాని ।

నే,త్యాదిశ్రుతేశ్చ. అతఏవ నవిషమసృష్టావీశ్వరస్య రాగద్వేషాపత్తిః వ్రీహియవాదిసృష్టౌ పర్జన్యవజ్జగత్సృష్టావీశ్వరః సాధారణకారణం· తత్తద్బీజానీవ వ్రీహియవాదివైషమ్యే కాంశ్చిదత్యన్తదుఃఖభాజః కాంశ్చిదత్యన్తసుఖభాజః కాంశ్చిత్సుఖదుఃఖభాజఃకరోతీతి విషమసృష్టౌ జీవగతకర్మాణి అసాధారణకారణమితి —. నను గోపురాదిమహాకార్యే నానాకర్తృకత్వ దర్శనాత్ కథమసహాయస్యేశ్వరస్య విచిత్రప్రపఞ్చ కర్తృత్వమిత్యతఆహ ॥ అపరిమితేతి ॥ నన్వావశ్యకత్వాన్మాయైవకర్మసహకృతా దధిపరిణామిక్షీరవత్ జగదాకారేణ పరిణమతాం కిమీశ్వరేణ· 'యతోవే'త్యాదిశ్రుతేశ్చ అచేతనేపి సత్త్వాదితిచేత్. న. 'ఆనన్దాద్ధ్యేవఖల్విమానిభూతానిజాయన్త,'ఇతివాక్యేన చేతనకర్తృత్వస్య నిర్ణీతత్వాత్ ఇతిభావః ॥ నామరూపేతి ॥ యథాహి కులాలోబుద్ధావాలిఖ్య నామరూపే తథైవ సఙ్కల్ప్య ఘటఇతినామ్నా రూపేణ కమ్బుగ్రీవాదినా ఘటముత్పాదయతి తథేశ్వరోప్యుత్పత్తేః పూర్వం యస్య కార్యస్య యన్నామ యచ్చాస్యరూప మన్తరాకలయతి తథైవచ తద్వస్తుకరిష్యామీతి సఙ్కల్పయతి తథైవచ కరోతీత్యర్థః.తత్రప్రమాణమాహ ॥ తదితి ॥ 'తన్మనోకురుతే'త్యాదిశ్రుతిరాదిపదగ్రాహ్యా ॥ తతఇతి ॥ ఈక్షణసఙ్కల్పప్రయత్నానన్తరమిత్యర్థః ॥ ఆకాశాదీనీతి ॥ ప్రథమమాకాశస్తదనన్తరంవాయు స్తతస్తేజ స్తతోజలం తతఃపృథివీత్యేవం క్రమవంతి పఞ్చభూతాని అపఞ్చీకృతాన్యుత్పద్యన్తఇత్యర్థః. నను ఛాన్దోగ్యే తేజఆదికాసృష్టిశ్శ్రూయతే 'తత్తేజోసృజతే'తి. ప్రశ్నోపనిషది ప్రాణాదికా 'సప్రాణమసృజతే'తి. ఐతరేయేత్వక్రమైవ 'సఇమాంల్లోకానసృజతాంభోమరీచీర్మరుమాప'ఇతి. తథాచ సృష్టేః కథమాకాశాదిత్వమితిచేత్.నతావదాకాశాదిత్వే ప్రమాణాభావః. తైత్తరీయకే 'తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సంభూతః। ఆకాశాద్వాయుః। వాయోరగ్నిః। అగ్నేరాపః।

తన్మాత్రపదప్రతిపాద్యాన్యుత్పద్యంతే । తత్రాకాశస్య శబ్దో గుణః వాయోస్తు శబ్దస్పర్శౌ । తైజసస్తు శబ్దస్పర్శరూపాణి । అపాంతు శబ్దస్పర్శరూపరసాః । పృథివ్యాస్తు శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాః । నతు శబ్దస్యాకాశమాత్రగుణత్వం । వాయ్వాదావపి తదుపలంభాత్ । నచాసౌ భ్రమః । బాధకాభావాత్ ।

అద్భ్యః పృథివీ'తి సృష్టేరాకాశాదిత్వస్యావగమాత్. నచ శ్రుత్యన్తర విరోధః, ఐతరేయేపి గుణోపసంహారన్యాయేనాన్యత్ర శ్రుతక్రమస్యావశ్యం కల్పనీయత్వాత్. నాపి ఛాందోగ్యశ్రుతివిరోధః. తస్యాస్తేజోజనిప్రధానత్వేన శ్రుత్యన్తరావగతాకాశాదిత్వనివారణే సామర్థ్యాభావాత్. ఏకస్యవాక్యస్య వ్యాపారద్వయాసంభవాత్. 'తత్తేజోసృజతే, త్యత్ర 'ఆకాశాద్వాయు' రితివ తత్క్రమవాచకశబ్దాభావాచ్చేతి భావః. 'మహాభూతాని పంచైవ భూరాపోగ్నిర్మరున్నభః । తన్మాత్రాణిచ తావంతీ'తి పురాణే మహాభూతతన్మాత్రాణామేవావగతేః 'భూతాని పంచతన్మాత్రాణి పంచమహాభూతానీ'తి మహోపనిషద్యపి తథైవావగమాత్ కథం తద్వ్యతిరేకేణాపంచీకృతానామభ్యుపగమ ఇత్యతఆహ ॥ తన్మాత్రేతి ॥ యద్యపి తన్మాత్రేషు గుణా నోపలభ్యంతే తథాపి తత్కార్యేషు గుణదర్శనేన తత్కారణేష్వపి కారణత్వేన గుణానుమానాదిత్యభిప్రేత్య తత్ర విశేషగుణానాహ ॥ తత్రేతి ॥ శబ్దస్పర్శావితి ॥ యద్యపి స్పర్శః సాధారణగుణః తథాపి పార్థివవాయవీయయోరనుష్ణాశీతత్వం తైజసాప్యయోరుష్ణశీతత్వం ఏవం రసేపి వైజాత్యమనుభవసిద్ధమస్తీత్యసాధారణ్యం బోధ్యం. నైయాయికమతం నిరాకరోతి ॥ నత్వితి ॥ వాయ్వాదావితి ॥ ప్రత్యక్షవాయ్వాదావిత్యర్థః. తథాచ తన్మాత్రేషు తదనుమానమితి భావః ॥ బాధకాభావాదితి ।—ఇదమాపాతతః. జలాదావపి గన్ధోపలంభాత్ సోపి పృథివీమాత్రగుణో నస్యాత్. నచాయమౌపాధికః. నియతోపాధ్యనువిధానాభావాత్. తదంతర్వర్తిపార్థివభాగసంబంధాత్తదుపలంభ ఇతిచేత్ వాయ్వాద్యన్తర్వర్త్యావకాకాశసంబంధాచ్ఛబ్దోపలబ్ధిరితితుల్యం. వస్తుతస్తు 'శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాశ్చ తే పృథివీగుణాః తేషుగంధహీనాశ్చత్వారోపాంగుణాః తేషుగంధరసహీనాస్త్రయోగుణా అగ్నేః శబ్దస్పర్శావితి ద్వౌ వాయోః శబ్దఏక ఆకాశ

ఇమానిచభూతాని త్రిగుణమాయాకార్యాణి త్రిగుణాని ఏతైశ్చ సత్త్వగుణోపేతైః శ్రోత్రత్వక్చక్షూరసనఘ్రాణాని పంచెన్ద్రియాణి మిలితైశ్చమనోబుద్ధ్యహంకార చిత్తానిచ జాయంతే। శ్రోత్రాదీనాం పంచానాంక్రమేణదిగ్వాతార్క-వరుణాశ్వినోధిష్ఠాతృదెవతాః।

స్యేతి శారీరోపనిషద్వచనం శబ్దస్య వాయ్వాదిగుణత్వే మానమితిబోధ్యం. భూతానాంత్రిగుణత్వే హేతుమాహ ॥ త్రిగుణమాయేతి ॥ మాయాయాస్సత్త్వరజస్తమోగుణత్వే ‘అజామేకాంలోహిత,మిత్యాది శ్రుతిర్మానమిత్యుక్తమధస్తాత్. భూతానాం సర్వదాగుణత్రయోపేతత్వేపి కార్యవిశేషజననే కస్యచిద్గుణస్యావిర్భావఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ఏతైరితి ॥ సత్త్వగుణోపేతైరపంచీకృతైరాకాశాదిభిరిత్యర్థః. ॥ మనఇతి ॥ ఏకస్యాప్యంతఃకరణస్యవృత్తిచాతుర్విధ్యాచ్చాతుర్విధ్యం.తదుక్తంభాగవతే‘మనోబుద్ధిరహంకారశ్చిత్తమిత్యన్తరాత్మకం। చతుర్ధాలక్ష్యతే భేదోవృత్త్యాలక్షణ రూపయే,తి. అత్రచ మనఆదీనాంగళాంత ర్వదన హృదయ నాభయః స్థానాని. ‘మనస్థానంగళాన్తం బుద్ధేర్వదనం అహంకారస్య హృదయం చిత్తస్య నాభిరితి. శారీరకోపనిషది శ్రవణాదతిద్ధ్యేయం. ॥ శ్రోత్రాదీనామితి ॥ నచాత్రప్రమాణాభావః. అచేతనానీంద్రియాణి చేతనాధిష్ఠితాన్యేవ కార్యం జనయంతి అచేతనకారణత్వా న్మృద్వదిత్యనుమానస్య మానత్వాల్. నచ జీవెన సిద్ధసాధనం. అనపెక్షితదుర్గంధజ్ఞానస్యాపేక్షిత తృణాదిజ్ఞానన్యాచ దర్శనాల్. దిగాదిదెవతానాంచ ప్రాణికర్మవశేనాన్యత్రాపి ప్రేరణసంభవాల్. తథా (శ్రోత్రేణ)కర్ణా(చ) దిశఇత్యాది భాగవతవచనంచతత్రప్రమాణం. వస్తుతస్తు చక్షుశ్శ్రోత్రఘ్రాణరసనత్వగిన్ద్రియాణాం క్రమేణాదిత్యదిక్పృథివీవరుణవాయవోఽధిష్ఠాతృదేవతాః. సుబాలోపనిషది‘స్థానానిస్థానిభ్యో యచ్ఛతీ,’త్యుపక్రమ్య ‘చక్షురధ్యాత్మం ద్రష్టవ్యమధిభూతమాదిత్యస్తత్రాధిదైవతం, శ్రోత్రమధ్యాత్మం శ్రోతవ్యమధిభూతం విశస్తత్రాధిదైవతం, నాసాధ్యాత్మం ఘ్రాతవ్యమధిభూతం పృథివీ తత్రాధిదైవతమ్, జిహ్వాధ్యాత్మం రసయితవ్యమధిభూతం వరుణస్తత్రాధిదైవతం, త్వగధ్యాత్మం స్పర్శయితవ్య మధిభూతం వాయుస్తత్రా

మనఆదీనాం చతుర్ణాం క్రమేణ చంద్రాచ్యుత చతుర్ముఖ శంకరా అధిష్ఠాతృదేవతాః।ఏతైరేవరజోగుణోపేతైఃపంచభూతైర్వ్యస్తైః క్రమంవా క్పాణిపాదపాయూపస్థాఖ్యాని కర్మేంద్రియాణి జాయంతే తేషాంచ క్రమేణవహ్నీన్ద్రోపేంద్రమృత్యుప్రజాపతయోఽధిష్ఠాతృదేవతాః।రజోగుణోపేతైఃపంచమహాభూతైర్మిలితైః పంచవాయవః ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానాఖ్యా జాయంతే।తత్రప్రాగ్గమనవాన్వాయుఃప్రాణః । నాసాదిస్థానవర్తీ । అర్వాగ్గమనవానపానః పాయ్వాదిస్థానవర్తీ ।

ధిదైవతం, ఇత్యామ్నానాదితిబోధ్యం. ॥ చన్ద్రేతి ॥ చన్ద్రబ్రహ్మశంకర విష్ణవః క్రమేణ మనఆదీనాం అధిష్ఠాతృదేవతాః. ‘ మనోధ్యాత్మం మంతవ్య మధిభూతం చంద్రస్తత్రాధిదైవతం, బుద్ధిరధ్యాత్మంబోద్ధవ్యమధిభూతం బ్రహ్మాతత్రాధిదైవతం, అహంకారోధ్యాత్మం అహంకర్తవ్య మధిభూతం రుద్రస్తత్రాదిదైవతం, చిత్తమధ్యాత్మం చేతయితవ్యమధిభూతం క్షేత్రజ్ఞస్తత్రాధిదైవతం, ఇతిసుబాలోపనిషదిశ్రుతేః. ॥వహ్నీంద్రేతి॥ ‘వాగధ్యాత్మంవక్తవ్యమధిభూతమగ్నిస్తత్రాధిదైవతం, హస్తావధ్యాత్మం ఆదాతవ్యమధిభూతం ఇన్ద్రస్తత్రాధిదైవతం, పాదావధ్యాత్మం గంతవ్యమధిభూతం విష్ణుః తత్రాధిదైవతం, పాయురధ్యాత్మం విసర్జయితవ్యమధిభూతం మృత్యుస్తత్రాధిదైవతం, ఉపస్థోధ్యాత్మం ఆనన్దయితవ్యమధిభూతం ప్రజాపతిస్తత్రాధిదైవతమితి తత్రైవ శ్రవణాదితిభావః. ప్రాణం లక్షయతి ॥ తత్రేతి ॥ ఊర్ధ్వగతిమత్త్వం ప్రాణస్య లక్షణం. నచోదానేతివ్యాప్తిః. తస్యోత్క్రాన్తికాలె ఊర్ధ్వగతిమత్త్వేపి సర్వదా తదభావాత్ తస్యైవ ప్రాణలక్షణత్వేన వివక్షితత్వాత్. నచ ప్రాణస్యోర్ధ్వగతిమత్త్వే ప్రమాణాభావఇతి వాచ్యం. ‘ అథ యోయమూర్ధ్వముత్క్రామతి ఏషవావసప్రాణ, ఇతిమైత్రేయోపనిషదితథైవ ప్రాణస్యాభిహితత్వాదతిభావః. తస్యాసాధారణస్థానం నాసికేత్యాహ ॥ నాసేతి ॥ ‘ వాయుఃప్రాణోభూత్వా నాసికే ప్రావిశ’ దిత్యైతరేయశ్రుతిరత్రమానమ్. అన్యథా తదధిష్ఠాతృవాయుదేవతాయాః నాసాస్థానవర్తిత్వం నస్యాదితి బోధ్యమ్.అపానలక్షణమాహ ॥అర్వాగితి॥ తస్యార్వాగ్గమనత్వేచ ‘ అథ యోయమర్వాచం సఙ్క్రామతి ఏషవావసో

విష్వగ్గమనవాన్వ్యానః అఖిలశరీరవర్తీ । ఊర్ధ్వగమనవానుత్క్రమణవాయుః ఉదానః కంఠస్థానవర్తీ । అశితపీతాన్నరసాదిసమీకరణస్సమానః నాభిస్థానవర్తీ । తైశ్చ తమోగుణోపేతై రపంచీకృతభూతైః పఞ్చీకృతాని భూతానిజాయంతే ।

పాన ' ఇతి మైత్రేయోపనిషత్ప్రమాణం ఇతిభావః ॥ పాయ్వాదీతి ॥ నాభిమారభ్య పాయుపర్యన్తం తిష్ఠతీత్యర్థః. నత్వపానః పాయుప్రదేశమాత్రవర్తీ. తథాసతి 'మృత్యురపానో భూత్వా నాభిం ప్రావిశ' దితి నాభివర్తిమృత్యుదేవతాధిష్ఠేయత్వప్రతిపాదకైతరేయశ్రుతివిరోధాపత్తేరితి భావః. వ్యానలక్షణమాహ ॥ విష్వగితి ॥ 'యేనైతాస్సిరా అనువ్యాప్తా ఏష వావస వ్యాన' ఇతి తత్రైవ శ్రవణాదితిభావః. ఉదానం లక్షయతి ॥ ఊర్ధ్వమితి ॥ నన్వూర్ధ్వగతిమత్త్వం నలక్షణం ప్రాణస్యాపి తథాత్వేన తత్రాతివ్యాప్తేరిత్యాశఙ్క్య, ఉత్క్రమణసమర్థవాయుత్వం తేన వివక్షితమిత్యాహ ॥ ఉత్క్రమణేతి ॥ ఉత్క్రమణంచాత్ర దేహాదూర్ధ్వగతిర్లోకాన్తరయాత్రాభిప్రేతా. 'అథైకయోర్ధ్వ ఉదానః పుణ్యేనపుణ్యం లోకం నయతిపాపేనపాపం ఉభాభ్యాం మనుష్యలోక' మితి ప్రశ్నోపనిషద్వచనం తస్య లోకాన్తరగమయితృత్వే ప్రమాణమిత్యవధేయమ్. అథవా పీతాశితపానీయాన్నాద్యుద్గారక్రియాహేతుర్వాయురుదానః. 'అథ యోయం పీతమశితముద్గిరత్యేష వావస ఉదాన' ఇతి మైత్రేయోపనిషదస్తత్ర ప్రమాణత్వాదితి భావః. ॥ అశితేతి ॥ అశితపీతాన్నపానీయయోః స్థవిష్ఠం భాగం పురీషమూత్రోపాదానం బహిర్నిర్యాపయితుమపానే స్థాపయతి మధ్యమం భాగంమాంసలోహితోపాదానం సూక్ష్మంచ మనఃప్రాణోపకారకమఙ్గోపాఙ్గేషు సమానయతి ససమాన ఇత్యర్థః. 'అథ యోయం స్థవిష్ఠమన్నం యాతుమపానే స్థాపయతి అణిష్ఠంచాఙ్గేసమానయత్యేష వావసమాన' ఇతి తత్రైవావగతేః. అయంచ సకలాఙ్గవర్తీ. అన్యథా సకలాఙ్గేష్వశితాదిసమీకరణానుపపత్తేరితిభావః. మహాభూతోత్పత్తిమాహ ॥ తైశ్చేతి ॥ పఞ్చీకరణే పురాణవాక్యం ప్రమాణమితిభావః. నను త్రివృత్కృతిప్రతిపాదకచ్ఛాన్దోగ్యశ్రుతివిరోధేన పురాణాదివాక్యైన్నపఞ్చీకృతిసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్య తస్యాపి త్రివృత్కృతిపరత్వేన పఞ్చీకృతినివృత్తిపరత్వాభావాత్ ఏకస్య వాక్యస్య వ్యాపారద్వ

‘ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణి , ఇతి త్రివృత్కరణ శ్రుతేః పం
చీకరణోపలక్షణార్థత్వాత్ । పంచీకరణప్రకారశ్చేత్థం । ఆకాశమా
దౌ ద్వేధా విభజ్య తయోరేకం భాగం పునశ్చతుర్ధా విభజ్య తేషాం
చతుర్ణామంశానాం వాయ్వాదిషు సంయోజనం । ఏవం వాయుం ద్వి
ధా విభజ్య తయోరేకం భాగం చతుర్ధా విభజ్య తేషాం చతుర్ణామంశా
నాం ఆకాశాదిషు సంయోజనం । ఏవం తేజఆదీనామపి తదేవమేకైక
స్య భూతస్యార్ధం స్వాంశాత్మకం అర్ధాన్తరం చతుర్విధభూతమయమితి
పృథివ్యాదౌ స్వాంశాధిక్యాత్పృథివ్యాది వ్యవహారః । తదుక్తం ‘వైశేష్యా
త్తద్వాదస్తద్వాద,ఇతి ।

యాభావాదిత్యభిప్రేత్యాహ । తాసామితి । నను పఞ్చతన్మాత్రైః సముది
తైరేకమహాభూతోత్పత్తిర్యది పఞ్చీకరణశబ్దార్థస్తదా పఞ్చతన్మాత్రాణా
మేకత్రైవోపక్షయాన్మహాభూతాన్తరోత్పత్తిర్న స్యాత్ తాని భూతాని ప్ర
త్యేకం పఞ్చధా విభజ్య తత్తద్భూతాంశపఞ్చకసముదాయీకరణం పఞ్చీక
రణమిత్యభ్యుపగతావేకైకత్ర మహాభూతే పృథివ్యాది పఞ్చవ్యవహారాపత్తి
రిత్యాశఙ్క్య పఞ్చీకరణప్రక్రియామాహ । పఞ్చీకరణప్రకారఇతి । నన్వ
స్త్వేకభూతార్ధభాగే ఇతరభూతార్ధ చతుర్థాంశానాం చతుర్ణాం సం
యోజనం పఞ్చీకృతిః తథాపి నవ్యవహార సాఙ్కర్యస్య ప్రతీకారఇత్యతఆ
హ । తదేవమితి ॥ అత్ర సూత్రకారసమ్మతిమాహ । తదుక్తమితి ॥—
కేచిత్తు తేజోబన్నాని త్రీణ్యేవ భూతాని త్రివృత్కృతాని నతు పఞ్చభూతాని ప
ఞ్చీకృతాని. తథాసత్యాకాశే పార్థివాంశస్యాపి భానే రూపవత్త్వేన చా
క్షుషత్వాపత్తేః అభానే తద్వ్యవహారాభావేన పఞ్చీకృతేర్వైయర్థ్యాత్. కిం
చ త్రివృత్కరణమేవ యుక్తం. తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోది
తి తస్యైవ శ్రుతత్వాత్. నపఞ్చీకృతిః అస్యా అశ్రవణాత్. తదుక్తం కల్ప
తరౌ. ‘సమ్ప్రదాయాధ్వనా పఞ్చీకరణం యద్యపిస్థితం । తథాపి యుక్తిద్ర
ఢత్వాద్వాచస్పతిమతంశుభం । పృథివ్యబలనాత్మత్వంగగనేపవనేపిచేత్ । రూ
పవత్త్వమహత్త్వాభ్యాం చాక్షుషత్వం ప్రసజ్యతే ।అథభూయస్త్వతః క్షి
త్యాద్యవిభావనకల్పనే । వ్యవహారపథాప్రాప్తాముధాపఞ్చీకృతిర్భవేత్ । అ
నపేక్ష్యఫలం ఇదసిద్ధత్వేవేష్యతేయది । త్రివృత్కృతిశ్రుతాపఞ్చీకృతిస్సక్వ

తైశ్చాపంచీకృతభూతైః లిఙ్గశరీరం పరలోకయాత్రానిర్వాహకం మోక్షపర్యన్తస్థాయి మనోబుద్ధిభ్యాముపేతం జ్ఞానేన్ద్రియపంచక కర్మేన్ద్రియపంచకప్రాణాదిపంచకసంయుక్తం జాయతే । తదుక్తం । 'పంచప్రాణమనోబుద్ధిదశేన్ద్రియసమన్వితం । అపంచీకృతభూతోత్థం సూక్ష్మాఙ్గంభోగసాధనమ్,ఇతి । తచ్చద్వివిధం । పరమపరంచ । తత్రపరం హిరణ్యగర్భలిఙ్గశరీరం।

చనశ్రుతౌ'ఇతి. త్రివృత్కరణప్రకారస్స్వరూపమ్. తేజోబన్నానిత్రీణి భూతాని ప్రత్యేకం ద్విధా విదార్య ప్రతిభూతమేకైకమర్ధం ద్విధా ప్రస్ఫోట్య ఇతరభూతార్ధద్వయే యోజనమితి.—తన్న· గగనపవనయోః స్వాంశాధిక్యాత్ పృథివ్యబగ్న్యంశావిర్భావనేన రూపవత్త్వాభావాత్. నచ వ్యవహారప్రయోజనాభావాద్వ్యర్థం పఞ్చీకరణమిత్యుక్తమితివాచ్యమ్· త్రివృత్కరణపక్షే పృథివ్యప్తేజసో౽గన్ధవత్త్వాదివ్యవహారాభావేన దోషసామ్యాత్. నచ ప్రమాణాభావః. తస్యోక్తత్వాత్. త్రివృత్కృతిశ్రుతేశ్చతన్నివృత్తిపరత్వాభావేనావిరోధస్యోక్తత్వాత్. తస్మాత్సూక్తం 'పంచీకృతాని భూతానిజాయన్తే' ఇతి—పాఞ్చభౌతికంహి శరీరం. 'తేషాం సముదాయశ్శరీర' మితి మైత్రేయశ్రుతేః. తచ్చ ద్వివిధం స్థూలం సూక్ష్మంచేతి. తత్ర స్థూలం కరచరణాద్యవయవోపేతం. సూక్ష్మంతు ప్రాణేన్ద్రియాదిసప్తదశావయవోపేతం. తచ్చాపంచీకృతపఞ్చభూతైరుత్పద్యతఇత్యాహ ॥ తైశ్చేతి ॥ నను పరిదృశ్యమానస్థూలశరీరేణైవ జీవస్య సకలకార్యసమ్భవాత్ కిమనేన లిఙ్గశరీరేణేత్యతఆహ ॥ పరలోకేతి ॥ స్థూలశరీరస్యేహైవ భస్మీభావేన పరలోకయాత్రానుపపత్తేస్తన్నిర్వాహకం సూక్ష్మాఙ్గమవశ్యమేష్టవ్యమితిభావః. తస్య పరలోకయాత్రానిర్వాహకత్వే హేతుమాహ ॥ మోక్షేతి ॥ ప్రాకృతప్రళయపర్యన్తస్థాయీత్యర్థః. నను 'సుషుప్తికాలే సకలే విలీనే తమోభిభూతస్సుఖరూపమేతి' త్యాదౌ సకలకార్యలయశ్రవణేన లిఙ్గశరీరస్యాపి నాశాత్కథం కార్యబ్రహ్మవినాశపర్యన్తస్థాయిత్వమితి చేన్న· జ్ఞానశక్తివిశిష్టతన్నాశేపి క్రియాశక్తివిశిష్టస్య తస్యసత్త్వాభ్యుపగమాదితిభావః. ఉక్తావయవోపేతలిఙ్గశరీరే ప్రమాణమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ లిఙ్గశరీరం విభజతే ॥ తచ్చేతి ॥ పరం బ్రహ్మాణ్డవ్యాపి అవరం తదవ్యాపీత్యర్థః. హిరణ్యగర్భలిఙ్గశరీరస్యమహత్త్వవ్యపదేశస్తస్య పరత్వే ప్రమాణం అన్యథా శాస్త్రాదౌ హి

అపరంఅస్మదాదిలిఙ్గశరీరం। తత్రహిరణ్యగర్భలిఙ్గశరీరం మహత్తత్త్వం అస్మదాదిలిఙ్గశరీరమహంకారఇత్యాఖ్యాయతే। ఏవంతమోగుణయుక్తేభ్యఃపంచీకృతభూతేభ్యో భూమ్యంతరిక్షస్వర్మహర్జనస్తపస్సత్యాత్మకస్యోర్ధ్వలోకసప్తకస్య అతలపాతాళ వితలసుతలతలాతల రసాతల మహాతలాఖ్యస్యాధోలోక సప్తకస్య బ్రహ్మాండస్య జరాయుజాండజ స్వేదజోద్భిజ్జాఖ్యచతుర్విధస్థూల శరీరాణాంచోత్పత్తిః। తత్ర జరాయుజాని జరాయుభ్యోజాతాని మనుష్య పశ్వాదిశరీరాణి। అణ్డజాని అణ్డేభ్యో జాతాని పక్షిపన్నగాది శరీరాణి స్వేదజానితు స్వేదాజ్జాతానియూకమశకాదీని। ఉద్భిజ్జానితుభూమిముద్భిద్యజాతాని వృక్షాదీని। వృక్షాదీనామపి పాపఫలభోగాయతనత్వేన శరీరత్వం।

రణ్యగర్భశరీరంమహత్ తదితరజీవలిఙ్గశరీరమహంకార మాత్రమితి వ్యపదేశోనస్యాదిత్యాహ ॥ తతేతి ॥ ఏవం తమోగుణయుక్తేభ్య ఇతి ॥ ‘తస్మాత్తమస్సంజాయతే తమసోభూతాది ర్భూతాదేరాకాశం ఆకాశాద్వాయుర్వాయోరగ్ని రగ్నేరాపః అద్భ్యఃపృథివీ తదండం సమభవత్ తత్సంవత్సరమాత్ర ముషిత్వాద్విధాఽకరోదధస్తాద్భూమి ముపరిష్టాదాకాశ’ మితి సుబాలోపనిషద్వచనం బ్రహ్మాండస్య తమోగుణయుక్తోత్పన్నత్వే ప్రమాణం. అత్రచ భూమ్యాకాశశబ్దయోరధోలోకసప్తకోర్ధ్వలోకసప్తక పరత్వాత్. అతఏవ సన్న్యాసవిధాయిన్యారణ్యశ్రుతిరపి ‘భూర్లోకభువర్లోకసువర్లోక మహర్లోక జనోలోకతపోలోక సత్యలోకంచాతలపాతాల వితల సుతల తలాతలరసాతలమహాతల బ్రహ్మాణ్డంచ విసర్జయే’దితి చతుర్దశభువనాత్మకం బ్రహ్మాండమాహేతిభావః ॥ వృక్షాదీనామితి ॥ ‘శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతిస్థావరతాం నర’ ఇతి వృక్షాదేః కేవల పాపజన్యత్వావగమేన తజ్జన్యదుఃఖ భోగాయతనత్వాచ్ఛరీరత్వమితి భావః. నను బ్రహ్మణోనసకలజగత్కర్తృత్వం సుబాలోపనిషది ‘బ్రాహ్మణోస్యముఖమాసీ’దిత్యాదినా బ్రహ్మక్షత్రాది సృష్టేః తత్రైవ ‘అపానాన్నిషాదా యక్షారాక్షసాగంధర్వాశ్చాస్థిభ్యఃపర్వతాలోమభ్యః ఓషధివనస్పతయ’ ఇత్యాదినా నిషాదాది సృష్టేశ్చ శరీరసాధ్యత్వావగమాత్. వేదస్యచ లిప్యాది సంప్రదాయస్యచాశరీరేణ కర్తుమశక్యత్వాత్. నచ శరీరసాధ్యంకర్మ హిరణ్యగర్భః కరోతి తదసాధ్యంతు బ్రహ్మేతివాచ్యం. తథాహి బ్రహ్మైవ సకలజగత్కారణ

తత్ర పరమేశ్వరస్య పంచతన్మాత్రాద్యుత్పత్తౌ సప్తదశావయవోపేతలిఙ్గశరీరోత్పత్తౌ హిరణ్యగర్భస్థూలశరీరోత్పత్తౌ చ సాక్షాత్కర్తృత్వం । ఇతరనిఖిలప్రపంచోత్పత్తౌ చ హిరణ్యగర్భాదిద్వారా 'హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి శ్రుతేః । హిరణ్యగర్భో నామ మూర్తిత్రయాదన్యః ప్రథమో జీవః । 'స వై శరీరీ ప్రథమః స వై పురుష ఉచ్యతే । ఆదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మాగ్రే సమవర్తత * హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర' ఇత్యాది శ్రుతేః । ఏవం భూతభౌతికసృష్టిర్నిరూపితా । ఇదానీం ప్రళయో నిరూప్యతే । ప్రళయో నామ త్రైలోక్యవినాశః । స చతుర్విధః నిత్యః ప్రాకృతో నైమిత్తిక ఆత్యన్తికశ్చేతి । తత్ర నిత్యః

మితి వ్యాహన్యేతేత్యాశఙ్క్యాహ ॥ అత్ర చేతి ॥ లిఙ్గశరీరేతి ॥ ఉభయవిధలిఙ్గశరీరేత్యర్థః ॥ హిరణ్యగర్భస్థూలశరీరేతి ॥ 'మద్ధ్యే తు పురుషో దివ్యః సహస్రశీర్షా పురుషః సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్ సహస్రబాహు'రితి సుబాలోపనిషద్వచనం బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భశరీరకర్తృత్వే ప్రమాణం. న చాత్రోత్పత్తివాచకస్య బ్రహ్మవాచకస్య చ శబ్దస్యాశ్రవణాత్ కథం తత్కర్తృత్వసిద్ధిరితి వాచ్యం. 'తస్మాత్తమస్సంజాయతే' ఇతి పూర్వవాక్యశ్రుతస్య తదుభయస్యాత్రానుషంగాత్. నను హిరణ్యగర్భకర్తృకం కార్యం కథం బ్రహ్మకర్తృకం స్యాత్ న హి కులాలేన కృతం కువిందేన కృతం భవతీత్యాశఙ్క్య తత్ర ఛాందోగ్యశ్రుతిం ప్రమాణయతి ॥ హంతేతి ॥ నను 'అనేన జీవేనే'తి వాక్యే హిరణ్యగర్భో నాభిధీయతే తస్య బ్రహ్మవిష్ణురుద్రలక్షణమూర్తిత్రయాంతర్భావేన జీవత్వాభావాదిత్యత ఆహ ॥ హిరణ్యగర్భో నామేతి ॥ తత్ర ప్రమాణమాహ ॥ స వై శరీరీతి ॥ తస్య తదన్యత్వే మంత్రవర్ణం చ ప్రమాణయతి ॥ హిరణ్యగర్భ ఇతి ॥ 'బ్రహ్మా దేవానాం ప్రథమస్సంబభూవ విశ్వస్య కర్తా భువనస్య గోప్తా' ఇతి ముండకశ్రుతిరపి తస్య ప్రథమజీవత్వే ప్రమాణమితి బోధ్యం. జగజ్జన్మనిరూపణముపసంహరతి ॥ ఏవమితి ॥ స్థితేరేకరూపత్వేన తత్ర నిరూపణీయాంశాభావాజ్జన్మనిరూపణానన్తరం ప్రళయో నిరూప్యతే ఇతి ప్రతిజానీతే ॥ ఇదానీమితి ॥ ప్రళయస్వరూపే హి జ్ఞాతే తద్విభాగ ఇతి ప్రథమం తల్లక్షయతి ॥ ప్రళయో నామేతి ॥ సకలకార్యనాశః ప్రళయ ఇత్యర్థః ॥ నిత్యప్రళయం నిరూపయతి ॥ తత్ర నిత్య ఇతి ॥

ప్రళయః సుషుప్తిః। తస్యాస్సకలకార్యప్రవిలయరూపత్వాత్ । ధర్మాధర్మసంస్కారాణాంచ తదా కారణాత్మనా అవస్థానం । తేన సుప్తోత్థితస్య న సుఖదుఃఖాద్యనుపపత్తిః। న వా స్మరణానుపపత్తిః। నచ సుషుప్తావంతఃకరణస్యాపి వినాశే తదధీనప్రాణాదిక్రియానుపపత్తిః। వస్తుతః శ్వాసాద్యభావేపి తదుపలబ్ధేః పురుషాన్తరవిభ్రమమాత్రత్వాత్ సుప్తశరీరోపలమ్భవత్ । నచైవం సుప్తస్య ప్రేతాదవిశేషః। సుప్తస్య హి లిఙ్గశరీరం సంస్కారాత్మనా అత్రైవ వర్తతే ప్రేతస్య తు లోకాంతర ఇతి వైలక్షణ్యాత్ । యద్వా అంతఃకరణస్య ద్వే శక్తీ జ్ఞానశక్తిః క్రియాశక్తిశ్చేతి । తత్ర జ్ఞానశక్తివిశిష్టాన్తఃకరణస్య సుషుప్తౌ వినాశః ।

ప్రతిదినం ప్రతిసుప్తిజాయమానో లయో నిత్యః సుషుప్తికాలీనశ్చ ప్రళయస్తథేత్యర్థః. నను సుషుప్తికాలే సకలేంద్రియవ్యాపారోపరమేపి న సర్వకార్యవిలయః మానాభావాదిత్యత ఆహ ॥ తస్యా ఇతి ॥ 'సుషుప్తికాలే సకలే విలీనే' ఇతి కైవల్యోపనిషది తత్కాలే సకలకార్యవిలయస్య శ్రవణాదితి భావః. నను సుషుప్తికాలస్య సకలకార్యప్రవిలయాధారత్వే ధర్మాధర్మయోస్తత్స్మృతిహేతుసంస్కారస్య చ తదా వినాశేన సుప్తోత్థితస్య సుఖదుఃఖానుభవో ఘటాదిస్మృతిశ్చ న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ ధర్మాధర్మేతి ॥ కారణాత్మనేతి ॥ అవిద్యాత్మనేత్యర్థః. నను ధర్మాదివదంతఃకరణస్యావిద్యాత్మనావస్థితత్వేన స్వరూపేణ వినాశాత్ శ్వాసాది క్రియానుపపత్తిరిత్యాశంక్య, నిరాకరోతి ॥ నచేతి ॥ కిం సుషుప్తౌ క్రియానుపపన్నా? తదుపలబ్ధిర్వా? నాద్యః. ఇష్టాపత్తేః. న ద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ వస్తుత ఇతి ॥ ఏవం సతి సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదో న స్యాదిత్యాశంక్య నిరాకరోతి ॥ నచైవమితి ॥ సంస్కారాత్మనేతి ॥ నాశాఖ్యసంస్కారోఽవిద్యా తదాత్మనేత్యర్థః. నను సుషుప్తౌ సకలకార్యలయాభ్యుపగమే సుప్తోత్థితస్య ధర్మాదినాశేన సుఖాద్యనుపపత్తిర్దుర్వారా. కారణాత్మనావస్థానమితి చేత్. కిమవిద్యాత్మనావస్థానం కారణాత్మనావస్థానమిత్యనేన వివక్షితం? ఉత ధర్మాదేరపి స్వకార్యకారణత్వేన స్వరూపేణావస్థానం? ఆద్యే ధర్మాదికారణమవిద్యైవ తదా వర్తత ఇత్యర్థః స్యాత్. తథాచ సుఖాదికారణధర్మాభావాదుక్తదోషతాదవస్థ్యం. ద్వితీయే 'సకలే విలీనే' ఇతి శ్రుతివిరోధః. అంతఃకరణస్యాపి స్వరూపేణావస్థానే శ్వాసోపలబ్ధేః భ్రాన్తత్వప్రతిపాదనవిరోధశ్చేత్యస్వరసాదాహ॥ యద్వేతి॥ శక్తీ ఇతి॥ శక్తిః సామ

నతు క్రియాశక్తివిశిష్టస్యేతి ప్రాణాద్యవస్థానమవిరుద్ధం। 'యదా సుప్తః స్వప్నం
న కంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి అథైనం వాక్ సర్వై
ర్నామభిస్సహాప్యేతి' * 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీ'
త్యాది శ్రుతిరుక్తసుషుప్తౌ మానం। ప్రాకృతప్రళయస్తు కార్యబ్రహ్మవినాశ
నిమిత్తకః సకలకార్యనాశః। యదా తు ప్రాగేవోత్పన్నబ్రహ్మసాక్షా
త్కారస్య కార్యబ్రహ్మణః బ్రహ్మాండాధికారలక్షణప్రారబ్ధకర్మసమాప్తౌ
విదేహకైవల్యాత్మికా పరమముక్తిః తదా తల్లోకవాసినామప్యుత్పన్న బ్ర
హ్మసాక్షాత్కారాణాం బ్రహ్మణా సహ విదేహకైవల్యమ్। 'బ్రహ్మణా సహ తేస
ర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే। పరస్యాంతే కృతాత్మానః ప్రవిశంతి పరం ప
దమి'తి శ్రుతేః। ఏవం సత్యలోకవాసిభిస్సహ కార్యబ్రహ్మణి ముచ్యమానే త
దధిష్ఠితబ్రహ్మాండ తదంతర్వర్తి నిఖిలలోక తదంతర్గతస్థావరాదీనాం భౌతికా
నాం భూతానాం చ ప్రకృతౌ మాయాయాం లయః।

ర్థం తచ్ఛబ్దోపాదానం వివక్షితం. న స్వరూపయోగ్యత్వం. తస్య సర్వదా
సత్త్వేన 'జ్ఞానశక్తివిశిష్టాంతఃకరణస్య సుషుప్తౌ వినాశ' ఇత్యుత్తరగ్రంథవి
రోధాత్. ॥ ప్రాణాదీతి ॥ అత్రాదిపదేన సావయవలింగశరీరధర్మాధర్మసం
స్కారాణాం పరిగ్రహః. న చ ధర్మాదేరపి కథం స్వరూపేణావస్థానం అ
న్యథా 'సుషుప్తికాలే సకలే విలీన' ఇతి శ్రుతివిరోధాపత్తేరితి వాచ్యం. ధ
ర్మాదికార్యస్య సుఖాదేర్వినాశేన తస్య కార్యవిశిష్టకారణనాశపరత్వాత్.
అత ఏవ కైవల్యోపనిషది 'పునశ్చ జన్మాంతరకర్మయోగాత్ స ఏవ జీవస్స్వ
పితి ప్రబుద్ధ' ఇతి తదుత్తరవాక్యం సంగచ్ఛతే. అన్యథా కారణస్య ధర్మా
దేః స్వరూపేణ వినాశే తద్విరోధాపత్తేః. అత ఏవ మాండూక్యోపనిషది
'యత్ర సుప్తో న కంచన కామం కామయతే న కంచన స్వప్నం పశ్యతి తత్సుషుప్త
మితి' సుషుప్తినిర్వచనం. అత ఏవ 'అయం పురుషః ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో
న బాహ్యం కించన వేదే'తి బృహదారణ్యశ్రుతిరపి. సుషుప్తౌ సకలకా
ర్యవిలయే కాఽస్తీతి కిం శ్రుతిం ప్రమాణమాహ ॥ యదేతి ॥ తత్ర ఛా
న్దోగ్యశ్రుతించ ప్రమాణయతి॥ సతా సోమ్యేతి॥ ప్రాకృతేతి॥ ప్రకృతౌ మాయా
యాం భవః ప్రాకృతః ప్రళయ ఇత్యర్థః. న చ సౌషుప్తికప్రళయేఽతి
వ్యాప్తిః. తదా సుఖాదివినాశస్యాంతఃకరణనిష్ఠత్వాదితి భావః. ॥ తల్లోకవా

నతు బ్రహ్మణి। బాధరూపవినాశస్యైవ బ్రహ్మనిష్ఠత్వాత్ । అతః ప్రాకృతత్వ
త్యుచ్యతే । కార్యబ్రహ్మణో దినావసాననిమిత్తకస్త్రైలోక్యమాత్ర లయో
నైమిత్తికప్రళయః । బ్రహ్మణో దివసశ్చ చతుర్యుగసహస్రపరిమితః కాలః। 'చతు
ర్యుగసహస్రాణి బ్రహ్మణో దినముచ్యతే' ఇతి వచనాత్ । ప్రళయకాలోఽపి ది
వసకాల పరిమితః । రాత్రికాలస్య దివసతుల్యత్వాత్ । ప్రాకృతప్రళ
యే నైమిత్తిక ప్రళయేచ పురాణవచనాని ప్రమాణాని । 'ద్విపరార్ధేత్వతి
క్రాంతే బ్రహ్మణః పరమేష్ఠినః । తదా ప్రకృతయస్సప్తకల్ప్యంతే ప్రళయాయ
హి । ఏష ప్రాకృతికో రాజన్ ప్రళయో యత్ర లీయతే' ఇతి వచనం ప్రాకృత
ప్రళయేమానం । 'ఏష నైమిత్తికః ప్రోక్తః ప్రళయో యత్ర విశ్వసృట్ । శేతే
నంతాసనో నిత్యమాత్మ సాత్కృత్యచాత్మభూః' ఇతి వచనం నైమిత్తికప్రళ
యేమానం । తురీయః ప్రళయస్తు బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తకః సర్వమో
క్షః । స చైకజీవవాదే యుగపదేవ। నానాజీవవాదే తు క్రమేణ। 'సర్వ ఏకీభవం
తి' ఇతి శ్రుతేః । తత్రాద్యాస్త్రయోఽపి ప్రలయాః కర్మోపరమనిమిత్తకాః। తురీయ
స్తు జ్ఞానోదయనిమిత్తోఽజ్ఞానేన సహైవేతి విశేషః । ఏవం చతుర్విధప్రళయో

సినామితి ॥ సత్యలోకవాసినామిత్యర్థః. యద్యపి కార్యబ్రహ్మవినాశ ఏవ
ప్రకృతోపయోగీ. తథాపి తత్ప్రమాణత్వేన వక్ష్యమాణవచనే 'కృతాత్మాన'
ఇతిపద ముత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారవత్పరం 'ప్రవిశన్తి పరంపద'మితి విదే
హకైవల్యపరం నతు లోకాన్తరావాప్తిపరమితి దర్శయితుం తదభిధానమి
తిధ్యేయమ్. నన్వయం ప్రళయో నప్రాకృతః బ్రహ్మనిష్ఠత్వాదిత్యాశఙ్క్య
మాయానిష్ఠ ఏవాయం ప్రళయః. పరిణామ్యుపాదానకాలీననాశస్య తన్నిష్ఠ
త్వాభ్యుపగమాత్. అత ఏవ ఘటాదినాశో మృత్పిణ్డాదినిష్ఠ ఇత్యభిప్రేత్యా
హ ॥ నత్వితి ॥ బాధేతి ॥ ఇదం చ నాశస్య బ్రహ్మాన్యత్వమభ్యుపేత్యోక్తమ్.
వస్తుతస్తు బాధోఽపి న బ్రహ్మనిష్ఠః. తస్యాధిష్ఠానావశేషత్వాదితి బోధ్యం. నైమి
త్తికప్రళయం నిరూపయతి ॥ కార్యబ్రహ్మణ ఇతి ॥ త్రైలోక్యమాత్రేతి ॥ స
త్యలోకతదన్తర్వర్తికార్యవ్యతిరిక్తసకలకార్యవినాశ ఇత్యర్థః. తురీయః-చ
తుర్థః ॥ సర్వమోక్ష ఇతి ॥ సర్వకార్యవినాశ ఇత్యర్థః. నను మోక్షస్యా
పి ప్రళయత్వే నైమిత్తికాదిప్రలయాదవిశేషాపత్త్యా తద్వదేవ మోక్షస్య పు
రుషార్థత్వం నస్యాదిత్యత ఆహ ॥ తత్రేతి ॥ తథా చ మోక్షస్యానర్థహే

నిరూపితః । తస్యేదానీం క్రమో నిరూప్యతే । భూతానాం భౌతికానాం చ న కారణలయక్రమేణ లయః । కారణలయసమయే కార్యాణామాశ్రయమన్తరేణావస్థానానుపపత్తేః । కింతు సృష్టిక్రమవిపరీతక్రమేణ । తత్తత్కార్యనాశే తత్తజ్జనకాదృష్టనాశస్యైవ ప్రయోజకతయా ఉపాదాననాశస్యాప్రయోజకత్వాత్ । అన్యథా న్యాయమతే మహాప్రళయే పృథివీపరమాణుగతరూపరసాదేరవినాశాపత్తేః । తథా చ పృథివ్యా అప్సు అపాం తేజసి తేజసో వాయౌ వాయోరాకాశే ఆకాశస్య జీవాహంకారే తస్య చ హిరణ్యగర్భాహంకారే తస్య చావిద్యాయామిత్యేవంరూప ఏవ ప్రళయః । తదుక్తం విష్ణుపురాణే । 'జగత్ప్రతిష్ఠా దేవర్షే పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే। తేజస్యాపః ప్ర

త్వవిద్యానివృత్తిరూపత్వాత్పురుషార్థత్వమితి భావః. జన్మవత్ లయస్యాపి క్రమాకాంక్షత్వాత్తత్క్రమనిరూపణం ప్రతిజానీతే ॥ తస్యేతి ॥ తస్యోత్పత్తిక్రమ ఏవ ప్రళయేఽప్యస్తు నతు విపరీతక్రమః క్లృప్తత్వాదిత్యత ఆహ ॥ భూతానామితి ॥ ఉత్పత్తిక్రమస్యాత్రాఙ్గీకారే బాధకమాహ ॥ కారణేతి॥ ఆశ్రయమన్తరేణేతి ॥ న చ వినశ్యదవస్థాయామాశ్రయమన్తరేణైవావస్థానం అత ఏవ 'అనాశ్రితా అప్యవతిష్ఠన్త' ఇతి న్యాయసిద్ధాన్త ఇతి వాచ్యం. తథా సతి సర్వదా నిరాశ్రయత్వాపత్తేః. నను క్రమాన్తరాభావాదగత్యా స ఏవ క్రమః కల్ప్యత ఇతి చోదయతి ॥ కింత్వితి ॥ తదభావోఽసిద్ధ ఇత్యాహ ॥ సృష్టీతి ॥ నన్వాశ్రయనాశానన్తరమేవ కార్యనాశః తస్యైవ తద్ధేతుత్వాదిత్యత ఆహ ॥ తత్తత్కార్యేతి ॥—అయం భావః. న తావదాశ్రయనాశః కార్యనాశమాత్రే హేతుః. పాకరక్తే ఘటే శ్యామనాశ ఆత్మనిగుణనాశశ్చ న స్యాత్. న చాశ్రయనాశః కార్యద్రవ్యనాశే హేతుః. ద్వ్యణుకనాశాభావప్రసఙ్గాత్. న చ తత్రాసమవాయికారణనాశాత్ ద్వ్యణుకనాశః ఆత్మని పాకరక్తే ఘటే చ విరోధిగుణావిర్భావాద్గుణనాశ ఇతి న దోష ఇతి వాచ్యమ్. అననుగమాత్. కార్యజనకాదృష్టనాశస్య అనుగతస్య తత్తత్కార్యనాశజనకత్వసమ్భవే ననుగమస్యాన్యాయ్యత్వాదితి —. అదృష్టనాశస్య కారణత్వానఙ్గీకారే బాధకమాహ ॥ అన్యథేతి ॥ సిద్ధాన్తే పరమాణోరనభ్యుపగమాదాహ ॥ న్యాయమత ఇతి ॥ తథా చాదృష్టనాశస్య క్లృప్తత్వాత్స ఏవ సర్వత్ర ప్రయోజక ఇతి భావః. పృథివ్యాదేరబాదౌ లయే ప్రమాణమాహ ॥ తదుక్తమితి॥

లీయన్తే తేజో వాయౌ ప్రలీయతే। వాయుశ్చ లీయతే వ్యోమ్ని తచ్చావ్యక్తే ప్రలీయతే। అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మణి నిష్కలే సమ్ప్రలీయతే, ఇతి। ఏవంవిధప్రళయకారణత్వం తత్పదార్థస్య బ్రహ్మణస్తటస్థలక్షణం। నను వేదాన్తైర్బ్రహ్మణి జగత్కారణత్వేన ప్రతిపాద్యమానే సతి సప్రపంచం బ్రహ్మ స్యాత్ అన్యథా సృష్టివాక్యానాం అప్రామాణ్యాపత్తిరితి చేన్న।

వస్తుతస్త్వాకాశస్యేన్ద్రియేష్వేవ లయః ఇన్ద్రియాణాం తన్మాత్రేషు తేషాం జీవాహంకారే తస్య చ హైరణ్యగర్భాహంకారే తస్య చ మాయాయామిత్యేవ బోధ్యమ్. 'పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి విలీయన్తే తేజో వాయౌ విలీయతే వాయురాకాశే ఆకాశమిన్ద్రియేషు ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ విలీయన్తే భూతాదిర్మహతి విలీయతే మహానవ్యక్తే' ఇతి సుబాలోపనిషది తథైవ శ్రవణాత్. నను తత్పదార్థనిరూపణే సృష్టిప్రళయనిరూపణస్య కః ప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్క్య తస్య ప్రకృతోపయోగమాహ ॥ ఏవంవిధేతి ॥ నను ప్రపఞ్చోపాధికం జగజ్జన్మాదికారణత్వం బ్రహ్మణస్తటస్థలక్షణమిత్యుక్తమ్. తదయుక్తం. ప్రమాణాభావాత్. న చ 'యతో వే'త్యాదివాక్యం తత్ర ప్రమాణమిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్. బ్రహ్మమాత్రపరాణాం వేదాన్తానాం తత్ర ప్రామాణ్యాభావాత్. అన్యథా సప్రపఞ్చం బ్రహ్మ శాస్త్రార్థః స్యాదితి చోదయతి ॥ నన్వితి ॥ నహి యో యోऽర్థః ప్రతీయతే స సర్వోऽపి శాస్త్రార్థః 'న సురాం పిబే'దిత్యాదౌ సురాపానకర్తవ్యత్వస్యాపి శాస్త్రార్థత్వాపత్తేః. కింతు యస్తాత్పర్యవిషయః. యత్పరశ్శబ్దః స శబ్దార్థ ఇత్యభ్యుపగమాత్. సృజ్యమానప్రపఞ్చస్తు శ్రుతిప్రతిపాద్యోऽపి న తాత్పర్యవిషయ ఇతి న శాస్త్రార్థః. న చ నిషేధశ్రవణేన ప్రాయశ్చిత్తోపదేశేన చ సురాపానకర్తవ్యతాయాః శాస్త్రతాత్పర్యవిషయత్వాభావేऽపి ప్రకృతే తదభావేన సప్రపఞ్చం బ్రహ్మ తాత్పర్యవిషయః స్యాదితి వాచ్యమ్. 'ఉదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి * ఆత్మనశ్చ పరస్యాపి యః కరోత్యన్తరం మిథః । తస్య భిన్నదృశో మృత్యుర్విదధే భయముల్బణమ్ * అన్ధం తమః ప్రవిశన్తి యే కే చాత్మహనో జనాః * యోऽన్యథా సన్తమాత్మానం అన్యథా ప్రతిపద్యతే। కిం తేన న కృతం పాపం చోరేణాత్మాపహారిణా' ఇత్యేవమాది భేదదర్శననిన్దావచనస్య బహుశ ఉపలమ్భాత్. ప్రపఞ్చస్యాలో

నహిసృష్టివాక్యానాం సృష్టౌతాత్పర్యం। కింత్వద్వితీయే బ్రహ్మణ్యేవ। తత్ప్రతిపత్తౌకథం సృష్టేరుపయోగః ।ఇత్థం ।యదిసృష్టిమనుపన్యస్య ప్రపంచస్యనిషేధో బ్రహ్మణిప్రతిపాద్యేత తదాబ్రహ్మణిప్రతిషిద్ధస్య ప్రపంచస్య వాయౌ ప్రతిషిద్ధస్య రూపస్యేవ బ్రహ్మణోఽన్యత్రావస్థానశంకాయాంననిర్విచికిత్సమద్వితీయత్వం ప్రతిపాదితంస్యాత్।తతః సృష్టివాక్యాద్బ్రహ్మోపాదేయత్వజ్ఞానేసతి ఉపాదానంవినా కార్యస్యాన్యత్ర సద్భావశంకాయా నిరస్తతయా 'నేతినేతీ'త్యాదినా బ్రహ్మణ్యపితస్యాసత్త్వోపపాదనే ప్రపఞ్చస్య తుచ్ఛత్వావగమే నిరస్తనిఖిలద్వైతవిభ్రమమఖణ్డసచ్చిదానందైకరసం బ్రహ్మ సిద్ధ్యతీతి పరమ్పరయా సృష్టివాక్యానామప్యద్వితీయె బ్రహ్మణ్యేవ తాత్పర్యమ్ । ఉపాసనాప్రకరణపఠితసగుణబ్రహ్మవాక్యానాం తూపాసనావిధ్యపేక్షితగు

కావగతత్వేన తత్ర తాత్పర్యాయోగాత్ అజ్ఞాతస్యైవ శాస్త్రతాత్పర్యవిషయత్వాత్. ప్రపఞ్చపరత్వే 'నేహనానాస్తీ'తి ప్రతిషేధానుపపత్తేశ్చేత్యాశయేనాహ ॥ నహీతి ॥ నను సృష్ట్యాదివాక్యానాం కథమద్వితీయబ్రహ్మప్రతిపత్తౌ వినియోగః. నతావత్స్థూలబ్రహ్మప్రతిపత్తావన్నమయాదివాక్యవత్స్థూలారున్ధతీన్యాయేన సూక్ష్మబ్రహ్మప్రతిపత్తావుపయోగః. తద్వత్ప్రపఞ్చస్యబ్రహ్మత్వేనానుపదేశాత్.నాప్యుపాసనావాక్యవద్బ్రహ్మజ్ఞానోపయోగ్యన్తఃకరణశుద్ధిద్వారా. ఉపాసీతేత్యత్రాశ్రవణాత్. నచ ప్రతిషేధ్యప్రపఞ్చసమర్పకతయా తత్రోపయోగః. అన్యార్థంసన్నస్యాపి ప్రపఞ్చస్య తత్ర ప్రతిషేధసమ్భవేన బ్రహ్మాధీనసృష్ట్యభిధానవైయర్థ్యాపాతాత్. తథాచ సృష్ట్యాదివాక్యానాం సప్రపఞ్చబ్రహ్మపరత్వాభావే అప్రామాణ్యాపత్త్యా ననిష్ప్రపఞ్చం బ్రహ్మ శాస్త్రార్థ ఇత్యాశఙ్కతే ॥ తత్ప్రతిపత్తావితి ॥ యద్యప్యన్యాధీనస్యాపి ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణి ప్రతిషేధః సమ్భవతి. తథాపి వాయౌ ప్రతిషిద్ధరూపవన్నిషేధ్యస్య పారమార్థికత్వేపి సమ్భవేన తన్మిథ్యాత్వాసిద్ధ్యా బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వాసిద్ధిప్రసఙ్గః. బ్రహ్మాధీనసృష్టిస్థితిలయోపన్యాసేతు ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మోపాదేయతయా సిద్ధస్య 'నేహనానాస్తీ'త్యాదినాతత్రైవ నిషేధే శుక్తిరూప్యవన్మిథ్యాత్వావగతౌ అద్వితీయం బ్రహ్మ సిద్ధ్యతీత్యాహ ॥ ఇత్థమితి ॥ ప్రసఙ్గాద్వాక్యాన్తరస్యాపి తదుపయోగమాహ ॥ ఉపాసనేతి ॥ యద్వా నను యథా 'యఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయఃపురుష' ఇ

ణారోపమాత్రపరత్వం నగుణపరత్వం। నిర్గుణప్రకరణపఠితానాం సగుణ వాక్యానాంతునిషేధవాక్యాపేక్షితనిషేధ్యసమర్పకత్వేన వినియోగః

త్యాదివాక్యానాం సగుణబ్రహ్మపరత్వం తద్వత్సృష్టివాక్యానామపి సప్రపఞ్చబ్రహ్మపరత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్య కిముపాసనాప్రకరణపఠితానాం హిరణ్మయాదివాక్యానాం గుణపరత్వం? ఉత నిర్గుణప్రకరణపఠితానాం 'ద్వే వావబ్రహ్మణోరూపేమూర్తంచామూర్తంచే'త్యాదీనాం? తత్రాద్యం దూషయతి ॥ ఉపాసనేతి ॥ గుణారోపేతి ॥ 'వాచంధేనుముపాసీతే'త్యాదివద్వాస్తవగుణాభావేపి తదారోపమాత్రేణోపాసనసమ్భవాత్. నచైవమపి తదారోపపరత్వం నబ్రహ్మపరత్వమితివాచ్యమ్. ఫలానుషఙ్గరహితానాముపాసనానాం సాక్షాదన్తఃకరణశుద్ధిహేతూనాం తద్ద్వారా బ్రహ్మజ్ఞానే వినియోగాత్. అతఏవ 'యోగినఃకర్మకుర్వన్తి సఙ్గంత్యక్త్వాత్మశుద్ధయ' ఇతి భగవద్గీతావచనం 'దదామిదేయమిత్యేవయజేయష్టవ్యమిత్యపి' త్యారణ్యపర్వణి రుక్మిణీంప్రతి ద్రౌపదీవచనంచ. ఫలోద్దేశేన క్రియమాణానాంచోపాసనానాం క్రమముక్తిఫలకత్వాత్. ద్వితీయం నిరస్యతి ॥ నిర్గుణేతి ॥ బృహదారణ్యకేహి 'మూర్తంచామూర్తంచ మర్త్యంచామృతంచే,' త్యుపక్రమ్య 'తదేతన్మూర్తం యదన్యద్వాయోరన్తరిక్షాచ్చే,' త్యాదినా వాయ్వన్తరిక్షవ్యతిరిక్తం మూర్తం వాయ్వన్తరిక్షంచామూర్తమిత్యాదిభౌతికముపన్యస్య 'అథాధ్యాత్మమి'త్యాదినా ప్రాణవ్యతిరిక్తం మూర్తం ప్రాణశ్చామూర్తమిత్యాధ్యాత్మికమభిధాయ 'అథాతఆదేశోనేతినేతీ'తి నిషేధతి. తత్ర మూర్తాదిగుణవాక్యానాం నిషేధవాక్యాపేక్షితనిషేధప్రతియోగిసమర్పకతయా ప్రకరణార్థనిర్గుణబ్రహ్మజ్ఞానే వినియోగ ఇత్యర్థః. నను కర్మకాణ్డవాక్యానాం యథా బ్రహ్మజ్ఞానే వినియోగాభావాత్ స్వార్థపరత్వం తథా సృష్ట్యుపాసనావాక్యానామపి అస్తు స్వార్థమాత్రపరత్వం. కించ బ్రహ్మణోనిష్ప్రపఞ్చత్వే కర్మవాక్యానాం యాగస్వర్గాదిసాధ్యసాధనభావప్రతిపాదకానామసతిస్వర్గాదిలోకప్రపంచే కథంప్రామాణ్యమితిచేత్. నతావదప్రామాణ్యం. స్వర్గయాగాదీనాం వ్యావహారికత్వాభ్యుపగమాత్. నాప్యనుపయోగః. అగ్నిహోత్రాదీనామపి ఫలానుషఙ్గరహితానామారాదుపకారకత్వస్య 'సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవది'త్యత్ర సూత్రకారే

ఇతినకిఞ్చిదపివాక్యమద్వితీయబ్రహ్మప్రతిపాదనేన విరుధ్యతే । తదేవంస్వరూ
పతటస్థలక్షణలక్షితం తత్పదవాచ్య మీశ్వరచైతన్యం మాయాప్రతిబిమ్బరూ
పమితి కేచిత్ । తేషామయమాశయః । జీవపరమేశ్వరసాధారణచైతన్యమా
త్రంబిమ్బం। తస్యైవ బిమ్బస్యావిద్యాత్మికాయాం మాయాయాం ప్రతిబిమ్బ
మీశ్వరచైతన్యం। అన్తఃకరణేషు ప్రతిబిమ్బం జీవచైతన్యం । 'కార్యోపాధిర
యం జీవః కారణోపాధిరీశ్వర'ఇతి శ్రుతేః । ఏతన్మతే జలాశయగతశరావ
గతసూర్యప్రతిబిమ్బయోరివ జీవపరయోర్భేదః । అవిద్యాత్మకోపాధేర్వ్యా
పకతయా తదుపాధికేశ్వరస్యాపి వ్యాపకత్వం । అన్తఃకరణస్యాపరిచ్ఛిన్న

ణాంగీకృతత్వేన చిత్తశుద్ధ్యాద్యుపయోగసమ్భవాత్. తదేతదాహ ॥ నకిఞ్చి
దపివాక్య మద్వితీయబ్రహ్మప్రతిపాదనేన విరుధ్యతఇతి ॥ నన్విదం లక్షణద్వ
యమయుక్తం. లక్ష్యాభావాత్.తథాహి. న తత్పదవాచ్యం లక్ష్యం. తద్ధి నచి
ద్రూపం. జీవస్యాపి తథాత్వాత్. నాప్యవిద్యావచ్ఛిన్నో జీవః మాయావ
చ్ఛిన్న ఈశ్వరఇతివాచ్యమ్. 'తరత్యవిద్యామి'త్యాదౌ మాయావిద్యయోస్సా
మానాధికరణ్యవ్యపదేశాన్నతయోర్భేదఇత్యుక్తత్వాత్. తస్మాల్లక్ష్యానిరూప
ణాత్ లక్షణద్వయం నయుక్తమిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ తదేవమితి ॥ అవిద్యా
ప్రతిబిమ్బరూపమీశ్వరచైతన్యం తత్పదవాచ్యం తదేవ స్వరూపలక్షణతటస్థ
లక్షణయోర్లక్ష్యమిత్యర్థః. నన్వవిద్యాప్రతిబిమ్బోజీవః తత్కథమీశ్వర
స్యావిద్యాప్రతిబిమ్బత్వమిత్యాశఙ్క్య ఏతన్మతేఽన్తఃకరణప్రతిబిమ్బఏవ జీ
వఇత్యాహ ॥ తేషామితి ॥ అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నో జీవః తదనవచ్ఛిన్నఈశ్వ
రఇతి కేచిత్. తన్న. శ్రుతివిరోధాదిత్యాహ ॥ కార్యేతి ॥ కార్యమన్తః
కరణం కారణమవిద్యా. కించ జీవేశ్వరావన్తఃకరణావిద్యాప్రతిబిమ్బావి
తి యుక్తమ్. నత్వవచ్ఛిన్నానవచ్ఛిన్నౌ. తథాసతి జీవేశ్వరయోరత్యన్తభేదా
పత్తేరిత్యాహ ॥ ఏతన్మతఇతి ॥ అపిచేశ్వరస్యానవచ్ఛిన్నరూపత్వే బ్రహ్మాణ్డ
స్య సర్వజీవాన్తర్యామితయానవచ్ఛిన్నస్యబ్రహ్మణో బ్రహ్మాణ్డబహిరేవావస్థానాప
త్త్యా సర్వగతత్వసర్వోపాదానత్వసర్వాన్తర్యామిత్వాది బ్రహ్మణోనస్యాత్.
అవిద్యాప్రతిబిమ్బత్వపక్షేతు సర్వముపపద్యతఇత్యాశయేనాహ ॥ అవిద్యే
తి ॥ జీవస్యతు నవ్యాపకత్వం తదుపాధేరవ్యాపకత్వాదిత్యాహ ॥ అన్తఃక
రణస్యేతి ॥ ఏకజీవవాదే అవిద్యాప్రతిబిమ్బోజీవఇతి తత్ర జీవేశ్వరవిభా

తయా తదుపాధికజీవస్యాపి పరిచ్ఛిన్నత్వం । ఏతన్మతే అవిద్యాకృతదోషా జీవ ఇవ పరమేశ్వరేఽపి స్యుః ఉపాధేః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతిత్వాదిత్యస్వరసాత్ బిమ్బాత్మకమీశ్వరచైతన్యమిత్యపరే । తేషామయమాశయః । ఏకమేవ చైతన్యం । బిమ్బత్వాకారాన్తమీశ్వరచైతన్యం । ప్రతిబిమ్బత్వాకారాన్తం జీవచైతన్యం । బిమ్బప్రతిబిమ్బకల్పనోపాధిశ్చ ఏకజీవవాదే అవిద్యా అనేకజీవవాదే అన్తఃకరణాన్యేవ । అవిద్యాన్తఃకరణోపాధిప్రయుక్తో జీవపరభేదః । ఉపాధికృతదోషాశ్చ ప్రతిబిమ్బ ఏవ వర్తన్తే।నతు బిమ్బే పరమేశ్వరే। ఉపాధేః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతిత్వాత్ । ఏతన్మతే చ గగనసూర్యస్య జలాదౌ భాసమానప్రతిబిమ్బసూర్యస్యేవ జీవపరయోర్భేదః । నను గ్రీవాస్థముఖస్య దర్పణప్రదేశ ఇవ బిమ్బచైతన్యస్య పరమేశ్వరస్య జీవప్రదేశే అభావాత్ తస్య సర్వాన్తర్యామిత్వం నస్యాదితి చేన్న ।

గో నస్యాదితి ప్రతిబిమ్బత్వే దోషసత్త్వేవ దోషాన్తరమాహ ॥ ఏతన్మత ఇతి ॥ నను సిద్ధాన్తే బిమ్బప్రతిబిమ్బయోరభేదేన చైతన్యస్యైవ బిమ్బప్రతిబిమ్బాత్మకతయా కథమేకస్యైవ జీవేశ్వరభావ ఇత్యాశఙ్క్య తస్య బిమ్బత్వేనేశ్వరత్వం ప్రతిబిమ్బత్వేన జీవత్వంచావిరుద్ధమిత్యాహ ॥ ఏకమేవేతి ॥ నను బిమ్బప్రతిబిమ్బభావో యది పారమార్థికః తదా నిష్కళఙ్కత్వ విరోధః. ఉపాధిశ్చ నిత్యసన్నిహితః పారమార్థికః స్యాదిత్యద్వితీయత్వవ్యాఘాతః. యదికల్పితః తత్కల్పనోపాధిర్యద్యన్తఃకరణం తదా ఏకజీవవాదానవకాశః. యద్యవిద్యా తదానానాజీవవాదవిరోధః ఇత్యాశఙ్క్య మతభేదేన వ్యవస్థితోపాధిమాహ ॥ బిమ్బేతి ॥ మతభేదేన భేదమాహ ॥ అవిద్యాన్తఃకరణేతి ॥ పూర్వమతోక్తదోషోఽత్ర నప్రసరతీత్యాహ ॥ ఉపాధేరితి ॥ అత ఏవ దర్పణగతముఖప్రతిబిమ్బ ఏవ శ్యామావదాతత్వాదికమితిభావః. ననూపాధికృతో భేద ఇత్యయుక్తం స్వరూపత ఏవ భేదసమ్భవాదిత్యత ఆహ॥ఏతన్మత ఇతి ॥ ఈశ్వరస్య బిమ్బత్వే బాధకమాశఙ్కతే ॥ నన్వితి ॥ సర్వాన్తర్యామిత్వం నస్యాదిత్యుపలక్షణం సర్వోపాదానత్వంచ నస్యాదిత్యపిబోధ్యం. పరిచ్ఛిన్నస్యైవ బిమ్బస్య ప్రతిబిమ్బదేశావృత్తిత్వనియమః నాపరిచ్ఛిన్నస్యేత్యాహ ॥ నేతి ॥ నను మహాకాశో జలాదౌ నప్రతిబిమ్బతే తత్రాన్యా

సాభ్రనక్షత్రస్యాకాశస్య జలాదౌ ప్రతిబిమ్బితత్వే బిమ్బభూతమహాకాశ స్యాపి జలాదిప్రదేశసంబంధదర్శనేన పరిచ్ఛిన్నబిమ్బస్య ప్రతిబిమ్బదేశా సంబంధిత్వే ప్యపరిచ్ఛిన్నబ్రహ్మబిమ్బస్య ప్రతిబిమ్బదేశ సంబంధావిరోధా త్ । నచ రూపహీనస్య బ్రహ్మణో న ప్రతిబిమ్బ సంభవః రూపవతఏవ త థాత్వదర్శనాదితి వాచ్యం । నీరూపస్యాపి రూపస్య ప్రతిబిమ్బదర్శనా త్ । నచ నీరూపస్య ద్రవ్యస్యప్రతిబిమ్బా భావనియమః । ఆత్మనో ద్రవ్య త్వాభావస్యోక్తత్వాత్ । 'ఏకధాబహుధాచైవ దృశ్యతే జలచంద్రవత్ । య థాహ్యయంజ్యోతిరాత్మా వివస్వానపో భిన్నా బహుధైకోనుగచ్ఛన్నుపాధి నా క్రియతే భిన్నరూపో దేవః క్షేత్రేష్వేవమజోయమాత్మే, త్యాది వా క్యేన బ్రహ్మప్రతిబిమ్బాభావానుమానస్య బాధితత్వాచ్చ । తదేవం తత్ప దార్థోనిరూపితః । ఇదానీంత్వంపదార్థో నిరూప్యతే । ఏకజీవవాదే అవిద్యా ప్రతిబిమ్బో జీవః ।

కాశస్యైవ భానసమ్భవాదిత్యాశఙ్క్యాహ ॥సాభ్రేతి॥ నచాభ్రాదికమేవత త్రప్రతిబిమ్బతేన మహాకాశఇతివాచ్యం. ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్. కింనీరూ పేప్రతిబిమ్బాభావనియమః? ఉత నీరూపద్రవ్యే? తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం దూషయతి ॥ నచేతి ॥ ఆత్మానద్రవ్యం. తద్ధి ససమవాయికార ణమ్. సమవాయానభ్యుపగమాత్. నాపి గుణాశ్రయః. బ్రహ్మణోనిర్గుణత్వా దిత్యర్థః. నను బ్రహ్మణి కల్పితగుణాఙ్గీకారాన్ననిర్గుణశ్రుతివిరోధః. నచా కాశవత్ బ్రహ్మనీరూపద్రవ్యమపి ప్రతిబిమ్బితామితివాచ్యం. తత్రాప్యభ్రన క్షత్రాదేరేవరూపవతః ప్రతిబిమ్బితత్వ సమ్భవే నీరూపాకాశప్రతిబిమ్బ స్యాసమ్ప్రతిపన్నత్వాదిత్యతఆహ ॥ ఏకధేతి ॥ తత్పదార్థనిరూపణముప సంహరతి ॥ తదేవమితి ॥ అవిద్యాప్రతిబిమ్బఇతి ॥ ఏకైవావిద్యా. 'అజా మేకామి' త్యాదిశ్రుతేః. నచ 'ఇన్ద్రోమాయాభిః' ఇతి బహువచనవిరోధః. తస్యత ద్గతశక్తిభేదపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. తథాచావిద్యోపాధేరేకత్వాత్తత్ప్ర తిబిమ్బలక్షణో జీవఏక ఇత్యర్థః.— జీవైకత్వంచ సమ్ప్రదాయాధ్వవాస్థితమి త్యేతావతైవతత్పక్షఉపన్యస్తః. నత్వయంపక్షోయుక్తః. తథాహి. ఏకజీవవా దే అవిద్యాయా ఏకత్వేన ఏకస్య ముక్తత్వేన ఇదానీం ప్రపఞ్చానుపలమ్భ ప్రసక్తేః, పూర్వం ముక్త్యభావె వామదేవాదిముక్తిప్రతిపాదకబహువాక్యవి

అనేకజీవవాదే త్వన్తఃకరణప్రతిబిమ్బః। సచ జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిరూపావస్థాత్రయవాన్ ।

రోధాత్. వామదేవాదీనాముత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారాణామప్యముక్తౌ అర్వాచీనానాం 'ఆషాఢవాతే చలతి ద్విపేన్ద్రే చ క్రీడతః వారిధిరేవ కా స్థే'తి న్యాయేన ముక్తిర్దూరాదుత్సారితా స్యాత్. నచైవం వివరణాచార్యజీవైక్యోక్తేస్తద్విరోధ ఇతి వాచ్యమ్. తదుక్తేర్జీవపదప్రతిపాద్య ఏక ఏవేతి శాస్త్రదృష్టజీవైక్యపరత్వాత్. అన్యథా తద్వచనస్య లోకసిద్ధజీవభేదప్రతిషేధకత్వే 'అనన్తజీవనిర్భాసాస్పదమేకరసం బ్రహ్మే'త్యహంకారటీకాయాం పద్మపాదాచార్యైర్జీవభేదస్యాభిధానాత్తద్విరోధాపత్తేః. అత ఏవ వివరణాచార్యైః శారీరకన్యాయసఙ్గ్రహే గ్రన్థాన్తరే దేవతాధికరణే 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్ తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణా'మితి వాక్యోదాహరణేన యస్య జ్ఞానం తస్యైవ ముక్తిరిత్యుక్తం. అత ఏవ చ 'యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణా'మిత్యత్ర వసిష్ఠాదీన్ బ్రహ్మజ్ఞానిన ఉదాహృత్య తేషాం ప్రారబ్ధత్వాదధికారలక్షణప్రారబ్ధపర్యన్తమవస్థానం తత ఊర్ధ్వం ముక్తిరిత్యుక్తమ్. తదేతత్ప్రకాశకం సూత్రం 'భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సమ్పద్యన్తే' ఇతి. తస్మాత్, శ్రుతిసూత్రస్మృతిన్యాయవిరోధాత్తదభావతః। జీవైకత్వప్రవాదోఽయం నాదర్తవ్యః పరీక్షకైః—. జీవైకత్వమతేన జీవస్య లక్షణముక్త్వా తదనేకత్వమతేన తల్లక్షణమాహ ॥ అనేకజీవవాదే త్వితి ॥ అన్తఃకరణప్రతిబిమ్బ ఏవ జీవః నత్వవిద్యావచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః. తదుపాధేరేకత్వేన జీవనానాత్వానుపపత్తేః—నన్వవిద్యావచ్ఛిన్నో జీవః సచ నానైవ 'మాయాభి'రితి శ్రుత్యా తదుపాధేరనేకత్వావగమాత్. అజామిత్యేకవచనశ్రుతేరేకం వనమితివత్ సముదాయాభిప్రాయత్వాదితి చేన్న—కార్యోపాధిరయం జీవ ఇతి స్మృతివిరోధాత్. కించ 'స్వమపీతో భవతీ'త్యాదిశ్రుతౌ సుప్తౌ బ్రహ్మణ్యుపాధేర్లయః శ్రూయతే. జీవస్యావిద్యోపాధికత్వే తద్వచనం నస్యాత్ అవిద్యాయాస్తదా వినాశాభావాత్. అపి చైవం జీవస్యోత్క్రాన్తిగత్యాగతయో నోపపద్యేరన్. అవిద్యాయా వ్యాపకత్వేన తదవచ్ఛిన్నస్య గత్యాద్యనుపపత్తేః—. ఉపాధేః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతిత్వాత్తత్కృతా దోషాః ప్రతిబిమ్బ ఏవ వర్తన్త ఇత్యుక్తం. కే తే దోషా ఇత్యాకాంక్షాయామాహ ॥ సచేతి ॥ అవస్థాత్రయవా

తత్ర జాగ్రద్దశా నామ ఇంద్రియజన్యజ్ఞానావస్థా । అవస్థాంతరే ఇంద్రియా భావాన్నాతివ్యాప్తిః । ఇంద్రియజన్యజ్ఞానంచ అంతఃకరణవృత్తిః । స్వరూపజ్ఞానస్యానాదిత్వాత్ । సాచాన్తఃకరణవృత్తిరావరణాభిభవార్థేత్యేకంమతం

నిత్యుపలక్షణం. తురీయనామకావస్థాన్తరమాదాయావస్థాచతుష్టయమానితి ద్రష్టవ్యం. నచ 'ఏకఏవాత్మా మన్తవ్యో జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషు' ఇత్యమృతబిందూపనిషద్వచనవిరోధః. తస్యావస్థాంతరోప లక్షణార్థత్వాత్. 'జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాదిప్రపంచంయత్ప్రకాశతే' ఇతి కైవల్యోపనిషద్వాక్యవిపదేన తస్యాభిధానాత్. సుబాలోపనిషది 'సోయంవిజ్ఞానఘన ఉత్క్రామన్ ప్రాణంపహతీత్యుపక్రమ్య జాగరితంస్వప్నం సుషుప్తం తురీయంచేతి తురీయపదేనావస్థాంతరాభిధానాత్. 'జాగ్రత్స్వప్నః సుషుప్తిస్తురీయమితి చతుర్విధావస్థా' ఇతి శారీరకోపనిషది స్పష్టమేవావస్థా చాతుర్విధ్యస్యోక్తత్వాచ్చ. నచ లక్షణతః సుషుప్త్యాదావేవాంతర్భావ ఇతి వాచ్యం. శ్రుతిసిద్ధవిలక్షణావస్థాంతరానురోధేన తద్వ్యావృత్త సుషుప్త్యాదిలక్షణస్య సుషుప్త్యాదివ్యావృత్తావస్థాంతర లక్షణస్యచ అవశ్యంకల్పనీయత్వాత్ ప్రమాణసిద్ధస్య లక్షణేన నివర్తనాయోగాత్. నచైవం మూర్ఛామరణాభ్యాం షడ్విధాస్స్యురవస్థా ఇతి వాచ్యం. తయోరవస్థాంతరత్వే ప్రమాణాభావాదితి దిక్ —. తత్ర జాగ్రదవస్థాం నిరూపయతి । తత్రేతి ॥ ఇన్ద్రియజన్యేతి । ఇన్ద్రియజన్యజ్ఞానోపలక్షితకాలో జాగ్రదిత్యర్థః తేన జాగ్రతి సుఖాద్యనుభవకాలే ఔదాసీన్యకాలేచ తద్విశిష్టత్వాభావాన్నాసంభవః. ఇన్ద్రియపదవ్యావర్త్యమాహ । అవస్థాంతర ఇతి । నచైవమపి స్వప్నేతివ్యాప్తిః. తత్రేంద్రియసత్త్వేపి తద్వ్యాపారో పరమాదితి భావః. నను సుషుప్తావింద్రియ సద్భావపక్షే తత్రాతివ్యాప్తిరిత్యాశంక్య, కిమవిద్యావృత్తిమాదాయ తత్రాతివ్యాప్తిః? ఉత స్వరూపజ్ఞానమాదాయ? నాద్యః. జాగ్రతి జాయమానబాహ్యగోచరాంతఃకరణవృత్తేరేవేంద్రియజన్యత్వేన సర్వోపరమలక్షణసుషుప్తికాలవృత్త్యవిద్యావృత్తేస్తజ్జన్యత్వాభావాదిత్యాహ । ఇన్ద్రియజన్యజ్ఞానంచేతి ॥ ద్వితీయం దూషయతి । స్వరూపజ్ఞానస్యేతి । నను నిష్ప్రయోజనేయమన్తఃకరణవృత్తిరతో నాపేక్ష్యా స్యాదిత్యత ఆహ । సాచేతి । నను చైతన్యప్రకాశసంబన్ధేనైవ ఘటాదిస్ఫురణోపపత్తేర్నావరణభంగార్థా వృత్తిరిత్యాశంక్య,

తథాహి । అవిద్యోపహితచైతన్యస్యజీవత్వపక్షేఘటాద్యధిష్ఠానచైతన్యస్యజీవరూపతయాజీవస్యసర్వదాఘటాదిభానప్రసక్తౌఘటాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యావరకమజ్ఞానం మూలావిద్యాపరతంత్రం అవస్థాపదవాచ్యమభ్యుపగంతవ్యం। ఏవం సతినసర్వదాఘటాదేర్భానప్రసంగః। అనావృతచైతన్య సంబన్ధస్యైవ భానప్రయోజకత్వాత్ । తస్యచావరణస్య సదాతనత్వే కదాచిదపి ఘటాదిభానం నస్యాదితి తద్భంగే వక్తవ్యే తద్భంగజనకం నచైతన్యమాత్రం। తద్భాసకస్య

కిం శుద్ధచైతన్యం విషయావభాసకం? ఉతేశ్వరచైతన్యం? జీవచైతన్యం వా? నాద్యః. శాస్త్రైకగబ్రహ్మణో నిర్వికారత్వేన విషయానవభాసకత్వాత్. న ద్వితీయః. కల్పితబింబభావస్య చైతన్యస్య విషయప్రకాశకత్వే తేన జీవస్య వ్యావహారికభేదేన మయావగతమితి సంబంధానవభాస ప్రసంగాత్. సర్వదాసర్వవిషయావభాసాపాతాచ్చ. న తృతీయః. అంతఃకరణావచ్ఛిన్నో జీవఇతి పక్షే తస్య ఘటాదిసంబంధాభావేనానవభాసకత్వాత్. అవిద్యాప్రతిబింబః సర్వగతో జీవఇతి పక్షే తస్యావభాసకత్వమితిచేత్తత్రాహ ॥ తథాహీతి ॥ జీవరూపతయేతి॥ తదుపాధ్యోర్ఘటావిద్యయోరేకదేశస్థత్వాదితి భావః. నను ఘటాద్యావరకస్య మూలాజ్ఞానాదత్యన్తభేదే నానాజ్ఞానాపత్త్యా ఏకాజ్ఞానశ్రుతి విరోధఇత్యాశంక్య, తత్తద్విషయావరణస్య మూలాజ్ఞానగతశక్తిభేదతయాతత్పారతంత్ర్యాన్నాత్యన్తభేదఇత్యాహ॥మూలావిద్యేతి॥ అతఏవోక్తం వివరణాచార్యైః. ‘మూలాజ్ఞానస్యైవావస్థాభేదా రజతాద్యుపాదానానీ’తి. నన్వస్తు ఘటాదిచైతన్యావరకమజ్ఞానం తతః కిమిత్యతఆహ ॥ ఏవంసతీతి ॥ తథాపి కథంనభానం లాఘవేన చైతన్యస్యైవ విషయావభాసకత్వాదిత్యాశఙ్క్య, రూపప్రత్యక్షజ్ఞాన సమయే ఘటేతద్గతపరిమాణాదిగ్రహాపత్త్యా తత్తద్విషయావరణభంగవిశిష్టచైతన్యస్యైవవాచ్యతయా గౌరవస్యాపి ప్రామాణికత్వాదిత్యాహ ॥ అనావృతేతి ॥ నను ఘటాదివిషయావరణం బ్రహ్మావరణవత్ సంసారదశాయామనివర్త్య మావరణత్వాదిత్యాశంక్య తద్వదేవేదానీం అభానప్రసంగ ఇత్యాహ ॥ తస్యచేతి ॥ నన్వావరణభఙ్గస్యాపి చైతన్యేనైవోపపత్తేః నతదర్థా వృత్తిరిత్యాశంక్య కిం చైతన్యమాత్రం తన్నివర్తకం? విశిష్టచైతన్యంవా? నాద్యఇత్యాహ ॥ తద్భంగజనకమితి ॥ తద్భాసకస్యేతి ॥ యద్యపి తృణాది ప్రకాశకస్యాప్యగ్నేః తన్నాశకత్వ

తదనివర్తకత్వాత్ । నాపి వృత్త్యుపహితచైతన్యం । పరోక్షస్థలేపి తన్నివృ
త్త్యాపత్తేరితిపరోక్షవ్యావృత్తవృత్తివిశేషస్యైతదుపహితచైతన్యస్యావాఽవరణా
భిభవజనకత్వమిత్యావరణాభిభవార్థా వృత్తిరిత్యుచ్యతే। సమ్బన్ధార్థావృత్తిరిత్య
పరంమతం। తత్రాఽవిద్యోపాధికోఽపరిచ్ఛిన్నో జీవః। సచఘటాదిప్రదేశేవి
ద్యమానోఽపి ఘటాద్యాకారాపరోక్షవృత్తివిరహదశాయాం నఘటాదికమవ
భాసయతి। ఘటాదినాసమంసమ్బన్ధాభావాత్ । తత్తదాకారవృత్తిదశాయాం
తు భాసయతి। తదా సమ్బన్ధసత్త్వాత్ । నన్వవిద్యోపాధికస్యాపరిచ్ఛిన్నస్య
జీవస్య స్వతఏవ సమస్తవస్తుసమ్బద్ధస్య వృత్తివిరహదశాయాం సమ్బన్ధాభా
వాభిధానమసఙ్గతమ్ । అసఙ్గత్వదృష్ట్యా సమ్బన్ధాభావాభిధానేచ వృత్త్యనన్తర

దర్శనాన్నభాసకత్వ నివర్తకత్వయోర్విరోధః. తథాపి ఘటస్ఫురణాత్పూ
ర్వం తత్సత్త్వేపి ఆవరణభానస్యైవ దర్శనేనాన్వయ వ్యభిచారాన్ననివ
ర్తకత్వ మిత్యత్ర తాత్పర్యం. ద్వితీయందూషయతి ॥ నాపీతి ॥ వృత్తివి
శేషస్యేతి ॥ యావృత్తిర్యద్విషయాప్రత్యక్షంసాతదావరణభంజికేత్యర్థః. న
ను వృత్తిర్ననివర్తికా యతోఽజ్ఞానమజ్ఞానస్యైవ నివర్తకమితి ముఖ్యజ్ఞా
నస్యైవ నివర్తకత్వాభ్యుపగమాదిత్యతఆహ ॥ తదుపహితేతి ॥ అస్మిన్ప
క్షేతు వృత్తేరవచ్ఛేదకతయా తన్నివృత్తిప్రయోజకత్వ మితిబోధ్యం. ఉపసం
హరతి ॥ ఇత్యావరణాభిభవార్థేతి ॥ ఆవరణాభిభవోనామ చిత్ప్రతిబింబ
ఇత్యేకే. ఆవరణశక్తినాశఇత్యన్యే. తత్ప్రతిబింబ ఇత్యపరే. ఖద్యోతాది
ప్రకాశే మహాంధకారస్యేవ అజ్ఞానస్యైకదేశేననాశఇతి సంప్రదాయవిదః.
తదుక్తం తత్త్వదీపనే ' ప్రాకట్యస్థానామావరణాభిభవశబ్దేనావచ్ఛిన్నా
జ్ఞాననివృత్తి'రితి. జీవస్య పరిచ్ఛిన్నత్వపక్షే వృత్తేస్సంబంధార్థత్వస్యాను
నిరూపత్వా దపరిచ్ఛిన్నత్వపక్షే తావత్తదుపపాదయతి ॥ తత్రేతి ॥ నన్వప
రిచ్ఛిన్నత్వ పక్షే జీవస్యావిద్యోపాధివత్సకలవిషయసంయోగితయా కథం త
త్సంబంధార్థా వృత్తిరిత్యాశఙ్క్య సంబన్ధసత్త్వేపి ఘటాదిభానప్రయో
జక సంబంధాభావాత్తదర్థావృత్తిరిత్యాశయేనాహ ॥ సచేతి ॥ ఆశయమ
విద్వానాశంకతే ॥ నన్వితి ॥ వృత్తివిరహదశాయాం సంబంధాభావాదిత్యేత
త్ సంబంధసామాన్యనిషేధపరం? పారిభాషికతన్నిషేధ పరంవా?తత్రా
ద్యమంగీకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి ॥ అసంగత్వదృష్ట్యేతి ॥ ' అసంగోనహి

మపి సమ్బన్ధో న స్యాదితి చేదుచ్యతే। నహి వృత్తివిరహదశాయాం జీవస్య ఘటాదినా సహ సమ్బన్ధసామాన్యం నిషేధామహే। కిన్తర్హి। ఘటాదిభానప్రయోజకం సమ్బన్ధవిశేషం। స చ సమ్బన్ధవిశేషః విషయస్య జీవచైతన్యస్య చ వ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకభావలక్షణః కాదాచిత్కత్వాత్తదాకారవృత్తినిబన్ధనః। తథాహి। తైజసమన్తఃకరణం స్వచ్ఛద్రవ్యత్వాత్స్వత ఏవ జీవచైతన్యాభివ్యఞ్జనసమర్థం। ఘటాదికం తు న తథా। అస్వచ్ఛద్రవ్యత్వాత్। స్వాకారవృత్తిసంయోగదశాయాం తు వృత్త్యభిభూతజాడ్యధర్మకతయా వృత్త్యుత్పాదితచైతన్యాభివ్యఞ్జనయోగ్యతాశ్రయితయా చ వృత్త్యుదయానన్తరం చైతన్యమభివ్యనక్తి। తదుక్తం వివరణే। 'అన్తఃకరణం స్వస్మిన్నివ స్వసంసర్గిణ్యపి ఘటాదౌ చైతన్యాభివ్యక్తియోగ్యతామాపాదయతీ'తి। దృష్టం చాస్వచ్ఛస్యాపి స్వచ్ఛద్రవ్యసమ్బన్ధదశాయాం ప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్వం। యథా కుడ్యాదేర్జలాదిసంయోగదశాయాం ముఖాదిప్రతిబిమ్బగ్రాహితా।

సజ్జ్యోతి' ఇత్యాదిశ్రుత్యా పారమార్థికప్రపఞ్చసంబన్ధనిషేధావగమాదిత్యర్థః ॥ సంబన్ధో న స్యాదితి ॥ పారమార్థిక ఇతి శేషః. స్వాశయముద్ఘాటయతి ॥నహీతి॥ నను ఘటాదిస్ఫురణప్రయోజకో న సంయోగః అతిప్రసంగాత్. నాపి సమవాయః. అనభ్యుపగమాత్, అభ్యుపగమే వా తస్య నిత్యత్వాదిత్యత ఆహ ॥ స చేతి ॥ వ్యంగ్యేతి ॥ జీవస్య ఘటాదిభాసకత్వే తదాకారవృత్త్యుపహితత్వం తద్భాస్యత్వే ఘటాదేస్తదాకారవృత్తివిషయత్వం ప్రయోజకమిత్యర్థః. నను చైతన్యవద్వృత్తిరపి యది ప్రకాశస్వభావా తర్హి సైవాస్తు ఘటప్రకాశికా కిం చైతన్యేన. జడాత్మికా చేత్ తర్హి వస్త్రేణేవ తయా ఘటాదేరావరణాపత్తేరిత్యాశఙ్క్య, సవితృకిరణస్య దర్పణసంబన్ధేనేవాత్యచ్ఛాన్తఃకరణసంబన్ధాచ్చైతన్యస్య విషయప్రకాశకత్వముపపద్యత ఇత్యాహ ॥ తథాహీతి ॥ తర్హి ఘటాదేరస్వచ్ఛతయా నవభాసకత్వే విషయస్యాపరోక్షస్థలేభివ్యంజకత్వాభ్యుపగమో విరుధ్యేతేత్యత ఆహ ॥ స్వాకారవృత్తీతి ॥ చైతన్యమభివ్యనక్తీత్యత్ర ఘటాదికమిత్యనుషంగః. నను యస్య స్వచ్ఛతా తస్యైవాన్తఃకరణస్య వ్యంజకతా న తు తత్సంయోగినోపి విషయస్యేత్యత ఆహ ॥ దృష్టం చేతి ॥ నను ఘటాదేర్న చైతన్యాభివ్యంజకత్వం. ఇన్ద్రియాదేరేవ సాక్షాత్కారణత్వేన వ్యంజకత్వాత్. న చాలోకవ

ఘటాదేరభివ్యంజకత్వంచ తత్ప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్వం । చైతన్యస్యాభివ్యఙ్గ్యత్వంచ తత్ర ప్రతిబిమ్బితత్వమ్ । ఏవంవిధాభివ్యంజకత్వసిద్ధ్యర్థమేవ వృత్తేరపరోక్షస్థలె బహిర్నిర్గమనాంగీకారః । పరోక్షస్థలేతు వహ్న్యాదేర్వృత్తిసంయోగాభావేన చైతన్యానభివ్యంజకతయా నాపరోక్షత్వం। ఏతన్మతేచవిషయాణాం అపరోక్షత్వం చైతన్యాభివ్యంజకత్వమితి ద్రష్టవ్యం। ఏవం జీవస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వేపి వృత్తేస్సమ్బన్ధార్థత్వం నిరూపితం । ఇదానీం పరిచ్ఛిన్నత్వపక్షే సమ్బన్ధార్థత్వం నిరూప్యతే । తథాహి । అన్తఃకరణోపాధికో జీవః । తస్యచ నఘటాద్యుపాదానతా । ఘటాదిదేశాసమ్బన్ధాత్ । కింతు బ్రహ్మైవ ఘటాద్యుపాదానం। తస్యమాయోపహితస్యసకలఘటాద్యన్వయిత్వాత్

త్ ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యగోచరాజ్ఞానలక్షణతమోనివర్తకతయా విషయస్యాభివ్యంజకత్వమితి వాచ్యం· వృత్తేరేవావరణనివర్తకత్వోక్తత్వాదిత్యాశయేనాహ ॥ ఘటాదేరితి ॥ నను వృత్తివిషయస్య ఘటాదేః కథంవృత్తిసంయోగాదివశాదభివ్యంజకత్వం లాఘవేనవృత్తిసంబంధస్యైవ తత్ప్రయోజకత్వోపపత్తేరిత్యతఆహ ॥ ఏవంవిధేతి ॥ అన్యథా సంబంధమాత్రస్య చైతన్యాభివ్యంజకత్వప్రయోజకత్వే వృత్తేరపరోక్షస్థలె బహిర్నిర్గమనవైయర్థ్యాపత్తేరితి భావః. కించ తత్సంబంధమాత్రస్య ప్రయోజకత్వే పరోక్షస్థలే వహ్న్యాదేరపి వృత్తివిషయతయా తత్సంబంధిత్వేనా పరోక్షత్వాపత్తిః. వృత్తిసంయోగస్య ప్రయోజకత్వేతు నాయందోషఇత్యాహ ॥ పరోక్షేతి ॥ నను సంబన్ధస్య ప్రయోజకత్వే వహ్న్యాదేరపి వ్యంజకత్వేపినా పరోక్షత్వం. సంవిదభిన్నత్వస్యవిషయప్రత్యక్షలక్షణత్వోక్తస్యతత్రాభావాదిత్యతఆహ ॥ ఏతన్మతెఇతి ॥ జీవస్య పరిచ్ఛిన్నత్వేపి ఘటాద్యధిష్ఠానచైతన్యాభిన్నత్వేన స్వతఏవ తత్సంబంధితయా కథంవృత్తేః సంబన్ధార్థత్వ మిత్యాశఙ్క్య కిం జీవస్య స్వతఏవఘటాద్యధిష్ఠానత్వాన్న వృత్తిసంబంధాపేక్షా? తదుపాదానచైతన్యాభేదాద్వా? తత్రాద్యం దూషయతి ॥ తస్యచేతి॥ తర్హి చైతన్యమాత్రం నోపాదానంస్యాత్ నిష్కలంకత్వ శ్రుతివిరోధేన శుద్ధచైతన్యస్యాప్యనుపాదానత్వాదితి శంకతే ॥ కింత్వితి ॥ కల్పితబింబభావమీశ్వరపదవాచ్యం బ్రహ్మైవ జగదుపాదానమిత్యాహ ॥ బ్రహ్మైవేతి ॥ ద్వితీయంతు కల్పితభేదస్యజీవస్య తదుపాదానచైతన్యాభేదేనవృత్తింవినాసం

అత ఏవ బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞతా । తథా చ జీవస్య ఘటాద్యధిష్ఠానబ్రహ్మచైతన్యాభేదమన్తరేణ ఘటాద్యవభాసాసమ్భవే ప్రాప్తే తదవభాసాయ ఘటాద్యధిష్ఠానబ్రహ్మచైతన్యాభేదసిద్ధ్యర్థం ఘటాద్యాకారావృత్తిరిష్యతే । నను వృత్త్యాపి కథం ప్రమాతృచైతన్యవిషయచైతన్యయోరభేదస్సమ్పాద్యతే ఘటాన్తఃకరణరూపోపాధిభేదేన తదవచ్ఛిన్నచైతన్యయోరభేదాసమ్భవాదితి చేన్న । వృత్తేర్విషయదేశనిర్గమనాఙ్గీకారేణ వృత్త్యన్తఃకరణవిషయాణామేకదేశస్థత్వేన ఉపధేయభేదాభావస్యోక్తత్వాత్ । ఏవమపరోక్షస్థలే వృత్తేరుక్తభేదేన వినియోగ ఉపపాదితః । ఇన్ద్రియాజన్యవిషయగోచరాపరోక్షాన్తఃకరణవృత్త్యవస్థా స్వప్నావస్థా । జాగ్రదవస్థావ్యావృత్త్యర్థమిన్ద్రియాజన్యేతి । అవిద్యావృత్తిమత్యాః సుషుప్తావతివ్యాప్తివారణాయాన్తఃకరణేతి । సుషుప్తిర్నామ అవిద్యాగోచరావిద్యావృత్త్యవస్థా । జాగ్రత్స్వప్నయోరవిద్యాకారవృత్తేరన్తఃకరణవృత్తిత్వాన్న తత్రాతివ్యాప్తిః । అత్ర కేచిన్మరణమూర్ఛయోరవస్థాన్తరత్వమాహుః । అపరే తు సుషుప్తావేవ తయోరన్తర్భావమాహుః । తత్ర తయోరవస్థాత్రయాన్తర్భావబహిర్భావయోస్త్వంపదార్థనిరూపణే ఉపయోగాభావాన్నాత్ర ప్రయత్యతే । తస్య చ మాయోపాధ్యపేక్షయా ఏకత్వం అన్తఃకరణోపాధ్యపేక్షయా చ నానాత్వం వ్యవహ్రియతే । ఏతేన జీవస్యాణుత్వం ప్రత్యుక్తం । 'బుద్ధేర్గుణేనాత్మగుణేన చైవ హ్యా

భవతీతి వృత్తిసంబన్ధాపేక్షా దుర్వారేత్యాహ ॥ తథాచేతి ॥ వృత్తిప్రయోజనముపసంహరతి ॥ ఏవమితి ॥ ఏవమిన్ద్రియజన్యాన్తఃకరణవృత్త్యవస్థా జాగ్రదితి జాగ్రదవస్థాం నిరూప్య స్వప్నావస్థాం నిరూపయతి ॥ ఇన్ద్రియాజన్యేతి ॥ యథా చ స్వాప్నజ్ఞానమిన్ద్రియాజన్యం తథోపపాదితమధస్తాత్. సాక్షాదవిద్యోపాదానా వృత్తిరవిద్యావృత్తిః సా చ నిత్యసుఖగోచరా అవిద్యాగోచరా చ. అత ఏవ సుప్తోత్థితానుభవః సుఖమహమస్వాప్సం న కించిదవేదిషమితి. తదవస్థా సుషుప్తిరితి వివక్షితం. తేన ఘటమహం న జానామీత్యవిద్యాగోచరాం పరంపరయా తదుపాదానాన్తఃకరణవృత్తిమాదాయ జాగ్రత్స్వప్నయోర్నాతివ్యాప్తిః ఇత్యాహ ॥ జాగ్రదితి ॥ రామానుజాదిమతం దూషయతి ॥ ఏతేనేతి ॥— చైతన్యాత్మకస్య జీవస్య కిం పారమార్థికమణుత్వం? ఔపాధికం వా? నాద్యః. అద్వితీయత్వాది శ్రుతివిరోధేన తదయోగాత్. నద్వితీ

ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోపి దృష్ట' ఇత్యాదౌ జీవస్య బుద్ధిశబ్దవాచ్యాన్తఃకరణ
పరిమాణోపాధికపరిమాణశ్రవణాత్ । న చ జీవః స్వయం ప్రకాశః । స్వప్నా
వస్థామధికృత్య 'అత్రాయం పురుషః స్వయంజ్యోతి' రితి శ్రుతేః । అనుభవరూ
పశ్చ । 'ప్రజ్ఞానఘన ఏవే'తి శ్రుతేః । అనుభవామీతి వ్యవహారస్తు వృత్తిప్రతిబిమ్బి
తచైతన్యమాదాయోపపద్యతే । ఏవం త్వం పదార్థో నిరూపితః ।

యః. జీవస్యావిద్యోపాధికత్వ పక్షే తద్వదేవ వ్యాపకత్వాత్. అన్తఃకరణో
పాధిత్వపక్షే చ మధ్యమపరిమాణత్వాత్. ఉపాధిపరిమాణ సమానపరిమాణస్య
ఘటావచ్ఛిన్నాకాశాదౌ దర్శనాత్. 'బుద్ధేర్గుణేన ఆరాగ్రమాత్ర' ఇత్యుపా
ధికపరిచ్ఛేదశ్రవణాచ్చ. క్వచిదణుత్వశ్రవణస్య దుర్జ్ఞేయత్వాభిప్రాయత్వా
త్. అన్యథా 'అణోరణీయా'నితి శ్రవణాదాత్మా అణోరప్యణుః స్యాత్.
అణుత్వే చ ప్రత్యక్షత్వానుపపత్తేః. శరీరవ్యాపిసుఖాద్యనుభవానాపత్తేశ్చ.
న చాత్మత్వమణువృత్తి ద్రవ్యత్వసాక్షాద్వ్యాప్యజాతిత్వాత్ పృథివీత్వవత్.
మనోఽనణుత్వపక్షే మనస్త్వే వ్యభిచారాత్. అనాత్మవృత్తిత్వస్యోపాధి
త్వాత్. ఆత్మత్వం నాణునిష్ఠ మాత్మమాత్రవృత్తిత్వా దీశ్వరత్వవదితి ప్ర
యోగాచ్చ. తస్మాన్నాణుర్జీవ ఇతి—. ఏవం జీవస్య జాగ్రదవస్థాదికం కల్పి
తం ధర్మం నిరూప్య సమ్ప్రతి తస్య పారమార్థికం రూపం నిరూపయతి ॥
న చేతి ॥ తత్ర బృహదారణ్యోపనిషద్వచనం ప్రమాణయతి ॥ స్వప్నావ
స్థామితి ॥ న చాయమాత్మశబ్దః పరమాత్మపరః. సమనన్తరవాక్యవిరోధాత్. త
థాహి. 'ఆత్మైవాస్యజ్యోతి' రిత్యుక్త్వా 'కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమ
యః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః స్వయం పురుషో జాయమానః శరీరమ
భిసమ్పద్యమానః పాప్మభిస్సంసృజ్యతే స ఉత్క్రామతి మ్రియమాణ,ఇతి చో
క్త్వా ఉత్తరత్ర 'స్వయం విహృత్య స్వయం నిర్మాయ స్వేన భాసా ప్రస్వపి
త్యత్రాయం పురుషః స్వయం జ్యోతి' రిత్యాదినా స్వప్రకాశస్యైవ స్వప్నా
వస్థాముపదర్శయన్తో వేదాన్తా జీవాత్మానమేవ స్పష్టముపస్థాపయన్తి. తథా
చాస్య జ్యోతిరాత్మా స్వరూపమిత్యర్థః. రాహోశ్శిర ఇతివత్ షష్ఠ్యుపపత్తేః.
తదేతదభిప్రేత్యాహ ॥ స్వప్నావస్థామధికృత్యేతి ॥ కిం చ జీవః స్వప్రకా
శశ్చిద్రూపత్వాచ్చిద్వత్. స్వప్రకాశత్వం చ సజాతీయప్రకాశాప్రకాశ్య
త్వం. న చ చిద్రూపత్వమసిద్ధం తస్య శ్రవణాదిత్యాహ ॥ అనుభవరూపశ్చేతి ॥

అధునా తత్త్వం పదార్థయో రైక్యం మహావాక్యప్రతిపాద్యమభిధీయతే । న ను నాహమీశ్వర ఇత్యాది ప్రత్యక్షేణ కించిజ్జ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాదివిరుద్ధధర్మాశ్రయత్వాదిలింగేన ‘ద్వా సుపర్ణా’ ఇత్యాది శ్రుత్యా ‘ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే క్షరశ్చాక్షర ఏవ చ । క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే’ ఇత్యాదిస్మృత్యా చ జీవపరయోర్భేదస్యావగతత్వేన తత్త్వమస్యాదివాక్యం ‘ఆదిత్యో యూపః’ ‘యజమానః ప్రస్తర’ ఇతి వాక్యవదుపచరితార్థమేవేతి చేన్న । భేదప్రత్యక్షస్య సమ్భావితకరణదోషస్య అసమ్భావితదోషవేదజన్యజ్ఞానేన బాధ్యమానత్వాత్ । అన్యథా చన్ద్రగతాధికపరిమాణగ్రాహిజ్యోతిశ్శాస్త్రస్య

‘యోఽయం విజ్ఞానఘన’ ఇత్యాది శ్రుతిరాదిపదగ్రాహ్యా. కించ ఘటజ్ఞానయోస్సమ్బన్ధ ఆత్మనిష్ఠః జ్ఞాననిష్ఠత్వాత్ సత్తావత్. అపి చాత్మా జ్ఞానరూపః ఆత్మాన్యవిషయాన్యత్వాత్ జ్ఞానవత్. న చాప్రయోజకతా. ఆత్మా యది యావత్స్వస్థితిసమానకాలీనజ్ఞానావిషయత్వే సతి జ్ఞానరూపో న స్యాత్ స్వనిష్ఠప్రకారకస్వవిశేష్యకసంశయాదివిషయః స్యాత్ ఘటాదివదితి బాధకతర్కసత్త్వాత్. తతశ్చ జీవః స్వప్రకాశః. విషయప్రతియోగినిరూపణానన్తరం విషయనిరూపణం ప్రతిజానీతే ॥ అధునేతి ॥ మహావాక్యేతి ॥ ‘సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే’తి వాక్యం అవాన్తరవాక్యం. ‘తత్త్వమసి’ ‘అహం బ్రహ్మాస్మి’ ‘అయమాత్మా బ్రహ్మే’త్యాది వాక్యం మహావాక్యం. తేన శక్త్యా లక్షణయా వా తదైక్యం ప్రతిపాద్యమిత్యర్థః. అనేన చాస్య విషయత్వముక్తం. అస్యాప్రతిపాద్యత్వే సతి తత్ప్రతిపాద్యస్య తద్విషయత్వాత్. ద్వాదశలక్షణీ ధర్మమీమాంసా సపరికరధర్మనిరూపణపరా. న సిద్ధార్థబ్రహ్మపరా. విధివాక్యానామేవ తత్ర విచారితత్వాత్. వేదాన్తాశ్చ న విధిపరాః, తాత్పర్యావిషయబ్రహ్మాసిద్ధిప్రసఙ్గాత్. తథా చ న సత్యన్తాసిద్ధిరితి. తత్త్వమస్యాదివాక్యం న జీవేశ్వరయోరభేదే ప్రమాణం. భేదగ్రాహిబహుప్రమాణవిరోధాదితి శఙ్కతే ॥ నన్వితి ॥ కించిజ్జ్ఞత్వేతి ॥ జీవేశ్వరౌ పరస్పరభిన్నౌ కించిజ్జ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వలక్షణవిరుద్ధధర్మాశ్రయత్వాత్ దహనతుహినవదిత్యర్థః. తర్హి తత్త్వమస్యాదివాక్యం న ప్రమాణం స్యాదిత్యత ఆహ ॥ తత్త్వమస్యాదీతి ॥ నను ప్రత్యక్షస్య జ్యేష్ఠతయా ప్రబలత్వేన బాధకత్వమిత్యత ఆహ ॥ అన్యథేతి ॥ తర్హి భేదప్రత్యక్షస్య అప్రామాణ్యకల్పనమేవ· భేదప్రామాణ్య

చంద్రప్రాదేశికత్వగ్రాహిప్రత్యక్షేణ బాధాపత్తేః । పాకరక్తఘటే రక్తోయం నశ్యామఇతివత్ సవిశేషణేహీతి న్యాయేన జీవపరభేదగ్రాహిప్రత్యక్షస్య విశేషణీభూతధర్మభేదవిషయత్వాచ్చ। అతఏవచ నానుమానమపి ప్రమాణం।ఆగమబాధాత్। మేరుపాషాణమయత్వానుమానవత్ । నాప్యాగమాంతరవిరోధః । తత్పరాతత్పరవాక్యయో స్తత్పరవాక్యస్య బలవత్త్వేన లోకసిద్ధభేదానువాదిద్వాసుపర్ణేత్యాదివాక్యాపేక్షయా ఉపక్రమోపసంహారాద్యవగతాద్వైతతాత్పర్యవిశిష్టస్యతత్త్వమస్యాదివాక్యస్యప్రబలత్వాత్ । నచజీవపరైక్యే విరుద్ధధర్మాశ్రయత్వానుపపత్తిః । శీతస్యైవజలస్యఔపాధికౌష్ణ్యాశ్రయత్వవత్స్వభావతోనిర్గుణస్యైవజీవస్యాంతఃకరణాద్యుపాధికకర్తృత్వాద్యాశ్రయత్వప్రతిభాసోపపత్తేః । యదిచ జలాదౌ ఔష్ణ్యమారోపితం తదాప్రకృతేపి తుల్యం । నచ సిద్ధాంతే కర్తృత్వస్య క్వచిదప్యభావాత్ ఆరోప్యప్రమాహితసంస్కారాభావే కథమారోపఇతివాచ్యం । లాఘవేనారోప్యవిషయకసంస్కారత్వేనైవ తస్యహేతుత్వాత్। నచప్రథమారోపేకాగతిః। కర్తృత్వాద్యధ్యాసప్రవాహస్యానాదిత్వాత్ । తత్త్వం పదవాచ్యయోర్విశిష్టయోరైక్యాయోగేపి

బాధకమిత్యతఆహ ॥ పాకేతి ॥ అనుమానంచ నభేదే ప్రమాణం· నంశిరశ్చానుమానస దాగమబాధాదిత్యాహ ॥ అతఏవేతి ॥ భేదగ్రాహిశ్రుతిస్మృతివిరోధంనిరస్యతి ॥ నాప్యాగమాన్తరేతి ॥నను 'ద్వాసుపర్ణే'త్యాదివాక్యం ప్రతీయమానభేదపరమేవాస్తు బాధకాభావాత్ ఇత్యాశఙ్క్య శాస్త్రస్యాజ్ఞాతార్థపరత్వాత్ భేదస్యచ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావగతత్వాత్ నతత్పరత్వమిత్యాహ ॥ లోకసిద్ధేతి ॥ నను తత్త్వమస్యాదివాక్యమపి నాభేదపరం. ప్రస్తరాదివాక్యవత్తస్యాపచరితార్థత్వోక్తత్వాదిత్యాశఙ్క్య, కిం బాధకసత్త్వాదభేదపరత్వాభావః? తాత్పర్యస్య గ్రాహకాభావాద్వా? నాద్యః. ప్రస్తరస్య యజమానత్వే బాధకవత్ అభేదే బాధకాభావాత్. నచ ప్రస్తరాదివాక్యవత్ స్తుతిపరత్వం తాత్పర్యబాధకం. 'ప్రస్తరంప్రహరతీ'తి విధిశేషతయావగతత్వేన ప్రస్తరస్య స్తుతివిషయత్వేపి జీవేశ్వరయోర్విధ్యన్వయాదర్శనేన స్తుతివిషయత్వాయోగాత్. నద్వితీయఇత్యాహ ॥ ఉపక్రమేతి ॥ అర్థాపత్తిమాశఙ్క్య నిరాకరోతి ॥ నచేతి ॥ సమ్ప్రదాయమతేనాహ

లక్ష్యస్వరూపయోరైక్యముపపాదితమేవ । అతఏవ తత్త్వంపదకవాక్యానామఖండార్థత్వం। 'సోయమి'త్యాదివాక్యవత్ । నచ కార్యపరాణామేవ ప్రామాణ్యం । 'చైత్ర పుత్రస్తే జాత' ఇత్యాదౌ సిద్ధేపి సంగతిగ్రహాత్ ।

॥లక్ష్యస్వరూపేతి॥ నన్వస్తు వాక్యస్య లక్ష్యస్వరూపమాత్రపరత్వం తథాపి కిమిత్యత ఆహ ॥ అతఏవేతి॥ నను వేదాన్తాః న బ్రహ్మపరాః. పదానాం కార్యాన్వితశక్త్యనురోధేన కార్యపరత్వేనైవ ప్రామాణ్యావధారణాత్. 'తథాచ 'ఆదిత్యో బ్రహ్మేతి'వత్ తత్త్వమసీత్యభేదోపాసనాపరమిత్యాశఙ్క్య సిద్ధేపి సఙ్గతిగ్రహస్యోక్తత్వాదితి దూషయతి॥ నచేతి॥—కించ నాభేదోపాసనాఽత్ర విధేయా. ఉపాసీతేత్యశ్రవణాత్. తత్త్వమస్యంతే 'తద్ధాస్య విజజ్ఞావి'తి బ్రహ్మవిద్యాయా ఏవ శ్రవణాచ్చ. కించ తత్త్వమస్యాదివాక్యం నోపాసనాపరం. 'అభయం వై జనక ప్రాప్తోసి తదాత్మానమేవావైత్ అహం బ్రహ్మాస్మీ'తి స్పష్టార్థశ్రుత్యన్తరానుసారేణాస్పష్టార్థశ్రుతేరపి వ్యాఖ్యానౌచిత్యాత్. అతఏవ 'తం చతుర్ధా కరోతీ'తి వచనం స్పష్టార్థకవచనాన్తరానుసారాదాగ్నేయవిషయం వ్యాఖ్యాతం. నచాహం బ్రహ్మేత్యత్రాప్యభేదోపాసనమితి యుక్తం. 'అద్వైత'శ్రుతివిరోధాత్. 'ఆత్మానం చేద్విజానీయాదహమస్మీతి పూరుషః। కిమిచ్ఛన్ కస్య కామాయ శరీరమనుసంజ్వరేత్ ॥' 'తత్ర కో మోహః కశ్శోక ఏకత్వమనుపశ్యతః', ఇత్యేకత్వజ్ఞానస్యైవ శ్రుతౌ పుమర్థత్వప్రతిపాదనాచ్చ. 'జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాది ప్రపఞ్చం యత్ప్రకాశతే । తద్బ్రహ్మాహమితి జ్ఞాత్వా సర్వబంధాత్ప్రముచ్యతే । మయ్యేవ సకలం జాతం మయి సర్వం ప్రతిష్ఠితం । మయి సర్వం లయం యాతి తద్బ్రహ్మాద్వయమస్మ్యహం' ఇతి కైవల్యోపనిషద్వచనాచ్చ. 'యథా నదీనదా లోకే సాగరేణైకతామియుః । తద్వదాత్మాక్షరేణాసౌ నిష్కలేనైకతామియాత్' ఇతి కూర్మపురాణవచనాచ్చ. 'యదస్థూలమనణ్వాఖ్యం అప్రమేయమవర్ణకం । తద్బ్రహ్మాహమితి జ్ఞాత్వా బ్రహ్మసమ్పద్యతే ధ్రువమి'తి విశ్వామిత్రస్మృతేశ్చ. 'అహమేవ పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యమవ్యయమ్ । ఇతి స్యాన్నిశ్చితో ముక్తో బద్ధ ఏవాన్యథా భవేత్' ఇతి వరరుచివచనాచ్చ. 'అత్రాత్మవ్యతిరేకేణ ద్వితీయం యో న పశ్యతి । బ్రహ్మభూతస్స ఏవేహ దక్షపక్ష ఉదాహృత' ఇతి దక్షస్మృతేశ్చ. 'సర్వభూతాన్తరస్థాయి నిత్యశుద్ధచిదాత్మనే । ప్రత్య

ఏవం సర్వప్రమాణావిరుద్ధం శ్రుతిస్మృతిఇతిహాసపురాణప్రతిపాద్యం జీవబ్రహ్మైక్యం వేదాంతశాస్త్రస్య విషయ ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ****************

ఇతి వేదాన్తపరిభాషాయాం విషయపరిచ్ఛేదః [౭]

ఇదానీం ప్రయోజనం నిరూప్యతే। యదవగతం సత్స్వవృత్తితయేష్యతే తత్ప్రయోజనమ్। తచ్చ ద్వివిధం ముఖ్యం గౌణం చేతి। తత్ర సుఖదుఃఖాభావౌ ముఖ్యప్రయోజనే। తదన్యతరసాధనం గౌణప్రయోజనం। సుఖం చ ద్వివిధం సాతిశయం నిరతిశయం చేతి।

త్వైతన్యరూపాయ మహ్యమేవ నమో నమః, ఇతి వాసిష్ఠరామాయణవచనాచ్చ. అన్యథా తత్త్వమస్యాదివాక్యస్య భేదగ్రాహిప్రమాణవిరోధేన అభేదే ప్రామాణ్యాభావే ఉక్తశ్రుతిస్మృతిపురాణవచనాని బాధ్యేరన్. తస్మాత్ సిద్ధం తత్త్వమస్యాదివాక్యస్య జీవబ్రహ్మైక్యపరత్వం — తదేతత్సర్వమభిప్రేత్యోపసంహరతి ॥ ఏవమితి ॥ **********************

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజ శ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ విషయపరిచ్ఛేదః.

॥ యదవగతమితి ॥ యద్యేన రూపేణ స్వవృత్తితయా అవగతం సత్ తత్తేనైవేష్యతే తేన రూపేణ చ ప్రయోజనమిత్యర్థః అనాగతసుఖాదికంచ స్వవృత్తిసుఖత్వేనానుమానాత్ జ్ఞాతం తేనరూపేణేష్యతే సుఖం మే భూయాదితి. పశుపుత్రాదికమిష్టసాధనత్వేనావగతమిచ్ఛావిషయ ఇతి తేన రూపేణ ప్రయోజనం. తథాచ సుఖాదేర్గుణత్వాదినావగతౌ సుఖత్వాదినా స్వాత్మని బాధదశాయాం చేచ్ఛావిరహేఽపి న దోషః. న చ పశుపుత్రాదీనాం కథం స్వవృత్తిత్వం పరమ్పరాసమ్బన్ధేన స్వవృత్తిత్వే అతిప్రసఙ్గాదితి వాచ్యం. స్వత్వలక్షణసమ్బన్ధేన స్వవృత్తిత్వాభ్యుపగమాత్ స్వత్వరూపసమ్బన్ధస్యాపి సాక్షాత్సమ్బన్ధత్వాత్. ద్వైవిధ్యమేవాహ ॥ ముఖ్యమితి ॥ యత్స్వాసాధారణరూపేణావగతం సదిష్యమాణం తన్ముఖ్యప్రయోజనం అతిరిక్తధర్మజ్ఞానాపేక్షమిష్యమాణం గౌణమిత్యర్థః. తదుభయం క్రమేణోదాహరతి॥ తత్రేతి ॥ సిద్ధాన్తేచ సుఖస్య ద్వైవిధ్యమిత్యాహ ॥ సుఖం చేతి ॥

తత్ర సాతిశయంసుఖం విషయానుషంగజనితాంతఃకరణవృత్తితారతమ్యా కృతానందలేశావిర్భావవిశేషః । ఏతస్యైవానందస్యాన్యానిభూతాని మాత్రాముపజీవంతి,త్యాదిశ్రుతేః। నిరతిశయసుఖంచబ్రహ్మైవ । ఆనందోబ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ *విజ్ఞానమానన్దంబ్రహ్మే,త్యాదిశ్రుతేః । ఆనన్దాత్మకబ్రహ్మావాప్తిశ్చమోక్షః । శోకనివృత్తిశ్చ బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతి * తరతిశోకమాత్మవిదిత్యాది,శ్రుతేః । నతు లోకాంతరావాప్తిః

తత్ర జన్యసుఖం సాతిశయమిత్యాహ ॥ తత్ర సాతిశయేతి ॥ యథా కాచిదన్తఃకరణవృత్తిః సత్త్వగుణజన్యతయా చైతన్యగతజ్ఞానాంశప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్వేన జ్ఞానం తథా తాదృశీవృత్తి స్తద్గతానన్దలేశప్రతిబిమ్బగ్రాహకత్వాత్సుఖమితి వ్యపదిశ్యతే. తస్యాంచ సుఖలక్షణాయాం వృత్తావన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం స్రక్చన్దనవనితాదివిషయసమ్బన్ధో హేతుః. అతఏవ తత్తారతమ్యాత్సుఖతారతమ్యం. అతఏవచాస్మదాదిసుఖాద్రాజసుఖముత్కృష్టం తస్మాత్సార్వభౌమసుఖముత్కృష్టతరం తతశ్చేన్ద్రాదిసుఖముత్కృష్టతమమితి. నను యద్యానన్దప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్వాదన్తఃకరణవృత్తిరేవ సుఖం తదాసన్నిహితపరిపూర్ణానన్దస్యాపి గ్రహణసమ్భవేన సర్వమపి సుఖమేకరూపం స్యాదితిచేన్న. పరిపూర్ణజ్ఞానవదఖణ్డానన్దస్య మూలావిద్యావృతత్వేన ఇదానీం తద్భానాయోగాత్. నన్వస్తు నిరతిశయానన్దాత్మకం బ్రహ్మ తతః కిమిత్యతఆహ ॥ ఆనన్దాత్మకేతి ॥ నను నబ్రహ్మావాప్తిర్మోక్షః. తస్యాస్సంసారదశాయామపి భావాత్. నివృత్తశోకః పరిపూర్ణానందో నస్ఫురతీతిచేత్.తస్యావశ్యకత్వాత్తైనవముక్తిరిత్యత స్తథైవ పక్షాన్తరమాహ ॥ శోకనివృత్తిరితి ॥ అనర్థహేత్వవిద్యానివృత్తిరిత్యర్థః. క్రమేణ ప్రమాణమాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ తరతిశోకమిత్యత్ర శోకహేతుత్వాత్తత్పదేనావిద్యోక్తా. తరణంచాత్ర 'తరతిబ్రహ్మహత్యా' మితివన్నివృత్తిరూపం వివక్షితం. నతు 'సేతుంతరతీ,తివత్. శోకస్య మూర్తత్వాభావాదితి ధ్యేయం. లోకాన్తరప్రాప్తిరేవ ముక్తిరితి తార్కికాః కల్పయన్తి. తాన్ప్రత్యాహ ॥ నత్వితి ॥ లోకాన్తరావాప్తేః సుఖదుఃఖాభావాన్యతరత్వాభావాత్ స్వతః ప్రయోజనత్వాభావాదితిభావః. నను వైకుణ్ఠాదిలోకవిశేషంగతానా మానన్దావిర్భావో భవిష్యతీతి చేన్న. స్వరూపానన్దాభివ్యక్త్యభ్యుపగమే లోకాన్తరగమనవైయ

తజ్జన్యవైషయికానందో వా మోక్షః । తస్య కృతకత్వేనానిత్యత్వే ముక్తస్య పునరావృత్త్యాపత్తేః ।

స్యాత్. నను నలోకాన్తరగామాప్తిః స్వతో మోక్షః కింతు తత్రత్యవైషయికానన్దద్వారా సద తత్రైవేతి నలోకాన్తరగమనవైయర్థ్యమితి చేన్న. కిం సైవ ముక్తిః? ఉత తత్రత్యవైషయికానన్దః? నాద్యః. ఆవశ్యకత్వాన్ముఖ్యప్రయోజనత్వాచ్చ తస్యైవ ముక్తిత్వౌచిత్యాత్. అన్యథా ముక్తేః స్వతః పురుషార్థత్వాభావప్రసఙ్గాత్. నద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ తజ్జన్యేతి ॥ వైషయికానన్దస్య ముక్తిత్వే తస్య స్వరూపేణ జన్యతయా స్వర్గాదివదనిత్యత్వం స్యాదిత్యాహ ॥ తస్యేతి ॥—కించ విషయజన్యానందో నమోక్షః తస్య స్వర్గాదివత్సాతిశయత్వాపత్తౌ మోక్షస్య పరమపురుషార్థత్వాభావప్రసఙ్గాత్. కించ వైషయికానన్దస్య ముక్తిత్వే ముక్తిదశాయాం భేదాపత్తౌ ‘ యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ * యావన్మోక్షం తు భేదః స్యాజ్జీవస్య చ పరస్య చ । తతః పరం న భేదోస్తి భేదహేతోరభావతః * విభేదజనకేఽజ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే । ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి ’, ఇత్యాదివచనవిరోధాపత్తిః. కించ ముక్తిదశాయాం శరీరాభావేన వైషయికానన్దానుపపత్తిః. తస్య శరీరజన్యత్వనియమాత్. అత ఏవ స్వర్గే శరీరకల్పనం. నచాత్రాపి తత్కల్ప్యత ఇతి యుక్తం. ‘ అశరీరం వావసన్తం ’, ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధాత్. కించ నబ్రహ్మవిదాం లోకాన్తరగమనమస్తి. ‘ న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి అత్రైవ సమవలీయన్తే ’, ఇతి శ్రుతేః. నచార్చిరాదినాగమనం శ్రూయత ఇతి వాచ్యం. తద్వచనస్య సగుణోపాసకవిషయత్వేన బ్రహ్మవిద్గమనస్యానభిధానాత్. అత ఏవ బ్రహ్మవిదామపి పఞ్చాగ్నివిద్యోపాసకానాం అర్చిరాదినాగమనం. నచైవం బ్రహ్మవిదాం తదనభ్యుపగమే ‘ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే ’, ఇతి అర్చిరాదినా గతానామపునరావృత్తిశ్రవణం విరుధ్యేతేతి వాచ్యం. సగుణోపాసకానామర్చిరాదినా గతానాం ‘ అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం ’, ఇత్యాదిశ్రుత్యవగతనిరస్తసమస్తదోషాణాం బ్రహ్మలోక ఏవ సంపాదితశ్రవణాదిసాధనానాం తత్రైవ బ్రహ్మసాక్షాత్కారసంపాదనేన బ్రహ్మణా సహ పరమముక్త్యభ్యుపగమేనావిరోధాత్. కించ లోకస్య ప్రళయే తస్య వినాశే ‘ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ ’ దిత్యాదిశ్రుతివి

నను త్వన్మతే హ్యానన్దావాప్తేరనర్థనివృత్తేశ్చ సాదిత్వే తుల్యో దోషః అనాదిత్వే మోక్షముద్దిశ్య శ్రవణాదౌ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిరితి చేన్న । సిద్ధస్యైవ బ్రహ్మస్వరూపస్య మోక్షస్యాసిద్ధత్వభ్రమేణ తత్సాధనే ప్రవృత్త్యుపపత్తేః ।

రోధః. వినాశే ముక్తిశాస్త్రవైయర్థ్యం. అపి చ వైకుంఠాదిప్రాప్తానాం ముక్తత్వే జయవిజయాదీనాం భగవద్ద్వారికాణాం మునిశాపాదినా రాక్షసాది దేహప్రాప్తిర్న స్యాత్. న చార్చిరాది గమనస్య పరంపరయా అపునరావృత్తిహేతుత్వేన జయవిజయాదయస్తు వమతేపి నావర్తేరన్నితి వాచ్యం. న హి జయవిజయావర్చిరాదినా బ్రహ్మలోకం గతౌ. కింతు వైకుంఠాఖ్యం లోకాన్తరం. న హి తస్యైవ బ్రహ్మలోకత్వం. 'ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్య' ఇతి వాక్యశేషేణ కార్యబ్రహ్మాధిష్ఠిత దేశవిశేషస్యైవ బ్రహ్మలోకపదేనాభిధానాత్. అపి చ 'బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి * బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి' త్యాదిశ్రుతయో వైషయికానందస్య మోక్షత్వే న సామంజస్యేనోపపద్యేరన్. అత ఏవ 'మాముపేత్య తు కౌంతేయ పునర్జన్మ న విద్యతే' ఇతి స్పష్టమేవ స్వస్య ప్రాప్యత్వం భగవతైవోక్తం 'ఏకాంతినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినో హి యే। తేషాం తత్పరమం స్థానం యద్వై పశ్యంతి సూరయః' ఇతి విష్ణుపురాణే పరమస్థానపదేన బ్రహ్మస్వరూపమేవోక్తమ్. ఏతేన తాంత్రికాణాం ముక్తౌ తాగతవ్యకల్పనమపాస్తం. బ్రహ్మాత్మైక్యే అజ్ఞాననివృత్తౌ వా విశేషాభావాత్. తస్మాన్నిరస్తసమస్తక్లేశమభివ్యక్తపరిపూర్ణానందమాత్రాఽభిన్నం బ్రహ్మైవ మోక్ష ఇతి శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణన్యాయకోవిదైరభ్యుపగంతవ్యమితి సంక్షేపః—. నన్వానన్దావాప్తిరనర్థహేత్వవిద్యానివృత్తిద్వారా మోక్ష ఇత్యుపగచ్ఛతస్తవ మతేపి తదుభయం సాది? అనాది వా? ఆద్యే కృతకత్వేనానిత్యత్వాపత్తౌ అపునరావృత్తి శ్రుతివిరోధః. ద్వితీయే మోక్షస్యాసిద్ధస్వగర్భసాధ్యత్వాభావేన తత్సాధనశ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిర్న స్యాదితి తాన్త్రికః పరిచోదయతి ॥ నన్వితి ॥ ఉభయవిధస్యాపి మోక్షస్య బ్రహ్మస్వరూపతయాఽనాదిత్వేపి న ప్రవృత్త్యనుపపత్తిరిత్యాహ ॥ సిద్ధస్యైవేతి ॥ అసిద్ధత్వభ్రమేణేతి ॥ లాఘవేనేష్టసాధనతాజ్ఞానస్య భ్రమప్రమాసాధారణ తత్సాధనతాజ్ఞానత్వేనైవ ప్రవర్తకత్వమితి భావః. అనర్థనివృత్తిరేవ ముక్తిః సా చ బ్రహ్మస్వరూపాతిరిక్తా తత్త్వజ్ఞానాత్ప్రాగసిద్ధేన

అనర్థనివృత్తిరప్యధిష్ఠానభూతబ్రహ్మస్వరూపతయా సిద్ధైవ । లోకేపి ప్రాప్తప్రాప్తిపరిహృతపరిహారయోః ప్రయోజనత్వం దృష్టమేవ । యథా హస్తగతవిస్మృతసువర్ణాదౌ తవహస్తే సువర్ణమిత్యాప్తోపదేశా దప్రాప్తమివ ప్రాప్నోతి। యథా వా వలయితచరణాయాం స్రజి సర్పత్వభ్రమవతః నాయం సర్ప ఇత్యాప్తవాక్యాత్ పరిహృతస్యైవ సర్పస్య పరిహారః । ఏవం ప్రాప్తస్యాప్యానన్దస్య ప్రాప్తిః పరిహృతస్యాప్యనర్థస్య నివృత్తి ర్మోక్షః ప్రయోజనమ్ । స చ జ్ఞానైకసాధ్యః । 'తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతి * నాన్యః పన్థా విద్యతేయనాయ' ఇత్యాదిశ్రుతేః ।

అద్వైతశ్రుతేశ్చ భావాద్వైతపరత్వాన్న తద్విరోధ ఇతి యే మన్యన్తే తేషాం మతం దూషయతి ॥ అనర్థనివృత్తిరపీతి ॥ ఆనందలక్షణముక్తివ దనర్థనివృత్తిరపి బ్రహ్మస్వరూపైవ. అన్యథా అద్వైతశ్రుతివిరోధాత్. భావాద్వైతవాదస్య చ ప్రక్రియామాత్రత్వేనాయుక్తత్వాదితి భావః. నన్వస్త్వసాధ్యత్వేపి ముక్తేః తత్సాధనత్వభ్రమాత్తదర్థం చిచ్ఛ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిః తథాపి కథం పురుషార్థత్వం. సాధ్యస్యైవ లోకే పురుషార్థత్వదర్శనేన సాధ్యత్వస్య పురుషార్థత్వప్రయోజకత్వాదిత్యాశఙ్క్య, కిమేతత్పురుషార్థత్వస్య వ్యాప్యం? వ్యాపకం వా? నాద్యః. వ్యాప్యాభావేపి వ్యాపకసత్త్వేవిరోధాభావాత్. దుఃఖాదౌ వ్యభిచారాచ్చ. నద్వితీయః. ప్రాప్తేష్టపరిహృతానిష్టప్రాప్తిపరిహారయో రసాధ్యత్వేన వ్యభిచారాదిత్యాహ ॥ లోకేపీతి ॥ నన్వసిద్ధత్వభ్రమాచ్ఛ్రవణాదౌ ప్రవృత్తస్య శబ్దజన్యపరోక్షసిద్ధత్వజ్ఞానమాత్రాత్తదర్థం తద్భ్రమనివృత్తిః. కథం వా తన్మూలావిద్యానివృత్తిః. తదుభయస్య విరోధిసాక్షాత్కారసాధ్యత్వాదితి చేన్న. తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యస్యాపి జ్ఞానస్యాపరోక్షత్వాభ్యుపగమాత్. అత ఏవ అనురూపదృష్టాన్తమాహ ॥ యథేతి ॥ 'హిరణ్యదా అమృతత్వం భజన్తే' ఇత్యాదిశ్రుత్యా మోక్షస్య కర్మసాధ్యత్వావగమాత్ జ్ఞానకర్మణోస్సముచ్చయ ఇతి యే వదన్తి తాన్నిరాచష్టే ॥ స చేతి ॥ నాన్య ఇతి ॥ తథా చ ముక్త్యుపాయాంతరప్రతిషేధేన 'హిరణ్యదా అమృతత్వ' మిత్యాదేః ప్రళయపర్యన్తస్థాయిస్వర్గాదిఫలాభిప్రాయత్వాన్న దర్శపూర్ణమాసవత్ జ్ఞానకర్మణోః ఫలే సముచ్చయః. కించ మోక్షస్య కర్మజన్యాపూర్వసాధ్యత్వే స్వర్గాదివ

అజ్ఞాననివృత్తేః జ్ఞానైకసాధ్యత్వనియమాచ్చ । తచ్చ జ్ఞానం బ్రహ్మాత్మైక్యగోచరమ్ । 'అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి తదాత్మానమేవావేదహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యాది శ్రుతేః । 'తత్త్వమస్యాదివాక్యార్థజ్ఞానం మోక్షస్య సాధక'మితి నారదీయ వచనాచ్చ । తచ్చ జ్ఞానమపరోక్షరూపం । పరోక్షత్వే అపరోక్షభ్రమనివర్తకత్వానుపపత్తేః । తచ్చాపరోక్షజ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివాక్యాదితి కేచిత్ । మనననిదిధ్యాసనసంస్కృతాన్తఃకరణాదేవేత్యపరే । తత్ర పూర్వాచార్యాణామయమాశయః । సంవిదాపరోక్ష్యం న కరణవిశేషోత్పత్తినిబన్ధనం కింతు ప్రమేయవిశేషనిబన్ధనమిత్యుపపాదితమ్ । తథాచ బ్రహ్మణః ప్రమాతృజీవాభిన్నతయా తద్గోచరం శబ్దజన్యమపి జ్ఞానమపరోక్షం । అతఏవ

త్వాతిశయితా క్షయిష్ణుతా శరీరసంబంధశ్చ స్యాత్. అపిచానందావిర్భావో మోక్షః. ఆవిర్భావశ్చావిద్యానివృత్తిః. సాచ శుక్తిరూప్యాదిస్థలే విరోధిసాక్షాత్కారమాత్రసాధ్యత్వావధారణాన్న కర్మసాధ్యేత్యాహ ॥ అజ్ఞాననివృత్తేరితి ॥ నన్వేవమపి జీవపరైక్యజ్ఞానం న ముక్తిహేతుః మానాభావాత్. తరతిశోకమాత్మవిదిత్యాదిశ్రుతేశ్చ భేదజ్ఞానపక్షేఽప్యుపపత్తేరిత్యత ఆహ ॥ తచ్చేతి ॥ నను వాక్యజన్యజ్ఞానం నానర్థనివర్తకం తస్యాపరోక్షత్వనియమాదిత్యత ఆహ ॥ తచ్చేతి ॥ తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యం చాభేదజ్ఞానమపరోక్షరూపమేవేతి తన్నివర్తకమిత్యర్థః. నను పరోక్షజనకస్వభావాద్వాక్యాత్కథం అపరోక్షధీరిత్యాశంక్యాహ ॥ తచ్చేతి ॥ తత్త్వమస్యాదివాక్యాదితి ॥ సాక్షాదితి శేషః. తత్త్వమస్యాదివాక్యావగతే బ్రహ్మణి మననిదిధ్యాసనజనితాసంభావనావిపరీతభావనా నివృత్తిసహకృతా దంతఃకరణాత్ప్రత్యక్షప్రమాణాదేవాపరోక్షజ్ఞానముత్పద్యతే నతు వాక్యాదిత్యాచార్యవాచస్పతిమిశ్రా వ్యాచక్షతే. తన్మతమాహ ॥ మననేతి ॥ నను కరణవిశేషాయత్తం కార్యం. నహి కుటజబీజాద్వటాంకురోత్పత్తి ర్దృష్టపూర్వేత్యాశంక్య, ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదోక్తమర్థం స్మారయతి ॥ తత్రపూర్వాచార్యాణామితి ॥ శబ్దప్రమాణకంచజ్ఞాన మపరోక్షమిత్యత్ర శాస్త్రదృష్టిసూత్రముపోద్బలయతి ॥ అతఏవేతి ॥ యతో వాక్యజన్యజ్ఞానం అపరోక్షం అతః 'శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవ'దిత్యత్ర సూత్రే శాస్త్రాత్ దృష్టిరితివ్యుత్పత్త్యా తత్త్వమస్యాది వాక్యజన్య మహంబ్రహ్మేతిజ్ఞానం శాస్త్రదృష్టిశ

ప్రతర్దనాధికరణే ప్రతర్దనం ప్రతి 'ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయుర మృతముపాస్స్వ' ఇతీన్ద్రప్రోక్తవాక్యే ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వే 'శ్చేతేసతి మాముపాస్స్వ' ఇత్యస్య చ్ఛబ్దానుపపత్తిమాశఙ్క్య తదుత్తరత్వేన ప్రవృత్తే 'శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవత్' ఇత్యస్మిన్ సూత్రే శాస్త్రదృష్టిః శాస్త్రదృష్టిరితి తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యం అహం బ్రహ్మేతి జ్ఞానం దృష్టిశబ్దేనోక్తమితి ।

బ్దేనోక్తమితి సంబంధః. నను యథా 'బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్', ఇత్యత్ర దృష్టిశబ్దేనోపాసనా తథాత్రాపి సైవ వివక్షితా నాపరోక్షధీరిత్యాశంక్య, ప్రతర్దనాధికరణం సంగ్రహేణ దర్శయతి ॥ ప్రతర్దనేతి ॥—అస్తి హి కౌషీతక బ్రాహ్మణోపనిషది ఇంద్రప్రతర్దనాఖ్యాయికా 'ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చే'త్యామ్నాతా. తస్యాంశ్రూయతే 'సహోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతముపాస్స్వే'తి. తత్ర కిం ప్రాణశబ్దేన వాయురభిధీయతే? ఉతేంద్రః? ఉత జీవః? పరం బ్రహ్మ వా? ఇతి చతుర్విధ లింగ సమ్భావాచ్చతుర్ధా సంశయే 'ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి వాయువికార ప్రాణలింగస్య 'వక్తారం విజానీయాది'తి జీవలింగస్య 'మామేవ విజానీహీ'తీంద్రలింగస్య 'ఆనందోఽజరోఽమృత' ఇత్యాది బ్రహ్మలింగానాం చ ప్రాబల్యదౌర్బల్యావివేకాభావాదనిర్ణయః. అథవా జీవబ్రహ్మప్రాణాః త్రయ ఏవాత్రోపాస్యాః. న చైవం వాక్యభేదో దోషమావహతి. వాక్యార్థావగమస్య పదార్థావగమపూర్వకత్వాత్ పదార్థానాంచోక్తేన మార్గేణ స్వాతంత్ర్యాత్. తస్మాదుపాస్యభేదాదుపాసనాత్రైవిధ్యమితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే - ఇదముచ్యతే - 'ప్రాణస్తథానుగమాత్' ఇతి. ప్రాణశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవ విజ్ఞేయం పౌర్వాపర్యాలోచనయా వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వావగమాత్. ఉపక్రమే హి 'తమేవ వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస' ఇతి హితతమత్వేన ప్రాణ ఉపదిశ్యతే. తథా ఉపసంహారేపి 'ఆనందోఽజరోఽమృత' ఇత్యానందత్వాదినా. న చేదం బ్రహ్మణోఽన్యత్సంభవతి. జీవప్రాణలింగానాంచ తదానుగుణ్యేన నేతవ్యత్వాత్. అన్యథా భిద్యేత వాక్యం. న హి సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదో యుజ్యతే. తదాహురాచార్య వాచస్పతిమిశ్రాః 'తస్మాదనన్యథాసిద్ధబ్రహ్మ లింగానుసారతః । ఏకవాక్యబలాజ్జీవప్రాణలింగోపపాదనం' ఇ

అన్యేషాం త్వేవమాశయః । కరణవిశేషనిబన్ధనమేవ జ్ఞానానాం ప్రత్యక్షత్వం న విషయవిశేషనిబన్ధనం । ఏకస్మిన్నేవ సూక్ష్మవస్తుని పటుకరణాపటుకరణయోః ప్రత్యక్షత్వాప్రత్యక్షత్వవ్యవహారదర్శనాత్ । తథా చ సంవిత్సాక్షాత్త్వ ఇన్ద్రియజన్యత్వస్యైవ ప్రయోజకతయా న శబ్దజన్యజ్ఞానస్యాపరోక్షత్వమ్। బ్రహ్మసాక్షాత్కారేఽపి శ్రవణమనననిదిధ్యాసనసంస్కృతం మన ఏవ కరణం । 'మనసైవానుద్రష్టవ్య'మిత్యాదిశ్రుతేః । మనోఽగమ్యత్వశ్రుతిశ్చ

తి. తస్మాత్ప్రాణశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవ. తథా చ వేదోక్తప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వావగమాత్ సూత్రస్థదృష్టిశబ్దస్య నోపాసనాపరత్వం. కిన్త్వపరోక్షజ్ఞానపరత్వం. అతఏవోపక్రమగతం 'తామేవ విజానీహీ'తి వచనం సంగచ్ఛతఇతి—నను విషయవిశేషనిబంధనస్య ప్రత్యక్షలక్షణస్య వాక్యజన్యజ్ఞానేఽపి సత్త్వాత్ శాస్త్రదృష్టిసూత్రవిరోధాచ్చ ఆచార్యవాచస్పతేస్తత్త్వమస్యాదివాక్యార్థజ్ఞానే పరోక్షత్వోక్తిరయుక్తేత్యాశఙ్క్యాహ ॥ అన్యేషాంత్వితి ॥ కరణవిశేషేతి ॥ ఇంద్రియజన్యజ్ఞానత్వం జ్ఞానానాం ప్రత్యక్షత్వమిత్యర్థః. ప్రత్యక్షత్వస్య విషయవిశేషాయత్తత్వే సూక్ష్మవస్తునిపరోక్షప్రమాణజన్యమపిజ్ఞానం ప్రత్యక్షంస్యాద్విషయభేదాభావాత్. నచేష్టాపత్తిః. తత్రాప్రత్యక్షవ్యవహారవిరోధాత్ .అస్తిహి సూక్ష్మవస్తుని లిపిలేఖాదౌ పశ్యామ్యహం లిపిమితిపటుకరణస్యయూనః స్థవిరస్యతు కరణాపాటవవతో నపశ్యామీతివ్యవహారఇత్యాహ ॥ ఏకస్మిన్నితి ॥ నన్విన్ద్రియజన్యత్వంన ప్రత్యక్షత్వం. మనసోనిన్ద్రియత్వేన సుఖాదిప్రత్యక్షప్రతీతావవ్యాప్తేః. ఇంద్రియజన్యే చానుమిత్యాదావతివ్యాప్తేరిత్యాశఙ్క్య,నహీంద్రియజన్యత్వం ప్రత్యక్షత్వం. కిన్త్విన్ద్రియత్వేన తజ్జన్యజ్ఞానత్వం. అనుమితిశ్చ మనస్త్వేన తజ్జన్యేతి నాతివ్యాప్తిః. ఏతస్మిన్మతేచ మనసఇంద్రియత్వాభ్యుపగమాన్న సుఖాదిప్రత్యక్షే అవ్యాప్తిరిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ తథాచేతి ॥ నన్వన్యత్రయథాతథావాస్తు.ఔపనిషదే బ్రహ్మణిప్రమాణాంతరాప్రవృత్తేఃఅనర్థనివర్తకాపరోక్షప్రమితౌ తత్త్వమస్యాదివాక్యం కరణం కల్ప్యతే. నచమనః కరణం. ఇదానీమపి బ్రహ్మసాక్షాత్కారాపత్తేరిత్యతఆహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ మనఏవేతి ॥ ప్రత్యక్షకరణత్వేన తస్యక్లృప్తత్వాదితిభావః. మనసా బ్రహ్మసాక్షాత్కారకరణత్వే ప్రమాణాన్తరమాహ ॥ మనసైవేతి ॥ తస్య మనోఽగ

అసంస్కృతమనోవిషయా । న చైవం బ్రహ్మణ ఔపనిషదత్వానుపపత్తిః । అస్మదుక్తమనసః వేదజన్యజ్ఞానానన్తరమేవ ప్రవృత్తతయా వేదోపజీవిత్వాత్ । వేదానుపజీవిమానాన్తరగమ్యత్వస్యైవ వేదగమ్యత్వవిరోధిత్వాత్ । శాస్త్రదృష్టిసూత్రమపి బ్రహ్మవిషయమానసప్రత్యక్షస్య శాస్త్రప్రయోజ్యత్వాదుపపద్యతే । తదుక్తమ్ । 'అపి సంరాధనే సూత్రాచ్ఛాస్త్రార్థధ్యానజా ప్రమా । శాస్త్రదృష్టిర్మతా తాం తు వేత్తి వాచస్పతిః పరమ్,' ఇతి । తచ్చ జ్ఞానం పాపక్షయాత్ భవతి స చ కర్మానుష్ఠానాదితి పరమ్పరయా కర్మణాం వినియోగః ।

మ్యత్వే బాధకమాశంక్య నిరాకరోతి ॥ న చైవమితి ॥ అపూర్వస్య వేదవేద్యత్వేపి తదుపజీవ్యనుమానార్థాపత్తివేద్యత్వవత్ ఉపనిషద్వేద్యత్వేపి బ్రహ్మణో మననాదిసంస్కృతతదుపజీవిమనోవేద్యత్వం నవిరుద్ధమిత్యాహ ॥ అస్మదుక్తేతి ॥ శాస్త్రదృష్టిసూత్ర విరోధముద్ధరతి ॥ శాస్త్రేతి ॥ కల్పతరుకార సమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి॥—అనయోశ్చ పూర్వోక్తమేవయుక్తం గ్రన్థకృదభిమతంచ.తథాహి. నతావత్కరణ విశేషనిబంధనం సంవిత్ప్రత్యక్షత్వం.మనసఇంద్రియత్వనిరాకరణేన సుఖాది ప్రత్యక్షే అవ్యాప్తేః. కింతు ప్రమాణచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభిన్నత్వమిత్యుక్తమ్.సూక్ష్మవస్తున్యాసమర్థేంద్రియస్య సన్నికర్షాభావేన అన్తఃకరణస్య బహిర్నిర్గమనాభావాత్ నోక్తదోషః. తథాచ బ్రహ్మసాక్షాత్కారే తత్త్వమస్యాది వాక్యమేవ కరణం. 'మనసైవానుద్రష్టవ్య,మితి శ్రుతిశ్చ తత్సహకారిత్వవిషయా. అన్యథా మనః కరణక కామినీసాక్షాత్కారవ ధ్యానసహకృతతజ్జన్యతయా తస్యాప్రమాత్వాపత్తేః. మూలప్రమాణదార్ఢ్యాత్ ప్రామాణ్యమితి చేత్. తర్హ్యనవశ్యకత్వేనోపనిషదపవదశమస్త్వమసీతి వత్ప్రమాణత్వోపపత్తేః. తథాచ మనోగమ్యత్వాభానశ్రుతిరపి ముఖ్యార్థానసమర్థితా భవతీతి—.తత్ర యజ్ఞాదీనాం శ్రేయఃపరిపంథికల్మషనిబర్హణద్వారోపయోగ ఇతి కేచిత్. తన్న. తత్త్వజ్ఞానేసతి సంచితస్య కర్మణో నివృత్తత్వేన ముక్తిప్రతిబంధకత్వాయోగాత్. ప్రారబ్ధస్య చ భోగైకనాశ్యత్వేన యజ్ఞాది నిబర్హణీయత్వాయోగాత్. తస్మాత్కర్మణాంనముక్తౌవినియోగః. కింతు పాపనివృత్తిద్వారా బ్రహ్మసాక్షాత్కారోత్పత్తావిత్యాహ ॥ తచ్చేతి ॥

అతఏవ ‘తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనే,త్యాదిశ్రుతిః ‘కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే, ఇత్యాదిస్మృతిశ్చ సఙ్గచ్ఛతే। ఏవం శ్రవణమననిదిధ్యాసనాన్యపి జ్ఞానసాధనాని।

తత్ర ప్రమాణమాహ। అతఏవేతి॥ తమేతమితి॥—తమేతమాత్మానం వేదానువచనయజ్ఞదానానాశకతపోభిర్వేత్తుమిచ్ఛన్తీతీచ్ఛాసాధనతయా వేదానువచనాదీని విధీయన్తే. నతు విదన్తీతి జ్ఞానసాధనతయా. వస్తుతః ప్రధానస్యాపి వేదనస్య ప్రకృత్యర్థతయా శబ్దతో గుణత్వాదిచ్ఛాయాశ్చ ప్రత్యయార్థతయా ప్రాధాన్యాత్ ప్రధానేనచ కార్యసంప్రత్యయాత్.న హి రాజపురుషమానయేతి వస్తుతః ప్రధానమపిరాజా పురుషవిశేషణతయా శబ్దత ఉపసర్జనమానీయతే. అపితు పురుషఏవ, శబ్దగస్తస్య ప్రాధాన్యాత్. ఏతానిచ నసాక్షాద్వివిదిషాహేతవః. కిన్తు దురితనిబర్హణలక్షణపురుషసంస్కారద్వారా. ‘యస్యైతేచత్వారింశత్సంస్కారా’ ఇత్యాదిశ్రుతేః ‘మహాయజ్ఞైశ్చయజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మీయం క్రియతేతనుః। జ్ఞానముత్పద్యతే పుంసాం క్షయాత్పాపస్య కర్మణ’ ఇత్యాదివచనైశ్చ తథాత్వావగమాత్. తతశ్చ నిత్యనైమిత్తికకర్మాణి మలాపకర్షణలక్షణపురుషసంస్కారద్వారా వివిదిషాహేతవ ఇత్యాచార్యవాచస్పతిమిశ్రా వ్యాచక్షతే.—వివరణాచార్యాస్తు సర్వాణ్యేవ కర్మాణి ‘తమేతం వేదానువచనేనే,త్యాదినాజ్ఞానసాధనత్వేన విధీయన్తే. నత్విచ్ఛాసాధనతయా. శబ్దతః ప్రధానాయా అపి ఇచ్ఛాయా యజ్ఞాదిసాధ్యత్వాయోగాత్. వేదనస్య హ్యుపసర్జనస్యాపి స్వర్గాదివత్సాధ్యతయా పురుషార్థతయాచభావ్యత్వేనాన్వయోపపత్తేః. తథాచ ఆత్మానుభవకామో యజ్ఞాదీననుతిష్ఠేదితి విధిః పరిణమ్యతఇతి—.నను కర్మణాం పాపనివృత్తిద్వారా జ్ఞానజనకత్వే శ్రవణాది వైయర్థ్యం స్యాత్ ఇత్యాశంక్య, నహి కర్మభిః పాపనివృత్తిస్తయా చాహత్య జ్ఞానమితి ప్రణాలీ వివక్షితా. కిన్తు కర్మానుష్ఠానాత్పాపనివృత్త్యా శుద్ధసత్త్వోదయేసతి విషయదోష సందర్శనసంజాతవైరాగ్యాది సాధనసంపత్త్యా శ్రవణాదిద్వారేత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ఏవమితి॥ నను శ్రవణాదేర్న బ్రహ్మజ్ఞానహేతుత్వం. మానాభావాత్. శ్రోతవ్యఇత్యాదేశ్చ శ్రవణాదిస్వరూపఏవ ప్రమాణ

మైత్రేయీబ్రాహ్మణే 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః' ఇతి దర్శనమనూద్య తత్సాధనత్వేన 'శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః' ఇతి శ్రవణమనననిదిధ్యాసనానాం విధానాత్ ।

త్వాత్. 'స స్వర్గః స్యాత్ సర్వాన్ప్రత్యవిశిష్టత్వాత్' ఇతి న్యాయేన స్వర్గాది ఫలత్వకల్పనయైవ విధేర్గ్రాహ్యాకాంక్షోపశమాదిత్యాశంక్య 'ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వం' ఇత్యర్థవాదావగతమోక్షసాధనత్వేన బోధితస్య సన్నిహితస్యైవ బ్రహ్మజ్ఞానస్య ఫలత్వోపపత్తేర్నాశ్రుతస్వర్గాది పరికల్పనావకాశ ఇత్యాశయవానాహ ॥ మైత్రేయీతి ॥ విధానాదితి ॥—ఏతచ్చ నియమవిధిమభ్యుపేత్య. శ్రవణస్య శ్రూయమాణవ్యవహితయోగ్యసాక్షాత్కారజనకతయా అన్వయవ్యతిరేక సహకృతప్రత్యక్షసిద్ధతయా బ్రహ్మవిచారేపి తన్న్యాయానుమానాదేవ బ్రహ్మసాక్షాత్కారహేతుత్వ సిద్ధేః అపూర్వవిధిత్వాయోగాత్. వస్తుతస్తత్ర నియమోపి న సంభవతి. వ్యావర్త్యాభావాత్. తథాహి. ఆత్మా వా రే శ్రోతవ్య ఇత్యత్ర కిం విషయనియమః ఆత్మైవ శ్రోతవ్య ఇతి? కిం వా ధాత్వర్థనియమః శ్రోతవ్య ఏవేతి అవహన్యాదేవేతివత్? నాద్యః. తరతి శోకమాత్మవిదిత్యాది శ్రుత్యా ఆత్మజ్ఞానస్యైవ మోక్షహేతుత్వావగమేన అనాత్మవిచారస్యాప్రాప్తేః. నాపి ద్వితీయః. మననాదివిధివిరోధాత్. న చ ఆత్మజ్ఞానాయ వేదాన్తవాక్యమేవ విచారయేదితి నియమవిధిః తేన పురాణవాక్యాదివ్యావృత్తిసిద్ధేరితి వాచ్యం. 'ఆత్మా వా రే ద్రష్టవ్యః' ఇత్యాదిషు వేదాన్తవాక్యస్య పదార్థత్వేనాశ్రవణాత్ అపదార్థనియమే చాతిప్రసంగాత్. 'బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయం ప్రతరిష్యతి। ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్' ఇతి సంభవపర్వణి వేదార్థనిర్ణయోపాయత్వేన ఇతిహాసపురాణయోరపి విచార్యత్వ ప్రతిపాదనాచ్చ. కించ శ్రవణం నామ తాత్పర్యావధారణం? తదనుకూలమానసీక్రియా వా? తదుభయమపి శాబ్దజ్ఞానే హేతుః. తత్ర నియమవిధ్యాశ్రయణే శ్రవణమేవ శాబ్దజ్ఞానహేతుర్నాన్యదితి స్యాత్. తచ్చ న సంభవతి. ఆకాంక్షాదేస్తద్ధేతుభూతస్య నివృత్త్యయోగాత్. అన్యస్య వ్యావర్త్యస్యాప్రసిద్ధేః. న చైవం శ్రవణస్య శాబ్దజ్ఞానహేతుత్వే దర్శనోద్దేశేన శ్రవణం విధీయత ఇత్యసంగతం స్యాదితి వాచ్యం. సిద్ధాన్తే శాబ్దజ్ఞానస్యాపరోక్షరూపతయా

శ్రవణంనామవేదాన్తానాం బ్రహ్మణి తాత్పర్యావధారణానుకూలా మానసీ క్రియా । మననంనామ శబ్దావధారితేఽర్థే మానాన్తరవిరోధశఙ్కాయాం తన్నిరాకరణానుకూలతర్కాత్మకజ్ఞానజనకో మానసో వ్యాపారః । నిదిధ్యాసనంనామ అనాదిదుర్వాసనయా విషయేష్వాకృష్యమాణచిత్తస్య విషయేభ్యోఽపకృష్యాత్మవిషయకత్వస్థైర్యానుకూలో మానసో వ్యాపారః ।

విరోధాభావాత్. ఉక్తస్య శ్రవణస్య తాత్పర్యవిషయకత్వేపి పరంపరయాఽఽత్మవిషయతయా శ్రోతవ్యఇతి నిర్దేశోన విరుధ్యతే. కించ నవేదాన్తానాం శ్రవణాది విధిపరత్వం. వాక్యభేదప్రసంగాత్. అన్యథాబ్రహ్మపరత్వాభావే బ్రహ్మణోఽసిద్ధిప్రసంగః. నను 'సహకార్యంతరవిధిః పక్షేణతృతీయం తద్వతోవిధ్యాదివ,దిత్యా శ్రోతవ్యఇత్యాదివాక్యానాం విధాయకత్వాంగీకారాత్ తద్విరోధఇతి చేన్న. పక్షేణేతివదతాసూత్రకృతా నిపుణానాంవిధ్యనపేక్షత్వం వినేయజడానాంతు సర్వసంగపరిత్యాగపూర్వకంబ్రహ్మజ్ఞానే ప్రవృత్తిర్నస్యాదితి తేషామేవ ప్రవృత్తిసిద్ధ్యర్థంవిధ్యంగీకరణమితి సూచితమ్. అన్యథా పక్షేణేతివిశేషణవైయర్థ్యాపత్తేః. నచానుహాసవైయర్థ్యం. ఇత్థంభ్యాయమౌపనిషదఆత్మా యతో మోక్షహేతుసాక్షాత్కారసాధన విచారవిషయఇతి ప్రకారేణ ఆత్మనో 'విష్ణురుపాంశుయష్టవ్య,ఇతి వత్ స్తుత్యర్థత్వోపపత్తేః. అతఏవభాష్యకృతా సమన్వయసూత్రే 'లింగాదయః శ్రూయమాణా అప్యనియోజ్య విషయత్వాత్ కుంఠీభవంతీ'త్యుక్తం. అతఏవద్వితీయవర్ణకే టీకాకృతా 'యద్యేవంకింవిధినాస్వయమేవవిజ్ఞాతహేతౌ పురుషార్థసాధనేప్రవృత్తేః' ఇతి విధ్యభావః కంఠరవేణాంగీకృతః. తత్రైవచ వివరణాచార్యైర్నిదిధ్యాసితవ్య ఇతిచాత్మప్రతిపాదన పరవాక్యైకవాక్యతాభావాయస్తుతి పరత్వాదితి. తస్మాదర్హార్థ ద్రష్టవ్యపదసమభివ్యాహారేణ ప్రియదర్శనన్యాయేనశ్రోతవ్య ఇత్యాదేరప్యర్హార్థత్వమేవయుక్తం న విధాయకత్వ మిత్యాస్తామతివిస్తరః—. నను దర్శనవచ్ఛ్రవణాదేరపిజ్ఞానతయా నానుష్ఠేయత్వ మిత్యాశంక్య శ్రవణాదిస్వరూపం నిరూపయతి ॥శ్రవణంనామేత్యాదినా॥నను ధ్యానస్య నిదిధ్యాసనపదవేదనీయస్య ధ్యేయగోచరసాక్షాత్కారమాత్రే హేతుత్వస్యకామిన్యాదిసాక్షాత్కారస్థలే క్లృప్తతయాతస్యబ్రహ్మసాక్షాత్కారేకారణత్

తత్ర నిదిధ్యాసనం బ్రహ్మసాక్షాత్కారే సాక్షాత్కారణం । 'తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢా'మిత్యాదిశ్రుతేః। నిదిధ్యాసనే చ మననం హేతుః । అకృతమననస్యార్థదార్ఢ్యాభావేన తద్విషయకనిదిధ్యాసనాయోగాత్ । మననే చ శ్రవణం హేతుః । శ్రవణాభావే తాత్పర్యానిశ్చయేన శాబ్దజ్ఞానాయోగేన శ్రుతార్థవిషయకయుక్తత్వనిశ్చయానుకూలమననాయోగాత్ । ఏతాని త్రీణ్యపి జ్ఞానోత్పత్తౌ కారణానీత్యేతావన్మాత్రం కేచిదాచార్యా ఊచిరే । అపరే తు శ్రవణం ప్రధానం మనననిదిధ్యాసనయోస్తు శ్రవణాత్పరాచీనయోరపి శ్రవణఫలబ్రహ్మదర్శననిర్వర్తకతయా ఆరాదుపకారకతయాఙ్గత్వమిత్యాహుః । తదఙ్గత్వం న తార్తీయశేషత్వరూపం । తస్య శ్రుత్యాద్యన్యతమప్రమాణగమ్యస్య ప్రకృతే శ్రుత్యాద్యభావేన అసమ్భవాత్ । తథాహి । 'వ్రీహిభిర్యజేత' 'దధ్నా

త్వేపి మననశ్రవణయోర్న హేతుత్వం. ధ్యానేన బ్రహ్మసాక్షాత్కారోత్పత్తిసమయే తయోరభావాదిత్యాశంక్య, నహి తేషామేకరూపేణ హేతుత్వమిహ వివక్షితం కింతు ధ్యానస్య సాక్షాత్ శ్రవణమననయోస్తు మనననిదిధ్యాసనద్వారేత్యాహ॥ తత్రేతి॥ సాక్షాదితి ॥ యద్యపి శక్తితాత్పర్యవిశిష్టవేదాన్తావధారణస్యైవాపరోక్షజ్ఞానే సాక్షాత్కారణత్వం. తథాపి శాబ్దజ్ఞానపరోక్షనియమవాదిమతే ధ్యానస్యైవ సాక్షాత్తద్ధేతుత్వాభ్యుపగమాత్తదభిప్రాయేణోక్తమ్. అథవా అప్రతిబద్ధబ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానమేవానర్థనివృత్తిహేతుః అన్యథా తత్త్వమస్యాదివాక్యస్యాపరోక్షజ్ఞానజనకత్వవాదిమతే మనననిదిధ్యాసనవైయర్థ్యాత్. తత్ర చ ప్రతిబంధకనివర్తకధ్యానస్య సాక్షాత్కారణత్వమ్. నను శ్రవణాదీనాం న తావద్దర్శపూర్ణమాసవత్సమప్రధానభావేన బ్రహ్మజ్ఞానహేతుత్వం, తేషామేకరూపేణాహేతుత్వాత్. నాపి ప్రయాజదర్శాదివత్ శేషశేషిభావేన. శ్రుతిలింగాదేస్తత్ప్రమాణస్యాభావాదిత్యాశంక్య, ప్రధానాప్రధానోదాసీన్యేన కారణత్వమాత్రం వివక్షితమిత్యాహ॥ ఏతానీతి॥ న తార్తీయేతి॥ తృతీయాధ్యాయనిరూపితశేషత్వలక్షణమంగత్వం నేత్యర్థః. నను కారణతాగ్రాహకాదేవ ప్రమాణాన్మననాదేరంగత్వమవసీయత ఇత్యాశంక్య, ప్రధానసాధారణత్వాత్ న తస్య నిశ్చాయకత్వమిత్యభిప్రేత్యాహ । తస్యేతి ॥ శ్రుత్యాద్యభావమేవోపపాదయతి ॥ తథాహీతి ॥

జుహోతీ'త్యాదావివ మనననిదిధ్యాసనయోరంగత్వే నకాచిత్తృతీయా శ్రుతి రస్తి। నాపి 'బర్హిర్దేవసదనం దామీ'త్యాదిమన్త్రాణాం బర్హిః ఖండన ప్రకాశసామర్థ్యవత్ కించిల్లింగమస్తి। నాపి ప్రదేశాంతరపఠితస్య ప్రవర్గ్యస్య 'అగ్నిష్టోమే ప్రవృణక్తీ'తి వాక్యవత్ శ్రవణానువాదేన మనననిదిధ్యాసనవినియోజకం కించిద్వాక్యమస్తి। నాపి 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతే'తి వాక్యావగతఫలసాధనతాకదర్శపూర్ణమాసప్రకరణే ప్రయాజాదీనామివ ఫలసాధనత్వేనావగతస్య శ్రవణస్య ప్రకరణే మనననిదిధ్యాసనయోరామ్నానం। నను 'ద్రష్టవ్య' ఇతి దర్శనానువాదేన శ్రవణేవిహితే సతి ఫలవత్తయా శ్రవణప్రకరణే తత్సన్నిధావామ్నాతయోర్మనననిదిధ్యాసనయోః ప్రయాజన్యాయేన ప్రకరణాదేవాంగత్వమితిచేన్న। 'తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ని'త్యాదిశ్రుత్యంతరే ధ్యానస్య దర్శనసాధనత్వేనావగతస్యాంగాకాంక్షాయాం ప్రయాజన్యాయేన శ్రవణమనన యోరేవాంగత్వాపత్తేః। క్రమసమాఖ్యే చ దూరనిరస్తే। కించ ప్రయాజాదావంగత్వవిచారస్య ప్రయోజనః। పూర్వపక్షే వికృతిషు న ప్రయాజానుష్ఠానం సిద్ధాంతే తు తత్రాపి తదనుష్ఠానమితి। ప్రకృతే తు శ్రవణం నకస్యచిత్ప్రకృతిః। యేన మనననిదిధ్యాసనయోస్తత్రాప్యనుష్ఠానం అంగత్వవిచారఫలం భవేత్। తస్మాన్న తార్తీయశేషత్వం మనననిదిధ్యాసనయోః।

సాక్షాద్వినియోజికాం శ్రుతిం నిరాకృత్య తదనుమానద్వారా వినియోజకానిలింగాదీన్యాశఙ్క్య నిరస్యతి ॥ నాపీతి ॥ నను మనననిదిధ్యాసనయోః ప్రయాజన్యాయేన ప్రకరణాచ్ఛ్రవణాంగత్వమవగమ్యత ఇత్యాశఙ్క్య సిద్ధే హి శ్రవణస్య జ్ఞానలక్షణఫలసాధనత్వేన ప్రాధాన్యే తదాకాంక్షాలక్షణం ప్రకరణం స్యాత్. తదేవ తు నాస్తి. మానాభావాత్. తథాహి. కిం దర్శపూర్ణమాసవద్విధ్యుద్దేశ్యైకపదశ్రవణాత్ఫలాన్వయః? ఉత సిద్ధసాధ్యసమభివ్యాహారే సిద్ధం సాధ్యాయోపయుజ్యత ఇతి న్యాయాత్. తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయముత్థాపయతి ॥ నన్వితి ॥ 'శృణ్వంతోఽపి బహవో యం న విద్యు'రితి వాక్యం శ్రవణస్య జ్ఞానసాధనత్వే సకోఽక్ష్యమానం. తథాచ శ్రవణమేవ ప్రకరణీతి యది బ్రూయాత్తదా దోషాంతరమాహ ॥ కించేతి ॥ వికృతిష్వితి ॥ సౌర్యయాగాదిష్విత్యర్థః. ఏవం సతి ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యవ్యపదేశం సమర్థయతి

కింతు యథా ఘటాదికార్యే మృత్పిండాదీనాం ప్రధానకారణతా చక్రాదీనాం సహకారికారణతేతి ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యవ్యపదేశః తథా శ్రవణమనననిదిధ్యాసనానామపీతిమంతవ్యమ్ । సూచితంచైతద్వివరణాచార్యైః శక్తితాత్పర్యవిశిష్టశబ్దావధారణం ప్రమేయావగమం ప్రత్యవ్యవధానేన కారణం భవతి ప్రమాణస్య ప్రమేయావగమం ప్రత్యవ్యవధానాత్ మనననిదిధ్యాసనేతు చిత్తస్య ప్రత్యగాత్మప్రవణతాసంస్కారపరినిష్పన్నతదేకాగ్రవృత్తికార్యద్వారేణ బ్రహ్మానుభవహేతుతాం ప్రతిపద్యేతేఇతి ఫలంప్రత్యవ్యవహితకారణస్య విశిష్టశబ్దావధారణస్య వ్యవహితేమనననిదిధ్యాసనే తదంగే అంగిక్రియేతేఇతి । శ్రవణాదిషుచ ముముక్షూణామధికారః । కామ్యేకర్మణి ఫలకామస్యాధికారిత్వాత్ ।ముముక్షాయాంచ నిత్యానిత్యవివేకస్య ఇహాముత్రార్థఫలభోగవిరాగస్య శమదమోపరమతితిక్షాసమాధానశ్రద్ధానాం చవినియోగః ।

॥కింతుయథేతి॥శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనానాంమధ్యేశ్రవణం ప్రధానకారణం మననం నిదిధ్యాసనంచ తత్సహకారీత్యర్థః. నచ ధ్యానమేవ సాక్షాత్కారణతయా ప్రధానమితి వాచ్యమ్. తాత్పర్యవిశిష్టవేదాన్తావధారణ లక్షణ శ్రవణస్య ప్రమేయావగమంప్రతి కరణత్వేన ప్రాధాన్యాత్. ఇదమేవప్రాధాన్యం ప్రథమవర్ణకే వివరణాచార్యైః సూచితమిత్యాహ ॥ సూచితంచేతి ॥ నను జ్ఞానసాధనతయా శ్రవణాదికం నానుష్ఠేయం. తత్రాధికారానిశ్చయాత్. వైదికే కర్మణి తన్నిశ్చయస్య ప్రవృత్త్యంగత్వాత్. నచ నిత్యానిత్యవివేక వైరాగ్య శమదమాది సంపన్నోధికారీతి వాచ్యమ్. శమదమాదీనాం ప్రకరణేన ప్రమాణేనాఙ్గత్వావగమేనఅధికారనిమిత్తత్వాయోగాదిత్యత ఆహ ॥ శ్రవణాదిష్వితి ॥ ముముక్షూణామితి ॥ మోక్షసాధన బ్రహ్మజ్ఞానకామానామిత్యర్థః. శ్రవణాదేః బ్రహ్మజ్ఞానఫలకత్వేన తత్కామస్యైవ తత్రాధికారౌచిత్యాత్. ఉక్తంచైతత్ప్రథమవర్ణకే పఞ్చపాదికాచార్యైః. , బ్రహ్మజ్ఞానకామేనేదం శాస్త్రంశ్రోతవ్యమి, తి. నను సర్వాధికారమిదం కింనస్యాదిత్యతఇహ ॥ కామ్యఇతి ॥ ముముక్షాయామితి ॥ యద్యపి మోక్షసాధన బ్రహ్మజ్ఞాన చికీర్షాయా ఏవాధికారనిమిత్తత్వాత్తత్రైవ నిత్యానిత్యవివేకాదీనాంయుక్తోవినియోగః తథాపి తేషాంమోక్షచికీర్షాద్వారే

అంతరింద్రియనిగ్రహశ్శమః।బహిరింద్రియనిగ్రహోదమః। విక్షేపాభావ
ఉపరతిః। శీతోష్ణద్వంద్వసహనం తితిక్షా। చిత్తైకాగ్ర్యంసమాధానం। గురు
వేదాన్తవాక్యవిశ్వాసశ్శ్రద్ధా। అతో౽పరమశబ్దేన సన్న్యాసో౽భిధీయతే।

నతత్ర వినియోగ ఇతిదర్శయితుం ముముక్షోస్సన్న్యాసః.నహి మోక్షమకా
మయమానస్తత్సాధనం జ్ఞానం కామయతే. నచ నిత్యానిత్యవివేకాదేః ఫల
కామనాహేతుత్వే మానాభావఇతివాచ్యమ్. శ్రవణవిధిప్రకరణే తేషాం
కీర్తనస్యైవ మానత్వాత్ అన్యథాసంకీర్తన వైఫల్యాత్. తథాహి 'సోన్వే
ష్టవ్య, ఇతి విధిప్రకరణే 'తద్యథేహకర్మచిత, ఇత్యాదినా నిత్యానిత్య వి
వేకః 'పరీక్ష్యలోకాన్కర్మచితా, నిత్యాదినాచ ఇహాముత్రార్థ ఫలభో
గవిరాగః 'శాంతోదాన్త ఉపరతస్తితిక్షురి, తిచ శమాదదర్శితాః.
విజిజ్ఞాసస్వ, తి విచారవిధిప్రకరణే 'వరుణం పితరముపససార, తి
శ్రుత్యన్తరేచ'తద్విజ్ఞానార్థం సగురుమేవాభిగచ్ఛే, దితిచ గురూపసదనం
దర్శితమ్. నచ సర్వత్ర ఫలశ్రుతేస్తేషాం ఫలఏవ వినియోగః స్యాదితివా
చ్యమ్ అంగేషు ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వేన కామనోత్పాదనద్వారా ము
ముక్షోరధికార ప్రదర్శనార్థత్వేనవా ఫలశ్రుతెరుపపత్తేః. తదుక్తం వివ
రణాచార్యైః. 'సర్వత్ర ఫలశ్రుతయః కామనోత్పాదనద్వారాముముక్షో
రధికారప్రదర్శనార్థా, ఇతి. శమదమాదిశబ్దార్థాన్ భేదేన వ్యాచష్టే
॥అన్తరిన్ద్రియేత్యాదినా॥ అత్ర సన్న్యాసినామేవ బ్రహ్మవిద్యాయామధి
కారఇత్యతో౽పరమశబ్దం ప్రమాణయన్తిః 'సన్న్యాసయోగాద్యతయశ్శుద్ధస
త్త్వా, ఇతి శ్రుతిం తాత్పర్యభ్రమాదుపోద్బలయన్తః 'సమిత్పాణిశ్శ్రోత్రి
యం బ్రహ్మనిష్ఠ, మిత్యాదిశ్రుతింజనకరైక్వవసిష్ఠానాం బ్రహ్మవిచారప్రతిపా
దికామాఖ్యాయికాం 'గృహస్థో౽పివిముచ్యతే, ఇతి స్మృతించాచ్ఛాదయన్తః
తదుపోద్బలతయా న స్వాశ్రమస్యమోక్షాశ్రమనామధేయాదికం యుక్త్యా
భాసంవదంతో గృహస్థాదికృతసాష్టాంగప్రణామమాత్రేణ స్వాత్మానమధికం
మన్యమానా బ్రహ్మవిచారే గృహస్థాదీనామధికారం తేషు ప్రద్వేషమాత్రే
ణ కేచిద్భిక్షవో దూషయన్తి. తేషాం మతమాహ ॥ అత్రేతి॥ అస్తూపర
మశబ్దార్థః సన్న్యాసస్తతః కిమిత్యాశఙ్క్య, సన్న్యాసస్యముముక్షాద్వా
రా విచారాధికారనిమిత్తత్వాత్సన్న్యాసినామేవాధికారః సిద్ధ్యతీత్యాహ॥

తథాచ సన్న్యాసినామేవ శ్రవణాదావధికార ఇతి కేచిత్। అపరే తూపరమశబ్దస్య సన్న్యాసవాచకత్వాభావాత్ విక్షేపాభావమాత్రస్య గృహస్థేష్వపి సమ్భవాత్ జనకాదేరపి బ్రహ్మవిచారస్య శ్రూయమాణత్వాత్ సర్వాశ్రమసాధారణం శ్రవణాదివిధానమిత్యాహుః। సగుణోపాసనమపి చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా నిర్విశేషబ్రహ్మసాక్షాత్కారే హేతుః। తదుక్తం। 'నిర్విశేషం పరం బ్రహ్మ సాక్షాత్కర్తుమనీశ్వరాః। యే మన్దాస్తేఽనుకమ్ప్యన్తే సవిశేషనిరూపణైః।

తథాచేతి॥ కిం ఉపరమశబ్దేన శక్త్యా సన్న్యాసావగమః? ఉతార్థాత్? లక్షణయా వా? తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి ॥ విక్షేపేతి ॥ బ్రహ్మవిచారవిరోధివిషయాన్తరవ్యాసఙ్గాభావస్య గృహస్థేష్వపి కేషుచిత్సమ్భవేన తస్య సన్న్యాసానుమాపకత్వాయోగాదిత్యర్థః. తృతీయం దూషయతి ॥ జనకాదేరపీతి ॥ తథాచ గృహస్థాదేర్బ్రహ్మవిచారప్రతిపాదకశ్రుత్యన్తరవిరోధాన్న లక్షణాకల్పనమితి భావః. తతశ్చ ముముక్షాసంపాదకానాం నిత్యానిత్యవివేకాదీనాం ఆశ్రమిమాత్రసాధారణత్వేనాధికారసమ్పత్తస్య ముముక్షుత్వస్యాపి సర్వసాధారణత్వాత్. ఆశ్రమిమాత్రాధికారికమేవ శ్రవణాదివిధానమిత్యాహ ॥ సర్వాశ్రమేతి ॥ నను మోక్షసాధనబ్రహ్మజ్ఞానాయ శ్రవణాదీని కర్తవ్యానీత్యుక్తమ్. తదయుక్తం. సగుణోపాసకానాం హిరణ్యగర్భలోకం గతానామకృతవేదాన్తశ్రవణానామపి తత్రైవాంతే ముక్తిశ్రవణాదిత్యాశఙ్క్య, కిమేతావతా బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య వ్యభిచారం చోదయసి? ఉత శ్రవణాదేః? నాద్యః. 'నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ' 'న కర్మణా న ప్రజయా ధనేన' ఇతి చ ప్రతిషేధేన యజ్ఞాదివదేవ సగుణోపాసనస్యాపి సాక్షాన్ముక్తిహేతుత్వాభావాదిత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం దూషయతి ॥ సగుణేతి ॥ చిత్తైకాగ్ర్యలక్షణనిదిధ్యాసనద్వారా సగుణోపాసనమపి బ్రహ్మసాక్షాత్కారహేతురిత్యర్థః. నను సగుణవిషయం హ్యుపాసనం. తత్కథం నిర్గుణసాక్షాత్కారోపయోగి. అన్యవిషయస్యాపి హేతుత్వే అతిప్రసంగాత్. ప్రాగపి వైరాగ్యాదిసమ్పన్నస్య ఇహైవ శ్రవణమననిదిధ్యాసనసమ్భవేన తత ఏవ తత్సాక్షాత్కారోపపత్తౌ సగుణోపాసనద్వారా నిదిధ్యాసనకల్పనే గౌరవం చేత్యాశఙ్క్య, కల్పతరుకారోక్తం సమాధానమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ యే హి వైషయికఫలానుషఙ్గగర్హితభవాన్తరానుష్ఠితకర్మజనితచిత్తవైమల్యతయా అనాదిదుర్వాసనాం విషయగోచరాముత్సాద్య తమ్మా

వశీకృతేమనస్యేషాం సగుణబ్రహ్మశీలనాత్ । తదేవావిర్భవేత్సాక్షాదపేతో పాధికల్పనమితి । సగుణోపాసకానాంచ అర్చిరాదిమార్గేణ బ్రహ్మలోకం గతానాం తత్రైవ శ్రవణాద్యుత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారాణాం బ్రహ్మణా సహ మోక్షః ।

పితం చిత్తం విషయేభ్యోపకృష్య తేన నిర్విశేషం బ్రహ్మధ్యాతుమీశతే తే నాత్రాధికారిణః· కింతు యే అనాదిదుర్వాసనాజనితవిషయాంతరవిక్షేపవశాత్ప్రగుప్తాస్తైః నిర్విశేషం బ్రహ్మధ్యాతుమశక్తతయా తత్త్వం సాక్షాత్కర్తుమసమర్థాస్తఏవ మన్దా నిరూపితసగుణోపాసనాస్వధికారిణః. తథాచాధికారిభేదాన్నోపాసనావైయర్థ్యమితిభావః. ఆద్యం దోషం నిరస్యతి ॥ వశీకృతఇతి ॥ యేషాం సగుణోపాసకానాం మనసి సగుణబ్రహ్మధ్యానాభ్యాసాద్బ్రహ్మణ్యేవ స్థిరీకృతేసతి నిరుపాధికస్యాపి ధ్యానసమ్భవేన తదేవ ధ్యానం నిరుపాధికతయా సాక్షాత్కృతం భవతీత్యర్థః. తథాచ విషయభేదాభావాన్నాతిప్రసఙ్గ ఇతిభావః. నను సగుణోపాసనయా వశీకృతచిత్తానాం నిరుపాధికబ్రహ్మధ్యానాదిహైవ తత్సాక్షాత్కార ఇత్యయుక్తం. తథా సతి ప్రారబ్ధక్షయే సత్యత్రైవ విదేహకైవల్యాపత్తౌ ఉపాసకానాం కార్యబ్రహ్మణాసహ ముక్తిరిత్యభ్యుపగమవిరోధ ఇత్యాశఙ్క్య, నహి సర్వేషాముపాసకానాం ఇహైవ బ్రహ్మసాక్షాత్కార ఇతిబ్రూమః. కింతు నిశ్చితతాత్పర్యకవేదాన్తావగతం తదనుకూలానుమానేనచ సంభావితం నిర్విశేషం బ్రహ్మ సగుణోపాసనయా వశీకృతమనస్కతయా ధ్యాతుం సమర్థాస్తేషామేవ నిరుపాధికధ్యానాభ్యాసజనితబ్రహ్మసాక్షాత్కారాత్ ప్రారబ్ధక్షయే సత్యత్రైవ ముక్తిః. అన్యేషాంత్వకృతబ్రహ్మవిచారాణాం సగుణోపాసకానాం బ్రహ్మలోకం గతానాం తత్రైవ సాధనశ్రవణాది సాధనానాం సాక్షాత్కృతబ్రహ్మభావానాం కార్యబ్రహ్మణా సహ ముక్తిరిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ సగుణోపాసకానామితి ॥ ఉపాసకానాం కేన మార్గేణ బ్రహ్మలోకగమనమిత్యాకాంక్షాయామాహ ॥ అర్చిరాదీతి ॥ యత్రాగ్నివాయ్వాదయోగన్తౄణాం నేతారః సోఽర్చిరాదిమార్గః. తథాచ శ్రుతిః. ‘సఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి సవాయులోకం సవరుణలోకమితి. తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తి,ఇతిచ. నను యథాగ్రామంజిగమిషుం ప్రతి కశ్చిన్మార్గః

కర్మవతాం తు ధూమాదిమార్గేణ పితృలోకంగతానాం ఉపభోగేన కర్మక్షయే సతి పూర్వకృతసుకృతశేషానుసారేణ బ్రహ్మాదిస్థావరాంతేషు పునరుత్పత్తిః । తథాచ శ్రుతిః ‘రమణీయచరణా రమణీయాం యోనిమాపద్యన్తే కపూయచరణాః కపూయాం యోనిమి’తి । ప్రతిషిద్ధానుష్ఠాయినాం తు రౌరవాదినరకవిశేషేషు తత్తత్పాపోచితతీవ్రదుఃఖమనుభూయ శ్వసూకరాదితిర్యగ్యోనిషు స్థావరాదిషు చోత్పత్తిరిత్యలం ప్రసంగాగతప్రపంచేన ।

చిహ్నం ఉపదిశతి ‘ఇతో వనం ప్రాప్స్యతి తతో గిరిం తతోఽన్యద్గోత్రం తతో గ్రామం ప్రాప్స్యతీ’తి. ఏవమర్చిరాదిరపి మార్గచిహ్నమేవోపదిశ్యతే. అచేతనత్వాత్. అథవాఽర్చిరాదయో భోగభూమయః లోకశబ్దశ్రవణాదితి చేన్న. అర్చిరాదేర్మార్గచిహ్నత్వే భోగభూమిత్వే వా గన్తౄణాం గమయితృత్వాభావేన గమనానుపపత్తేః. న చ స్వాతన్త్ర్యేణ గమనమ్. మూర్ఛితాదివత్తేషాం సంపిండితకరణత్వాత్. తస్మాత్ అర్చిరభిమానవదగ్నిస్వామికం లోకం ప్రాప్తః తేనాతివాహ్యతే వాయుస్వామికం చ ప్రాప్తో వాయునేత్యభ్యుపగన్తవ్యం. తథాచాహురాచార్యవాచస్పతిమిశ్రాః ‘సంపిండితకరణానాం హి సూక్ష్మదేహవతాం గతౌ న స్వాతన్త్ర్యం నచాగ్న్యాద్యా నేతారోఽచేతనాస్తే’ ఇతి. నను విద్యాభేదేన మార్గద్వయే సతి సగుణవిద్యావతామర్చిరాదిమార్గేణేతి విశేషోక్తిర్యుజ్యతే. నచ నిర్గుణవిద్యావతాం మార్గోఽస్తీత్యాశంక్య, పుణ్యకర్మణాం మార్గాన్తరసద్భావాత్తదపేక్షయా మార్గవిశేషకీర్తనమిత్యాహ ॥ కర్మవతామితి ॥ ధూమాదీతి ॥ ‘తే ధూమమభిసంభవన్తి ధూమాద్రాత్రి’మిత్యాదిశ్రుతేరితి భావః ॥ పితృలోకం గతానామితి ॥ యద్యపి కర్మవతాం మార్గవిశేషజిజ్ఞాసాయాం తత్కీర్తనమేవ యుక్తమ్. తథాపి ప్రసంగాత్తేషాం ఉపభోగపునరుద్భవాదికీర్తనం. అతఏవ వక్ష్యతి ‘ఇత్యలం ప్రసంగాగతప్రపంచే’నేతి. దుష్కృతకారిణాం తు న ధూమాదినాఽర్చిరాదినా వా మార్గేణ గమనప్రసక్తిః. కింతు యేన కేనచిదుత్క్రాన్తేన మార్గేణ భయంకరపురుషైర్నరకవిశేషేషు పాతనమిత్యాహ ॥ ప్రతిషిద్ధానుష్ఠాయినాం త్వితి ॥ నను నిర్గుణవిద్యావతోఽపి గతిరంగీకార్యా. విద్యావత్త్వావిశేషాత్. ‘స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ’, త్యమానవపురుషస్య పరబ్రహ్మగమయితృత్వశ్రవణాచ్చ. నచేదం బ్రహ్మపదం కార్యబ్రహ్మపరం. నపుంసకస్య పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి రూ

నిర్గుణబ్రహ్మసాక్షాత్కారవతస్తు నలోకాంతరగమనం । 'నతస్య ప్రాణా ఉత్
క్రామంతీ'తిశ్రుతేః । కింతుయావత్ప్రారబ్ధకర్మక్షయం సుఖదుఃఖేఅనుభూ
యపశ్చాదపవృజ్యతే । నను 'క్షీయంతే చాస్యకర్మాణి తస్మిన్దృష్టేపరావర' ఇ
త్యాదిశ్రుత్యా 'జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతేఽర్జునే'తి స్మృత్యా
చ జ్ఞానస్య సకలకర్మక్షయహేతుత్వనిశ్చయేసతి ప్రారబ్ధకర్మావస్థానమనుప
పన్నమితిచేన్న । 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్నవిమోక్ష్యేథ సంపత్స్యే'
ఇత్యాదిశ్రుత్యా 'నాభుక్తం క్షీయతే కర్మే'త్యాదిస్మృత్యాచ ఉత్పాదిత
థస్య ముఖ్యార్థత్వసంభవే గుణకల్పనయా కార్యపరత్వాయోగాత్. కిం
చేదం బ్రహ్మపదం పరబ్రహ్మపరమేవ. తత్ప్రకరణేశ్రూయమాణత్వాదిత్యత
ఆహ ॥ నిర్గుణేతి ॥ అయంభావః. నతావత్పరంబ్రహ్మ ప్రాప్యం. తస్య స
ర్వాత్మకస్య సర్వదాప్రాప్తత్వాత్. నచాప్రాప్తత్వభ్రమాత్ప్రాప్తమేవప్రా
ప్నోతీతి సాంప్రతమ్. తత్త్వమస్యాది వాక్యజన్యసాక్షాత్కారాత్ప్రాక్తా
దృశభ్రమసంభవేపి తద్వతస్తదసంభావాత్. తస్మాదగత్యా కార్యబ్రహ్మణ్యే
వకథంచిద్బ్రహ్మశబ్దో వ్యాఖ్యేయః. తతశ్చాయమానవః పురుషఃసగుణోపా
సకానేవ లోకాంతరగతికార్యబ్రహ్మ ప్రాపయతీత్యభ్యుపేయం. తదాహురా
చార్యవాచస్పతిమిశ్రాః 'కార్యమప్రాప్తపూర్వత్వాదప్రాప్తప్రాపణీ
గతిః । ప్రాపయేద్బ్రహ్మ నపరంప్రాప్తత్వాజ్జగదాత్మకమి'తి.తర్హిబ్రహ్మసాక్షా
త్కారవతః సద్యఏవ విదేహకైవల్యంస్యాదితి శంకతే ॥ కింత్వితి ॥ జ్యోతి
ష్టోమాదిసాధ్యస్వర్గస్యైహికశరీరేణైవ మోక్షస్య ప్రారబ్ధకర్మణా ప్రతి
బంధాత్తన్నాశానంతరమేవ విదేహకైవల్యమిత్యాహ ॥ యావదితి ॥ ప్రా
రబ్ధంకార్యం యుగకల్పాదిపర్యంత మనుభోక్తవ్యం సుఖదుఃఖాదిరూపం
యేన తత్ప్రారబ్ధకర్మ. యథావసిష్ఠాదీనాం పౌరోహిత్యాదిప్రాపకం కర్మ.
తచ్చ ప్రక్షిప్తశరవన్మధ్యే న వినశ్యతి. కింతు స్వకర్తవ్యం సకలభోగము
త్పాద్యైవశామ్యతీత్యర్థః. బ్రహ్మసాక్షాత్కారవతః ప్రారబ్ధకర్మావస్థానమా
క్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ శ్రుతిస్మృతిభ్యాం ప్రారబ్ధకార్యాణాం కర్మణాం దేహపా
తలక్షణావధి ప్రతీక్షావగమేన 'క్షీయంతెచాస్యకర్మాణీ'తి సామాన్యశ్రుతేర
నారబ్ధకార్యకర్మవినాశపరత్వా దనారబ్ధకార్యాణామేవ సుకృత దుష్కృతక
ర్మణాం విద్యాసామర్థ్యాద్వినాశ ఇత్యాహ ॥ నతస్యేతి ॥ అన్యథా దేవ

కార్యకర్మవ్యతిరిక్తానాం సంచితక్రియమాణకర్మణామేవజ్ఞానవినాశ్యత్వావగమాత్।సఞ్చితం ద్వివిధం సుకృతందుష్కృతంచేతి।తథాచశ్రుతిః।తస్య పుత్రా దాయముపయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యా' మితి।

షీణాం హిరణ్యగర్భమనూద్దాలక ప్రభృతీనాం బ్రహ్మసాక్షాత్కారవతాంసద్యోనజీవితాభావాత్. భూయశ్చైషాంశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణేషు తత్త్వజ్ఞతా మహాకల్పమన్వంతరజీవితా చ. నహ్యేతే మహాధియోనబ్రహ్మవిదః బ్రహ్మవిదశ్చాల్పపుణ్యా మేధసానుష్యా ఇతి సంభవతి. తస్మాదాగమానుసారేణ ప్రారబ్ధకార్యాణాం సత్యపి తత్త్వసాక్షాత్కారే వస్థానం యుక్తమితి భావః. నను యది 'తస్యతావదేవచిరమ్,ఇతి ప్రారబ్ధకర్మావస్థాన ప్రతిపాదకశ్రుత్యంతరవశాత్ 'క్షీయంతేచాస్యకర్మాణీ, తి సామాన్యశ్రుతేరనారబ్ధకార్యపరత్వం తర్హి 'యథాపుష్కరపలాశ ఆపోనశ్లిష్యంతేపవమేవంవిదిపాపంకర్మనశ్లిష్యతే*ఏవం హాస్యసర్వేపాప్మానః ప్రదూయన్తే' ఇతిచ విశేషశ్రవణాత్సామాన్యవచనం పాపకర్మవిశేష ఉపసంహరణీయం. కించాధర్మస్య రాగాదిః బంధనతయా శాస్త్రీయేణ బ్రహ్మజ్ఞానేనవినాశోయుక్తః. ధర్మబ్రహ్మజ్ఞానయోస్తు శాస్త్రీయత్వేన జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణమాసవదవిరోధాన్నోచ్ఛేద్యోచ్ఛేదకభావః. అన్యథానుత్పన్నఫలస్యాపి ధర్మస్య నాశే స్వర్గాది సాధనత్వప్రతిపాదకజ్యోతిష్టోమ వాక్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తిః. తస్మాద్దుష్కృతమేవసంచితంకర్మ జ్ఞానవినాశ్యమిత్యాశంక్య, నహి పాపస్య సంచితపాపత్వప్రయుక్తం విద్యానివర్త్యత్వం కింతు తన్నివర్త్యా విద్యానిబంధనత్వప్రయుక్తం తచ్చైతత్సుకృతేప్యవిశిష్టం. 'ఉభేఉహైవైష ఏతే తరతీ'తి శ్రుత్యంతరే సుకృతదుష్కృతయోరుభయోరపి జ్ఞాననివర్త్యత్వశ్రవణాత్. 'ఏవం హాస్యసర్వే పాప్మానః ప్రదూయంతే' ఇత్యాదిశ్రుతేరపి సుకృతదుష్కృతనాశపరత్వాత్. దృష్టప్రయోగశ్చాయంపుణ్యేపి పాప్మశబ్దః. తద్యథా పుణ్యపాపే ప్రక్రమ్య 'సర్వే పాప్మానో నివర్తంతే,ఇత్యత్ర. తతశ్చ సుకృతదుష్కృత భేదేన ద్వివిధమపి సంచితంకర్మ బ్రహ్మజ్ఞాన నివర్త్యమిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ సంచితమితి ॥ తస్యపుత్రా ఇతి ॥ యద్యపి సర్వాత్మకస్యజ్ఞానిన ఇష్టద్విష్ట విభాగోనాస్తి. తథాపి జ్ఞానపూర్వకాలాభిప్రాయేణ పరదృష్ట్యావా తత్సంభవాదితి బోధ్యం. నను బ్రహ్మజ్ఞానాదజ్ఞాననివృత్తౌ నజ్ఞానా

నను బ్రహ్మజ్ఞానాన్మూలాజ్ఞాననివృత్తౌ తత్కార్యప్రారబ్ధకర్మణోऽపి నివృత్తేః కథం జ్ఞానినో దేహధారణముపపద్యతఇతి చేన్న । అప్రతిబద్ధజ్ఞానస్యైవాజ్ఞాననివర్తకతయా ప్రారబ్ధకర్మరూపప్రతిబంధకదశాయామజ్ఞాననివృత్తేరనంగీకారాత్ । నన్వేవముపితత్త్వజ్ఞానాదేకస్య ముక్తౌ సర్వముక్తిస్స్యాత్ అవిద్యాయా ఏకత్వే నతన్నివృత్తౌ క్వచిదపి సంసారాయోగాదితి చేన్న । ఇష్టాపత్తేరిత్యేకే ।

మిత వ్యవహారాపత్తేః తన్నిబంధనసంచితకర్మా నివృత్తిప్రసంగాత్ తత్త్వార్వావస్థాతోऽవిశేషాభావప్రసంగాచ్చ తన్నివృత్తావ జీవన్ముక్తస్య దేహాదిప్రపంచో నుపపన్న ఇతి చోదయతి ॥ నన్వితి ॥ జీవన్ముక్తానాం తత్త్వసాక్షాత్కారాత్పారమార్థికత్వ వ్యావహారికత్వ సంపాదన పటీయ శ్శక్తివిశిష్టాజ్ఞాన వినాశేపి ప్రాతిభాసికత్వసంపాదనపటీయ శ్శక్తివిశేషవిశిష్టాజ్ఞానస్యానివృత్తేర్దేహాది ధారణం యుక్తమిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ నాప్రతిబద్ధేతి ॥ నను సర్పబాధేపి భయకంపానువృత్తివజ్జీవన్ముక్తస్యాప్యవిద్యా సంస్కారవశాదేవ దేహాదిప్రపంచోస్తు కింశక్తివిశేషవిశిష్టజ్ఞాన కల్పనయా గౌరవాచ్ఛక్తిభేదే మానాభావాచ్చేతి చేన్న. అవిద్యోపాదేయ దేహాదిప్రపంచస్య తన్నివృత్తావవస్థానాయోగాత్. నచ తత్త్వజ్ఞానోత్తర కాలీనదేహాదేరవిద్యాసంస్కారపవోపాదానం నావిద్యేతి వాచ్యం. సంస్కారస్యాపి భావకార్యతయా ఉపాదానావశ్యం భావేన సత్యోపాదానత్వే సత్యత్వాపాతే నావిద్యాయాఏవ ఉపాదానత్వే తన్నివృత్తౌ సంస్కారస్యాప్యనుపపత్తేః. సర్పాదిభ్రమబాధేపిభయకంపానువృత్తిర్న భ్రమసంస్కారాత్. దినానంతరభావి స్మరణానుపపత్త్యా సంస్కారస్య తావత్కాలం స్థాయితయా తావత్పర్యంతం భయాద్యనివృత్త్యాపత్తేః. కింతు సర్పభ్రమజనిత భయ ప్రయుక్త ధాతువైషమ్య విశేషాదేవ. ధాతువైషమ్యంచ కార్యానుసారేణ యావత్కార్యావస్థాయీతి కల్ప్యతే. తతోనసంస్కారవశాజ్జీవన్ముక్తస్య దేహాదిప్రపంచః. కింతు శక్తిభేద విశిష్టాజ్ఞానాత్. నచ శక్తిభేదే మానాభావః. కార్యబలేనైవ తత్కల్పనాత్. తథాహి. యథా విక్షేపావరణాత్మక కార్యద్వయబలేన తదనుకూలం శక్తిద్వయం అవిద్యాయాః కల్ప్యతే తథేహాప్యశ్రుతవేదాన్తానాం ప్రపంచే పారమార్థికత్వభ్రమః శ్రుతవేదాన్తానాం అనుత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారాణాం వ్యావహారికత్వ భ్రమః. ఉత్పన్నబ్రహ్మ

అపరేతు ఏతద్దోషపరిహారాయైవ ఇంద్రో మాయాభిరితి బహువచనశ్రుత్యనుగృహీతం అవిద్యానానాత్వమంగీకర్తవ్యమిత్యాహుః । అన్యేత్వేకైవావిద్యా తస్యా ఏవావిద్యాయా జీవభేదేన బ్రహ్మస్వరూపావరణశక్తయో నానా। తథాచ యస్య బ్రహ్మజ్ఞానం తస్య బ్రహ్మస్వరూపావరణశక్తివిశిష్టావిద్యావినాశః నత్వన్యం ప్రతి బ్రహ్మస్వరూపావరణశక్తి విశిష్టా విద్యానాశ ఇత్యభ్యుపగమాత్ నైకముక్తౌ సర్వముక్తిః । అతఏవచ 'యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణా' మిత్యస్మిన్నధికరణే అధికారిపురుషాణాముత్పన్నతత్త్వజ్ఞానానామింద్రాదీనాం దేహధారణానుపపత్తిమాశఙ్క్య అధికారాపాదకప్రారబ్ధకర్మసమాప్త్యనంతరం విదేహకైవల్యమితి సిద్ధాంతితం। తదుక్తమాచార్యవాచస్పతిమిశ్రైః । 'ఉపాసనాదిసంసిద్ధితోషితేశ్వరచోదితమ్ । అధికారం సమాప్యైతే ప్రవిశంతి పరంపద'మితి ।

సాక్షాత్కారాణాం పురుషధౌరేయాణాం వసిష్ఠవామదేవ శుకశౌనక జనకయాజ్ఞవల్క్యోద్దాలకోద్ధవ ప్రహ్లాదప్రభృతీనాం యావద్దేహపాతం ప్రాతిభాసికత్వభ్రమ ఇత్యవిద్యాయాస్తిస్రశ్శక్తయః స్వీకార్యాః ఏతదేవాభిప్రేత్య తుచ్ఛానిర్వచనీయా చ వాస్తవీ చ త్రిధా మతా మాయా జ్ఞేయా త్రిభిర్భేదైః శ్రౌతయౌక్తిక లౌకికైరితి. ప్రాచీనైరుక్తం. అతఏవ 'శాస్త్రైర్న నశ్యేత్ పరమార్థరూపం కార్యక్షమం నశ్యతి చాపరోక్షా'త్ । ప్రారబ్ధనాశాత్ ప్రతిభాననాశ ఇతి శక్తిత్రయస్య నాశ ఇత్యుక్తం. తథాచ శ్రుతిః 'తస్యాభిధ్యానాద్యోజనాత్తత్త్వభావాత్ భూయశ్చాంతే విశ్వమాయానివృత్తి'రితి సర్వశక్తివిశిష్టాజ్ఞాననివృత్తిరిత్యర్థః. నను కస్యాపి ముక్త్యభావే శుకవామదేవాది ముక్తిప్రతిపాదక శ్రుతిస్మృతివిరోధ ఇత్యరుచ్యా మతాంతరమాహ ॥ అపరేత్వితి ॥ నను లాఘవసహకృతానుమానానుగృహీతాజామిత్యేకవచన శ్రుతివిరోధాన్నావిద్యానానాత్వం, మాయాభిరితి బహువచనశ్రుతిస్తద్గతశక్తిభేదమాదాయైవోపపన్నా. నచోక్తదోషభయాత్తన్నానాత్వం. వక్ష్యమాణరీత్యా తద్దోషనిరాససంభవాదిత్యస్వరసాత్సమాధానాంతరమాహ ॥ అన్యేత్వితి ॥ ఏకముక్తౌ న సర్వముక్తిరిత్యేతత్సూత్రకారవచనేనాపి ద్రఢయతి ॥ అతఏవేతి ॥ నన్వేతత్సూత్రమప్యన్యపరం కల్ప్యతామిత్యత ఆహ ॥ తదుక్తమితి ॥ తథాచైకముక్తౌ సర్వముక్తిరిత్యభ్యుపగతావేతదధికరణవి

ఏతచ్చైకముక్తౌ సర్వముక్తిరితి పక్షే నోపపద్యతే । తస్మాదేకావిద్యాపక్షే ప్రతిజీవమావరణభేదోపగమేన వ్యవస్థోపపాదనీయా । తదేవం బ్రహ్మజ్ఞానాన్మోక్షః మోక్షశ్చానర్థనివృత్తిః నిరతిశయబ్రహ్మానందావాప్తిశ్చేతి సిద్ధం ప్రయోజనమ్। **

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రవిరచితాయాం వేదాన్తపరిభాషాయాం

ప్రయోజనపరిచ్ఛేదః [౮]

రోధో దుర్వారఇత్యాహ ॥ ఏతచ్చేతి ॥ నన్వేకావిద్యాగతనానాశక్త్యభ్యుపగంతృమతే ప్యేకముక్తౌ సర్వముక్తిరేవ ఇయమావరణశక్తిర్నివర్త్యా ఇయం నేత్యత్ర నియామకాభావేన బ్రహ్మసాక్షాత్కారాత్సర్వావరణశక్తివిశిష్టావిద్యావినాశావశ్యంభావాదిత్యాశంక్య, యథా శుక్తిసాక్షాత్కారాత్ఫలబలేనైకావరణశక్తివినాశః యథా సర్వజ్ఞానప్రాగభావనివృత్తిస్వరూపయోగ్యేన జ్ఞానేనకస్యచిదేవ ప్రాగభావస్య నివృత్తిరేవమన్యస్య ప్రపంచోపలంభానురోధేన యస్యబ్రహ్మజ్ఞానం తదీయానర్థహేత్వావరణశక్తేరేవ నాశః. నాన్యదీయసంసారహేత్వావరణ శక్తేర్నామితి వ్యవస్థోపపద్యతే ఇత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ పరిచ్ఛేదప్రతిపాద్యమర్థంనిగమయతి ॥ తదేవమితి ॥

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రాత్మజ రామకృష్ణాధ్వరి విరచితే

వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ ప్రయోజనపరిచ్ఛేదః.

యదత్రస్ఖలితంత్యక్తం ప్రమాదాలస్యదోషతః । తత్క్షంతవ్యంబుధైస్సద్భిః క్షమాహివిదుషాంధనమ్ ॥ సువర్ణఖచితాకారా కృతిరేషామయాకృతా । విదుషామస్తువేదాంత శిఖామణిరలంక్రియా ॥ అనేన మత్ప్రబంధేన వేదాన్తార్థావలమ్బినా । గురుకారుణ్యలబ్ధేన తారకంబ్రహ్మతుష్యతు ॥ వందేహం వందనీయానాం వంద్యాంవాచామధీశ్వరీమ్ । కామితాశేషకల్యాణ కలనాకల్పవల్లరీమ్ ॥ ****************************

శ్రీ సమాప్తశ్చాయం ప్రబన్ధః. శ్రీ

